יוחנן טברסקי

ח"ח צ"ר
הפנימית

יוחנן טברסקי

ה"חצר" הפנימית

קורות משפחה

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

חוצאת ספרים נ. טברסקי, חברה בע"מ
תל־אביב, תשי"ד

כל הזכויות שמורות
להוצאת ספרים נ. טברסקי, חברה בע"מ
All rights reserved. Printed in Israel
נדפס בישראל. דפוס „ספר" בע"מ, ת"א
פברואר 1954

יוחנן טברסקי / ה"חצר" הפנימית

מאת **יוחנן טברסקי**

אוריאל אקוסטה, רומן
אחד העם, סיפור ביוגרפי
אלפרד דרייפום, רומן
רש"י, רומן
מעולם לעולם, רומן
הבתולה מלודמיר, רומן
רום ותהום, רומן
לפידים בלילה, סיפורים

ציון לנפש
אבי ר׳ נחום בן יעקב אריה הי״ד
ואמי חיה בת מרדכי ז״ל

במשך דורות היו „חצרות"־הצדיקים בתי־הנפש בעיירותינו. ואף־על־פי־כן כמעט לא תוארו חייהן מלפני ולפנים. לאלה מסופרינו היו יופי ללא דופי, ואילו אחרים ראו בהן דופי ללא כל יופי.

הפרקים המוגשים פה עיקר־יסודם: זכרונותיה של אמא ז"ל בכתב ובעל־פה, כתביה של הדודה מירלי ומכתבי דודי יצחק־נחום'ל, שעברו אלי בירושה; מסורת־משפחה, רשומותיו של ר' פסח אלדן, בן הגבאי של ר' דוד'ל מטאלנה, שהואיל לשלחן אלי מבוסטון, וזכרונותי שלי.

בספר זה ביקשתי לתאר ארחות חיים ב„חצר", הנהגות מכל השנה; טיפוסים מטיפוסים שונים, והעיקר — לספר על עלייתה וירידתה של משפחתנו; על אבותיה, שיש בהם חמימות שהזמן לא צינן, ועל בניה ונכדיה, שרובם מתו על קידוש השם.

ה ת ו כ ן

חלק א: פסיעות ראשונות

א. ראשית ואחרית — — — — — — 13
ב. „חצר" חדשה — — — — — — 22
ג. בדרך — — — — — — 52
ד. בראחמיסטריווקה — — — — — 62
ה. פריחה וכמש — — — — — — 76

חלק ב: „מגן אברהם"

א. „המגיד מטריסק" — — — — — — 89
ב. צוהר לתיבה — — — — — — 160
ג. בכוחות עצמיים — — — — — — 173
ד. חתונתה של פייגלי — — — — — — 180

חלק ג: צל המעלות

א. יכין ובועז — — — — — — 195
ב. תמרורים בדרך — — — — — — 209
ג. שנותיה האחרונות של שפיקוב — — — — 238

חלק א

פסיעות ראשונות

א. ראשית ואחרית

פעמים היתה הסבתא אומרת:

— לא, חיה'לי. מקרה זה אי־אפשר לך לזכור. הרי זה היה לפני שנולדת!

ואולם אמא היתה מוסיפה הרבה סימנים מובהקים. וברוב המקרים היה מתברר, שזכרונה לא בגד בה בעיקר העובדה.

אחד מזכרונותיה הראשונים — הסב שלה ר' איציקל מסקווירה, בנו של ר' מוטלי מצ'רנוֹביל. חולה שיגרון היה ולעת זיקנה היה מסיע עצמו בכיסא־גלגלים. וזכורה היא: הנה הוא ישוב בכיסא שלו, כשרגליו מכוסות ב„באריניצה" *. פניו חיוורים ביותר, כאילו מתוך ייסורי מחלתו נזדככו כל הדמים שלו. מי שהוא הרימה על זרועותיו — היא היתה אז כבת שנה וחצי — ומגבוה הביטה על הכיסא ועל האיש, שגוון היסוד שבפניו ובזקנו הוא גוון הלובן. הסב אמר ביותר משמינית של חיוך:

— מה את מסתכלת בי? את רואה, שיש לך סבא קבצן, המתכסה בפרווה?

הוא צבט אותה צביטת־לחי: את גדלה חכמה! — היא לא ראתה אותו עוד, כי באותה שנה — ביום ראשון דחול־המועד פסח שנת תרמ"ח — הוא נסתלק. וזוכרת היא את הקולות והיללות ב„חצר" ביום הלווייה. הזעקה בקעה כל הרקיעים.

זכורה לה המינקת סימה לאה. אשה כבת ארבעים. עיניה הכחולות משפיעות חיות מלבבת וחיוך עצוב על שפתיה הצומקות. אחת מ„בנות־החלב" שלה באה אליה תכופות — נערה כבת שמונה־עשרה, בתו

* פרוות־כבשים.

היחידה והמפונקת של הגביר המיוחס לייב שפירא. ולא אחת נוטלת לאה'קי גם את אמא, „אחות־החלב" שלה, לביתם שבמרכז העיירה, לא רחוק מ„הדומה" *. הליכה אחת שמורה בזכרונה.

הן יוצאות מה„חצר". בקומה התחתונה — מדור הילדים והמשרתים. בצדה השני, מעבר למסדרון ארוך, דירת ההורים. בקומה של מעלה גר עכשיו ממלא מקומו של הסקוויראי — ר' אברהם יהושע השיל. הנה בית־מדרש הגדול. מאחורי הגן בית־המרחץ ואורוות־הסוסים. והנה ביתו של שמע'לי, הגבאי הראשי, ובית־התבשיל. ה„חצר" רחוקה ממרכז העיירה. לפני ה„דומה" נערך מצעד צבאי. אמא זוכרת את תפף צעדיהם של החיילים; צעד כבד, כאילו מגפיהם ממולאים חלוקי־אבנים. בראשם — הנוגנים שלהם והם מחצצרים בחצוצרות של זהב מלובן. סימניות־השרד הנוצצות, כלי־הנגינה המטילים ברק והנגינה עצמה, — כל שפע הרשמים הזה מדהים את הילדה. ואולם יש בה עכשיו התעוררות העולם. רצונה לראות הכול, לשמוע הכול. לאה'קי מגביהה אותה מן הקרקע ורצה עמה אחרי ההמון, השואף לפנים. ופתאום מורידתה שוב. הנתעייפה? הדחף אותה מישהו? והיכן היא? תינוקת בין גדולים — כל אחד מרגיש, שצריך ליתן עיניו בה מזמן לזמן. ואולם כאן, עכשיו בתוך המון גדול זה... בפעם הראשונה בחייה בודדה הילדה בין רבים, והיא פחות משנתיים. עוד רגע ותירמס בצבא המגפיים. היא מצעקת, מכרזת על קיומה. מי שהוא אוחז בה, מוסרה בידי „גורודוֹבוי" **. אחרי שבע חקירות ושבע בדיקות מחזירים אותה מה„אוצ'אסטוק" *** ה„חצרה". הרבה פיות פעורים עכשיו מתמהון ומשמחה, והיא מספרת בלשונה הילדותית, שה„פריץ" בעל כפתורי־הזהב נתן לה בעצם ידו סוכריה. והיא קורנת כולה, כאילו הכניסה עצמה בים ולא טבעה.

ועוד תמונה מופיעה במראה נגד עיני אמא:

ליל־חורף. בחוץ מחוללות עכשיו שתי קדרויות — שחורה ולבנה. כעשן הקליפות מתעשנת הסופה בחשכה. הרוח קורעת את התריסים

---

* המועצה העירונית. ** שוטר. *** בית־הרובע.

החיצוניים ומבפנים עונים הבריחים בנקישה. בקומה של מטה יושבות המשרתות וסימה הגבאית. אורחת תכופה היא „בחצר" גבאית מצוהבת ומקומטת זו. מאספת היא נדבות בשביל יולדות עניות, בשביל עגונה המחפשת את בעלה, יתומים, הכנסת כלה וכדומה. הלילה נשארה ללון ב„חצר", כי ביתה בקצה העיירה. ואולם דווקא מפני הגיהינום של רוח בחוץ מודגשת ביותר העליזות בחדר. בתנור דלוקה אש, ואין היא מאירה את ד' זוויות הבית, אלא זווית אחת בלבד. המשרתות והגבאית יושבות בעיגול, בבקשן חומן של התנור וקצת חמימות של אדם. והן מספרות כל מיני סיפורי מעשיות. פתאום — מה זה? מישהו קורע את התריס מבחוץ. וודאי הרוח! לא. שומעים בפירוש: ידי אדם קודחות את התריס במקדח ומבקשות לעקרו מתוך מוטות הברזל. גנבים או גזלנים? בעמדן על הספסלים ועל השולחן מתחילות הנשים לדפוק במגריפות ובמרדות ומקלות בתיקרה, לעורר את הישנים למעלה. אף התינוקות מתעוררים וקולותיהם מתערבים בצעקות הגדולים.

— איני רוצה, שיגנבו את בית־הסבא! — צועקת אמא בכל כוחותיה.

בגרם־המעלות נשמעים עכשיו צעדים טרופים. כמה צעירים פותחים בקושי את הדלת, שנערם מאחוריה תל לבן, ויוצאים מזויינים במקלות. הסופה שקטה. הצעירים מריחים את חריפות וקרירות האוויר. עקבות ברורים, חדשים טבועים בשלג. באחד מעקבות אלו מוטל מקדח. כנראה הפילוהו הגנבים מחמת בהלה. ואף־על־פי־כן באו עוד באותו הלילה על יוסל החנווני ולא הניחו לו מאומה.

והנה לילה אחר, שלא נשתכח מלבה של אמא:

גולדה ה„דרוקאטשקה" היא המטורפת של ה„חצר" (שכאן מקום שהותה). מליטא הרחוקה באה לכאן והיא עושה שיני"ן סמכי"ן. בעלה עבד בבית־דפוס, אומרים, ומכאן כינוייה. מתרחקת היא בכל מיני ריחוק מן הבריות. עיקר מדורה באורוות־ה„חצר". כאן מובלע בחלל ריח חם של גללים. כשפותחים מעט את הדלת מביט אחד הסוסים האצילים על הבא אלכסונית בעין שחורה, עגולה. מקום משכבה של גולדה בין המרכבות. כל היום סובבת בחצר. היא לבושה קרועים־בלואים, שאינה

מחליפה לא בחורף ולא בקיץ. בבוקר עולה מבית־הבישול הגדול ריח ניחוח של „עוגות־שמן" הנילושות בשמן, קמח־צוקר, חמאה וצימוקים, ולעת צהריים — פעם ריח ירקי קדירה ומאכלי־בשר (כמה טוב להשרות פרוסה של לחמנית חיה ברוטב!) ופעם תבשילי־חלב, שיש בהם טעם רב. הרבה פעמים אין גולדה משגחת בריחות אלו. סוף־סוף נכנסת היא משוכת־רעב למיטבח. פורשת לפינה ואוכלת בפני עצמה — לא תבשיל חם ולא אכילה גסה. עיקר מזונה לחם שחור מעורב במורמן. ושוב הולכת ומשוטטת בחצר. „אין יודע", אומרים, „מי שהמנעל דוחקו, אלא מי שיש ברגלו". ומה הפריע ומפריע את מנוחת נפשה? רק כשקונדסים מתגרים בה ומקניטים אותה נראה ניצנוץ־פרא בעיניה. ודומה: גם קולה לא־רחוץ ולא־מרוק וכהה כפניה ושערותיה המדובללות... שתוקה ביום נשמע בלילות, בייחוד בלילות־הירח, קולה מהאורווה, כשהיא ספק בוכה ספק משוררת שירים — מקבלת ב„ברוך־הבא" של התלהבות בכל פעם אחד מהאבות, הנביאים והמלכים. סיפרו עליה, שלמדנית היא, יודעת אפילו גמרא.

ליל־קיץ. תינוק זה מאריך בקריאת שמע וזה אינו מאריך מחמת אונס שינה. המדור התחתון של ה„חצר" נשקט והולך. לבנה בהירה זורחת ומשקיפה לחדרה של אמא. התריסים פתוחים לאוויר. אצל החלון עומדות המשרתות. קול נעימה ונהימה מעורר את הילדה (האורווה היא לא רחוקה).

— מה אתן אומרות על „לכה דודי" זה? — קורצת נערה עוזרת בעיניה העליזות. — בנאמנות שלי, היא מדברת עכשיו עם דויד המלך!

בחלון תלוי כוכב גדול — כדור זכוכית מלוטשת, קורנת.

— ועכשיו עם שלמה המלך, — אומרת משרתת שנייה בקול מושפל.

— ועכשיו — השומעות אתן? — עם אליהו הנביא.

— ואולי גילגול היא?

— איש זכר נידון בגילגול, — פוסקת הגבאית. — ואילו הנקבה אין לה תקנה בגילגול.

האדמה שרויה בשתיקה. הילדה דוממת ומקשיבה... ה„עולם" אומר: „כשרוצים ללמוד משהו כסדר, יש תחילה לילך לחדר". ואולם בלי ללמוד

ב„חדר" מכניסה אמא הרבה רשמים בבית גדול זה אל לבה; לומדת גם צער ועלבון מה הם.

זה קרה בחורף בסעודת ראש־חודש. השעה עוד מוקדמת, אבל כבר דלוקה המנורה. אוכלים למעלה בחדר־האוכל של אם־הסב הרבנית שיינדלי. חדר גדול, ששלושה חלונות בו ושניים מהם פונים לגזוזטרא של עץ, המקפת את כל הקומה העליונה. והחלון השלישי, שהתריס שלו מוגף תמיד, פונה אל הסוכה של אם הסב, שצייר לא נודע העלה על כתליה פרכילי ענבים. מתמונות אלו נודע בפעם הראשונה לאמא קיומם של ענבים ועוד מיני פירות. ליד חלון זה עומדת ספה אדומה של פלוסין. לפניה שולחן עגול המוקף כיסאות. בראש השולחן יושבת הרבנית מרת שיינדלי, בת ר' דויד'ל מטאלנה: לחייה מעגלות כלבנה במלואה. עיניה קצרות־הראות תכולות־עמוקות. חטמה רחב מעט כמבקש להריח כל ריח טוב, לברך את הבורא. אולם ברוממות־קומתה, שירשה מאביה, יש משהו מהדרת המלכות. תנוכי אזניה מנוזמים ואצבעותיה לבנות ועדינות. ודומה: לא נבראה אלא למלכות. הרי בהוד תבניתה ותכונתה יאה לה לטאלנה מקום הכבוד הראשון בכל „חצרות" אוקראינה; הרי לאביה נתנו החסידים כיסא של כסף ועליו כתוב בזהב: „דויד מלך ישראל חי וקיים".

אולי זו פעם ראשונה לה, לאמא, שישובה בין הגדולים ואוכלת עמהם וגאה היא, שאין מודדים אותה עוד במידה של תינוק. ואולם הסעודה, שהיא ראש־חודש בראשיתה היא תשעה־באב באחריתה. הילדה הופכת פתאום את לפתן־השזיפים שלה על המפה הלבנה ומכתימה את שמלתה של אחותה הבכירה פייגלי. היכן עכשיו יישוב הדעת האצילי של הרבנית שיינדלי? היא מגביהה את כפה, ודומה: אש יוצאת מאצבעותיה ומלהיטה את לחייה של הילדה, את כל כולה. המשרתת שעומדת אצלה נושאתה ומוציאתה מן החדר כעובר שנהדף מפנים החוצה — לעולם זר וקר. והנה חדרה. עריסתה.

הסבתא שיינדלי! הזכרונות הראשונים עליה קשורים בריח חריף, מלוח של איזה מין שפיר"ט, „השפיר"ט של הסבתא", ובמלים: „ששקט! יהי שקט! לסבתא יש עוית!" — אין טיבה של עוית זו מחוור לה כל

צרכה, לתינוקת, ואולם יודעת היא, שהסבתא מוטלת אז במיטה, וכל בני הבית פוסעים על ראשי אצבעותיהם. ולמה היא אוהבת את פייגלי יותר ממנה?

שמורות עיניה של התינוקת נעצמות לבסוף, ופתע מרגשת נשיקה על לחייה (דבר, שאמה, שיש בה התאפקות רבה, אינה רגילה בו) ועיניה מביטות עכשיו עליה ביתר רוך וביתר אהבה, והשמחה מחדשת מאור פניה של התינוקת. האם לא חולמת היא עכשיו? לא. לימים סיפרה לה אמה, שאחרי שהורידוה למטה נפלה חליפת־דברים בינה ובין חמותה שיינדלי. היא אמרה לה, שבמעשה כזה עלולה היא רק לעורר קנאה בין הילדות, ושבכלל אין זה יכול להביא טובה. הרבנית שיינדלי, שדרכה לשאול ולא להישאל, החזירה מה שהחזירה, ודבריה נסתיימו ב„ספאזמה" * חריפה.

אמא מחבבת מאוד את פייגלי אחותה, שעם כל ההשתוות ביניהן יש בהן דרגות חלוקות. פייגלי קרויה על שם אשתו של ר' מוטלי מצ'רנוביל. מחמת שהסבתא לא עשתה פירות במשך שש שנים אחרי החתונה וחמותה מרת שיינדלי דאגה כל אותו הזמן ביותר לקיום המין — הרי חובה על כל יהודי, ובפרט על בן קדושים, שתהא השתלשלות נמשכת ממנו ואחריו! — שמחה שימחה כפולה ומכופלת לפייגלי, העבירתה כמעט לרשותה וגם חלב ציפור לא ייקר לה בשבילה! — זאת ועוד: דמות דיוקנה שלה, של הרבנית שיינדלי, אומרים, ניתנה בקטנה. וכמה נעים לו לאדם לראות את צורתו, צורת מישנה, בצאצאיו וצאצאי צאצאיו! בת חמש התחילו לדבר בפייגלי נכבדות. ב„חצר" ביקשו לבחור למענה את בן האדמו"ר מצ'ורטקוב. ואולם היא מיאנה בו, כי מצאה בו פסול בשמו.

— פייבוש שמו, — אמרה מתוך בכי, — ואיני רוצה להיקרא ה„פייבושאית"!

וההצעה נתבטלה... וחברות גדולות לה לפייגלי, ואפילו כשאין הן דוחות את אמא בפירוש חוץ לעיגולן, היא מרגשת: אין היא שייכת

* עווית.

לעולמן. ורוב זמנה שרויה עכשיו אמא במחיצת שתי אחיותיה הקטנות ממנה יינטי־דבורה'לי ומירלי או בין הנערות החצרניות והמשרתות. אלו מקומן כאילו מן הצד, והן בתוך כל העניינים ב„חצר". פשוטות שבפשוטות הן — אינן יודעות לחתום שמן ומסתפקות בסימון העיגול — וכמה חדשות וכמה דברים החדשים לה, לאמא, משמיעות הן בין קירות אלו שנתיישנו. פטפטניות הן ועתים חוצפניות. ואולם עזות־אהבה הן ועזות־שנאה, וצחוקן מדביק בך את שמחתן. ואמא להוטה לשמוע את שיריהן והמעשיות שלהן. מעשיות נפלאות הן עצמן פלא בעיניה. והן לה הפתח הראשון להיכנס לעולם הגדול; סולם, שבו כל ההוויות עולות ויורדות.

ואולם לא רק מפיהן של הנערות החצרניות לומדת אמא. לפייגלי באה „די מלמד'קה"* עם הקרבן־מנחה הדהון והממורט למחצה שלה והמחוות של־עץ. המלמדת כופפת עצמה, כאילו חזרה להיות קטנה. לא ילדה אחת יושבת לפניה במשך היום ומעבירה את האצבע שלה על השורה ב„קרבן־מנחה", ודומה: ספק רוצה לקרוא ספק למחות את הכתוב. בשעת שיעוריה של פייגלי יושבת אמא מן הצד ואינה נוטלת את עיניה מן הסידור. וכמעט בדרך מישחק לומדת קמץ אלף ואת צורת האותיות. ומצירופי הברות לקישורי מלים הרי הדרך לא רחוקה. ואף שמתקשה עוד בקריאת האותיות הזערוריות מתחילה לקרות הכול, בלי כל הבחנה. את ה„טייטש" של התפילות, „מעיין טהור", את השולחן ערוך של נשים בסופו של כל סידור „קרבן מנחה", את ה„צאינה וראינה" של הסבתא שלה שיינדלי, אף שה„עברי" שם קשה ביותר.

ב„טייטש־חומש" אוהבת היא להסתכל באות הפותחת המקושטת. ואולם יקרים לה מכל הציורים („האישונים" — „די מענטשעלעך"). אין עליה כלל לעלעל ולדפדף בגליונות, שאינם עשויים נייר שווה, אלא ניירות מתחלפים — אלו ירקרקים ומזהיבים בהם קני־קש, ואלו לבנבנים. הנה אדם וחווה בגן־עדן; קין הורג את הבל; האחים מוכרים את יוסף. איך יכלו למכור את אחיהם?

* המלמדת.

והסבתא שיינדלי? כלום נוהגת היא בה, בנכדתה, תמיד בחיבה? ואולם קולה קול שמושך את הלבבות. והיא מפליאה בכוח זכרונה ובכוח דיבורה. ואמנם, רב טוב יש באוצרה — מעשיות חסידיות וסתם סיפורי־פלאים על גן־העדן, על אבות המשפחה, ולהבדיל באלף הבדלות על בני־אדם, שנישבו בידי השדים או על ילדים שחטפו הצוענים. וכמה יש בכוח דיבורה של הסבתא לעורר את הנפש! והילדה מרגשת: גם היא יש לה אצלה מקום בלבה.

דירתו של ר' מוטלי, אבי אמא, נחשבת בסקווירה למנוס ולמקלט בטוח לבחורים בני־גיוס. ראשי תיבות „אמ"ת" של שרי־מלכות זו „מחה 'אמחה 'תמחה" — את כולנו! כאן דומה להם לבחורים אין ל„פוניה" * רשות על גופם כלל. לאמא זכור בייחוד אחד המשתמטים: זוסיא מסלאוויטה. קרוב רחוק. גבוה הוא. זקנקן דק לו כמראה הקנבוס. פיאותיו הרחבות, הפרועות כאילו מדובקות ללחיים הנפולות, שצבען כצבע העצם. תמיד הוא יושב על גבי גמרא פתוחה. מתנועע ולומד את שיעורו בניגון עצוב. אין הוא מעורב עם הבריות, ואפילו כשישנו — דומה, איננו. בהסתתרו מעבודת־הצבא דומה לו, שהבולשת שורה בכל מקום. מימיו לא היה במשקל בינוני. עכשיו מצטמק גופו הרזה והולך.

ופעם קרה מעשה. האופק הצהוב כגפרית מאפיל והולך. כל אנשי ה„חצר" העריבו לבית־המדרש להתפלל עם הציבור מנחה ומעריב, ונתעכבו שם. יורד גשם טיפות טיפות בודדות, צוננות וחדות. מחמת צינה נשאר זוסיא לרוע מזלו בבית. בחוץ נשמע פתע קול צעידה גסה. מבלי להתדפק על הדלת הם נכנסים. באזני זוסיא נתקע לחש של אזהרה, חד כסכין:

— ה„פריסטאוו" עם ז'אנדארים!

זוסיא יודע: ה„פריסטאוו" ** הקודם פריץ טוב היה — חודש חודש היה מקבל דמי „לא יחרץ". ואילו זה החדש, אומרים, „כף ונקי" הוא. ואולי השגותיו גדולות יותר? או שמא סתם צורר הוא?

---

* כינוי למלכות „יוון".

** ראש המשטרה.

חיוור חיוורת־מוות בהול הבחור מחדר לחדר, חומק על ראשי אצבעותיו לצד השני של המסדרון. קולות משוטטים עכשיו באווירו של כל הבית. צעדים חופזים. גם אמא שנתחרדה מאוד רצה. בחדר־השינה של הסבתא שיינדלי רואה היא ברנש מגושם, גבוה, שכפתורי־זהב לו סוחב את רגליו הארוכות של זוסיא מתחת למיטה.

התינוקת נצמדת בכל כוחותיה בענק.

— הנח לזוסיא! הנח לזוסיא!

בהרתעת פסיעה או שתיים מפנה עצמו הפריסטאוו גבוה כעוג מלך הבשן. ופתע צוחק אל פניה של הקטנה. כך. והוא סבור היה, מי יודע מי התנפל עליו? הוא מחליק על ראשה ואומר לה משהו. ואולם אין היא שומעת רוסית; אפילו לא קצת רוסית. הז'אנדארים מתחילים להוציא את העצור. ואולם בין כך הודיעו לסב בבית־המדרש. והוא בא עם כמה נכבדים. מפייסים את השר בסכום כסף, שיש בו כדי מתנה הגונה והוא יוצא עם אנשי־המשמר מהבית, ואין הם שועטים עוד במגפיהם כמו קודם. בני ה„חצר" שמחים עכשיו, כאילו חתמו ים אוקיינוס שלא ייצא וישטוף את העולם... החתמו? את הרבנית שיינדלי תוקף, כמו תמיד בשעה שהיא מרוגשת, התקף החריף של עווית. מבהילים את יונה הרופא, המטפל גם בזוסיא להשיב אליו נשימתו.

ימים על ימים מסיחים עוד במקרה זה וצוחקים מקרב לב על הצד המגוחך ועל „גבורתה" של הילדה. וזמן רב פוחדת אמא להיכנס לחדר הסבתא. דומה לה: מתחת למיטה משתרבבות רגליים רזות, ארוכות.

בהיותה בת שלוש וחצי מושיבים את אמא במרכבה היוצאת לדרך רחוקה. הנה נעלמת ה„חצר". נעלמים בתי העיירה, וביניהם גם הבית שבו היה גר הסוחר העשיר ישעיה גינצבורג ובו נולד בנו אשר, שאומרים עליו שעילוי הוא. למה עוזבים הסבתא שיינדלי והורי אמא את סקווירה?

ב. „חצר" חדשה

אחרי הסתלקותו של ר' מוטלי מצ'רנוֹבּיל יצאו תיכף בניו כל אחד ואחד למקומו להנהיג ולנהל עדת ישורון. ובין ר' יעקב ישראל מהוֹרנאסטאפוֹל וביז אחיו הגדול ר' אהרון בצ'רנוֹבּיל, שנתלבש בו יסוד אבא וחסידיו היו מחוברים אליו בב' אהבות — בגשמיות וברוחניות. מתלקחת ומתרתחת מחלוקת. מכל האחים נשארו עוד לזמן־מה בצ'רנוֹבּיל רק ר' איציקל מסקווירה ור' יוחנן מראחמיסטריווקה. ואמר אחר־כך ר' איציקל, כי באותה העת נתפרש לו המאמר: „הכול תלוי במזל, אפילו ספר תורה שבהיכל" — היינו, ספר תורה שנשאר בהיכל ולא הוציאוהו מארון הקודש הוא במזל והצלחה, כי אין מוצאים בו שום פסול, חס ושלום! לא, אפשר להישאר זמן רב בהיכל, ואף־על־פי־כן מוצאים פסול.

מיום שר' איציקל נתיישב ב„חצר" הגדולה, הבנויה בתמונת מי"ם סופית ב„חולות" של סקווירה, יצאו כנגדו חסידי רוז'ין שבאותה עיר. ועצמה המריבה. וכשהרוז'ינאים מבקשים לחזור ולבנות את הקלויז שלהם, אין נוהגים חסידי סקווירה עצלות בעצמם — לא, אין הללו חוזרים כאן לתחילתם. ידם שלהם תהיה כאן על העליונה!

אין ר' איציקל מש כמעט מחדר־לימודו, המלא ספרים. רק לעת זיקנה נוסע למעיינות־הישועה בטפליץ שבמלכות קיר"ה. ואולם רבים נמשכים ל„חצרו". גם „אשכנזים" באים להסתכל בו ולגלגל עמו. וביניהם אר"ז. אותה העת היה נע ונד בקהילות יעקב ומדפיס רשמיו ב„המליץ" וב„קול מבשר". אדם ממוצע־הקומה, שחוח קצת וגבחת מבהיקה לו של למדן וחיוכו חיוך של אדם, שאינו שם לעולם קטטה בביתו. ואולם הוא, שרואה עצמו אורלוגין המעורר נרדמים ואינו מפסיק בהילוכו, נלחם בעטו בסופרים (אין הוא מניח מאמר ב„המליץ" בלי הערה משלו, ועתים גדולה ההערה מהמאמר); נלחם בעסקני הציבור, ברבנים, בנגידים, בגבאים, ובעיקר ברביים השנואים עליו ביותר. והחסידים שוקלים לו עין בעין, אף שיודעים — לאר"ז יש מהלכים בספירות העליונות בפטרבורג.

פעם נכנס לר' איציקל אחד על מנת לקנתר:

— רבי, מה עניין ומה טעם יש בעירוב של שבת — נועצים מקל מכאן ומקל מכאן ונותנים עליהם קנה או חוט, שתתקבל צורת פתח?

החזיר לו ר' איציקל בנידנוד צחוק:

— אצבע אחת יש בה משום פגיעה בכבוד? לא. שתיים? לא. אבל אצבע משולשת, במחילה מכבודכם, יש בה משום זילזול ומשום פגיעה. כי זה כוחו של צירוף — כשמכניעים את החומר אל הצורה נהפכים פרטים טפלים לברכה או, חס ושלום, לקללה!

בדלף־צינה של סתיו, בחמימה ובכפור באו אצלו רבים והקיפוהו זה באנחות וזו בקריאות פרועות ובבכי וביקשו כל אחד „מופת", אף שנוהג היה שלא להבטיח ושלא לעשות מופתים כלל, ועל כל הבקשות שהיו מגישים לו היה אומר: — יעזור השם יתברך! — ותו לא מידי... בשעת ה„מלווה מלכה" היה מרבה לספר סיפורי מעשיות וסיפורי אגדה לחסידים. מעשה בשטודנטים, שהיו חוטפים ילדי ישראל בעיר קראקא והיו משליכים אותם לתוך נהר הווייסל, עד שהמקובל הקדוש ר' אליהו בעל ה„צורף" גזר גזירה על הנהר; מעשה ברב הקדוש בעל „אור החיים" ופרשיות של תפילין שאותיותיהן היו פורחות ממש באוויר... ראה ר' איציקל נכד מנכדיו, היה נוסף אור על פניו והיה מהנהו בצביטת־לחי. ואולם בנו בכורו — פעם היה מראה לו חיבה יתירה ופעם היתה נחלשת אהבתו אליו — המשום שהיה גורם לו חולשת הדעת?

אברהם יהושע־השיל נקרא על שמו של הרב מאפטא. בעל „לב זהב", אומרים עליו. מפזר כספו לעניים. והוא מוחזק למדן ובעל השגה גדולה. אבל בעצם קשה לעמוד על מידת יכלתו והשגת דעתו. מחמת איזה חולי או פחד ובהלה בילדותו נעשה כבד־פה, מדבר מתוך מהירות הדופק ורעידת נימי הקול וכמעט מן הנמנע לכוון לשונו המגומגמת. ויש אומרים: קפדן הוא ר' אברהם יהושע־השיל. יש בו יותר מאבק־מרירות. הרי על אחיו נחומצי, בעלה של שיינדלי, אומרים החסידים: „כמוהו כאביו!" ואולי לא תכסה זכותו, זכות הַבְּכורה, על הפֶּגֶם שבו ויושיבו את נחומצי על כיסא אביו?

ופעם אירע מעשה. לסקוויראי בא בן כפר אחד, עורף של פר ודומה, אינו יודע אלא ברכת המזון.

— רבי קדוש, — הושיט לו את הפיתקה, — רוצים עכשיו לקחתני לחייל, כי אין בי מום של כלום. בריא אני. ובמקום לתת 300 קארבונים לרופא ש ל ה ם, אתנם לך, אבל תבטיח לי, ש„פוּנייה" ימצאני פסול לצבא ולא ישלחוני למלחמה בין היוון והישמעאל, או למלחמה אחרת!

אמר לו ר' איציקל:

— רק השם יתברך יכול להבטיח ורק בידו הישועה!

יצא הכפרי מהחדר המיוחד ודומה לו: נזרק חושך בפניו. נכנס לבני הרבי, ומובן היטב שאף הם סירבו לו. ואולם אברהם יהושע־השיל קיבל את הפדיון. והדבר לא הוטב בעיני האחים. והיה נהוג בסקווירה, שהיו מתכנסים יום יום לשתיית התה. המשמש מעלה את הכוסות הגדולות, והאחים יושבים ובין שתיקה לשתיקה מתלחשים, שלא כדרכם. שאל הסקוויראי:

— מה אתם מתלחשים ביניכם, בנים חביבים?

אמרו לו: — כך וכך.

שאל הסקוויראי:

— הנכונות, אברהם יהושע־השיל, אותן אמירות שאמרו ממך?

החזיר לו אברהם יהושע־השיל, כשהוא מאמץ את מלוא כוח רצונו:

— באשר־ר־ר ובכן־ן שאני נצרך גדול ואותו יהודי צריך ישועה, ח י י ב השם יתברך לעזור!

נשק לו האב על מצחו ואמר:

— למדריגה כזו של אמונה, בני, לא הגעתי אני!

ואולם הגדולה באמת מידת ביטחונו של אברהם יהושע־השיל? הוא התחיל מחייך בדרך גוזמה לשמע־לי, הגבאי הראשי, יהודי חשוך־בנים ועשיר, כרוצה לקרר וליישב דעתו; לבש ז'יפוצה לבנה, המבהיקה בבוהק רך. והיה הדבר לפלא בעיני רבים, כי לעולם אין דרך בן או תלמיד ללבוש בגדי לבן לפני מוריו. ור' איציקל אמר פעם לבנו בלשון מוסר:

— דומה אתה בעיני לתינוק הלובש את קאפוטת אָביו, שהיא יותר מכדי מידתו ומכדי שיעורו, והיא נגררת על פני הארץ!

ופעם אחרת אמר:

— למה קורין לאחד בר־מצווה ולשני ב ע ל־עבירה? שהמצווה היא בחינת אם, ואילו העבירה היא בחינת ארורה, שחובה על הבעל לגרשה!

לר׳ איציקל מרבים עכשיו להיכנס מקורבים וכדי להביאו לידי שמחה וגבהות המוחין, מסבירים לו, שמחלתו אינה מחלה, חלילה, אלא מיחוש עובר. הנה פלוני. כל הפחדים של הרופאים לא היו אלא פחדים של שטות.

ופעם סיפר ר׳ איציקל למבקריו:

זקנו אבי אמו ר׳ דויד לייקס היה רב בעיר באַר. וכשהיה בן שבעים ושלוש נפטרה זוגתו, שכל ימיה היתה נפשו קשורה בנפשה. ואחרי זוגתה מתו על ר׳ דויד לייקס גם כל בניו שהיו לו. בנים! מה שהיה בתחילה דם, נעשה אדם. הלא זה ממש חידוש העולם! ובפרט בנים שכמותם. שוטים אין לזרוע. גדלים הם מאליהם. ואילו ה ם — הרי היו ילדים לשכינה. ואף־על־פי־כן הצדיק הוא, ז״ל, על עצמו את הדין ובירך על הרעה בשמחה ודומה היה שכמעט לא הרגיש בצערו, רחמנא ליצלן. והנה באו אליו שני צדיקי הדור, ששמעו על האבידות שאבדו לו ונתעוררה בלבם רחמנות גדולה עליו. ואולם ראו זו פליאה! כשהם התחילו לנחמו, התחיל פתע לבכות מאוד מאין הפוגות.

— כן, רבותי, פעמים מתעורר כאבו של אדם דווקא כשבאים לנחמו!

אחרי הסתלקותו של ר׳ איציקל — בעיר נסגר אז בית־החרושת של טאבאק של שפירא, נגעלו כל החנויות — ישב ר׳ אברהם יהושע־השיל במקומו עטור ב„שטריימל״ גדול של צבל. החסידים היו מקנחים שוב בבית המזיגה של שיינה־גיטל י״ש חריף, שהגרון נכווה ממנו, בקורקבנים צלויים, מה שלא מצאו ברבם החדש בדרך נגלה מצאו בדרך נסתר.

— בעל מופת גדול הוא!

— המופתים ממש מתגוללים תחת שולחנו!

— הנה אספר לכם מעשה. משה־מאיר המוכסן הלך לפריץ לחדש את כתב ההתקשרות לשנה החדשה. אולם הרי אתם יודעים — „חסד הפאן״,

אומרים, „הוא רב־התמורות". ואמנם, השונא של משה־מאיר הפך על־ידי דברי חנופה ומלשינות את לב הפריץ הזקן לרעה עליו. ובכוחו של הפריץ לא רק ליטול ממנו פרנסתו, אלא גם לכלוא אותו במיכלת החזירים, כאשר כלא בשעתו — כך שמעתי מסבא — האציל יאן דוקלאן אוכוצקי את בעל בית־המרזח היהודי בכפר אחוזתו. מי יאמר ל א ל ו מה תעשה? והנה בא משה־מאיר לרבי. וכשנטל הרבי שלנו את הפיתקה, נפלה אש בארמונו של הפריץ.

— וגם הטחנה של משה־מאיר נשרפה?

— הלא זה המופת! הטחנה שלו ל א נשרפה — והוא חידש את כתב־ההתקשרות!

שלושת אחיו של ר' אברהם יהושע־השיל התחילו עוקרים עצמם אחד אחד מעיר אביהם, — עיר־מחוז הבנויה על מישור ורחובותיה מרוצפים אבנים, — ומה„חצר" הנושנה, שהיו שרויים בה בנים ובני בנים, הדבקים ומדובקים גם במתים שבבית־החיים.

בנו השני של הסקווירי נקרא לשפיקוב למדוד קרקע של „מקום קדוש". מחמת חולשה שאחזתהו פתע הקיף את השדה שהוקצה לקבורה ועדיין אין שם קברים לא ד' פעמים אלא ג'. ור' נחומצי בחר בשפיקוב למכון שבתו, — יישוב קטן שבפודוליה, זו ארץ־מולדת החסידות, אשר ממנה התפשטה עד מהרה על יישובי ווהלין וכמעט בכל ערי פולין וליטא. שפיקוב סמוכה היא לכמה יישובים יחידי־סגולה ובעלי־שם. מתחילה היתה שייכת לגליל העיר בראצלאב, ששמו ותורתו של ר' נחמן קשורים בשמה. אחר־כך היתה נמנית על טולצ'ין, שצעירי ישראל נלחמו בה בשנת ת"ח בגבורה עם צבא חמיל, והיא גם קן משפחת הפוטוצקים ובשדותיה בנויים היו קסרקטין — בהם חנו פרשים, שהדיקבראי פאוול פסטל, בעל החיבור הנודע „רוסקאַיַא פראוודה" *, היה בשעתו ראש הגדוד שלהם. וסמוכה שפיקוב לנמירוב, שיהודי פולין וליטא קיבלו עליהם ועל זרעם בשנת ת"ח להקדיש את יום העשרים לסיוון

* „אמת רוסית".

לזכרון השחיטה בה וליום צום ובכי, וביאליק קבע שמה ב„משא נמירוב" (אגב, אחד הכינויים הספרותיים של י. ל. פרץ היה „היתום מנמירוב"). ובעיקר קרובה עיירתנו לפיצ'ירה הקטנה, שסלעיה הגבוהים והזקופים נשקפים אל הבוג המהיר והצונן. גם בראצלאב ונמירוב יושבות על שפת אותו הנהר, ושפיקוב, שאין בה אלא אגם מצומצם, מתקנאת בהן, אבל כנגד זה קבע בה „רבי" ידוע ישיבת קדשו, וחשובה היא יותר מפיצ'ירה לגבי מסחר, ואוכלוסיה היהודיים מרובים משלה.

עם בואו של ר' נחומצ'י נתלהטו בשפיקוב עיניים מתוך קנאות של מחלוקת. מחלוקת על ה„מאַרהאַוויצה" — מיגרש־השוק, שם מתכנס ביום א' אחת לשבועיים ה„ירִיד" ובכל ימות השבוע מוכרות האיכרות כיכרות־לחם, ביצים ונתחי שומן־חזיר; מחלוקת בכל פינות־הרחוב, בחנויות ובבתי התפילה. אלו מבני העיירה מחסידי הסקוויראי ובניו הם ואלו מחסידי טאלנה, וחסידים לא די להם בהרגשה שיש להם רבי. רצונם להראות: „שלי גדול משלך!" והעיקר: אלו מבני שפיקוב מבקשים להעמיד את „החצר" על גבי הקרקע שלהם — על המיגרש הסמוך לבית־המרקחת ולבית־המדרש דמתא, ואלו — על מיגרש אחר הסמוך לשכונתם והשייך לשררה בַּאַלַאשוב. כל צד תופס בו בר' נחומצי בטענת בעלות: — לנו הזכות בישיבת הצדיק! — וכידוע, דוחה מחלוקת אחת, אף זו שבתחילתה לשם שמים או לשם פרנסה, מאה פרנסות, והעיקר — מאה אהבות. לבסוף נתן באלאשוב, היושב ב„פייטרסבארג" ואדריכל־גנים מטפל בגן־שעשועיו, לר' נחומצי את כיברת־הארץ רחבת־הידיים שלו למשך צ"ט שנה. והמחלוקת שקטה.

אחרי שהותו בשפיקוב לבדו כמה חדשים העביר ר' נחומצי למקום מושבו החדש את משפחתו. קשה לאדם להיות זמן רב חצי „אהיה" וחצי הווייה. יום הסמוך לשבת סליחות. זוגין מתקרקשים בקישקוש צלול. בידי בעלי־עגלות, שפניהם צרובי־רוחות, נמתחות המושכות. סוסים פוערים פיות מקציפים ומעקמים אותם, ונעצרים. יוצאת הרבנית מרת שיינדלי ומרכינה ראשה דרך חשיבות לכל אשר יצאו להקביל את פניה. אתה יחד באים גם בנה יחידה ר' מוטלי, רעייתו חווה'לי, בת ר' יוחנצי

מראחמיסטריווקה, ובני־ביתם, וביניהם גם אמא.

עופות סובבים בהקפות. מתלקטים ועומדים, ונראה: יש אילן המגדל עופות! — והנה מפליגים מארצם וממולדתם למרחקים.

זה כבר שכרו ערלים להעמיד עצים מהיער. ובשעה שמכינים לבנים לבנין ה„חצר" והבונים מתארים ומציירים את תואר הבית בקווים לבנים על גבי נייר כחול, שוכרים בעיירה שלושה בתים: האחד עבור ר' נחומצי והרבנית מרת שיינדלי, אחד בשביל ר' מוטלי ומשפחתו וחלק מאכסנייה להכנסת אורחים חסידים, המתחילים לבוא לשבתות ולימים טובים.

הרבנית שיינדלי יושבת ליד החלון, כשכתפיה עטופות במין סודר תוגרמי אדום. המשווה היא לנגד עיניה „חצר" חדשה המתקרבת במידת האפשר לאותו החזיון המזהיר שבזכרונה?

טאלנה, המכונה בפי החסידים „תל נאה", שוכנת בעמק והרים סביב לה. העיירה הקטנה היא אחת הנחלאות הרבות של הגראף שוואלוב הזקן, שעיקר ישיבתו בפטרסבורג־הבירה. וזכורה היא: צריף על שפת נהר. בקצה טאלנה, סמוך לכפר, עומדים בתי־התפילה. כיכר, שבימי היריד שם השוק לבהמות. ביצות גדולות בטאלנה ואילו ה„חצר", ששני שערים לה ושהיא כעין עיירה לעצמה, נקייה, יפה וקרקעה חול. זוכרת היא הרבנית שיינדלי: ארונות זגוגי־דלתות המלאים מורשת־אבות. בראשון שבהם מלבינים מלבושיו של ר' זוסיא מאנאפול והנה מלבושיו של הרב ר' דויד לאה'קיס, של הסבא משפולי. והנה עוד ארון של זכוכית ובו מקלות של רביים זקנים, מקלות עבים, מקלות ארוכים. על מטה אחד גדול היו החסידים אומרים, שזה מטהו של משה רבנו. והנה ארון, שיש בו כל מיני קני־מקטרת ארוכים של „יהודים טובים" שהלכו לעולמם ואינם... זוכרת היא: בית־המדרש המכיל כארבעת אלפים איש. בסיפונו תלויה מנורת־שמן גדולה. טאלנה קצתה ממש וקצתה אגדה, ויש בממש מן האגדה. ובאגדה מן הממש. אמנם, ר' נחום מצ'רנוביל, אבי המשפחה, שהיה בז לברק החיצוני, אמר: „הסיבה המפסדת האמונה היא הגדלות". ודאי. אבל כלום ביקש אבא רק ליטול גדלות לעצמו? מבקש היה להשיב עצמו לכוון כוונה

עליונה. ר' עקיבא אייגר, שמעה שיינדלי, כתב: „לדעתי, הנפש מתפעלת והדעת מתרווחת והכוונה מתעוררת מתוך הלימוד בספר נאה ומהודר". כלים נאים ודירה נאה מחזירים לו עוד יותר לאדם המוחין שנסתלקו ממנו. ואבא יש שהיה שרוי בצער והיה מבקש לשמח נפשו כשאול בן קיש בשעתו בחדוות השיר. אותיות א'ב'א' הן: 'אודך 'בכינור 'אלוקים! ואף שאהב מעשיות של ליצנות ומעשה־הצחוק, היה אומר: „מימי לא טעמתי טעם צחוק ממש". גבוה מאוד, חיתוך פניו עדין אך חד, יש שהיה לא נוח לבריות, משום שלא תמיד היה נוח לעצמו. והוא ביקש הרחבת הדעת בקניינים אצילים. כן, התפארת היתה הרגל, שעליה עמדה טאלנה.

— מקרוב ומרחוק עוד יבואו לכאן, — מנחמת הרבנית שיינדלי את בעלה. — גם אבא, ז"ל, בצעירותו... פעם אחת בא מוואסילקוב לעיר אחת ובאו אליו רק מעטים. ובשביל לעורר את „העולם" התחילו אומרים: הייתכן? והרי הוא בעל מופת גדול! — אמר אבא: בעל מופת איני יודע, אבל בעל חוב אני בלי ספק! ופעם אחרת אמר: כשיודעים שפלוני שרוי בצרה גדולה ומיצווה לעזור לו, אין נחפזים. אין להוטים אחרי מיצוות. ואולם כשנודע לבריות, שפלוני נשתנה מזלו ואין זו עוד מיצווה לבוא אליו ולסייע לו, הם נדחקים אליו מכל העברים!

בדל־ירח נשקף בחלון. ר' נחומצי טועם ומניח רובו של התבשיל שיריים, אף שאין חסידים מסביב.

— אין כוחי שלי ככוחו של אבא שלך, זכר צדיק לברכה!

— אין ה ג ב א י ם שלך כגבאיו! — פעם בא לבאלטה שליח לגבות את המעמדות, ואף שחסידי טאלנה מרובים שם לא ראה ברכה. והיה שם בבאלטה יהודי פיקח אחד. קם ויצא ביום היריד אל השוק, עמד על שולחן והתחיל צועק בקולי קולות: יהודים, הצילו! הציל! הקיפוהו רבים בפחד גדול. „מה אתם תמהים עלי, יהודים? יש כאן שפיכת־דמים. בא אלינו שליחו של הרבי ואין נעניים לו!" — ומיד נאספו כמה מאות רובל.

בימים בהירים נשמעים מרחוק הולם פטישים וחריקה־שריקה של מגירות. הפועלים ממשיכים את מלאכת הבניין. ואולם ר' נחומצי, שכדרך

הבונה בית חדש הזכיר בפיו בפירוש, כפי שכתוב בזוהר, שבונהו על מנת לקיים בו מיצוות הכנסת אורחים ומיצוות סוכה, — לא זכה לראות את „חצרו" עומדת על תילה. בסקווירה היה זקנו עוטר את לחייו, לחיים לבנות עם אודם, ומצחו הרם היה צח. וכמה אהבו בני־ביתו לשמוע אותו במוצאי־שבת מבדיל בקול השתוקקות ובנעימות נפלאה! ובהגיעו ל„ושאבתם מים בששון" היו מעלים על השולחן כד מים קרירים וצלולים בתכלית הזכוּת, שנידלו רק זה מהבאר, וכשהילדים היו ניגשים אליו לברכו ב„שבוע טוב" היה משגיח אגב חיוך שיברכו „שהכול" והיה עונה בלחש „אמן". ועכשיו —

במיטב שנותיו הוא. עד לא הגיע לחמישים. ואולם עכשיו... פני בריא יכולים לגנוב את העין. מחלה אין בה אונאה. הוא הולך וצומק. ושלא כדרכו הוא עתה בעצבון־רוח תמיד. הנטלו ממנו המחלוקת כאן וכל החיים שאינם שווים כנסיעה זו על גבי רגבי־סלע את בריאותו ושמחתו? אף לאינו מומחה ניכרת עכשיו מחלתו. רואים: זהו פיקוח נפש ממש. מסיעים אותו בעגלת־כילה לתחנה. תחילה חרש ולאחר־כך מתוך נשיפה ונשימה מפליגה רכבת למרחקים. קראקא הבירה היא מקום קיבוץ רופאים גדולים. „האשפים הם הרופאים", אומר אבן־עזרא.

בבריכה שליד ה„הקדש" ובית־המרחץ הולכים ונקרשים המים השתוקים, המתים, מכוסי־הירוקה. אחרי גשמים עצלים, אפורים כקורי־עכביש, מתחיל לרדת שלג חשאי ודק בתכלית הדיקדוק. הרבנית מרת שיינדלי מתעטפת יותר בסודר התוגרי שלה — הקור נכנס הביתה דרך החלון. ואולם אין היא קמה ממקומה. בחוץ מוסיף השלג לרדת ומכניס בלב קרירות, בהירות ותמהון. השלג הראשון מפליא תמיד, כאשר מפליאים עצי ליבנה המזדקרים בלבנוניתם הטהורה. היא נזכרת: יום יום היו רותמים בטאלנה את שני סוסי־היחש, שעורקי־דם בעיניהם הגאות. ראש התחנה מניף כובעו לפני אבא דרך כבוד. גם פריצים אחרים. הדרך נוטה נטייה חדה לתוך יערו של הגראף שוואלוב. חלל האוויר כאן ירקרק־כחול. גזעים עומדים כיצוקי־ברזל. אמירי האילנות וענפיהם נעים חרש. אבא מתפלל מנחה. אומרים, שכאן הוא מתקן את החסידים הצריכים תיקון.

ואולם הנסיעה ש ל ו לא לשם טיול היא ולא לשם תיקון אחרים. האומנם לא בר־רפואה הוא? הרי אבותיו הקדושים מה שהיו שואלים מיד היו נענים. כן, זכותם שלהם וזכות מעשיו הטובים תגן עליו שם!

מוצאי שבת. מבית־הכנסת נכנס ר' יוסלי החזן לחזור על „המבדיל" באזני הרבנית. אדם בעל־צורה הוא. מצח גבוה, לבן. עיניו לוהטות בגוון שחור. לתוך שחור זקנו כבר הוטלו חוטי כסף. הדרת פנים שכמותו, אומרים, קשה למצוא. השכינה שורה עליו. רוח עליונה המקפיאה עד מוח העצמות מנשבת עכשיו ומכה ברוח התחתונה. האש בתנור מתענפת כהתענפות הענפים באילנות והעורקים בגוף. אומרים: כשמדברים במוצאי שבת קודש על הבעש"ט זוהי סגולה לנפש, וכשמדברים על הרב מבארדיצ'וב זוהי סגולה להמתקת הדינים וביטול צרות רעות. ואולם סיפוריה של הרבנית מרת שיינדלי סגולה ודאית להמתקת השיעמום שבערבי החורף הארוכים.

— ובכן רצונכם, שאספר לכם סיפור מעשה?

מגזר־עץ שבתוך התנור ניתזים שביבים לכל עבר.

— כן, כן!

כטבעת זו שמסובבת מכל צד מוקפת הרבנית שיינדלי עיניים. אוהבים תינוקות לא רק את הסיפורים כשלעצמם, אלא נמשכים ל„איום ונורא" שבהם. היא כל רצונה עכשיו לשכוח את הנורא. עברו כמה שבועות ואין מזדמנת לה שום ידיעה מ מ נ ו.

— פעם אחת עברו שני אנשים דרך יער. אחד מהם היה שיכור מאוד והשני לא כן היה. והנה זה שהיה שלם בשכלו היה דופק את ארבעת הסוסים הרתומים במרכבה שלו, כאילו ראש השדים הממונה על בני אדם רודף אחריו. שמוע שמע, שיש כאן גזלנים, שאינם נותנים אפילו זמן לומר וידוי, ולהם שני בורות — באחד הם משליכים את ההרוג ובשני טומנים את ממונו. ואחרי עבור שעות מספר עבר האיש בשלום את היער העבות. וחברו השיכור הלך לאט לאט פסיעה אחר פסיעה והוא מדמה, שהולך בקו הישר והוא הולך בעיגולים רבים. לא, דומה, היער כולו בבחינת עיגולים זה בתוך זה. ובמחילה הפתוחה בקרקע ממערה למערה

ישבו הגזלנים והרוצחים וארבו למרכבת־דואר או לעוברים ושבים. והם קפצו ויצאו ממחבואם לבושים כותונות אדומות כחזירי־יער הזורקים אש מפיהם. זה חרב בידו וזה סכין־של־בשר. והם גזלו וחמסו את האיש ועשו בו פצעים וחבורות, והוא נפל ולא הרגיש בדבר מחמת שיכרותו הגדולה. ומנהיג הליסטים אמר לחבריו: נלך! — והם חזרו למערה והיטיבו את לבם באכילה ובשתייה, בריקודים ובזמירות כמו בחתונה.

פניה של הרבנית שיינדלי אינם קורנים עכשיו אור פנימי, כדרכה תמיד בספרה סיפורים; אור המלפף תמיד בגל חם את אמא היושבת מתוחה כנימה. גם שאר הילדים מצפים לדבריה, כאילו יש לה מפתח של חידוש.

— ומה קרה אחר־כך?

עיניה כבדות־העפעפים של הרבנית שיינדלי עצומות רגע למחצה.

— ואחר כך, ילדי אהובי, פגעו שני החברים זה בזה. תמה השלם בשכלו ושאל: איך ניצלת שלא המיתו אותך בהכאות הגדולות? והשיכור, שיצא אך זה מתנודד מבית־המרזח, היה מתמיה על תמיהתו של חברו, ואמר שאינו יודע שום דבר, כי לדעתו הלך בשלום בלי פגע, וממילא גם לא נתבהל על נפשו. הראה לו הראשון את הפצעים והחבורות שבכל אבריו וכתמי הדם שעל בגדיו, והשיכור נשאר בתמיהתו, כי לא זכר מאומה. שאל לו האדם השלם בשכלו: היודע אתה מין לחש המבטל את כל המכאובים, או אולי היית פשוט —

— הגם את היית פעם שיכורה, סבתא?

— חס וחלילה! שונאת אני שיכורים מכל המינים. ואף־על־פי־כן רוצה הייתי פעמים להיות כמו שיכורה.

— למה?

ניצנוץ כהה עכשיו לעיניה המהורהרות.

„כדי שלא לירוא". — אומרת היא בלבה. — „ולא לזכור". ובקול: — לכו לישון! השעה מאוחרת!

באמצע החורף, כשבחוץ מייבבות סופות בשבריריקול ובניגון של יללה, כאילו אחזה לילית את העולם, ולבן צונן בתוך לבן שופע ויורד

השלג, יורד על חטוטרות של גגות ועל אדני חלונות ועל אילנות, — שב ר' נחומצי מחוץ־לארץ ופניו כמו לא מעלמא הדין. ההרגיש, כי הזמן דחוק עתה מאוד ולא רצה להיקבר בנכר? „סרטן", כתוב ב„פרקי משה", „הוא מורסה נולדת ממרה שחורה — אוכלת כל בשר הנלווה אליו". או שמא זו מחלה אחרת שבאה לו מעצבות; עצבות שלמראה קנאת אח באח, ואם גם בלועה בקרבם, שבהתחרות אדם ברעהו ההופכת אוהב לאויב? ואולי יוצאים לבו ונפשו לסקווירה? יש צמח שאינו מסתגל על נקלה לכל קרקע.

שנים רבות היו מוליכים כל בר־מינן משפיקוב לפיצ'ירה, ולפיכך היו אומרים: „שפיקוֹב עיירה הגונה היא, אלא שפיצ'ירה מקברתה!" — עכשיו בית־חיים לה משלה. בשדה־הקברות הקטן נגרר המון צללים אחרי ה„מיטה". מסביב לוחות־עץ חדשים ומציבות, שהשלג טישטש את האותיות הגדולות, המשוקדות, המתוייגות ומעוטרות על כמה מהן. הנה הקבר הראשון. בשעת מדידת ה„שדה" אמר ר' נחומצי: „ממרחק יביא לחמו". ואמנם, הראשון לקבורה היה כאן אורח אחד מהעיירה ז'ורין. והנה כאן עמד הרבי לפוש אחרי ההקפה השלישית. כאן יקימו את ה„אוהל" שלו.

הסב ר' מוטלי, שבשעת מחלת אביו לא אכל ולא ישן והיה אומר תהילים עם כל „העולם" בבית־הכנסת, מרתיע עכשיו ד' אמות לאמירת „קדיש" והוא מנענע קצת גופו. פניו הולבנו, כאילו חתכו לו אבר מאבריו. כל קבירה היא כיסוי. כיסוי גורל. כיסוי ייסורים. כיסוי אבידה שאינה חוזרת.

אחרי שהושב רוחו של הסב, שהיה צעיר לימים ביותר, הושמה העטרה בראשו.

אחרי החורף הקשה בא אביב בהיר. מי־גשמים מבהיקים כלפי החמה וממהרים להתייבש. האוויר מלא נשימה מתוקה. עופות מרחפים גבוה הרבה קומות על גבי הקרקע. הפועלים מוסיפים על שורת־היסוד שורות, שורות של לבנים מיובשות של טיט ומחברים אותן במלט ותוקעים עץ בעץ.

לאמא ולייניטי־דבורה'לי, אחותה הצעירה ממנה בשנה (היא קרויה על שם זוגתו של ר' דויד'ל מטאלנה) מרשים לצאת החוצה. בית־החורף היה להן בית־שבי ועכשיו הן שמחות, כאילו מסרו להן מפתחו של עולם. באמצע המיגרש שלפני „הדירות הישנות" רותח על אש גדולה דוד־נחושת רב־מידות. מוטיל השען וזיינוויל הזגג (שהוא גם במקצת צורף) עושים הכנות, הכנות של מיצווה. והנה מתחילים להגעיל בו כלים של כסף עתיק וזהב עתיק — גביעים, צלוחיות וקיתוניות; הגעלה, שהיא תדירית וקבועה מידי שנה בשנה. על שולחן של פסח עומדים טלים גדולים קלועים, שלתוכם מטילים את הכלים. דומה, ניצוצות ניתזים מהם, כששולים אותם בצבתות מתוך הדוד.

שתי האחיות הקטנות משחקות תמיד יחד, כאילו הן במזל תאומים. ועכשיו רוקדות הן מסביב לאש. יינטלי, שצמותיה הזהובות כשתי הבדלות קלועות, עכשיו כולה חמימות החיים, ואף־על־פי־כן — מה זה? — גופה צמרמר! החולה היא? אצבעות הצוננות צינה נעימה נוגעות במצחה בחטיפה כמו בתנור חם. הרופא אומר: — אסכרת־הגרון!.. מעבירים אותה לבית הסבתא שיינדלי.

למחרת משפשפת אמא את עיניה. הבוקר בוקר שמש וחסר־רוח. כמה הוא שונה מבוקר־סתיו, מבוקר־חורף מתאחר! ואולם מדוע כל הבית דומם ושומם והדלתות פתוחות לרווחה? קריאותיה מטילות הד באוויר. והיכן אמה שלה והיכן המשרתות והיכן הגבאים המשמשים? הדממה מסביב מדהימתה כירייה לא צפויה. היא נושאת את רגליה לבית הסמוך. עוד מרחוק מגיעים אליה הקולות הידועים של הסבתא שיינדלי בשעת ה„עווית". עכשיו תלויים הם כאופל בתוך החלל התכול. הדלת נפתחת ומרעידה כמו מתוך צמרמורת. כמה אנשים בבית! הילדה שותקת, כאילו נתבטלה נשימתה. תהילה לאל, אין הם משגיחים בה עכשיו ואין מחזירים אותה למקומה. באחד החדרים היא רואה את אמה שלה יושבת על כיסא. חצי גופה העליון מוטה לאחור. גם ראשה. פניה חיוורות ביותר. עיניה מביטות ללא נוע, והנה נעצמות. אנשים עומדים מסביב לה, מזים עליה מים. לוחצים את צדעיה. היא התעלפה, צועקים. אבל מה הפירוש

„התעלפה"? ומשום מה? הריצפה חלקלקה עכשיו כסבון, אבל הילדה רצה אל האם. ופתע רואה על הרצפה „משהו" מכוסה בשחורים ונרות דולקים למראשותיו. והיא מתייפחת בקול גדול.

אשה שכנה, שפרנסתה להטיל ציציות בטליות, מבחינה בה ומעבירתה לביתה. היא לוחצת לחזה פת שלימה ומושיטה לילדה פרוסה גדולה, סופגנית, המרוחה בשומן וממולחת במלח. ואולם הילדה עומדת בסירובה וגועה געייה אחר געייה. פתאום מרגשת ב„בענטשערל" *, המונח על השולחן והיא מתחלת לקרוא בו מראש ועד סוף, כשהיא שואבת לתוכה את המלים יחד עם הדמעות. ודומה לה אותה שעה: יש לה פנים כלפי יינטלי. והיא מרגשת, כי המלים — האלה המובנות־למחצה שבפיה או אלה שבתוך תוכה? — מחדשות מוחין שלה ולבה.

החלונות כבר מקובעים במלבני־העץ. דלתות־האלונים כבר דלתות גמורות הן. מהקרשים שהוקצעו זה לא כבר עוד נודף ריח של זפת. הבניין הקבוע, העתיד להתקיים ימים רבים, עומד כבר על תילו. מחנכים את ה„חצר" החדשה על־ידי מסיבת תלמידי־חכמים ומסיבת עניים.

ה„חצר": שער־עץ ובצידו פישפש קטן, פתוח אף הוא. ולפנים מן השער בניין גדול הבנוי כמין תי"ו ואולמיו הקדמיים, שכל אחד מהם שם מיוחד לו לפי צבע כתליו, דומה משל ציבור הם, והאחרים משל המשפחה. ב„אולם הכחול", שמצד ימין שלו נכנסים לחדר־השינה הקטן של הסב, ארונות־קיר — פתחים חלוקים, המכוסים בכיסוי זכוכית. כמה ספרים בהם — בין מוקדמים מאוד, שנמצאים מעט מזעיר דוגמתם, בין מאוחרים, ודורי דורות רשמו מה שרשמו בשולי דפיהם הירוקים, הצהובים והכחלחלים. גם הרבה כלי־ערך עברו לסב בירושה מאבותיו ואבות־אבותיו והם שמורים כל השנה בתיבות מחושקות־ברזל — סכין של הבעל־שם־טוב, „ז'יפון" ** של ר' נחום מצ'רנוביל, קופסת־טבק — זהב לבן ואחלמות — של ר' שאול וואהל, שלפי האגדה המליכוהו שרי פולין ליום אחד עד אשר יבחרו מלך מתוכם. כן גם בשפיקוב שמורה מורשת

* סדר ברכות המזון. ** מין מלבוש.

אבות. ואולם אין כאן יסוד התפארת שבטאלנה. אין כאן כמו שם אולם גדול, שציירוהו כמה ציירים ובו עומדות זו למול זו אספקלריות שגבהן מהריצפה ועד הסיפון, וכשאדם נכנס רואה עצמו כולו ונבהל מפני עצמו... גדר יתידות נמוכה לפני ה„חצר" בשפיקוב ורחבה גדולה, שלא נשאר בה אלא רושם עשב. כאן מקדשים חודש חודש את הלבנה. כאן מעמידים את החופות ובחורים מבני העיירה ומחוצה לה משמיעים „הרי את". משעול צר מקשר את ה„חצר" עם בית־המקדש שלמולו, מקום תפילתו של הסב, בני ביתו וחסידיו.

בימיו של הסב נעשית ה„חצר" טבור ומרכז העיירה וסביבותיה. „כל ישראל ערבים זה בזה" — כל זמן שהם מעורבים. ובבית זה מעורבים גדול וקטן: בעלי־בתים היושבים בכותל מזרח ואנשים המוניים; רבנים המצויינים בתורתם ואנשים פשוטים מאוד בלא תורה; יהודים המוחזקים פאר הקהילה וחייטים, רצענים ושאר בעלי מלאכות.

אוהב הסב לשים חלקו עם אנשים.

הוא היה „בן יחיד ומיוחד", כמו שאומרות הנשים. והעיקר, כל בן שנולד אחר היאוש נולד בתורת חסד. והרבנית שיינדלי נהגה בו זהירות, כמו באתרוג יקר המובא ממרחקים. הוא ישאיר שארית גדולה אחריו! בהיותו ל„בר־מיצווה" מתחיל לקשור תפילין ולהתעטף בטלית בעת אחת. זוגתו היא חווה'לי, בת זקוניו של ר' יוחנצי מראחמיסטריווקה והמוצלחת בבנותיו, אם־כי גם ממנה לא היתה חנה'לי אמה בעלת המרץ ויפת הנימוס מונעת מוסר לפעמים.

טוב היה יותר, חווה'לי, — היתה אומרת לה, — אילו היית מרבה קצת יותר באכילה והיית ממעטת קצת באמירת תהילים ו„מעמדות"!

בת חמש־עשרה היתה הסבתא בהיכנסה לחופה (גדולה בשנתיים מהסב ומבוגרת ממנו ברוחה, כדרך הנערות עד גיל ידוע) וכמעט מיום בואה לבית חמיה לסקווירה, ואחר־כך שפיקובה, הוטלו עליה כל צרכי ה„חצר" וכל חובותיה. הרבנית שיינדלי נחלשה מאוד בחולי אבני המרה, והיא היתה נוסעת לשאול בעצת הפרופיסורים — עצם הנסיעה, הקרישצ'אטיק ההומה, עצי הערמון והבתים רבי־הקומות ברחובות

הגבעוניים של קיוב היו משפיעים עליה לזמן מה לטובה, ויש שהיתה יוצאת למקומות מרפא מרוחקים. ובינתיים הסבתא משגחת על הכול — צרור מפתחות גדולים וקטנים קשור בסינרה.

גם אחרי החתונה לומד עדיין הסב כמה שעות ביום מפי ר׳ אלתר המלמד. ר׳ אלתר גבוה, זקנו קטן ולבן ושפתיו הצרות כחלחלות. תלמיד־חכם הוא וזהיר במצוות קלות כבחמורות. וכל רגע דרכו ליטול את כפיו. זוגתו — חיה „די אלטערקע״ קוראים לה — אשה קטנה וזריזה. והכול יודעים: אין הוא שרוי אצלה לשמחה, אלא שהוא מחריש ספק משום שדעתו שפלה עליו, ספק משום שלום בית. היא, כנגד זה, מוסיפה לעבור על „לא תוסיף״ ועל כל אמירה יש לה מימרה יפה בתורת משל, כגון:

— חותן טוב, נתת לי לבעל דוב ולמתנת־דרשה חמור. שניהם עתידים אליך לחזור!

ר׳ אלתר נתלווה אחר־כך עם הסב בצאתו שפיקובה והם התעסקו בתורה. ופעם מפחיד שם הזקן את אמא. חברה מובהקת לה במקום החדש, יוכבד בת השכן הגביר. והיא מצויה בביתה ובגן שלפני הבית והיא משחקת עמה תחת האילנות בחישוק שמצאו אי־שם ומקנדסת עמה ויחד הן מטפסות על הגדר. בחוג המשפחה שומרים רבים בעיניהם כל תנועה שלה. ואילו כאן... אבל חלילה שיוודע להם שם על „חפציות״ אלה שלה. מרוב שחוק של עליזות תוקפה השיהוק. ר׳ אלתר פוגע בה ומזעיף פניו:

— חכי, חכי! את משחקת באש!.. ה־כול אספר לאמך. סבורה את, שאיני יודע?

לבה של הילדה הולם, כאילו עשתה משהו מביש, שאין עליו כפרה. היא מבקשת לעצמה צד התנצלות. ואולם הדיבור ניטל ממנה. הייתכן, שר׳ אלתר, שזכות קודמת אצלו לחובה, יאיים להלשין עליה? וכשהיא פוסקת מלשהק מנצנץ ברק עליז, בלתי־צפוי כל־עיקרו, בעיניים הזקנות.

— עז קטנה וטיפשית את! ביקשתי רק להפחידך. הפחד סגולה בדוקה לעצירת השיהוק.

ר׳ אלתר לא האריך עוד ימים. לפתע פתאום השמיע קול חנוק ונפל נפילה מלוכסנת ופניו למטה. מותו דיכא את הסב בכאב גדול.

אולם תלמידו של ר׳ אלתר, היה הסב שונה ממנו. גם לו היה חוש בתורה, אלא שהוא, שמילדותו היו מביטים עליו כמו על התינוק מספר הזוהר ממש, אינו רוצה להיות כאחד מאותם למדנים־בטלנים, שהם בבחינת לא מקום ולא זמן. חריף־המוח ובעל־מרץ, אין הוא מתמיד גדול. הוא מרגיש: מי שאינו בלפדות אינו בליפדות.

רבים, החשודים על מרידה כלשהי במלכות, נשלחים עכשיו שניים שניים, מרותקים זה לזה ביד וברגל, לסיביר. ולישראל הימים ימי גזירות קשות ופורעניות. לפי כמה שנים — ב־1881 — נערך בקיוב פוגרום וגם ביישובים אחרים נשברו זגוגיות בקול נפץ ועלה ריח של נוצות חרוכות וקיטור. ובית־הדין הצבאי זיכה את הפורעים. וכששליחי היהודים בדֶמְיֶבְקָה באו לערער לפני „האדון הגדול הגובֶרנאטור", היינו, שר־הפלך הקיובי דֶרֶנטָלֶן, איש צר ומר, אמר להם: „אם אין הנסיבות האלה מניחות את דעתכם, לכו לכם לירושלים!" ומה תימה? הרי שר־הפנים עצמו, הרוזן ניקולאי איגנאַטייב, מלמד חובה על היהודים. לא הבריונים אשמים בפרעות ומעשי־הפראות, אלא היהודים המנצלים את האיכרים הרוסיים, והוא הציע להעביר את כל ישראל מדרום־רוסיה לערבות אסיה התיכונה. והוא הוא שחיבר את „התקנות לפי שעה" של 3 במאי 1882: אסור ליהודים לדור גם בכפרים שבתחום־המושב. והאין עכשיו אותיות כתר אותיות כרת? הצאַר אלכסנדר השלישי, ענק שיכור, אמר אחרי הפרעות: „הגבול המערבי פתוח לפני יהודי רוסיה". ואמנם, רבים מתחילים עכשיו מנדדים ממקום למקום: אנשי „עם עולם" לאמריקה. אנשי ביל״ו לארץ הקודש, ואלו ואלו חטוטרות של שקים על גבם ושקים קטנים בידיהם. ואולם רבים הנשארים מהיוצאים, וכל עוד שהם כאן יש לראות שלא יהיו חיינו גלות שהיא בגלות!

פעם מספר הסב:

— יהודי אחד ראה בחלומו, שנתבקש לישיבה של מעלה. למחרת הקיץ בשמחה, שאין זה אלא חלום והביא יי״ש לבית־המדרש. והחברותא

פתחה בניגון מתוך חימום הגוף והנפש. היה שם אחד מקשן. אמר: ,ושמא אתה באמת מת?' ,הרי אני אוכל ושותה ומנגן, כחי ממש'. ,ושמא אין אתה אלא תועה בעולם התוהו?' ,הרי אני מדבר אליך פנים אל פנים'. וההוא עומד על שלו: ,ושמא שנינו מדמים?' זקף עצמו בעל־החלום, תפס בדש הקאפוטה של אותו מקשן והתחיל מנענע אותו, משל הוא לולב. ,אוי, גזלן, מה אתה עושה?' קרא בעל ה,איפכא מסתברא'. ,עכשיו אתה רואה — כל מי שכואב לו — חי הוא!'"

ועוד בהיותו בסקווירה מתחיל הסב לעסוק בצרכי הציבור. הוא ממייסדי „ביקור החולים". הוא מסדר ועד של „אברכי־משי" ובני גבירים, שיעסקו במיצוות „פדיון שבויים" ובסיפוק מאכלות כשרים ליהודים המוסגרים במאסר בסקווירה. והעיקר, הוא מבקש בכל אופני השתדלות ובכל מיני ריצוי להוציא לעולם החירות — וגם מוציא — בחורים העומדים לצבא. הרי שירותו של יהודי בצבא זה יש בו מטעם „הרדפה דרך פולסין". והוא דואג, שישיגו לבחורים ואברכים אלו „ניירות" תורכיים וואלאכיים, יהם עוברים אל מעבר לגבול בהיתר. וגם דואג הוא, שאת החיילים היהודיים ישחררו, לפחות, לשבתות וימים טובים.

על־ידי עבודתו זו הוסיף הסב הבנה בנפשו ובנפש זולתו, — הבנה שהיתה טבועה בו מלידה. ומה תימה, שיהודים תופשים כל דבר לא באזניהם בלבד, אלא גם בלבם, ושה„חצר" החדשה נעשית טבורה של שפיקוב וסביבותיה? וכמה יודע הוא לספר סיפורים? אמנם, לא תמיד עוברים כוחות נפשם של אבות גדולים לבנים ולנכדים. ואף־על־פי־כן יש שעוד חוזר ומתגלה החשמל הפנימי שבמשפחה.

פייגלי כבר קרובה לשש והיא נארסת לשלום־ניו בן־גילה מה„חצר" הרחוקה והעשירה שבבהוש. אמנם, לא פייגלי ולא הוריה ראו בעיניהם ממש את מי שנבחר להיות לה אלוף נעוריה. מבהוש שברומניה שלחו שליח מיוחד לראות את הכלה. „עין אחת נאמנה יותר משתי אזניים". הוא הסתכל בה קצת ונכנס עמה בשיחה קצרה. משפיקוב שלחו את אחד מאנשי שלומנו לראות ולבחון את החתן. וכשבעיני שניהם מצא השידוך חן כתבו קישורי תנאים, שברו כלי־חרס, כנהוג, וחוטי־הטליגראף,

המדליגים בשורות טובות ורעות למרחקים, העבירו מ„חצר" ל„חצר":
— מזל טוב!

בשבת אחרי התפילה עורכים ב„חצר" השפיקובאית סעודת שחרית — דובשן ויי"ש, ובמוצאי שבת סעודה גדולה יותר: חלות קלועות, דגים עריבים ודגים מתוקנים בפילפלין ובמלח, ששורים בחזרת. קבצנים ובעלי־מקבלים אוכלים עכשיו אכילה יותר מכדי שביעה. העמדו גם היני משקאות מתובלים, מיני יי"ש מתוקים ושוני־הגוונים. יי"ש, כידוע, נוטריקון 'יראת שמים... „לחיים" — וניגון. והניגון מתעלה, מתחדד.
— יהודים, הרחיבו את העיגול!

זקנים וצעירים עושים עכשיו בכולל הסובב שלהם קול ופומבי לשמחתם. באולם הסמוך מחייכות עכשיו וצוחקות שלא כרגיל נשים מלוהטות, העדויות שמלות־חג. גם הכלה הקטנה לוקקת מן היי"ש האדום האדום. ובהישארה לרגע יחידה בחדר מסמיכה פיסא לארון־הזכוכית. ואולם בחפזונה מחליפה בקבוק בבקבוק. הכתמים האדומים על פניה וידיה! ומה הטעם המשונה של הצבע האדום בפיה? והיא נדחפת בצעקה גדולה מהחדר. נבהלים מאוד. משקים אותה רפואות חזקות להריק גופה מהחומר המחליא. הכלה מוסיפה לנהום בבכי. הרבנית שיינדלי מצווה על כמה מאנשי ה„חצר" להאדים פניהם בצבע. תחילה כופה הכלה חיוך על פניה ומיד צוחקת בלב שלם. דמעות צעירות הן כגשם אביב, זהו שידוך הגון ביותר. האין מזלה של פייגלי רם בשמיים?

כבית־הכנסת כן גם ה„חצר" היא מקום כינוס לרבים. אמא אוהבת להסתכל מן הצד או, לפחות, לשמוע על מנהגי האורחים החדשים. הרי כל עני ואביון שבא שפיקובה סר קודם כל הנה להניח את חבילותיו בפלוש ולנוח מעט מטילטול הדרך.

פעם ביום חורף בא ר' חיים נכה־הרגל. בין מנחה למעריב הרגישו באורח בבית־המדרש. נתנו לו שלום. שאלוהו מהיכן הוא. לא השיב. גם לא אמר מה מטרת נפשו בבואו לכאן. בביתו של אדם יש פתח להבין סוד חייו. ואילו נודד... וזה — אולי בעל תשובה הוא ונדר למעט

בדיבור? אחרי „מעריב" יושבים כמה יהודים אצל התנור ב„אולם הלבן" שב„חצר". אור ליום ו' מניחים ל„מנורות־הבזק" לדלוק עד גמירא, היינו, כל הלילה. בזה אחר זה מכניסים בעלי־בתים מהעיירה לתוך פתח המסדרון זקן מושלג והכובע שלהם משולשל למטה מאזניהם, והם מצטרפים אל ה„יושבים" ללמוד „אור החיים". הרי הבעש"ט אמר על בעל „אור החיים": „הוא ניצוץ של משיח". אלו שאין כוחם גדול בלימוד או שהם נבוכים בדבר חדש או שהדף נקרע בין שיטה לשיטה, אחרים מסייעים להם לזה בביאור רחב של קשר העניינים ולזה בדרך רמז. באים גם אחרים, שלא לשם לימוד. קרירות גדולה הלילה ואין להם מקום לחמם עצמם בביתם. שכר, שהוא ספק משרת ספק גבאי התחתון, אדם גוץ ובעל זקן מחודד ומעוקץ, מוזג כוסות של חמין מהמיחם הגדול, והוא מזרז כל אחד ואחד:

— הרי עוד מעט יהיה התה כקרח לקור!

ר' חיים נכה־הרגל מצטרף לשתייה. גם טועם משהו. ואולם ניכר: אין הוא עושה אלא דבר הכרחי לצורך הגוף. ושוב נוטל את הספר. ושתיקתו מגרה את יצר הסקרנות של היושבים. אולי נפל פעם נפילה שאין לספר. ואף־על־פי־כן — מהי? ר' שלום הקינאי (כך מכונה על שם עיירתו הקטנה קינא בפודוליה) מפטם את קנה־המקטרת הדאנציגי שלו וחוצב אש מצור. ל„חצר" רגיל הוא לבוא ל„ימים הנוראים" וכמה פעמים במשך השנה.

— השמעתם על שמואל ה„שותק" בצ'ורטקוב? — שואל הוא, ודומה, רצונו לראות פעולת דבריו על האורח נכה־הרגל. — בעל־כעס היה ר' שמואל והיה מתקוטט עם זוגתו כשיכור. ופעם קיללה, שתישרף. כמה ימים אחרי זה ירדה האשה אל המרתף ושם נמצא אבק־שריפה, שר' שמואל היה עושה בו מסחר, ומחמת אי־זהירות נתפוצץ אבק־השריפה והאשה נהרגה, כאילו פרחה לתוך תהום. איש לא בייש את ר' שמואל. אדרבה, השתתפו בצערו. אבל הוא הרגיש שבייש את עצמו, שנתן עצמו לשטן, רחמנא ליצלן. וחשוך כלילה בא לצ'ורטקובי לבקש תשובה. אמר לו הרב אחרי שמעו את כל המעשה: „קללות מקללות את בעליהן.

וכשיהודי יש לו פה כזה, עליו לשתוק!" ודיבורו של הצדיק פעל מעשה. מאז נעשה ר' שמואל „שותק". השיב רק בפיתקאות. פעם כתב: „אינני כלה, שיבואו אלי לראותני ולהסתכל בי!"

שכר חוזר ומטיל כמה גזרי־עץ לתוך התנור. גדולה הקרירה בחוץ.

ר' חיים נכה־הרגל מוסיף לעיין בספר, כאילו עומד בשמונה־עשרה ולא יוכל להפסיק בשום מין הפסק שבעולם. ר' דויד הירש פינקלס מעלה חיוך. מלווה בריבית הוא. ובעיירה מרבים לספר על עשרו וקמצנותו. ואולם ביום השבת או ביום חג או בשעה שדעתו בדוחה עליו נמתק כולו ר' דויד הירש, יוצא מפרצוף הקטנות ודומה, חוזר לבחרותו.

— לא, ר' שלום, — אומר הוא. — צדיק אינו מביא בני־אדם לידי שתיקה, אלא, אדרבה, מכניסם לעולם הדיבור. ואספר לכם מעשה. ר' נחום מצ'רנוביל, זכר צדיק לברכה, נסע פעם לרב הקדוש ר' ברוך ממז'יבוז'. אמר לו ר' נחום: דרכי היתה טובה מאוד, ממש קפיצת הדרך. הייתי יכול לבוא קודם הלילה. ואולם היתה לי מניעה ונתאחרתי קצת. — מה היא המניעה? — שאלו הרבי ר' ברוך. סיפר לו הרבי ר' נחום: — בנסעי והנה במקום אחד במישור לא רצו הסוסים בשום אופן ללכת. בעל העגלה היכה אותם ולא הועיל. אמרתי לבעל העגלה, שיירד ויראה, שמא מונחת אבן על הארץ או דבר אחר המעכב הליכתם. ירד ולא ראה כלום. אמר לי: רד והבט בעיניך, כי יודע אני טבע סוסים אלו. הם לא ילכו עתה! — ירדתי והנה לפני הסוסים מוטלת על הארץ נפש אחת מישראל, אחת הנשמות שמשלחין מעולם העליון לעולם השפל הזה, ומפני כך לא רצו הסוסים לילך. אמרתי לנפש ההיא: — למה עמדת לי בדרך? — השיבה הנפש: — אוי לו למי שצריך להרחיק נדוד מאות פרסאות כדי להשלים תיקונו. ואני נדודי ארוכים יותר! — ושאלתי: — מה הטעם? — השיבה הנפש: — איני יכול לבוא למקום מנוחתי עד שתסלח לי על שפשעתי בך בעת היותי בעולם הזה. — אמרתי: — ומה הפשע? — אמרה הנפש: — הייתי בין המלשינים עליך. — השבתי: — אני מוחל לך. — ותוך כדי דיבור נזכרתי: בכפר קארהודי הסמוך לצ'רנוביל היה עשיר גדול ומופלג בתורה ובעל צדקה ושמו ר'

יצחק. והוא נהפך לי מאוהב לאויב, ובשנאתו הראה: היו לו מהלכים בין הפריצים ולמד מהם. ואני סבלתי ולא עשיתי לו מאומה. אמרה הנפש של ר' איצי הקארהודי: — עוד יש לי להגיד. — שאלתי: — מה עוד? — השיבה לי: — יוודע לך, כי אני גרמתי שתשב בבית האסורים. היו לך זכויות טובות ומליצים טובים ויצאת לחירות. ואולם רצוני היה שלא תצא מבית הסוהר לעולם! — השבתי: — ומדוע רצית כך? — אמר לי הנפטר: כלום שכחת? כשנתאלמנתי שמעתי שיש לך בת שהגיעה לפרקה, מלכה שמה, ואין לך דמי נדונייה להשיאה לאיש. וביקשתי ממך, כי תתחתן עמי. והבטחתי לך בגדי חתונה ומתנות יקרות. — אמרתי לר' איצי: — דרך הנגידים לאהוב נגידים. אני איני נגיד. — אמרה לי הנפש: — וזה לא הכול. — אם־כן, הגד לי הכול! — השיבה לי הנפש: — כעסי עליך הלך וגדל ואחרי הרבה שנים סגרתי שר אחד בבית, שהיתה בו נכדתך הצדיקה חווה'לי, כדי להוציא עליה שם רע. ועתה סלח נא לי — הן השם יתברך ברוב חסדו הזמין סיבות והשר לא עשה לה שום דבר רע. היו אז אנשים בבית! — השיבותי: — כל ימי אמרתי לעצמי: נחום מצ'רנוֹביל, אחוז במידת „הטוב והמיטיב לרעים ולטובים", ואתה ביקשת לגזול ממני מידה זו. ואני התגברתי וסלחתי לך. ואולם על הדבר האחרון איני מוחל לך בשום אופן! כשרה שבכשרות היא חווה'לי שלי (היא אם הצדיק מרוז'ין, — מוסיף ד' דויד הירש בשם עצמו) ואתה טריפה שבטריפות. צער גדול גרמת לה! — אמרה הנפש: — איני זזה מכאן עד שתעשה עמי חסד של אמת. כי אם לא תסלח לי, אהיה מוכרחת לבוא עוד הפעם בגילגול! — אמרתי לה: — לכי אצל חווה'לי. אם תמחל במחילה גמורה, הרי טוב. ואם לאו, לא אוכל לעשות בשבילך מאומה! — הפצירה בי הנפש. נתכעסתי עליה והשלכתיה אחורי הרי החושך ונסעתי ובאתי לכאן. לכן נתאחרתי קצת ובאתי בלילה.

ר' דויד הירש מוציא את הכיס של טאבאק ומגולל פאפירוסה. שואף העשן החריף בלהיטות. מתלעלע ומכעכע. הכול מחכים להמשך דבריו.

— כששמע זאת הרבי ר' ברוך אמר להרבי ר' נחום: — אותי חושב העולם לכעסן, „יהודי טוב" רגזן, ואותך חושבים ל„יהודי טוב" טוב.

על־כן תמיהה גדולה לי עליך. הייתכן לעשות כן — להפקיר נפש מישראל ולהשליכה למקום שלא יהיה לה תיקון? מטבע של זהב, שזוהמה דבוקה בו, יש להחזירו מבהיק ונוצץ! לבשו ה„טיזליק" שלכם וגם אני אלבש את ה„טיזליק" * שלי ונלך לחפש הנפש, כי מצירוף האותיות „שקר" אפשר לעשות „קשר" — לקשר את הנפש לבורא יתברך!

רגע דומייה ב„אולם הלבן". האם לא סיפר ר' דויד הירש זה, הגוזל בקמצנותו נפשו וטבעו ואף נפש בני ביתו מלאכול לשובע או מללבוש בגד כראוי להם, סיפור זה כלפי עצמו? מי שהוא מהיושבים מספר בדיחה. הלצה טובה היא פעמים סגולה לפתיחת הלב. ר' חיים נכה־הרגל שותק שתיקה צוננת, כאילו כל חייו עכשיו תענית צחוק. כמה בעלי בתים נושקים את המזוזה ויוצאים שפופים וכפופים, כאילו מקבלים עליהם טבילת שלג וקרח. ה„יושבים" חוזרים ל„אור החיים". האש בתנור שוקעת ונדעכת. האורלוגין מכה י"א מכות. ושוב דומה: הזמן עומד.

הסב מסתלק משולחנו ומספריו ונכנס מה„אולם האדום" אל ה„אולם הלבן", מסביר פניו ליהודים היגעים:

— רצונכם במיצווה? הכינו עוד כוס תה!

עיניו מוארות בחכמה צעירה, חכמת הצחוק. יודע הוא, שלא היו מעיזים לנגוע במיחם, הגדול כדי כמה וכמה הינים והשמור בארון־קיר סגור שבקצה המסדרון. מיחם זה ברשותו של 'שכר הוא. הרבה פעמים קיבל עליו 'שכר שלא להקפיד, ומקפיד אפילו על דברים קטני־הערך, כשנוגעים בתחומו וברשותו. אמנם, בעצם לא מזג רע הוא. את כל אחד מארבעה־עשר בניו (אשתו השנייה חנה צעירה ממנו בעשרים שנה) הוא קורא בהקטנה של חיבה: איציקל, ישראליקל, מוטלי, יוסלי, וגומר. ואולם כשהוא כועס הוא מקללם באביהם ובאבי־אביהם. זרים — לא כל שכן. עכשיו, כשהרבי עצמו מבקש תה, הרי הותרה הרצועה!

ב„חצר" קראו זה כבר „שמע". בארובה מיללת הרוח נושאת־הקור. בחוץ מסחררת עכשיו הסופה ומסנוורת. הסב נכנס לחדר־השינה של „היושבים". ארבעים „יושבים" קבועים ב„חצר" מלבד אורחים מאנשי־

* מין מלבוש עליון.

סגולתו וסתם עניים וזרים, המשליכים יהבם על ה' ועליו. אין מיטה פנויה בחדר ור' חיים נכה־הרגל יושב עייף וחצי־מנמנם, כשהוא נשען בשולחן ושם חבילתו מראשותיו. והסב נכנס לקיטונו ומביא לו כר של עור. על הזקן נופלת חרדה:

— הייתכן? שכבוד קדושתו יטריח עצמו?

— ר' יהודי, אורח הוא אור חיים. וכלום סבור אתה, שאני פטור ממיצוות הכנסת אורחים ושימוש תלמידי חכמים?

— חלילה, רבי... אבל —

— מה אתה חמוץ עכשיו כל־כך? — אומר הסב מתוך ליצנות של חיבה. — אין לך חמץ גדול ממרה שחורה. ועכשיו שב, ר' חיים, ותנוח!

הכפור של ר' חיים התחיל נמוג לאט לאט. אין לך ממונה לגרום עצבות כרוע־הלב, ואין לך ממונה לגרום שמחה ורפואה כטוב־לב. ואולי הרגיש ר' חיים: רוב האנשים מתביישים בצרה גדולה שבאה עליהם כבעלי־מום במומם. לפני ה„רבי" אין לו להתבייש. פניו מתחילות עכשיו להאיר מבפנים, כשהוא מספר מעשיותיו ב„אולם הלבן", וחביב עליו דיבור החברים.

לילה לילה הוא קם לערוך תיקון חצות. ואם מי שהוא, — דרשן עובר־אורח חסיד או סתם יהודי, — מאחר לבוא ל„חצר", — הוא נותן לו את משכבו ומכין לו את המצעות.

כמה שנים מתעכב ר' חיים בשפיקוב. ובלילה אחד נוטל את חבילתו על גבו ואת המטה המסוקס בידו ונעלם לפתע פתאום. ביקשוהו בכל הפינות ולא מצאוהו. אולי קיבל עליו שוב גלות מרצונו? אולי יש לו סתם קדחת מסתתרת — תקפו עליו געגועים לציוני הווירסטאות בדרכים לא מופרות, ליישובים רחוקים, לפנים חדשות?

ועוד בעל־מעשיות אחד זכור לאמא מבין ה„יושבים", אם־כי על מיהותו ממש ועל מהותו נודע לה רק לאחר זמן רב. בערב סוכות בא ל„חצר". קפטן־הבד דבוק לגופו הרזה, חד־הזוויות, ודומה: אינו עניין תוספת וחיבור, אלא עורו השני. כשנכנס לתת שלום לסב ביקשהו, שלא יניח

לשום משמש להיות בחדר בעת שיחתם. זמן רב שהה ב„אולם האדום", ובצאתו העיד עליו הסב, שכלי שלם הוא, צנא מלא ספרי, וכלי של זהב אינו משחיר לעולם! — והוא אמר לו לאברך, שיתאכסן ב„חצר".

דומה, בעל שתי בחינות הוא איצי־מאיר'ל: בשבת מתפלל בהתלהבות הלב: כי שבת היא לשון השבה, ששבו הברואים לשרשם. ובשמחת התורה תקועות כנפות הקאפוטה שלו בחגורתו, והנה מבודרות בריקוד. הכול לעילא ולעילא! וכשהוא מזמר או מספר סיפורים, שולח קולו ניצוץ ללב. ואלם בימות החול יושב ושפתיו הדקות מנושכות. נועץ עיניים נבובות בספר. או יש שטועה ואנוס להפסיק ולחזור על מלה, ולפעמים על חצי סוגייה או גם על סוגייה שלימה, כאילו חלה טעות המשנה את כל הפירוש.

מי הוא איצי־מאיר'ל זה? יש לרבים עסק בנסתרות שלו ואין איש יודע סודו. והסב בינתיים מקרבו בשתי ידיים. פעם אמר לו:

— איצי־מאיר'ל, איצי־מאיר'ל! שיניך הושחרו מפני התעניות. התדע, הרב הקדוש ר' אברהם יהושע השיל מאפטה, בעל ה„אוהב ישראל", אמר: „אילו היה בכוחי הייתי מבטל כל התעניות, חוץ מהיום המר והנמהר, הוא ט' באב, כי מי יוכל לאכול אז? וחוץ מיום הקדוש הנורא, הוא יום כיפור, כי מי צריך לאכול אז?" — על שפתי הסב נראה שחוק קל. — שתה חלב, וגם... זכור: ביצה היא ראשי תיבות „י"ב צירופי הוויה"!

איצי־מאיר'ל מוסיף ללמוד. מטבע האנחות להשקיט הרבה ייסורים עצומים ולהביא הנחה. לא אנחותיו. כחוש הוא עכשיו ורזה־בשר יותר מאשר תמיד.

— ומה זה להשתעל כעת? — אומרים לו. — די להשתעל לעת זיקנה!

זה נותן לו קמיעות וסגולות וזה נותן לו תרופה ועצה טובה. גבאית מביאה לו דברים המשיבים נפש החולה: דובדבנים כבושים בתוך יין שרף, תה מתוק המרכך את השיעול, קליפות מטוגנות של אתרוגים או של תפוחי־זהב.

— עליך לשאול בעצת־רופא, — אומר לו הסב. — עליך לילך למקום דשא ולשאוף אויר צח. ותוסיף על מזונך!

הדוקטור נתן לו פתק לרוקח. הרפואה אינה מועילה זמן רב, כשם שלא הועילו תרופות־הנשים, והוא רושם לו רפואה אחרת. כמה פעמים התחיל זב דם מגרונו. דומה: הוא חי בלא ריאה. ואולם ראה, זה תימה — דווקא ככל שגוברת החולאת שלו כן גדולה מנוחת־נפשו ושמחת־רוחו. בימי האביב נעתר לסב ויצא לכפר. שכרו לו חדר בבית יהודי אחד, והוא ואשתו טובת־הלב השגיחו עליו, כאילו היה בנם. ואולם החולה לא ראה שום הטבה. בימים האחרונים לא נשמע קולו אפילו לקרובים אליו מרוב חולשתו ודקותו. בימי הסליחות הוטל על רצפת החדר מכוסה בסדין ושני נרות דולקים למראשותיו. אחרי מותו נתגלה סודו.

הוא נולד בעיירה אחת קטנה בווהלין. אביו היה יהודי אמיד ובר־שכל. איצי־מאיר'ל נשלח לראדין שבפולין ללמוד בישיבה של רבי ישראל מאיר הכוהן, בעל ה„חפץ חיים". הישיבה: כמה בחורים, אלו לומדים בעמידה. לפילפול נוחה העמידה. ורובם — בישיבה, שהעיון צריך יישוב. ובחור המתחיל עוסק בשקידה ב„יורה דעה", „אלו טריפות" ו„אבן העזר", כלומר, מתחיל להכין עצמו „כתב סמיכה", לא היה מכובד ביותר על רוב בני החבורה. מכובד היה עליהם מי שהשתדל בכל כוחו לעלות בלימוד ובידיעה. וראש הישיבה ה„חפץ חיים": קומתו הזעירה קומת ילד, עיניו זוהרות ומצחו מצח של מחדש חידושי תורה. ופעם ניגש אליו „רבי", „נכד" קטן של גדולים. „'יהודי טוב' אני מעיירה פלונית!" תוקע הוא לו כפו לשלום. „יהודי טוב?" בעיניו התמימות, עיני תינוק, של ה„חפץ חיים", תמיהה רבה: „אבל כלום יש יהודי רע?" ובפרט טוב בעיניו תלמידו איצי־מאיר'ל. מאיר הוא בנקודה העצמית שלו וחביבה עליו למידה לשמה.

וימי עלומיו של איצי־מאיר'ל עברו והגיע לפרק „האיש מקדש" ולאחר שנסמך לרבנות חוזר לביתו. אביו מהדר לשדך אותו עם גדולי הייחוס ועשירים מופלגים. יפה אומרים: „כשכותבים כתובה לאשה, נותנים גט לתורה". והאב אינו רוצה, שבנו יטריד את דעתו כמוהו בענייני „תכלית". ואמנם, כמה וכמה נכבדים רוצים לשדך את בנותיהם לאיצי־מאיר'ל שלו. הרי הוא קומה שלימה — תורה ומידות טובות במקום אחד. וגם בעל תואר. ואולם ייחוס ועושר אינם הולכים תמיד צמודים. והנה

התחיל גביר אחד מעיירה סמוכה לפרוסקורוב, אפרויקה קאטקיס, והוא קצב מקצבי הסיטונות, מקיפו בהבטחות — הבחור יישב אצלו תחת גפנו ותאנתו, כי כל מגמתו לעשות ממנו כלי יקר. ירצה — יתן לו כל ימיו כל ההספקה לחיותו; ירצה לישב על כס הרבנות — יקנה לו מישרה נכבדה בעיר גדולה. ובערב שבת פרשת שמות, המיועדת בכמה יישובים לשמחות, ובייחוד לחופה, ערכו את החתונה ברוב פאר. אפילו לעני שבעניים נותנים חלה אחת, דגים עם צימוקים, ואחר־כך חציו־אוז צלוי. אפרויקה, יהודי גברתן, המרוגש מנצחונו, מכה ברגלו הכאות שבריקוד.

וביתו בית מהודר ומבוסס. ריצפתו ריצפת־אלונים. וכל תהלוכותיו בהרחבה. ובאיציו־מאיר'ל נוהגים כבוד מאוד מאוד. שחרית עולה הבל מהחלב החם שלו. לסעודת־הצהריים חותכים לפניו מאכלו — לחם ובשר. אשתו — מכנים אותה „מריאשה אש־להבה" — לחייה צבעון דם והיא לבושה ציץ שמח. מופשלת שרווליה היא מצלצלת במפתחות, גברת הבית, והוא לומד בלב שקט באין טירדה. אמנם, עתים קשה להסיר את המחיצות שבינו ובין בני הבית. אנשים פשוטים בתכלית הפשיטות! ואולם תלמידו של ה„חפץ חיים" הוא. הנפש היא ממקור ההמתקה. והאם לא יפה כתב ר' ישעיה הורוויץ ב„שני לוחות הברית"? גם „סיטרא אחרא ———— מכל מקום בשרשה יש קדושה", ואפילו ב„פתיות יש חכמה". ואף גם זאת. מתי הוא רואה את בני הבית, איציו־מאיר'ל? רובו של היום הוא מתייחד בש"ס ופוסקים. ועוד דבר: חותנו חסיד טלנאי הוא. וערב ראש השנה, כשהרבי עורך שולחן ומחלק לחסידיו אולרים, כנהוג בתל־נאה, משלם חותנו מאה רובל־כסף עבור סכין קטנה, שיהיו נחתכים חיים לו ולביתו ולא תיחתך לו פרנסה. ומקובל הוא על הגבאים. ואולם לפתע הוכרעו חייו לצד שכנגד — מנחת לבאר שחת.

לייבקי בורלאנט, אחד הקצבים תבע לדין תורה את אפרויקה קאטקיס מחמת שנאה שהיתה ביניהם. אפרויקה זה, טען, שמחזיק עצמו ליש ולקח לבתו בחור צדיק תמים בכל דרכיו, כביכול, הוא שפל־אנשים. לא די שהוא משקר במשקלו וגוזל במידתו, אלא מאכיל טריפות ונבלות לרבים — קונה בחצי־חינם מאת האיכרים פגירות ומוכרן בכל העיירות

הסמוכות למהדרים אחר בשר כשר ויפה, או כדי להעלים ה„טכסא" הוא עצמו שוחט בלי בדיקת פנים ומוכר את הבשר, שאין להתירו אלא בדוחק, ליהודים כשרים הזהירים בבשר־סירכה. הלוואי שתבוא עליו מיתה משונה! כל עשרו עושר־טריפה! ולחתנו איצי־מאיר'ל, שאינו יודע צורת מטבע ואינו צריך מעות אלא „על כפרות", אין כל הדברים האלו נוגעים אפילו כשלג של אשתקד? או שמא גם חיוכו חיוך־טריפה?.. אפרויקה קאטקיס תופס שרפרף ומנפנף בו: — טפו לכל הרוחות! שבר גדול אביא על שקרן וכזבן זה! — ואמנם, בראשונה מסרבים להאמין במעשה הנורא — הרי אלו הם מעשים אשר לא ייעשו! אולי אין זו אלא עלילה בעלמא? ואולם לייבקי עומד מתוך פישוק רגליים והוא וחבריו נשבעים שבועי־שבועות ומביאים חבילות ראיות. אפרויקה מכה באגרופו על חזהו הרחב, אבל נמנע מהסתכל בעיני הדיינים והכחשתו אינה הכחשה. ואף־על־פי־כן מסרב אפרויקה לחתום על פסק־הדין. ושני הצדדים פותחים פתח הגיהינום. ולילה אחד תפסו אנשי קאטקיס את לייבקי והכוהו עד שנצבה. ודבר השערוריה הגיע למרחקים, נתגלגל לכתבי־העת היוצאים בכרכים והחריד את הלבבות כשופר.

ואיצי־מאיר'ל? דמו מודלק — וקר לו, כאילו הטבילוהו בנהר במקום חציבת הקרח. רק בימים האחרונים תפס על שום מה נהגו בו כבוד כל־כך. הוא היה כיסוי לדבר עבירה שלהם. אפיטרופוס של שקר. ובלי ידיעה כלל קיבל שוחד דבריהם ומעשיהם. ואולי — כמה שונה כוונה נסתרה מכוונה גלויה! — ידע, אלא היה עוצם קימעה עין מהנהגת הבית, מהנהגת המחותן? לא, בפיאותיו ובטליתו, לא! ואף־על־פי־כן זמן רב נהנה מעשירות של איסור ועל־ידי כך ניתן פגם ומום גם בו!

ואיצי מאיר'ל גמר בדעתו לקבל על עצמו תשובה. והוא בא אל ה„חצר" בשפיקוב. ואולם גם שם לא נתקררה דעתו ולא נתיישב לו. והוא היה בוכה בבכיות גדולות לפני הסב ומבקשו, שיתן לו תשובה חמורה יותר. עליו לבטל קיומו הקודם מעיקרו.

— איצי מאיר'ל, יש ג' מיני בני אדם: יש בני אדם, אשר בכוחם להחזיר למוטב גם את הרשעים. יש בני אדם, אשר הם טובים בפני עצמם,

אבל אם יהיו בין רשעים ילמדו ממעשיהם. ויש בני אדם, אשר בהיותם עם רשעים לא ילמדו מהם, אמנם גם לא יוכלו לתקנם. ואתה... הרי אתה עצמך לא נכשלת, חלילה, בחטא שיש בו ממש.

— רבי, גם גניבת־דעת יש בה ממש! עכשיו... אני עושה עצמי בעל־תשובה ועדיין אני מדבק את מחשבתי ל ש ם... לחיים של טובה שלי ש ם... לאשתי שנתגרשה ממני. והרי אצלי ח"י בגימטריא חט"א, רבי!

— לא, איצי מאיר'ל. בעל עבירה פירושו שהוא מושל בעבירה לעשות או שלא לעשות! „ר צ ה ו ת ו כ ל!" אמר הבעש"ט.

— אבל, רבי, כוחות עמוקים מפרידים בין מה שהאדם היה י כ ו ל לרצות ובין מה שהוא רוצה. חיי עוד קשורים באותה אשה חוטאת מסיטרא דמסאבותא, שלא מנעתני מפיגולי אביה ולא מנעה אביה מחטוא! ולא עוד אלא שמהפכת עכשיו בזכותו. ואני —

— אל תאבד עצמך בחינם, איצי מאיר'ל!

— לא בחינם, רבי. רק המוות יפדני ממלחמתי הגדולה ביצר הרע!

ואמנם, בבוקר אחד, כשהתפוחים הבשילו ירוקים־אדומים בחמה, נפדה. ועשו לו הכבוד האחרון כראוי לו והספידוהו הרבה. הרי מופלא בלימוד היה ובר־מעלה גדול.

בבתי שפיקוב, שזה קני־הקש שעל גגו אינם מונחים בשווה — קנה עולה וקנה יורד — וזה גגו פחים חלודים, פושטת שמועה:

— הרבנית ילדה בן־זכר!

— שוב עמדה להיוולד בת, — מספרת המיילדת, „מקשרת השרר" לשכנתה, — וקרא הגבר באשמורה השלישית — והנה בן!

ובבוקר, כשכל הגוונים נגלים ותינוקות הולכים ל„חדרים" ובידו של זה „פידפולוק" * חם, המרוח בשומן־אווזים, ובידו של זה פת שומים, שממנה „נעשים הפנים אדומים", הם מצפצפים זה לזה את הבשורה:

— השמעתם?

---

* רקיק־רצפים.

אמנם, כל בת שנולדה ב„חצר" היתה תוספת־של־נחת. ואף־על־פי־כן ציפו שנים על שנים בסקווירה, ציפו בשפיקוב לבן־זכר, לקדיש. ליצנים היו אומרים:

— כתוב: בת תחילה סימן יפה לבנים. לרבי שלנו כמה בנות — ואין סימן של בן!

עכשיו תכונה רבה בכל גוש הבניינים שעל מיגרשו של באלאשוב לשעבר, — ב„חצר", בבית־המדרש שלמולה ובבית־הבישול הגדול שמן הצד. יהודים מבתים עניים, מבין כתלים צוננים; יהודים בקאפוטות פשוטות ויהודים בגרביים לבנים ובחצאי־נעליים; יהודים שכל משפחתם בשפיקוב או בסמוך לה ויהודים, שקרוביהם שבאמריקה חשובים אבודים או כמעט אבודים; חסידים צעירים וזקנים, שפניהם כאילו עשויים עצם צהובה, — ממלאים את ה„אולם הלבן" בשעטת רגליהם, בברכות השגורות והלא שגורות בשעות של שמחה, בניגונים. כיפה של סמיט על ראשו של ר' יוסלי החזן. חזן בראחמיסטריווקה היה, ואולם הוא קרוי בפי הכול „יוסלי הטאלנאי", שכל ימיו היה בטאלנה. וכשנפטר הרב ר' דויד'ל, קפץ יוסלי לתוך הקבר הפתוח בבכי וצעק בקול: מי יתן והורידו אותי תחתיו אל הבור! — והוא אמר את הקדיש הראשון לזכר הנפטר. צדיק מיסוד ההוד היה הטאלנאי בעיניו. ור' יוסלי זה יש לו לא רק שיר שבפה, אלא גם שיר שבמחשבה. מחבר גם ניגונים משלו. ועתים דומה: אין עיקרו כאן, אלא הרחק הרחק מכאן. מגישים י"ש ישן ויין חריף, צונן, מן המובחר. ראשי תיבות מיל"ה — „משתה יעשה לכל הקרואים". הסב יושב במעלה השולחן. טועם ואינו טועם. הוא חושב על בנו בכורו יצחק־נחומל ומחייך; חושב על זוגתו חווה'לי, שבחדשים האחרונים היתה נפשה מתקוטטת להקיא ועכשיו מאירות עיניה משמחה זכה.

והנה מנקשים הרבה עקבים על השביל, שמבין חלקי־אבניו מבצבץ עשב בימות החמה. בראש ההולכים מפסיע כמפזז ר' יוסלי הטאלנאי. הוא הוא שקרא את כל „העולם" לבית־הבישול. הנה עריבות וגיגיות, דליים של עץ, כדים של חרס, חביות וחביונות. נערות־מיטבח צעירות

והמבשלת הזקנה, שנודף ממנה תמיד ריח של דילדולי־שומן ובצלים מטוגנים, מחייכות מרחוק. ר׳ יוסלי הטאלנאי פותח שק של קמח ומטריח עצמו בעבודה, כשהוא מלמד את האנשים שיר חדש:

האַלץ און זאלץ,
מעל און שמאלץ,
און מיר וועלן מאכן וואַרניטשקעס *.

וכולם מתקשרים על־ידי העבודה והנגינה. כן, כשניגון הוא טוב אין אתה אומר לא „אני״ ולא „אתה״, אלא — א נ ו. וההד נישא מבעד לדלת הפתוחה הרחק מסביב — עד הכפר שבבקעה ועד היערות הרדומים, המכחילים באופק.

ולא רק את „העולם״ מלמד ר׳ יוסלי שיר. גם את אמא. איסור „קול באשה״ עדיין אינו חל עליה. הניגון כולו פשטות, ניגון שסופו קבוע בתחילתו — „אייַ־דיַ־דיַ־אייַ״, „אייַ־דיַ־דיַ־אייַ״ — „ניגון בלי סוף״. ר׳ יוסלי שר ואחריו הילדה, ומסביב צוחקים אנשים מהנאה, כאילו טעמו כמה מיני מתיקה ערבים זה מזה.

ג. בדרך

ימים גדולים ומיוחלים לאמא ולאחיותיה הם ימי נסיעת בני המשפחה לראחמיסטריווקה. יש בהם מטעם החופש של „בין־הזמנים״. יוצאים לחצר אבי הסבתא, ר׳ יוחנצי, בתמוז, ופעמים לפני „שלושת השבועות״ **. או מיד לאחר תשעה באב. ושוהים שם עד שבת סליחות, בערך. כמה שמורות נסיעות אלו בזכרונה של הילדה! ההכנות שלפני היציאה — אריזת התרכוסים והמזוודות. והנה באה השעה המקווה.

בבוקר יוצאים מהעיירה הקטנה, מתוך הקצב הבלתי־משתנה כמעט של החיים. בראַכני מחכים לרכבת הדרומית־מערבית, ההולכת בין קיוֹב ואודיסה. הנה ניזוז קרון כלשהו. הקטר מתחיל לפחפח ולפכפך.

---

* „עצים ומלח, / שומן וקמח, / ואנו נעשה וואַרניטשקעס״.

** „ימי המצור״.

בקצב עמום, שוקט מנקשים גלגלי־הברזל. אמא ואחיותיה אינן יכולות להינתק מן החלון. הטבלה הפודולית הגדולה מתגלגלת עכשיו אחורנית. נושבת רוח קלה, חמה. גנים. דשאים. „שקץ" ו„שיקצה" מנופפים בידיהם כלפי הרכבת, ומי שהוא מהתינוקות מחזיר להם ניפנופים. ביקתות־חימר טוחות־לבן. זו גג־הקש שלה גדול שלא לפי מידתה, משל כתינוק שחבש כובעו של גדול. וביקתה זו — ראה! — גגה של אדמה. שבילים מתפתלים כעשן מקטרת. שדות פרועי־תחומים של איכרים כלוח־תשבץ של שח, שאין בו משום דיוק. מה זה? לפתע פתאום גשם! גשם של שלהי אביב או של ראשית קיץ; גשם שמח, המבעבע בועות. איכרה יושבת בשחת הרטובה שבסולם־העגלה. עכשיו קשה להביט החוצה. כמה פנים חדשות בקרון! יהודים הלבושים ארוכות ויהודים בבגדי „אשכנז". גויים. ומי זה? סטודנט, אומרים, מהטיפוס הישן — שערות ארוכות משתלשלות לו ויורדות עד כתפיו. הוא לבוש חולצה עקומת־הצווארון. והנה מתכסה בכתפייה שלו כמו בחורף. העייף הוא? או שמא חולה? הנה כמה חיילים. ריח מיוחד, חמוץ ללחם החיילים, לחם השיפון. והנה... גם הילדות נרדמות אחת אחת. הן מתעוררות עם ערב. הגשם פסק. ריח של רעננות נודף מהאדמה השחורית־הכהה, העשירה, השומרת על הרטיבות הפנימית. בדל־נר של סטיארין מבליח בפנס התלוי בקצה הקרון.

בלילה מגיעים לתחנת־הצומת פאַסטוֹב. שריקות של קטרים. חריקת מריצות הטעונות מזוודות. בחדר־ההמתנה אנשים רבים, זרים שנזדמנו לכאן באקראי. כמו אכסנייה כן גם בית־נתיבות מקום שביתה וחצר מהלכת. על בני המשפחה כאן להמתין שש שעות לרכבת פאסטוב־זנאמנקה. חסידים רבים, שבישרום טליגראפית, יוצאים להקביל את פניהם. הרי אין לשהות שש שעות רצופות בתחנה, ואכסניות סמוכות אין כאן. ברוב חיבה מביאים את בני ה„חצר" משפיקוב לבית אחד החסידים.

פאסטוב! אחרי מות המגיד ר' דוב בר יצא בנו ר' אברהם מלאך, הוא הסב של ר' ישראל מרוז'ין, ממזריץ', שגנים גדולים מסביב לה וריח תפוחים חריף ביותר בלילות, וקבע את מושבו כאן, לפי עצת ר' נחום מצ'רנוביל. כאן היה יושב כל היום חבוי בחדרו עטוף בטלית ותפיליו,

כאילו שוהה כמעט רובו של היום בתפילתו. וכאן נטמן. בזכרונה של אמא נשארת פאסטוב כשירה של חג, כנר דלוק.

אין כאן המתיחות שבביקורים רשמיים. מפה לבנה. מנורה ונרות. מיחם רותח. כלי־תה. יד בעלת־בית מוזגת ובוצעת עוגה ריחנית בצעים בצעים. השיחה מתגלגלת בקלות ומופרעת בכל פעם הפרעה שמחה על־ידי הגשת „כיבוד" נוסף ועל־ידי אורחים חדשים, הנכנסים בלי נקישה קודמת, כאילו הבית עכשיו רשות הרבים. אנשי פאסטוב באים לראות את האורחים הרוממים. באים גם כפריים מגושמים, שדומה, אין להם „הקמט היהודי". באים גם ילדים. זה „מזיק" שבמזיקים, ואף שמעמיד עכשיו פני תם משגיחים עליו הורים בשבע עיניים. וזה נוח ושקט מטבעו, וזה מחפש היכרות. יותר מאשר במקום של קבע יש בין הבריות בדרך משיכה מקרבת ומשיכה מרחקת — אינך בוש להימשך אחרי אדם, הרי עוד מעט יהיה מסולק ממך. ואין אתה בוש להימשך ממנו בגלוי — הרי עוד מעט יהיה כלא היה.

והנה מנצנצת שוב מסילת־הברזל. דימדומי־שחרית אפורים־כחולים וכחולים־אפורים ממלאים את החלל. הצילצול השלישי. כנחש־בריח זעה הרכבת. נעה לכאן ולכאן. דולגת בקישקוש מפס לפס. רק למחרת בחצי־היום יגיעו הנוסעים לצוויטקובה, שיעור מהלך של שתים־עשרה ווירסטאות מראחמיסטריווקה. ובתחנה כבר מחכה להם כל „עזרת־הנשים" של ה„חצר" הראחמיסטריווקאית, שבאו בכמה מרכבות לפגוש אותם.

כדרך תינוקות, המרגישים שהם עומדים מחוץ לגבול הגדולים, מסתכלת אמא בכל אחת מהן. דומה לה: מנהגים של בוגרים מנהגי־סתר הם ועולמם מופלא.

בראש כל הנשים הסבתא של אמא חנה'לי. זקנה היא וממוצעת־הקומה, אבל נראית זקופה משום רזונה וזריזותה. קישור־המצח לה והיא חגורה תמיד סינר. מטפחת־משי עכשיו על צווארה. מהירת־שכל ומהירת־החלטה היא ידועה בתור „בריה" נפלאה. מכניעה אחרים לרצונה מבלי לעורר התנגדות. היא משגחת לא על „חצר" אחת בלבד. ארבעת בניה, אף שהם גרים בראחמיסטריווקה זה בפני עצמו וזה בפני עצמו, דאגת „חיי־שעה"

שלהם על אביהם, או יותר נכון, עליה. ואין בה בחנה'לי תועבה לחדשות של בעלי הקנאה או בעלי השיגרה. אחרים נוגעים בשתי אצבעות, כיראים להתלכלך, בספרים „ז'ארגוניים", כלומר, אידיים. עליה חביבים לא רק ספרים קדושים ב„עברי־טייטש", שדפיהם קרירים וירקרקים, אלא גם הקונטרסים החדשים, מועט המחזיק את המרובה — מעשה בתוך מעשה ועלילה בתוך עלילה.

חנה'לי מנשקת הראשונה את האורחים ומדברת עמהם מלב ללב על תוצאותיהם ומבואותיהם משפיקוב לכאן. ואולם תוך כדי חיבוקים ושאלות ותשובות עשויה היא, שידיעה רבה לה מחכמת הנסיון, להשמיע בחיוך נעים דברי מוסר, אם משהו לא מצא חן בעיניה.

והנה עומדות האחרות מבנות ראחמיסטריווקה, כולן לפי הגיל, כנהוג. תחילה מתעמדת הדודה ציפורה'לי (ציפורה פייגי בת־ציון) או ציפורה'לי הגדולה, כפי שמכנים אותה. בתו של ר' אהרון מקארלין, נכדו של ר' אהרון הגדול, וה„אוהל" שלו הקרוי „ציון" הוא בווהלין בעיירת מולדתם של שני משוררים עבריים — שלמה מאנדלקרן בעל „היכל הקודש" — ויבדל לחיים — יצחק למדן. רחוקה מסילת־הברזל, העושה מכל נח נע, חבויה עיירה קטנה זו מלינוב בתוכה תוך מסורת של דורות.

ציפורה'לי היא זוגתו של בנו בכורו של ר' יוחנצ'י, דויד'ל. אף שכינוה „הגדולה", רחבה מרובה על ארכה. פניה סהרוניים. לעיניה גוון כחול. אין היא לבושה נוסח ישן פחמות חנה'לי. לראשה חבושה מטפחת־משי והיא חופה עצמה תמיד בסודר תורכי יקר. כשילדה, דומה היה לה: חדרה כמה מנורות בו. ילד! הרי נשמתך עוברת אל גוף שני. ואולם אחרי שקברה כמה ילדים, כאילו הוכתה מכת פטיש בראש, לא! בלב. והיא נדרה נדר, שלא לישוק לעולם ילד. אמנם, סוף־סוף זכתה לגדל בני קיימא — בן יחיד מרדכי יוספ'ל או מוטלי, כפי שכינוהו דרך חיבה, ובת יחידה ברכה שיינדלי. ואולם מימיה לא נשקה להם. וגם את בני שפיקוב שבאו עכשיו היא רק מריחה ומרחרחת כדרכה, כאילו מיני אתרוג דקי־הניחוח הם, ועיניה בלבד מביעות חיבתה.

הדודה השנייה הבאה אחרי ציפורה הגדולה היא טריינה'לי, מסלאווטה

היא: סלאווטה, הנראית כאי בתוך היערות ובה מתנשא ארמון הדוכס סנגושקו, ורחובות ישראל שבה מלאים אבק בימות־החמה ורפש בימי הגשמים. ואף־על־פי־כן מי לא ראה, ראייה של עיון או ראייה סתם, את ש"ס סלאווטה? ובכמה התפעלות־הלב מדברים בסקווירה, שפיקוב וראחמיסטריווקה על שני האחים הקדושים, „המדפיסים מסלאווטה": ר' פינחס — הוא אבי טריינה'לי שלנו ונכדו של ר' פינחס מקוריץ — ור' שמואל אבא. וכך מספרים:

בבית־המדרש של האחים נמצא יום אחד השמש כשהוא תלוי על חבל. כנראה, שלח יד בנפשו. ואף שהשוטרים ידעו, שעד שקר דומה למזייף שטרות ושני האחים נקיים מפשע, הוליכו אותם אסורים בכבלים — הרי ברשותם נמצא ההרוג! — והביאום לקיוב. ומאחוריהם נסגרה דלת המצופה ברזל כשער־סתר. ואחרי ימים מרובים הוציאום מבית־הסוהר והגלום לסיביר... ומספרים: כשיצאה הגזירה לגלח אותם גילוח־עונש — פיאה אחת וחצי־זקן, סירבו בכל מקום הספרים. אולם אחד רודף־בצע נתרצה. וכאשר הרים את התער יבשה פתאום ידו ולא היה יכול להניעה עוד... ושוב מספרים: בסוף נדודיהם הגיעו האחים למקום, שבו צריכים היו „להעבירם דרך פולסין". והנה הם עוברים בין שורות החיילים. עיניים המפיקות שוויון־נפש, טימטום או אכזריות. השבטים יורדים ודומה, עושים מיכווה לא בגבם של האחים אלא בלבם. ואולם הם אינם צועקים לא אוי ולא אבוי. פתאום נופלת הכיפה מראשו של אחד האחים. האין עכשיו עליו לשמור עצמו בכל תנועה ותנועה? ואולם הוא חוזר, מרכין גבו, מרים את הכיפה (זכרו את „שלוש המתנות" לי. ל. פרץ!) ומדביק את אחיו. החיילים מוסיפים להלקות מתוך חימום עבירה. כל גופו של הזקן אש בוערה — פולסין אלו מהם אש לבנה ומהם אש ירוקה ומהם אש אדומה, הכול כפי המידה שיונקים ממנה. ואולם לא הוא ולא אחיו פונים לסוג אחור.

— כן, שני „המדפיסים מסלאווטה" לא נפלו מן המדריגה הקדושה שלהם!

טריינה'לי יש בפניה אצילות רבה. דומה היא, אומרים, לאביה ר'

פינחס. ושתקנית. מסוגרת לכל אדם. פעם היתה שמחה כמנצחת על מחולות. ואולם מותה של בתה יחידתה רוחמה, נערה בת ט"ז, שצחוקה היה עולז כל־כך ושקוף וכבר הגבילו את זמן נשואיה, שינה אותה. אין היא עוד, טריינה'לי, בחינת עצמה.

והנה אשת הדוד נחומצי, בנו השלישי של ר' יוחנצי. אביה של חווה'לי הוא ר' יעקב יוסף האלפרין, גביר בארדיצ'וב ידוע, שאומרים עליו: בו נתקיים „תורה וגדולה במקום אחד"! חווה'לי רחבת־כתפיים, זקופה וגאה. לעיניה השחורות בוהק רך, לחלח כעיני עופר. פניה מעידים על שכל טוב ורוח נכון. היא מאירה חיוכה לכל אחד, אבל יש בכל כולה הכרת ערך עצמה: — אמנם, איני משורש צדיקים, אבל יש לי ייחוס משלי!

הצעירה שבדודות היא ציפורה ברכה'לי הקטנה (בניגוד לגדולה). היא משולשת הסנטר. פניה חכיים — דומה, החיך בהם עיקר, כאילו להוטה היא תמיד ביותר אחרי מאכלים טובים ומטעמים עריבים. קצרת־הצוואר, היא נראית נמוכה מקומתה. ללחייה הסמוקות יופי כפרי. היא מדברת בקול ובנוסח לבושה יש מקבלת אחרונים. בת רב היא, שאין לו יחוס־אבות גדול ואף אותו עצמו מפנים בלי תארי־כבוד מיוחדים. ודווקא משום כך מבקשת ציפורה'לי הקטנה להגביה תמיד את פתחה יותר מפתחן של הכלות האחרות, ופעמים הרבה נעשה העיגול של פניה ריבוע: — מיוחסת אני לא פחות מכן! הסבתא חנה'לי, שאינה סובלת עוול, אינה מחבבתה — דרכה להתהלל במה שאין בה.

אחרי סדר הנשיקות עם הדודות ניצבות ועומדות שארות־הבשר. בראשן — מלכה'לי, בתו של הדוד ר' אברהם יהושע־השיל מסקווירה. בקטנותה נתייתמה — תחילה מאמה ושנתיים לאחר פטירת הסבא שלה ר' איציקל גם מאביה ממלא מקומו. פייגה־יינטה'לי, אמה החורגת, היא מגזע הרב מסאוראן, היחידי בין אדמו"רי אוקראינה שזכה הן לרבנות והן לרביות. וחסידי סאוראן קנאות יתירה בהם. ואף שזה סיפור בתוך סיפור, מן הראוי להביא כאן מקרה אחד המציין הליכותיהם, לפי שפייגה־יינטה'לי נתפסה להשפעתם. גמר־פרי תלוי בתחילתו.

פעם במסעותיו בווהלין בא אר״ז אור ליום ו׳ לסאוואן, ואף שעושה את השבת חצי שבת, כמנהג החדשים, גומר בדעתו שלא להמשיך דרכו, אלא לשבות כאן. ואחד מחשובי החסידים קובץ אליו את מתי־סודו. תור״ה בגימטריא ירא״ת — יראת שמים. כל עניין ה„ברלינצ׳יקים״ מרידה במיצוות. וזה — מראשי מכחישי־התורה, שירקבו עצמותיו! מה לעשות בו? אומר אחד: נפתהו לבוא לאיזה מקום מוצנע ונרביץ לו תורה בסנדלינו, שלא יוכל זמן רב לא לישב, לא לשכב ולא לזקוף! נענה שני ואומר: אמנם, אותו אר״ז אפיקורוס הוא, אבל ארז, לא אזוב בקיר. לא נוכל לגנוב את דעתו. ואולם יש לי עצה אחרת. — ומתוך דיבור ברוב חמימות באים האנשים לכלל החלטה.

ועוד באותו היום מקבל ה„סטאנובוי״ * של סאוואן כתב בעילום שם — לאכסנייה פלונית בא איזה ברנש, המכנה עצמו אלכסנדר צדרבוים ואומר, שהוא עורך „המליץ״ עתון עברי בסאנקט־פטרסבורג, וכל דבריו דברים של רמאות!

ליל ששי. הכוכבים גדולים וטהורים כטל. אר״ז מהלך עם „קוראיקר״ שלו, אחד מאלה הלהוטים אחרי חידושים וחידושי דחידושים. והבחור מגחך:

— ולפי ר׳ חיים ויטאל ב„חזיונות״ שלו, יש בדגים גילגולים של תלמידי־חכמים. מה?

אורלוגין עגול־טבלה המושם בתוך תיק של עץ, מורה: חצות! כל סאוואן שקועה בתרדמה עמוקה. ובאכסנייה נשמע פתע קול דפיקה. עיני הפונדקאי מתחילות פורחות ונעות. וה„סטאנובוי״ פוסע ונכנס עם עשרה שוטרים דרך שררה: היכן נמצא האורח הפטרבורגי? לעוררו! מעוררים.

— מה מלאכתך כאן? כך־ך... והתעודות?

התעודות כשרות. ואולם ניכר: ראש המשטרה הופך והופך בהן. איזה דבר מוקשה בעיניו.

— אמנם דברים מפורשים. כך־ך. אבל מי יודע, אם ש ל ך הניירות?

* ראש המשטרה.

אר"ז אינו מרתיע לאחוריו. הוא תופס, שוודאי „הקנאים והעטלפים פגעו בו ובעלי החצים ידריכוהו מנוחתו", והוא מזכיר ל„סטאנובוי", שיש לו הכבוד למנות בין מכיריו בעיר־הבירה את פלוני ואת פלוני מהחוגים הגבוהים. לשר־ההשכלה הגראף דלייאנוב הוא בא שלא בשעות־הקבלה הרשמיות. ואם לא יניחו לו עכשיו, הם —

כתפיו של ה„סטאנובוי" מזוקפות ורבועות.

— להתלבש! ומיד!

ואר"ז מרגיש: כבר יש לו שוטרים עכשיו זכות בעלים עליו. בפטרבורג רגיל הוא לעבוד שש־עשרה שעה ביום — עומד שעות על שעות אצל עמוד־הכתיבה הקטן שלו והנוצה בידו. ואחר־כך בית־הדפוס. ועבודות אחרות בין בענייני הכלל ובין בענייני הפרט. „אין לסמוך אלא על עצמו", — רגיל הוא לומר. וכאן... לבטל יום או יומיים באיזה חור של פישפשים.

— ללכת!

ואולם פתאום נזכר אר"ז במשהו ופותח את המזוודה שלו. מוציא תמונה של מורי התלמוד־תורה באודיסה וגבאיו ובראשם הוא ופרופ' פירוגוב המפורסם. עיני ה„סטאנובוי" נפנות פעם על התמונה ופעם על האיש, והוא מתחיל מתגרד במבוכה מאחורי אזנו: מה עשיתי? זה הוא. כן, זה הוא! אמנם, שפתו הרוסית של יהודוני זה נלעגה ונשחתה, בלי „גראמאטיקה" ובלי הברה. ואף־על־פי־כן זה הוא עם פירוגוב. ואולי באמת ידידים לו בחוגים הגבוהים?

— פארדון... כאן נפלה טעות. כן, טעות, אדון! ינוח האדון בשלום על משכבו. ליל מנוחה, אדון!

ולמחרת קול רינה וישועה באהלי „הקוראים המשכילים על דבר אמת": אר"ז ניצל באשר הורהו „רוח מבינתו", ניצח את תועי־הרוח, אוהבי „הבערות ואי־הדעת"! וחסידי סאוראן, שאנשי־הסוד שבהם היו צמאים ומשתוקקים לחדשות טובות, מתרגזים ומתקצפים. אילו היו מקבלים את העצה הראשונה, היה אפיקורוס זה, המחרף ומגדף את שם אלוהי הצבאות, מוטל כאן זה זמן רב מחובט כהושענא מחובטת. מילא

הם עוד יקהו את שיניהם של המתמשכלים!

חיי האדם אינם קו ישר, אלא עיגול. כל אחד חוליה בשלשלת. פייגה־יינטה'לי היא חוליה במסורת של סאוואראן. אביה היה נגיד גדול והיא היתה מושכת את הלבבות ואת העיניים בטוב תארה. ואף שהיו לפניה כמה שידוכים חשובים ביקשה להשתדך דווקא עם ר' אברהם יהושע־השיל. וגם היא היתה נוהגת רביות. היתה נוסעת בתפוצות ישראל. מקבלת פיתקאות. ומאוד מאוד יראה היתה לזלזל ב טילת ידיים. כמה פעמים ביום היתה נוטלת כפיה לצורך ושלא לצורך. לזת זיקנה אמרו לה הרופאים, שאין ריבוי הרחיצה יפה ללבה. היא לא השגיחה בהם.

רכה בשנים הגיעה בתה החורגת ל„חצר" ראחמיסטריווקה. חותנתה של מלכה'לי, הדודה ציפורה ה„גדולה", הקיפתה חיבה יתירה ודאגה יתירה. ולאשה הצעירה דומה היה בראשונה: היא נכנסה מחלל של ריבוע לחלל של עיגול. ואולם אף כאן אין היא מפקחת על עצמה. והעיקר, בשנים הראשונות לנשואיה ילדה וקברה. לבסוף זכתה לשמונה ילדים. הלידות התכופות והצרות הרסו את בריאותה, שהיתה רופפה מלכתחילה. מלכה'לי גבוהה, רזת־מראה. אפשר שפניה העדינים היו נראים יפים, לולא המבע של זוויות פיה המשוכות קצת למטה, כאילו שתתה אך זה משהו חמוץ.

מבית הדוד ר' מרדכי'לי באות מלבד טריינה'לי הנכדות חיה שר'קה וחמ'קה (כלומר, רוחמ'קה, וקוראים לה כך דרך שינוי, שלא להזכיר את שם המתה). חיוך פושט על פני האורחות הקטנות משפיקוב — ה ל ל ו הן בנות־גילן! את אחותן השלישית מרגל'צי ילדה אמן, פייגלי מאוליק, בשעה שהיתה כבר חולה. ומה מחלתה? תמיד היתה בה נטייה לשבת בדד ולהינזר מאנשים. ואף־על־פי־כן כשהיו באים אורחים דומה היה: אין היא כלל מבעלי המרה־שחורה. ואולם יש שכל דבר קל עשוי לגרותה ולעוררה ושעה ארוכה היא מהלכת מזווית אל זווית ומדברת. פעם ברגע של הקלה אמרה:

— מה ביני לבין מי שאתם מחזיקים בר־דעת גמור? הוא מעלה על ד ע ת ו, מה שאני מעלה על ל ש ו נ י!

ויש, שלהיפך, כל מעשיה מעשי מכונה ובלי כל עניין. יושבת כשפניה שעונים על ידיה ועיניה מרוקנות, ודומה, כל תוכה חלול. ופעמים רוצה לעשות משהו ואינה יכולה — אין רעיונה מתאחד עם הפעולה. מרוב עייפות הטיחה עצמה על המיטה בלי פשוט את שמלותיה, ולרוב היא נטולת־שינה. מהעדר תרופה נכונה מחלתה מתחזקת ומחריפה. גם תועבת־החיים שלה. ב„חצר" מזכירים את שמה בלחש של פחד. חולה היא ב„חולי תבערת העצבים", אומר הרופא, אף שאין יודע פירושם של הדברים. מרגישים: נחוצה עכשיו שמירה יתירה. ואף שמבדילים אותה בחדר מיוחד ואף, שלכאורה, אין עוד דעתה לא לעצמה ולא לזולתה ויש ששעות על שעות אינה מנידה אבר, שומרת גם היא — את שעתה. ופעם בליל חורף תופסת מנורה דלוקה ושופכת נפט על החלוק הדק שלה. דומה, האופל בחוץ עכשיו בן משקל. הרוח מפיחה את האש ועושה את האשה אבוקה חיה. בבית מתעוררת בינתיים השומרת משנתה ופורצת החוצה בצעקה, ורבים אחריה. מקיפים את החולה. גילגולי־שלג סגולה לכיבוי השלהבת. ואולם המיסכנה כולה מיכווה בשר אחד. ובשכבה על משכב הייסורים, אין היא פוסקת מלצחוק. — זה כבר, — אומרת היא, — לא הרגישה אור ושמחה כמו עכשיו.

במשך חדשים לא יצאה מתחום הסכנה. וכשפצעי־גופה התחילו להתרפא, חדלה מלאכול ולישון. הביקשה באופן זה לחזור ולטרוף נפשה בכפה? — וסוף־סוף כבה נרה.

ואולם הקדמנו המאוחר. עכשיו עוד בחיים חיותה. ואף פייגלי מאוליק עכשיו כאן. אף היא. אם־כי דומה: היא ישנה — ואינה. שהרונים כהים מקיפים את עיניה. והיא מחייכת במבוכה מתגוננת:

— מה? שמעתי. וודאי שמעתי. וודאי.

הילדים נושמים לרווחה: סוף־סוף! עמידה נהפכת מתוך דחיפה לתנועה. הסוסים רצים במירוץ קל וקצוב. ריח מינתה עולה מאחורי גדר. בשטף מהיר חולפים בזה אחר זה גני דובדבנים, שזיפים פשוטים ושזיפים הונגאריים ותפוחים. הלך, הנעול היטנות, — נעליים מקליפת עץ, — פוסע לאט. בידו מקל וילקוט על גבו, שהוא טלאי על טלאי. למה

נודד איש זה על פני העולם? ההולך הוא לאיזה מנזר, או מבקש לו מזל? שדות משתרעים מאופק עד אופק. שייכים הם לאיזה שררה גדול, החי לו ודאי בארמון רם, שגן מסביב לו ואנדרטות לבנות בתוכו. איכרה, שכולה יצוקה נחושת, נשענת רגע על המעדר. מבטת עייפה, בלי כל מחשבה. בכירכרה פתוחה, הרתומה לסוס אחד, נוסע יהודי סוחר־תבואה וסלקים, הלבוש מעפורת. את הסלקים של אדמתו החכורה מוכר לבית־החרושת הגדול לסוכר.

פני חווה'לי, אמה של אמא, מאירות עכשיו. כל אדם שרשים לו. וכאן שרשיה. יישוב קטן. קיבוץ של נשמות. והנה נראה „הרחוב הארוך" או „רחוב הרבי" — היחידי בעיירה, שכמה סימטאות מתחתכות ויוצאות ממנו. בית זה גגו קש וזה — רעפים ירוקים, ורובם ריצפתם טיט וכתליהם המסויידים עשויים לבני־טיט, ודומה: קלוטים הם באדמה שחורה, פוריה זו לא מלבר, אלא מלגו, בתוך תוכה.

עיר, ששוכן בה צדיק או סתם אדם גדול, מוסיף עליה תוספת נשמה. והנה עומדים כבר הסוסים המחוממים במבוא־הרכב של ה„חצר".

ד. בראחמיסטריווקה

כמה מכירים כאן ילדי שפיקוב, למודי „חצר" זו מאשתקד כל פינה ופינה! ואף־על־פי־כן רובם עכשיו ראייה של התעוררות. גם אמא. הנשתנה כאן משהו? הכול מסודר ועומד כמו אז: בניינים שיש רווחים ביניהם נמשכים זה לשמאל וזה לימין, זה לצד זה וזה לעבר זה. הנה האורווה, שיש בה עלייה למספוא, והאמבּרים. המרחץ ומאחוריו טחנת־הקיטור של סמילאנסקי. הדירות הישנות. כמה אוהבים התינוקות לשמוע את המנעלים מקישים על לווחי המדרכות! והנה „הדירה הארוכה", שמרפסת חוגרתה. כאן גר הדוד ר' נחומצי. אכסנייה לאורחים שב„חצר". בית־המדרש בניין גבוה, הבנוי בפשטות. מן הצד ביתו של הדוד ר' וולוולי, המצובּע מבחוץ בצהוב־בהיר, ושתי מרפסות־חזית לו. סוכה גדולה. והנה נקודת־המרכז.

בפרוזדור הגדול מחכים חסידים והגבאים כותבים את הפיתקאות. לפנים מן הפרוזדור חדר מצומצם, הסכוך קנים דקים — סוכתו של הסב ר׳ יוחנצ׳י. פה יושב יומם ולילה משולם זוסיא (קרוב של הסבתא חנה׳לי) ועושה שורות של כתב ברור ונאה להפליא — תשובות למאות המכתבים המגיעים מקרוב ומרחוק. משולם זוסיא הוא אדם בשנות העמידה. לחייו חוורוורות וצומקות. ודומה, גם חוורוורות זו עוד מעט והיא עוברת ובטלה ולא יהיה בו גוון כלל. ושתקן הוא, כאילו נתבלעו כל דבריו בתוכו ואינו יכול להעלותם. ואין רואים חיוך על פניו. דעתם של הליצנים חלוקה עליו. אלו אומרים, שנשמתו היא משורש מיצוות סוכה — עושה דירת ארעי דירת קבע. ואלו אומרים, שהוא בחינת תשעה באב. ואולם הכל יודעים, שתלמיד־חכם הוא ובעל־מוח, והעיקר, „בעל־לשון". ואמנם, מומחה גדול הוא ל„פרט קטן" ול„פרט גדול", כגון בשנת „דע את אלהי אביך ועבדהו" (תרמ״ז), וכדומה. ומפליא הוא לעשות בגימטריאות ונוטריקון, ברכות חרוזות ושירים ערוכים על פי ראשי שמות של בעלי־השמחה. כשם שבדיבורו משולם זוסיא הוא באתכסיא, כך בכתב הוא באתגליא. במשאו ומתנו עם הבריות הוא קר ומוזר, ואילו בכתב הוא קל ולהבות אש עולות ממליצותיו.

מסוכה זו יוצאים לשני חדרים אחרים: מצד אחד לאולם גדול, שבו רהיטים בנוסח ישן המרופדים קטיפה שחוקה. ומהצד השני נכנסים אל הסב. כאן מבוא־השמיעה הפנימי. בחדר־הייחוד של ר׳ דוידל מטאלנה יש כל מיני ציורים, ספרים יקרים ופרחים נאים, וסמוך לחדרו יש חדר שכמה וכמה אורלוגין בו. שם, בטאלנה, דרך הגלגל להיסוב בעוז. כאן אין שום ניצוץ התפארות. הכול פשוט בתכלית. מיטה צרה. שולחן מרווח ועליו כל מיני ספרים. כורסה של עור ואצל הכתלים מבהיקים ארונות של זכוכית — ספרים מסביב לכול, ספרים למעלה מן הכול. והדומייה שכאן כאילו מצמצמת את כל הראות וכל השמיעה פנימה.

המרפסת השנייה שלמול השער מוליכה למדור של הרבנית חנה׳לי. חדר־כניסה קטן. הדלת האחת היא לדודה דייזה (אחותה הבכירה של הסבתא, אלמנה וזקנה מופלגת, „חרשת ככותל"), והשנייה — לסנדר

הצהוב, המשרת הראשי והמפקח על המזנון. ברשותו עומדים ארונות, שמהם מחלקים המזונות. מכאן נכנסים לחדר־האוכל האפלולי, שהוא כאילו עמקו של הבית, וממנו לקיטון, — שבו פתוח פתח לאולם הגדול, המחבר זה לזה את המדור של הסבתא עם המדור של הסב.

יש בקורות חייו של ר' יוחנצי, מייסד „חצר" זו ומשלימה, מקור נפתח לבית צ'רנוביל.

הסב שלו ר' נחום, המכונה ר' נחום הגדול, נסתלק קודם לידתו. ואולם עוד הכול מסביב ניאור ממנו. כל מקום ששהה יש בו עכשיו קדושה מיוחדת. ולנער דומה: צלו של הסב נשאר בחיים גם אחרי מותו ומהלך בצ'רנוביל. הנה הוא הולך בלילות החורף, כשהרוח לוהט כברזל צונן, לטבול בדנייפר, כדרכו. ואשתו חיה, הסומה בעינה האחת, מתלווה עמו לשמרו, והיא לובשת את הפרווה האחת שיש להם עד בואם לנהר, ובדרכם חזרה מתעטף הוא בפרווה עד הבית. ואהרון, אחיו הבכור, מספר לו ליוחנצי: פעם אחרי רחיצה של שחרית, כשעמד אצל חבית־המים וקינח פניו וידיו, והנה הסב לקראתו והוא לבוש במלבוש עליון שקורין טיזליק. בעגלת־איכר היה מטלטל עצמו ממקום למקום — ו„עגלה" בגימטריא „גיהנ"ם", בפרט בזמן הגשמים והשלגים. — והיה דורש בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. ועכשיו חזר.

— מה תעשה אחרי התפילה, אהרון בני? תלמד? — והוא מחבק אותו בשתי ידיו. — זכור, אהר'לי: בכל בוקר צריכים אנו לקבל עלינו חג השבועות, כי באמת כל יום הוא בחינת נתינת התורה!

ואמנם, הוא עצמו תמיד שמח, כאילו עושה יום יום שמחת תורה... ופעם בשעת „מלווה מלכה" מעלים תבשילי חלב ור' נחום, שהקאפוטה שלו קרועה בין כתפיו, אינו טועם. גם לא מהקהווה השחורה, שהגבאי הביא לו פעמיים.

— אני יודע, — אומר הוא. — כשצריך ליתן מספוא לסוסים מוכרחים לעמוד. ואולם אין עומדים באמצע ההר. שוטה! איך אפשר לשתות קהווה, כששומעים שר' אברהם מלאך עבד באש כזו לשם יתברך?

ופעם אחרת במוצאי שבת אכל וניכר היה, שהלחם השחור, הפשוט הוא אצלו בבחינת מטעמים וגם הבולבוסים השרויים בחמיץ חלב קר, כפי שהיה רגיל לאכול בהיותו בחור־ישיבה בליטא. ואחר־כך סיפר על עיירת־מולדתו נורינסק בווהלין — עזרה קטנה והיהודים מתפרנסים שם בדוחק מבורסקאות, גם חוכרים חלקות אדמה מאחוזת הגניראל לברונסקי ועוסקים בפרי־גנם, וגם במלאכות שונות. וגם על ילדותו סיפר הסב. בן שש נתייתם מאמו. ואמו החורגת היתה מנשאת תמיד את בניה שלה למעלה. כל יום היתה אומרת לכל אחד מהם:

— חתוך לך עוד חתיכה לחם. דם לא ייצא מזה!

ואולם לו אין היא נותנת לעולם לחם־מישנה, כאילו אינו אחד מבני ביתו של אבא. ופעם ביום ו' התחיל בוכה — לא מרעב, אלא משום שעניין הביוש לא יצא מנקודת הלב שלו. את ה„פידפוליק" * שלהם מרחה בחמאה, ואילו שלו חריבה. כלום גרוע הוא מהם? אדרבה, טוב הוא מהם, טוב שבעתיים! וכשהגביה קולו בבכי סגרתהו האם החורגת במזווה, שאין ניכר בו בין יום ולילה ודומה היה לו, שהוטל בארגז. מאחורי הדלת שמע — היא תולה את צרור המפתחות על מסמר שבכותל. ופתאום ראה על האיצטבה קיתון של חלב. ומתוך שמחה של כעס וקנאה השרה את הרקיק בקיתון — והתחיל רוקק ויורק. לא חלב, אלא סיד.

— ואז, רבותי, נתפרש לי מה שלמדתי באבות פרק ד': „הקנאה והכבוד מוציאין אדם מן העולם". כי כולם מעבירים אותנו על דעת עצמנו. — הסב חייך. — ורק קנאה אחת מותרת — זו שעל דרך „קנאת סופרים תרבה חכמה"!

ופעם נכנס הסב לחדר, כשהוא לבוש הטיזליק המטולא שלו, מקשיב כדי־רגע לנכדו ההולך ומפרש סוגייה חמורה.

— הא לא קשייא, אהר'לי! הקשייא היא כאן... כאן! ואיך היא מתורצת? — ופתע מקרב עצמו אליו פנים אל פנים ואומר לו בזה הלשון: — כתוב בסנהדרין: „'במחשכים הושיבני' תלמודה של בבל". כן, תלמוד בבלי מלובש מאוד בלבושים עבים. והפילפול הוא פילבול הדעת.

* חררה שאופים על גחלים.

מה שאין כן בני ארץ ישראל, שאווירה זך!

ופעם ממתח אהרון את צווארו על ספסל בבית־המדרש הגדול, כדי לצרף ראייה לשמיעה. על האלמימר עומד הסב המגיד ר' נחום. קטן ושב, ודומה: תינוק וזקן כאחד. הוא נעול אנפילאות של לבד. הנער רואה את נענועי־ראשו ושומע ניגון דבריו:

— כל העולם כולו הוא בחינת משל, שממנו יבוא האדם אל הנמשל, עבודת השם. יהודים, יהודים! כמה ייסורים נוטלים אנו על עצמנו בשביל ספק הנאת־ממון או בשביל ספק הנאה אחרת. והנה אהבת הנשים מי שיש לו שכל, יכול לבוא גם מאהבה נפולה זו למה שאינו שלימות לאהבה האמיתית — לאהוב את הבורא, ברוך הוא, שהוא השלימות יותר ויותר עד אין קץ. מורנו הבעש"ט נתדמה לו פעם, שהוציאו פסק־דין בשמים, שיאבד את חלקו לעולם הבא, ואמר: אני אוהב את השם יתברך גם בלי חלקי בגן־עדן! כן, יהודים, אפילו בלי עולם הבא!

והאח יצחק סיפר ליוחנצי: אתה לא הכרת את הדוד משה, אחיו יחידו של אבא. הסב אמר עליו, שהיה לו גילוי אליהו. עוד בקטנותו היה משה מטריח עצמו תמיד בלימוד ובעבודה, וניבאו לו: השם יהא ההתעוררות והתשוקה שלו. וכשגדל היה מדבר תמיד דיבורים בחדווה והתלהבות בהתעמקו בפוסקים ראשונים ואחרונים ושאלות ותשובות. והסב אמר:

— יש עולם הבא גם בעולם הזה. כי עולם הבא מה פירושו? השם יתברך בא בשעת העבודה!

ואולם אחרי נשואיו נשתנה משה. סיפרו לר' נחום, שבנו נוהג בהרחבה. נכנס אצלו לראות, אם אמנם נמשך אחרי הבלי עולם הזה. והנה נכון הדבר. נתן בו עיניו ולא אמר לו כלום. וכעבור שנתיים נפטר ר' משה.

סיפורי האחים פועלים בנפשו של יוחנצי מדעתו ושלא מדעתו. אהרון, אומרים, דומה לסב. ואולם אם ר' נחום, שלא היה מספר לשום אדם דחקו וצערו, היה מתנגד לתוספות חיצוניות בחיים, הנה דרכו של אבא אחרת. „אלוהים הוא בכל מקום דין וצימצום". לא! השלהבת אינה עולה אלא

כשהיא נאחזת בחומר עצם גס. „ישמח לב" גימטריא שמן. כי אור השמן יותר גדול. ועוד יותר מהדוד משה אוהב אבא את ההרחבה. מחבב הוא קופסאות מעשה חושב — האתרוג, שדומה ללב, בתוך אתרוג של כסף. גביעים כבדים ודקי־מלאכה וקערות־קידוש מצויירות: חיפויים מרוקמים לחלות ומיגדלות־בשמים, ותיבות קטנות העשויות עץ יקר ומשובצות שן לתכשיטים. עוגות מצויירות באותיות של סוכר עם ברכת מזל־טוב. סוסים טובי־גזע, שהעגלון שורק אליהם בשפתותיו. כלי־ריתמה המקושטים בטבעות.

הסב ר' נחום היה רגיל לומר:

— הריני כרוכל זה. מי שצריך מיני בשמים ישיג אצלי ומי שצריך מחטים ישיג אצלי.

אחרי פטירתו של משה קשה היה לו ביותר לעקוץ את בנו יחידו ולהוכיחו. אבל ר' משה צבי, הרב הידוע מסאוראן, תלמיד ר' ברוך ממז'יבוז' ור' לווי יצחק מבארדיצ'וב, הרב מסאוראן, שמתנגדיו היו קוראים לו „פוֹנפאַטש" * ותמיד היה מענה עצמו — עוד לא יצא מכל מידות שקרים לכוון כוונה עליונה, ואיך יוכל להועיל לאנשים? אולם מה יעשה, והדור יתום והאמת בגלות שבגלות; הרב מסאוראן, שנלחם בשעתו מלחמה קשה בר' נחמן מבראצלאב, — רקע פעם ברגלו ודיבר ממרירות לבו לפני ה„חברייא" שלו:

— איני יודע, למה נוסעים לצ'רנוביל ונותנים לו פיתקאות. יפה היו אומרים בימי אביו ר' נחום, שהבא שמה שחור — צ'ורנ"י בלשון גויית שחור — יוצא משם לבן — בילי" פירושו לבן, כי ר' נחום היה אומר: קודם להגבהה היא ההשפלה. ואילו זה בנו אינו מבקש אלא את ההגבהה!

ובצ'רנוביל נכנסו לר' מוטלי כמה מהחסידים הראשונים. והוותיק שבהם מיישר את זקנו הלבן, הארוך.

— רבי, — אומר הוא בנשימה כבדה, — צרכים הכרחיים מצד החומר — מילא. אבל דברים — ימחל לי הרבי — שאין להם ערך—

וה„מגיד" מחייך חיוכו; חיוך, שהוא תקיף וגם נוח לאנשי שלומו.

* „המאנפף".

— דברים שאין להם ערך? אדרבה, תאמרו אתם: תרנגול חי, שקונים אותו אצל האיכר, מה מחירו? כך וכך פרוטות. אבל תרנגול מצוייר בידי אומן דגול תולים אותו בטרקלין של שררה או אפילו של הקיסר בכבודו ובעצמו ומחירו יקר עד למאוד!

לא, הוא לא ישים עצמו כשיריים. וקימעה קימעה מבטל ההרגל את הקושיות. ר' מוטלי מחייך ואומר:

— יש לי שמונה בנים. שבעה הם כנגד קני המנורה, והאחד, הוא אהרון, עולה על כולם!

ואולם אף שהוא, יוחנצי, קטן מאחיו בתורה ובחכמה, הרי הוא ילד שעשועיהם של הוריו. וכשאבא צריך לפרקים ליסע למקום פלוני סמוך, הוא נוטלו אתו. נוח לו בחברתו שלו מבחברת כמה מאחיו. לא מיניקה אחת ינקו — משתי אמהות הם. וגם שונים זה מזה. ויעקב ישראל, שהוא הצעיר בבני זוגתו הראשונה של אבא, מתכוון הרבה פעמים להקניט את יוחנצי, בן הזקונים, מתכוון להקניטו. כן, חביבות עליו, על הנער, הנסיעות עם אבא. הנה יוצאת המרכבה מה„חצר". עוברת את „רחוב הרבי". והנה השכונה הנוצרית של העיירה. בית יהודי אחד עומד ליד הנהר. איכרים במכנסיהם הרחבים. הדנייפר! החולות הלבנים שעל שפתו. הנה משיט עצמו אדם בסירת־דוגה לתוך הזרם. חותר כאיש הבקי במלאכה זו. הנה הוא אחורי הקנה והסוף, הטובים לסכך הסוכה, ואין רואים אותו עוד. על שפת פלג עומד צריף של דייג. והנה בולט ואינו בולט מן המים אי של ביצה, המכוסה סוף הרבה למאוד. ושוב — רוחב המים! בקיץ הדנייפר הוא בעל גבול ותכלית, ולפני הפסח כשהקרח נפשר הוא בלתי מוגבל ובלתי בעל תכלית. הבתים שעל החוף מוקפים אז מים מכל רוחותיהם ואי־אפשר לבוא אליהם אלא סחור־סחור דרך גגים, קרפיפות ושדות. והנה נכנסת המרכבה לכפרים הסמוכים לצ'רנוביל: קאשובקה, נאגורקי. בכפר פטרוביצ'י נשקפת מבין הביקתות הנמוכות האכסנייה של מנזר־נשים. כמה שמחים לבא המוכסנים והמוזגים, אנשי הכפרים, שדומה הם חציים גוי וחציים ישראל. ובכל עיירה יוצאים לקראת אבא פנים גדולים ופנים קטנים. ממנו מצטבעים כאן כל הגוונים.

ואולם על האחים, הגדלים והולכים, אין דרכיו תמיד מקובלים. פעם מספר האח אברהם (ה„מגיד" מטריסק לעתיד לבוא): בקטנותו לקחהו אביו לנסיעה של טיול. עד שהם נוסעים שמע אבא מישהו מטיל אליו קולות. ופתאום עמדו הסוסים וזמן רב לא זזו ממקומותיהם. לסוף השליך אבא לחוץ מטבע וקרא: פלוני בן פלוני, אתה בא אלי עכשיו בטענה, שאין לך מנוחה בעולם האמת ואינך נותן לי לנסוע? הא לך חזרה את רובל הכסף שלך, כי לאחר שנתת לי הפדיון נתפתית לכמה עבירות גדולות! — האח דוי"ל מחייך חיוך שכמה פנים לו. הוא רגיל לומר: חצי העולם נתפס למינות. יתר על כן. כל אדם אינו אלא חצי! יעקב ישראל, שיש בו תמיד חשש דרגת היותר של הזולת, שותק. ואיציקל אומר כדרכו בלשון הלצה טובה: מתאווה אני לדעת, אם היה זורק לו גם עשרים וחמישה רובלים? ודאי היה נעשה לו אז פרקליט ומוצא לו תיקון! גלגלי עיניו של יוחנצי מתחילים זעים ונעים: הגם איציקל?

שנים הולכות, שנים באות. מציבות ירוקות מתעקמות יותר. בחורים מעלים חתימת זקן — זה זקן רך של משי וזה של תייל דוקרני. עריסות נעות בין חלום ועירות.

האחים מתקשרים בזה אחר זה בקשר שידוכין. ליעקב ישראל משיאים את בת ר' דוב־בר, האדמו"ר האמצעי לחסידי חב"ד. תחילה יחס שני הצדדים זה לזה יחס של „כבדהו וחשדהו". ליטבאקים מסוגלים לכול. ירחם עליהם השם יתברך! — הבת נופלת בידי האדמו"רים בפולין. הלוואי, שלא תשכח שנכדת חב"ד היא! גם ליובאביץ' יושבת על הדנייפר. ויפה עיירה זו, המוקפת ומסוגרת בתוך יערות אפלים ועבותים, לפרישה ולדרישה לחיי „ידיעה ובחירה". ויש אומרים, שתחילה היה שם המקום ליובא, היינו „אהבה" בלשון נכרית. קיץ אחד לאחר החתונה נסע האדמו"ר האמצעי ליער דובּרומיסליה לנוח כמה שבועות והתאכסן שם בבית ר' חיים זאב הזפתן, שביתו בתוך עומק יער הארנים. לא הרחק משם נמשך ממחצב־אבן בהר מעיין זך ובדרכו נהפך לנחל רחב הקרוי „בילי רוצ'י", היינו, „המעיין הלבן". ובכפר סמוך היה רועה אחד, אוקים שמו. הוא ידע לנגן בחליל ובפה ובנות הכפר היו רוקדות לקול ניגוניו. וכשבנות ישראל

היו רואות אותו, היו יורקות ג' פעמים למנוע „עין רעה". מכשף גדול הוא „מלידה ומבטן", אומרים. יש לו שליטה על שדי ושדות היבשה. ומספרים, שאוקים זה קילל את המעיין שמעבר השני של יער ליוזני ומימיו נתעפשו והרקיבו והצאן והבקר, שהיו רגילים לשתות מהמעיין הלבן חלו בחליים קשים, והרבה מהם מתו. גם הרועים חלו בצרעת ובקדחת... ואולי נכנס סיפור זה עמוק עמוק לתוך לבו של יעקב ישראל.

ויעקב ישראל קבע מושבו בהורנאסטאפול — כל מי שמגמת פניו לצ'רנוביל עליו לעבור את הורנאסטאפול הסמוכה לה. ובעיירה זו סוחרי־עורות ובתי־עיבוד של עורות ומחוצה לה ביצה גדולה ושם הקים לו „חצר" בצורת מי"ם.

— כתוב, — אמר לחסידיו, — „ויבוא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים". מלחמה לה' בעמלק ובבחינת עמלק בכל שעה. והסימן וילח"ם — ו י ל ח ם. ווי על שאין לעולם פרנסה וזה הכול מחמת ר פ י ד י ם, ריפוי ידיהם ממיצוות. ואפילו שעודם עושים מיצווה, אינם עושים אותה בהתחזקות.

בבוקר השכם מביאים לאבא גחלת מבית־המבשלות והוא לוקח את ה„מעלה עשן" שלו, הקרוי „צובוק" ומתחיל לשאוף את עשן הטוטון*. יעקב ישראל מרגיז את מנוחתו. וזה גורם לשינה רעה. יעקב ישראל בנה לו חצר לעצמו, כאילו הציב מציבה לאביו בחייו. והמחלוקת מחממת את הדמים לא רק בפלך קיוב, אלא גם בפודוליה ובווהלין. בנארודיצ'י, בהורושקי ובהרבה עיירות אחרות מתפלגים החסידים לשני צדדים: צ'רנוביל והורנאסטאפול. וכל המחלוקת, ובפרט כ ז ו, יונקת מן החושך.

רצונו של יוחנצי לעקור מלבו את הצער ואינו נעקר. אבא שינה ממטבע שטבע הסב, ר' נחום הגדול. הסב נמשך רק לאור שבדברים של מעלה. אבא אינו רוצה, שיהיה לדברים של מטה ניצוץ של קדרות. ויעקב ישראל — המבקש הוא לחזור ולהחליף מטבע זו בכשרה יותר? ואולם האין שולט בו יצר הרע של ממון ושלטון? מספרים: הוא מקרב עשירים ומבקש תמיד לשאוב מלוא התרווד.

* הטאבאק.

שינוי מופלג חל בר׳ מוטלי בצ׳רנוביל. אין הוא מכוון יותר דעתו לשמחה, כמו בימי צעירותו. לרוב מיסב עיניו פנימה. מטה אוזן אל קולו הפנימי. בין תפילין של רש״י ורבנו תם יש שאונס עכשיו עצמו לשתות כוס חלב חם מבושל בדבש ולאקריץ, כאשר לימד בשעתו הבעש״ט את תלמידיו. לעת צהריים אוכל רק מעט מרק־עוף. פעם נוסע לאיזו עיר וקודם בואו לעיירה בוהופולי יושב במין שינה של חלשות — ראשו שעון בכותל המרכבה והמרכבה מתנדנדת לכאן ולכאן, וראשו היה טופח בכותל עד שזב דם ממנו, ופחד נפל על המשמשים והאנשים שנסעו עמו. וכשבאו לעיר הקיץ והעביר כפו הלבנה כגיפסיס על עיניו. „בוה״ו פול״י״, אמר שלוש פעמים, — „שדה של השם יתברך״. כשאדם מתחיל להרהר במיתה, האין אותה נקודה שורה בו ומכונסת בתוכו? ובצ׳רנוביל מתייעצים האחים וגומרים גמר טוב: הם יוליכו את אבא לקיוב. שם יש רופאים גדולים והם לא יניחו סם בעולם שלא ישקוהו ובעזרת הבורא יתרפא!

מעלים אותו למרכבה. אין הוא יכול עוד לילך ד׳ אמות ברגל. נוסעים דרך הורנאסטאפול. ר׳ יעקב ישראל מפציר באחים ברוב פיוסים ותחנונים: מוטב לו לאבא לנוח כאן עד שיוקל לו קצת. ר׳ יעקב ישראל וכמה מאחיו אין דיבורם עכשיו דיבור שבשמיעה ובראייה, כדרך אנשים אחים, אלא דיבור מתוך שמיעה בלבד — בלי להביט כלל איש בעיני רעהו. רעיונותיהם של האחים נבוכים. אביהם מרים ראשו ומסתכל בהם בעיון רב, ואף שאינו אומר כלום, רואים בחוש: דעתו לנסוע. בקיוב אכסניות גדולות ורופאים מומחים... הגלגלים משוחים היטב. הסוסים רצים ודוהרים. היום יום אייר נאה. העשבים כבר גבוהים. לאחים דומה, הנסיעה נמשכת שנות־נצח. נשתבש עליו החולי, על אבא. בעל־העגלה משרבט את „נשריו״ ומזרזם. ואולם קפיצת הדרך אין. רק בעוד כך וכך שעות יגיעו לכרך. ושמא יבקשו להם מקום שביתה בינתיים? הרי לא ישבתו באמצע השדה או היער! בעל־העגלה מרמז בחודו של השוט כלפי האופק: מקום יישוב.

העיירה אנאטיווקה רחוקה מקיוב מהלך שלוש שעות. החושך של עצמו מפחיד עכשיו את יוחנצי יותר מחושך הלילה שמסביב. לא, זו

שנתו של אבא מפחידתהו. לא, הוא נושם בהשקט... בהשקט! הממונה על השינה הוא רופאו של החולה. אבל — מה זה? הנוצה שמניחים אצל חוטמו אינה נעה יותר. האומנם אין עוד כל תוחלת? הגבאי של חברת „ביקור חולים" רץ ומבהיל את גבאי „חברת קדישא". והנה הוצע קש מתחת הנפטר והודלקו נרות מימינו ומשמאלו. פניו כוסו והאספקלריה שבבית מחופה... רוח בוקר קלה של סוף אייר מניעה דשאים בהירים, צעירים. המלווים עומדים בקצה שורה. ופתע מתחיל בן־הזקונים בוכה בכייה גדולה שלא בכה מימיו: טאטע! טאטע!" * הרבה פעמים נסע יוחנצי עם אביו יחד, ועתה הלך בדרך לא ישוב... ואחר־כך אומר איציקל, היושב בין האחים על גב הקרקע:

— כשאבא היה צעיר לא היה לו דבר תענוג יותר גדול מהמלוכה וביקש לתקן את העולם מצד החיצוניות. כל נסיעותיו שהיה נוסע בשנים האחרונות היה רק בשביל לתקן הכול מצד הפנימיות.

ובצ'רנוביל מדליק אחד הגבאים טוטון בנר של חלב ומסביר לשומעיו:

— כלום לא ירדתם לכוונתו של ההורנאסטאפולי? הוא חשב, שאם הרבי, זכר צדיק לברכה, יסתלק בהורנאסטאפול יאמרו: לפני פטירתו בא אליו ה„מגיד" במתכוון לראותו, והוא, ר' יעקב ישראל, יהיה מר מרנן ורב רבנן בכל גלילות אוקראינה ולא אחיו הבכור!

אחד החסידים, ר' יצחק שאול ה„חרש", מנקה את טאבאק־ההרחה שנפל על חזהו. אמנם, שמיעתו לא לקתה, ואף־על־פי־כן הוא מכונה „החרש". על שום מה? משום שבילדותו שמע מפי אמו, שאסור לשמוע רכילות ולשון הרע. והדברים פעלו עליו. ואין הוא מקבל גם אבק לשון הרע ואבק רכילות.

— מה אמרת? איני יכול לשמוע!

גם ליוחנצי קשה לקבל דברים אלו. אף שיעקב ישראל אינו כולו צד של רחמנות, ודאי ביקש מה שביקש בלי שום פניות זרות. יהיה עכשיו שלום בין האחים!

לפני ר' אהרון עומדים עכשיו רבים בכפיפת הגוף ומרכינים ראשם כדי

* „אבא! אבא!"

לקבל ממנו ברכה. גם רוב האחים דעתם מסכמת לכך והם מחזקים ידו. לא כל בכור הוא בדיוקן של כתר. אבל ר' אהרון גדול הוא מהם כמניין שנים ואביהם ז"ל ידע והודיעו ערכו. הוא ימלא מקומו וישב על כיסא הרביות אחריו! ואולם חסידי הורנאסטאפול באים בדרך טענה ותביעה, ודומה — הם עושים נקב ברקיע בקולותיהם. מה? ר' אהרון נוטל לו שתי עטרות, גם המגידות וגם הרביות? ואף שאין דרכם של גבאים ראשיים לתווך השלום, באים לידי פשרה: ר' אהרון ייקרא „המגיד" ור' יעקב ישראל „רבי". התשתכח עכשיו מלחמה ממנו וחסידיו, או שמא ימצא לו שוב איזו כוונה מסותרת לריב?

כל אחד מהאחים עכשיו „חצר" קבועה לו בפני עצמו. איציקל ויוחנצי עוד משתהים בצ'רנוביל. ויוחנצי מרגיש: בכיבוד אח בכור, ובפרט כשהוא קודם השיבה שלו, יש מקצת ממיצוות כיבוד אב. האין אהרון כוח כוחם של שניהם? לא, כמו הדנייפר, עוד לא נתעפש מקורה ועיקרה של צ'רנוביל!

ור' אהרון יש בו חיבוב שליחי א"י. כל שליח־ציון, דומה לו, עושה שתי שליחויות: הוא מקבל דמים ונותן דם, שבו חיות האדם. ואמנם, כל פעם שבא לצ'רנוביל משולח מארץ הקדושה, מרגיש ר' אהרון את אווירא דא"י. ופניו מאירים. ופעם הוא שואל אורח אחד, שבא אליו בשליחות־מצווה: „האם כבודו מצפת? מצפת ממש? ברוך ה' שהביאך אלי!" והמשולח מצטער, שלא הביא כלום לרבי מזימרת הארץ לאות ולמזכרת. בתוך כך מביט ר' אהרון על האורח שלא בכוונה והנה זכר לטיט על מכנסיו הלבנים ובשולי חלוק־הצבעונים שלו. „ימחל לי הרבי שבאתי למחנה קדשו ברבב שעל בגדי", מתנצל האיש. „התורכים אומרים: ,היהודי לא יציג רגל על קרש שבור'. אנו מציגים שם רגלינו לא על קרש שבור אחד. ובימות הגשמים יצאתי. ומלתחתי נגנבה בדרך. ולא החלפתי עוד בגדי". „רבב?" קורא ר' אהרון. „חלילה, הלא זו סולת נקייה! ולמחול לך? הלא אין לך מתנה גדולה מזו שהבאת לנו — מעט עפר ארץ ישראל!"

ר' יוחנצי יוצא לבסוף לראחמיסטריווקה עם זוגתו חנה'לי, בת ר' פינחס רבה של קולק, שהיה חתן ר' צבי אריה מאוליק זצ"ל. חביבה על

ר׳ יוחנצי העיירה, אלא שאין בה נהר, ותכופות תוקפים עליו געגועים עצומים לצ׳רנוביל. בריכה גדולה לשון ברכה. כמה עוז חיים בדנייפר! אבל היש עכשיו ברכה בצ׳רנוביל? יעקב ישראל נכנס שוב בגבולו של אהרון. מתקנא הוא בו, שהוא הגבאי הכולל לתמיכת החסידים בא״י והוא המקשר בין שני התחומים. ושוב דומה לראחמיסטריווקאי: כל העולם מלא מחלוקת, הן בכל עיר ועיר והן בין אח לאח והן בין אדם לרעהו. והאין ברוב המקרים השנאה שנאת חינם? האם מום הוא זה בנו, שיותר משאנו רוצים לבוא לידי גדולה אנו באים לידי גדלות? וכמה קלים אנו ליעשות כיתי־כיתים! לא, הבעש״ט אמר: „לא תלך רכיל בעמך׳ — אל תדבר רכילות על עמך״. כלום הגויים טובים יותר? והעיקר, אין החושך מחשיך את כל העולם. יש גם אנשים כמו הסב ר׳ נחום, כמו יצחק שאול ה„חרש״, שטוב לבם אינו בנוי מחיצוניות, אלא מפנימיות. והאפשר שיעקב ישראל לא ישמע עוד לדברי אהבה? כלום אין גם הוא שומע את קברות האבות מתרגשים ואומרים: אש פרצה בארון הקודש!

מכתב החתום בידי איציקל ובידיו ניתן להוליך להורנאסטאפול. ויום אחד יש בסקווירה ובראחמיסטריווקה קפיצת הלב לשני אחים — לבבותיהם מדלגים וקופצים חוץ מן השיעור: ה ת ש ו ב ה! לא, הגחלת בשלהבת עומדת. ויעקב ישראל כועס על יוחנצי. הצעיר שבאחים אפילו בבואו לעונת הגדלות הוא מועט בימים בעיניהם, ובפרט בעיני ההורנאסטאפולי, וממילא מועט בתורה ובחכמה. והוא, יוחנצי, ילך עמו בקרי־ומרי?

פעם פוסע ר׳ יוחנצי, הממהר להתפעל, אנה ואנה בחדרו, כאביו בשעתו, ומנקש בסנדליו ועתים קולו דק, קול עילי. יעקב ישראל לא עשה לעצמו קביעות הדירה בהורנאסטאפול, אלא העתיק מושבו לצ׳רקאסי, הסמוכה לראחמיסטריווקה. ובצ׳רקאסי בית־חרושת לבורית ובית־חרושת לעשיית נרות ואניית־הקיטור שעל הדנייפר עוברת לשם דרך קיוב. ויש בצ׳רקאסי הרבה בתים, שחלונותיהם סמוכים לקרקע ודלתותיהם עקומות — הבתים של דלת העם. ויש בתים שגן סמוך להם ובהם הרבה אילנות־צל ובגן אחד גדלים דשאים גבוהים כקומת איש... היבקש כאן יעקב ישראל להסיר את לב החסידים מראחמיסטריווקה, כאשר ביקש

להטות דרכם מדרך צ'רנוביל?

בשעת חתונה אחת, שהיתה בשמחה גדולה ונפלאה, אמר לו ליוחנצי אחיו דוויד'ל מטאלנה:

— היודע אתה, מדוע הקב"ה עוזר לחסידי? משום שהם דוחקים עצמם ליכנס אצלי ואינם שוהים אצלי הרבה ואומרים בלבם: הרב לא אמר לנו כלום! — והרי הם מתפללים לשם יתברך. ואולם חסידיך מעטים והם שוהים אצלך הרבה.

כן, חסידיו מעטים ורובם עניים. המשום שצ'רקאסי סמוכה לראחמיסטריווקה? בשנים האחרונות היה יעקב ישראל שקט, כאילו השקיע את ראשו תחת למים. „אין רבי צריך להיות עניו!" רומזים לו הגבאים ליוחנצי. כשהיה צעיר היה גם בו אבק־גאווה. בלי כך אין מאבק וריב. ועכשיו... זה כבר הוסיף על קרע של אביו ואמו קריעה גם על כל אחיו; גם על אהרון, שהסב ר' נחום ברכו באריכות ימים. ואין הוא, יוחנצי, מחפש יותר לעצמו כלום. המשום שהוא זקן וחלוש־המזג ולא יוכל לצאת ולבוא? לא, משום שנשתמרה בו תורתו של הסב. הסב ר' נחום היה אומר: שלוש תאוות גדולות הן — תאוות אכילה, תאוות ממון ותאוות נשים, — והוא ביקש לשחוט את יצר הרע בשלשתן. ויותר מכל אולי בתאווה הרביעית — תאוות ההתנשאות. בסאדיגורה וצ'ורטקוב מבקשים להגיע לבחינת מלכות. גם בטאלנה וב„חצרות" אחרות. אולם הסב לימד לא לרדוף אחרי חיצוניות, — היא אם כל קנאה. השמחה האמיתית היא מבפנים. מחשבה — אותיות בשמחה.

הוא, ר' יוחנצי, אחרון „הדובים הגדולים", די לו עכשיו בשיעור קרקע של יניקה. האות האחרונה של התורה היא למ"ד והאות הראשונה היא בי"ת, והן תיבת לב. פעם בא אליו לראחמיסטריווקה „נכד" אחד, שביקשו לתת לו סמיכה לרביות. ואמר לו:

— קבלת פיתקאות הוא עניין כוונות גבוהות. אבל העיקר, למד את חכמת הפשטות והתמימות!

הלב וכוונות פשוטות — הנה דרכו ותורתו של ר' יוחנצי, והוא שואף תמיד לקיצור הדיבור.

ה. פריחה ובמש

את האורחות הקטנות מאכסנים בחדרים האמצעיים של ה„חצר"; אותן ואת התיבות המקומרות, הגדולות שהביאו משפיקוב.

הלילך אינו מעלה יותר ריחות של בשמים מהכפר. האילנות עושים עכשיו פירות למיניהם. בבוהק העז, שמביא לידי מיצמוץ העיניים והשפלתן, טוב לחלום על דימדומי־יער. מחלון אחד נמשך ניגון מסולסל ורדום — ילדי ה„חצר" לומדים את הבבות עם מפרשיהן. קודם יש שאחד מהם היה לומד גם תנ"ך עם פירוש מלבי"ם מפי מורה פרטי. אולם מיום שמשה'לי, בנו של הדוד נחומצי, נתחמץ וברח לפאריס, זהירים יותר בראחמיסטריווקה.

שלוש פעמים ביום הולכות האורחות הקטנות משפיקוב לחדר־האוכל של הסבתא חנה'לי, שדומה: התריסים מוגפים בו למחצה, ובשאר הזמן הן משחקות עם ילדות אחרות ב„חצר" או מקשיבות למעשיות אין קץ שבפי המשרתות. בייחוד כרוכות הן אחרי משרתת הסבתא חנה'לי — אשה באמצע שנותיה. כשהיא מתרגשת מתקדרים עוד יותר פניה השחומים וניצוצות עוקצניים מנצנצים בעיניה. יש אגדות הנמשכות לאיזה שָׁם למעלה, ויש אגדות הנמשכות לאיזה שָׁם למטה. וזו... לבושה שמלה, שהגוון שלה כגוון תה חריף, יושבת היא על שרפרף־מיטבח ומסביב לה הילדות בדיבוק של שמיעה. והיא מספרת על בת־מלכה ועל רוצחים וגזלנים, על ווילקולאקים — מתים הקמים אחרי ארבעים יום למיתתם ויודעים טיב מארב כעכביש, מוצצים דם אנשים ישנים ועל מין כלב גדול, טורף, שאינו אוכל שום דבר מלבד בשר אדם. היא מספרת על פריץ זקן, שיש לו משרת נאמן, שקורין שרייטעל"ע, והוא שד בצורת תינוק ולו כנפיים וכרעיים כשל תרנגול, והוא יודע היכן אוצרות החושך והוא מביאם לו.

אם יש אוצרות־חושך, — מרכינה חייקה'לי משפיקוב לרגע את עיניה, — כלום אפשר שאין גם אוצרות אור? ולמה אין שרייטעל"ע ט ו ב לכל הצריך עזר?.. אולם בסיפוריה של אותה משרתת של הסבתא חנה'לי הכול מצד החושך. אין בהם אלא חירות תחתונה — לעשות נקמות באויבים ולהפילם. ותכופות כשהילדות פורשות לישון הן מתהפכות מצד לצד או

שוכבות כווצות וכפופות ורגליהן תחתיהן — והשינה מהן והלאה. או יש שנרדמות ומתאנחות, כאילו הן שנוקות למחצה ולפתע מתעוררות רדופות־פחד. מסביב שורר שקט עמוק. הירח נהפך בתוך הבאר שבחצר דמות של מטה. כמה טוב, שאין הרע אלא חלום! ולמחרת מכווצת הסבתא שיינדלי את גבותיה.

— חלומות רעים! ר' פינחס מקוריץ, זכר צדיק לברכה, אמר: החלום הוא פסולת המחשבה. מקשיבות אתן יותר מדי למעשיותיה של זו!

ואף־על־פי־כן מוסיפים סיפוריה של האשה, הנוטלים את הנשימה, למשוך.

חמה גדולה, סמוקה, המבשרת מחר נאה, שוקעת מעבר לשירטוטי היערות. בכל ערב וערב קבועים בחושך ראחמיסטריווקה חלונות של חול. הערב שואב גם שיפולו של הרחוב אור שלא כרגיל. חלונות של שבת, ואפילו הם למטה, בסמוך לקרקע, הם החלון אל עולם הבא, עולם החסדים המגולים.

כל בנות ה„חצר", ואפילו הפעוטות שבהן, צריכות לברך ב„שבת טובה" את הסב ר' יוחנצי ואת הסבתא חנה'לי. כמה מהן מביטות הבטה חטופה, אחרונה במראה המוארכת. מלבושים של שבת מעבירים את החול. ציפורה'לי הקטנה החליפה את מטפחת־הראש שלה, בצעיף עם נוצה ופתילה. היא אוחזת בידו של בנה הקטן, בן שעשועיה, כאילו עגונים הם זה לזה (תוך זמן קצר מתו לה בזה אחר זה שני תינוקות). הדודה ציפורה'לי ה„גדולה" מרבה לרחרחו — מובלעים בו כל הטעמים שבעולם, אומרת היא. שרשו בריח גן־עדן... והנה בית־המדרש הגדול, המלא הבהקה של שבת. ילדי ה„חצר" חובשים קודם בר־מצווה שלהם כובעים של סמיט המסורגים זהב. הקשישים יותר מעוטרים בכובעי „ראש־חודש" — כובעי־פרווה עגולים. לבני הסב ר' יוחנצי שטריימלים.

והנה נכנסים הקטנים בדחילו אל הסב לברכו בשבת טובה. העיניים בורקות מתוך שמחה, אבל הנשימה כבושה. כאן הכול בחשאי. ריח צונן של נקיון בחדר. ר' יוחנצי יושב בכורסה של עור. גבותיו העבותות עודן כהות. כחי"ת של כתב רש"י נופל שפמו המלא, הלבן, לתוך זקנו הלבן

שחידוד בקצהו. עיניו האפורות־הכחולות, השלוות, עיני אדם התמים עם עצמו. על השולחן לפניו דלוקים קנקנים ונרות־שבת. תמיד מונח לפניו ספר, שהוא מעיין בו. חיוך־נחת, חיוך חרישי, עולה על שפתיו למראה התינוקות שכל אחד מהם יש לו שם־פינוק ב„חצר". ואולם קמט־צער בין גביניו. יש אדם שכורתים לו איזה אבר חיצוני. כשברח נכדו משה'לי — היתה לו נשמה גבוהה — הרגיש, שנכרת לו אבר פנימי. התינוקות חומקים בזה אחר זה אל הסוכה הקטנה, וכשהדלת הכבדה מוגפת אחרי כולם חוזר הדם ללחייהם והם נושמים עמוקות. הם הולכים ברגליים חופזות, נכנסים זה לדברי זה וצוחקים. אצל הסבתא הם משתהים יותר. „א ברוסט־טוך" * וקישוטי־זהב תלויים בה עכשיו לתכשיט וצווארון־סלסלה לה. בנוסח לבושה יש תמיד מקבלת ראשונים, אבל מקפדת היא על הנקיון ועל הסדר כאחת צעירה. מכאן הולכות כל בנות החצר לשמוע את הקידוש.

את „השולחן" עורכים בבית־המדרש. בפלוש הקטן מסדר שמר (איתמר) הזקן עם עוזריו עיגולים של דגים מבושלים נותני־ריח; דגים שהובאו מהדנייפר. מסביב לשולחנות הארוכים יושבים מאות האורחים לשבת. עניים ועניים שבעניים. מנורות־הבזק, המשתלשלות ויורדות בשלשלאות עבות וחזקות מהסיפון, ונרות־הסטיארין בפמוטות־הכסף מאירים את הבית. הנשים עומדות אצל השולחן אשר בין הפלוש לבית־המדרש. כמה בחורים ואברכים צעירים מעיפים עליהן מרחוק מבטים מבויישים ובוחנים כאחד. והנה נשמע קולו המדוד, הנגיני של הסב. התינוקות משיבים „ברוך הוא וברוך שמו" ו„אמן" בשמחה, כאילו נעשים סניף לדבר מיצווה רבה. גומעים מגביע־הכסף, שר' פינחס, קרוב רחוק והגבאי הראשי, מגיש להם. והנה מתחיל לשיר החזן הידוע ניסי בלזר עם משורריו.

שחרחר הוא החזן וצמוק־הגוף. חטמו עבה ורק בקצה סנטרו צומחות לו שערות מעטות, ודומה: זקנו הקטן כעין המשכה כהה יותר של דיוקנו. „גדלו כקטנית ירוקה וצרוד כמגירה!" אומרים עליו הליצנים. והוא, ניסי — מקנא הוא בבני־אדם הנושאים חן בעיני כל רואיהם. מקנא הוא

* מטפחת חזה.

בבעלי הקול — ומבטלם בלבו. המשוררים האלה! יש מהם שלמדו מחצוצרות ואינם מבינים, שלא תמיד נגינה היא תרועת החצוצרות. ויש מהם, מרגיש הוא, כל כוונתם בשעת זימרתם למצוא חן בעיני הנשים. ורובם נעשים מיד חזנים גדולים בעיני עצמם. ואין הם מבינים כולם, כי הוא שאינו ראוי, לדעתם, להיות אפילו מישנה לחזן... כן, אין הוא מכחד מעצמו: יש לו כלי מוגבל. מאוד מוגבל. ואף־על־פי־כן יש בו יותר שייכות לחזנות מהם. כי להם העיקר הוא קול החיצון ויש שירה שאינה נשמעת בקול מורגש. גם ר׳ דוידל מטאלנה לעג לו לא פעם. הגם כאן לא יהיה הלב שקול כנגד הגרון?

האנשים מתפרשים מהאוכל. ניסי מניף את ימינו ומטעים בנקישת הרגל את הניגון, קוצב את הזמן — הוא עצמו אינו מנגן עכשיו, אבל מנגין אחרים, והשחום שבעורו ניאור עכשיו על־ידי ניצנוץ זהבהב כלשהו. והנה הכול משתלשל ומתאחז. קולות יוצאים בחיבור אחד ונישאים למרחוק. וצר לחייק׳לי משפיקוב שיצאה מהבית — דומה לה ששם נמצא עכשיו הכול במעגל השירה.

ואף שעינו של ר׳ יוחנצי טובה ולבו פתוח לאנשים, אומר הוא פעם לניסי בחיוכו החרישי:

— יפה אתה רומז למשוררים בידך. ואולם כתוב בפייט בעבודת יום הכיפורים: „אשרי עין ראתה אלה, אבל למשמע אוזן דאבה נפשנו". ודי לחכימא.

דבריו הפתאומיים של הרבי מבלבלים את מחשבותיו של ניסי יותר מכחוט השערה. בעצם כלום אין הדין עם הרבי? מי שאין לו כף־יד, אינו יכול לנענע כראוי את האגרוף. ריבונו של עולם, נתת לי חוש בניגון והולך אני לקול הניגון, והיכן, היושר שלך? מדוע נתת לי קול שופר שנסדק? או שמא אין טוב אלא מתוך רע, ודווקא ככל שיירע לי יהיו ניגוני טובים יותר?

למעלה רצים עבים ברצוא והתקשרות. למטה מתרומם ענן של אבק. אור תכול, שלא מעלמא הדין, נאחז באור הלבן של ברק. ופתע מכה

רעם בפטיש חזק על פחי־ברזל. סילונות אלכסוניים מכים כל עשב ועשב. השיפון הגבוה, שמכחילות בו דגניות, נכנע להם בהרכנת ראש. כל הנטיעות מתרוות מהם. כמה מילדי ה„חצר" פורצים החוצה, עומדים ופיהם פתוח וראשם מגולה, שיהא כוח המצמח מסייע גם בהצמחתם.

— היכנסו! היכנסו! — נשמע קול מחלל פתח. — הגשמים שבין הפסח והעצרת אין כמוהם בכל הרפואות. אבל עכשיו —

מעטפים יפה את הילדים, שגופם מעלה הבל. גם את חייקה׳לי משפיקוב. כמה מהם קשורים להם חוטים אדומים לצווארם — שמירה מפני המחלות המתהלכות בעיירה. בחוץ ניאור פתע שוב הכול להרף עין ומתלהט מאור שלפני ולפנים. ושוב מתגלגל רעם בשמים כעגלת־משא על גבי אבנים. בחדר נודף ריח של תה ואבטיח צהוב. יהתינוקות שמחים עכשיו, שהם בבית. ולמחרת מאיר האופק בגווני הקשת. השמש והרוח מחממים את האדמה ומנגבים אותה.

בנה של ציפורה׳לי, שכבר החליף את שיני החלב שלו, חולה. פיו חם ויבש. הוא קודח בקדחת הקור והחום. קוראים לר׳ לייב. בנו של ר׳ לייב מתנהג מעשה רופא עירוני, מדבר מתוך זרות מודגשת רק רוסית ואינו מתרועע עם יהודים. גבוה, צנום, חיוכו תמיד מלבר ולרוב פניו חמוצים כאילו צריך ריפוי אף הוא. אין הוא חביב על הבריות, כאילו הוא „ערב־משומד". לא כן ר׳ לייב. אדם טוב הוא, ואפילו התינוקות אינם נרתעים מפניו, אף שנודף ממנו תמיד ריח יודופורם וחומצת קארבול. הוא מלעיט את בנה של ציפורה׳לי סם כנגד תולעים, מרכיב לו כוסות־מציצה. הילד גונח עכשיו גניחות גדולות. בוער כולו. ניכר גם לעין הדיוט, שחולה הוא מאוד.

לא מכל אחד זוכה אדם להתרפא. קוראים את החובש נחום פודולסקי. יש הבדל גדול בין צורתו שבהווה של פודולסקי לבין צורתו שלעבר. אולם כמו בימי בחרותו עודנו אוהב גם עכשיו להתהדר. חליפת־בד לבנה ופאנאמה של קש. משקפי־זהב וטבעות של זהב על אצבעותיו. וזקנו סרוק לכאן ולכאן מעשה גניראל או פרופיסור. פודולסקי זה הוא אביהן של שרה ורבקה, שתי הבנות יפות־הצורה,

שמ. וארשאווסקי פירסם שמן בעולם בשירו „אז איך בין געקומען קיין ראכמעסטריווקע"... פודולסקי רושם מה שרושם ומדבר אל אנשי הבית, המשתמטים עכשיו אלו מאלו, בלשון הלוואי.

דומה: הילד נמצא ולא נמצא. נמצא ולא לאחרים. ופתע מתעורר. עיניו משוקעות ומשונות, ומיד נעצמות שוב כאילו השקוהו משקה חריף המבלבל את החושים. מוציאים את ציפורה'לי מהחדר. צל מתנענע אחריה. זקנה מנגבת את כפיה בסינרה.

— ציפורה'לי, — אומרת היא, — אם, חס ושלום, יעלה גם בנך זה מישיבה שבכאן שמה... למעלה, תוציאי את גופתו, לשם סגולה, דרך החלון ותאמרי בזה הלשון: אני נותנת את הקרבן האחרון הזה בכל לבי, בתנאי שיהיה באמת האחרון. ובלע המוות לנצח!

האופק מתהפך לכמה גוונים מובהקים. עופות מצפצפים ומשיחים. אחד מאותם הבקרים, כשהכול בהיר, הכול ברור ופשוט כל־כך. חייקה'לי משפיקוב מתעוררת ומרגישה שפע כוח באיברי הגוף. דומה לה: כמה וכמה זמנים עברו עליה כאן, בראחמיסטריווקה. גוון זהב עכשיו לירק. אבל היכן כל בני הבית? כולם מפוזרים ומפורדים עכשיו. היא נתפסת פתע לפחד כמו באותו הבוקר, כשחלתה אחותה הקטנה. היש ניבוי־הלב? חייקה'לי רצה בחצר. הנה הדוד נחומצי. אומרים, שהוא יודע גם רוסית. אין הוא מחייך לה כמו תמיד. הנה הדירה של הדוד וולוולי. הרבה אנשים מקובצים שם יחד. כמו תמיד בשעת אסון גדול כל הבית עכשיו חוץ. באחד החלונות הפתוחים נראית פתאום הדודה ציפורה'לי הקטנה. פניה הסמוקים והנוטים תמיד לדשינות נתלבנו עכשיו כסיד וכחושים. ניכר: היא, שהיתה מבקשת תמיד מיצוות המסוגלות למציאת חן, אינה רואה עכשיו את האנשים שמסביב. בזרועותיה היא מחזיקה את הילד. בכפפה עצמה דרך החלון מוסרת היא את הגופה לידיו המושטות של אחד מהחברא קדישא, והיא ממשכה על עצמה רצון מופלג ואומרת:

— ה' נתן וה' לקח. יהי שם ה' מבורך!

בלבה של הדודה ציפורה'לי הגדולה תקועה בכייה. ילד זה היה בו טעם כל הממתקים שבעולם! הדודה חווה'לי גורפת חטמה בקול לתוך

ממחטתה, וכל הנשים, אשר כאילו חיכו לאות, פורצות ביללה גדולה ללא מעצור. אולם עיניה של האם השכולה יבשות, כאילו הגיעה לידי ביטול הדמעות ואין שריר נע בפניה.

— אתה יודע? — אומר אחד הגבאים. — כשסיימו „אל מלא רחמים" רציתי להתחיל ב„מי שברך". הרי אין היא כלל בעלת נשמה של אשה! ותמיד היו לועגים לה. מה?

בשמים מגוון הלילך מאיר ירח בן ט' ימים. באיזה אגם מצלצלות הצפרדעים בפעמונים מעומעמי־מרחק. מן הצללים יוצאים כמה נערים ועומדים לפני בית־המדרש שב„חצר"; קונדסים שיש בהם שמחה רבה בכל הנאה קטנה שבקטנות, הן הנאת מיצווה והן הנאת עבירה. הם מכינים עצמם להטיל קוצים בזקנים מתוך שמץ של התגרות. דווקא הערב לא יקפידו כל כך, שהם יוצאים מגדר הנימוס ודרך־הארץ.

בית־המדרש עכשיו קיבוץ של זוויות אפלות. על הבימה מנצנץ נר יתום. על ארון הקודש אינה פרושה פרוכת. חלוצי־נעליים יושבים יהודים על גבי עמודים הפוכים ושרפרפים, ואיש איש נרו בידו. קול נמוך קורא בניגון עגום מגילת איכה.

— תשעה באב... תשעה לשון תשועה. הושע נא, ה', הושיעה נא!

ולמחרת חום שלא ניתן לתחום. חום הנוטל גם את צבע השמים. כאילו נתהפכו כל היסודות כולם לאש. ר' יוחנצי שוקד להתמיד בתפילה. יש בו השתנות גדולה בימים האחרונים. דומה, כאילו יצא עכשיו מקבר חדש. סוף צהריים ותחילת הערב. עיני ר' יוחנצי עודן שקועות בספרו, כמבקש לעמוד על עיקר זה הדבר: ריבונו של עולם, מדוע? כן, „ואתחנן" בגימטריא „תפלה". ועל הרבה דברים עליו להתחנן. ואגב, איך עברה התענית על זוגתו הצדקת חנה־לי? ועל הנכדים? בערב יכנס לשאול, לראות.

עוד חם, אבל תחומי התקופות כבר מתערבים. הימים הבהירים יונקים עכשיו משיורי האור. הדימדומים מקדימים לבוא והדממה עמוקה יותר.

בין האילנות כבר תלויים קורים של שלפי קיץ. האורחים משפיקוב מתחילים לקבץ כל צרכי נסיעתם. אולם יום אחד פושטת שמועה בחצר:

— יצחק נחום׳ל חלה!

כמה חיכו לו ר׳ מוטלי וחווה׳לי — הרי בן הוא לשון בניין. ועכשיו חלה הנער.

השכמת הבוקר. ב„דירות התיכוניות", שבהן מתאכסנים הילדים, עוד הכול ישנים. פתאום מתדפק מישהו על הדלת. מתעוררים. פה מתמשך בפיהוק של עייפות.

— מי שם?

מעבר לדלת נשמע קולו של הגבאי מוטל כלאוונה׳ס.

— קומו! הרבי בא לבקר אצל הילד החולה.

הנפש נכווית בבשורה זו. מתלבשים בחפזון ובמרוצה. לא, לא קל להתלבש על רגל אחת. סוף־סוף! פותחים. הסב נכנס בתוך חלל הבית. מגבעת של קטיפה בראשו ופוזמקאותיו לבנים. שקוט, כפוף הוא ניגש בפסיעות קטנות למיטת הילד.

— חשבתי, שאתה עוסק עכשיו במעשי קונדס. ואתה... חולה אתה?

יצחק נחום׳ל מרטיב בקצה לשונו את שפתיו היבשות.

— מרחו לך בגרון. אבל... הזקן מדביק לרגע את פיו למצחו של הילד ומתיז מתוך הדגשה של שמחה את הרי״ש כשתי רישי״ן. — מחר מחרתיים תהיה בריא! — פס שמש נח על חצי פניו של ר׳ יוחנצי ועל אפו הבולט בזווית חדה. — כן. — הוא נוטל כפו הקטנה של נכדו בתוך כפו וצוחק חרש בקרבו. — מחר־מחרתיים תהיה בריא!

עיני הזקן והילד נפגשות בצחוק.

בשדות דוממים מפחפח שוב קטר וקרונות נגררים אחריו, נעים הלאה מתוך נידנוד וקיפוץ הקפיצים. גידול הכנפיים של האפרוח, אומרים, הוא לאחר פתיחת העיניים. ובשבועות אלו של נסיעות ורשמים חדשים נפתחו לה לחייקה׳לי משפיקוב עיניים. נפתחו לה אזניים. ומשהו צומח בה בעומק לבבה ולא תדע מה.

אחרי חורף קשה נשמעת שירת האנקורים הראשונים, הנידמה רק בערבים. שלוליות עכורות מבריקות כאספקלריות המאירות. עורבי־הזרע מריעים על קרקע מהופכת וחרושה. את הנחיריים מגרה ריח של התעוררות חשאית שבאוויר, שבאילנות נשורי־העלים.

ב„אולם הלבן" כבר גמרו ה„יושבים", ובראשם אברהם הבושינקאי, לברר את הזרעונים, שתהא המצה השמורה נקייה מכל חימוץ. המצה השמורה! אחרי הקציר תולים את אגודות השיבלים להתייבש היטב ועל כל אגודה ואגודה מדביקים פיתקה כדי לידע היום שבו נקצרה. יש לנהוג זהירות במצה שמורה! אחר־כך מכניסים השיבלים לשק וחובטים אותן בעצים ובמקלות וכל הדישה על־ידי ישראלים ובבית. לאחר גמר המלאכה נותנים החיטים בכלי־חרס וגם על כל כד וכד כתוב יום הקצירה ויום הלקיטה. עכשיו כבר נגמרה גם הברירה, ובעוד כמה ימים יתחילו לגלגל בפלוש של בית־המדרש ולנקב בזריזות את המצות העגולות. ובערב החג ילבישו את כל הילדים מלבושים חדשים ונאים — דברים שהם מזמרים בעולם. אולם שלא כתמיד שרויה עכשיו „חצר" שפיקוב בעצבות. אביה של הרבנית חווה'לי, ר' יוחנצי מראחמיסטריווקה, נפטר בד' ניסן.

בפרוזדור שופת 'שכר את המיחם, שיש לו בית קיבול גדול וגחלים נתונות בו. ב„אולם הלבן" יושבים בעלי־בתים ופשוטי המון־העם. וכנקודה האמצעית בתוך עיגולם אורח מראחמיסטריווקה. ואף שמדבר על הפטירה, דומה: הוא נותן חיות במלים שלו ומבריח את הקליפה של מוות.

— ...והשמעתם? ביום כיפור האחרון היתה לו תענית קשה. אף־על־פי־כן עמד כל המעת־לעת על רגליו. דאגו לו מאוד. ציפו בקוצר רוח, שיעבור היום ויוכל לנוח. אולם מנוחתו היתה, כידוע, „מנוחת־אהבה", לא כעול שאדם רוצה להיפטר ממנו. לא „מנוחת־נדבה", שאדם מוסיף מן החול על הקודש! והוא קידש את הלבנה. הבדיל בניגון על נרות יום הכיפורים. ו„בחצר" כבר היה ערוך השולחן והוא, זכרונו לברכה, הטביל פרוסת חלה בכוסית יי"ש. הרבי מלובלין אמר, שסגולה לכל חלוש, שאבד לו התיאבון, להטביל לחם ביין, שכתוב „לחם לבב אנוש יסעד"

וגם „יין ישמח לבב אנוש". אולם יותר לא טעם ר' יוחנצי כלום. נכנס לחדרו להתייחד עם נפשו. החסידים התקבצו אצל אחד ה„ילדים" לשיר ולרקוד, ולא ב„חצר" עצמה וכל הנהגתם במידה ובמשקל, שלא כתמיד. בשעה מאוחרת בלילה ראו אור בחלונו. מישהו הלך לראות, מדוע אינו ישן עדיין. שמא אינו מרגיש, חלילה, בטוב? והנה הוא יושב כפוף על ספר. רבותי, מה מבינים הרופאים? תלמיד־חכם, כשנפטר מהתורה הוא חולה, וכשהוא לומד אינו מרגיש שום חולי, כי התורה היא חיותו!

נכנס 'שכר ומזכיר:

— הרי עוד מעט יהיה התה כקרח לקור!

וניכר: 'שכר מגרה עכשיו בעצמו את יצר הטוב שלו.

— שמא רצונכם בעוד כוס? ואולי גם במיני מאפה?

האורח מעלה את מקטרתו לשם קינוח.

— והיודעים אתם איך הגיעה התמונה ש ל ו לידינו?

— פעם חזר מהמקווה, והנה איש הולך ומסתכל בו. חשב: אולי זה על צד המקרה? והאיש חוזר ומסתכל בו. התחיל ר' יוחנצי להביט על עצמו, שמא נקמט בגדו על כתפיו. לא! אמר לו: „ר' יהודי, מה אתה מסתכל בי?" „רבי, אומר לך את האמת: יש לי בת שהגיעה לפרקה ואין לי במה להשיאה". „ורצונך שאעזור לך?" „כן, רבי". חשבתי, שאם אצלם את מעלתו..." אמר לו ר' יוחנצי: „כך! אתה מעובדי הצלמים?" „חס ושלום, רבי! כל רצוני רק למכור את התמונה של הרבי. הרבה יהודים ישמחו לקנות את התמונה. ואז..." אמר לו ר' יוחנצי: „צריך שיהיה לנו עסק בפנימיות!" — הוא שהה רגע. — „אבל מה אמרת? בפני אפשר להשיא בתולה כשרה מישראל?" — והוא תיקן פיאותיו וזקנו ועמד שחוח קצת כמקיים מיצוות הענווה, והעיקר: הוא לא ידע שהוא עניו!

הזמן נע בתנועה בלתי נפסקת.

האופק המערבי פה צהוב כגפרית ושם אדום. המזרח מחוויר והולך. התרנגולות עולות על הדפים. מדמדמים דימדומים. נשים יושבות אלו על פתחו של ביתן ואלו על האיצטבה שלפני הבית. שפיקוב עיירה קטנה

היא ואין בה לא חדשות הרבה ולא חידושים הרבה. על־כן מרבות הנשים לגלגל בעניינו של יום. פותחת ואומרת אשה צעירה:

— השמעתן? ב„חצר" סעודה גדולה הערב. חייקה'לי בת הרבי נארסת לבן הרבי מטריסק.

אומרת אשה זקנה:

— לא לחינם משול שידוך לסולם — אין לו מעמד אלא אם־כן הוא עקום, משופע. אולם השידוך הזה ישר הוא. הלא החתן והכלה קרובים הם משני הצדדים — הרבנית שלנו והרבנית של טריסק אחיות הן ואבותיהם הזקנים של הרבי שלנו ושל ה„מגיד" מטריסק אחים היו.

— אומרים, שהטריסקאי גברא רבא הוא.

— כן, שם ייטב לה, לחייקה'לי. ייצקו זהב לגרונה!

חלונות ה„חצר" שולחים סילונות אור לתוך הלילה. סתם איש אינו משמח עצמו מחמת עצמו. מתגעגע הוא לחברו. עכשיו מניח כל אחד יד ימינו על שכם חברו, באופן שיהיו כולם משולבים בעגולה אחת ממש. אפילו כשהשמחה תחילתה רק ברגליים, נעשית אחר־כך קומה שלימה. ריקוד בחברותא וניגון של שמחה מגביהים את הלב.

— מזל טוב, רבי!

— מזל טוב, רבנית!

מנורות ה„חצר" הולכות ונדעכות, הנרות הולכים וכבים אחד אחד. דומה, כל היש בטל בחשכה. לא, בחוץ הלילה בהיר, כאילו זו שבת של ירח. דממה. מי שהוא משתעל בחדר הסמוך. ושוב הס. חייקה'לי שומעת את דפיקות הדופק שלה. עוצמת את עיניה. טריסק? אבל אין היא רוצה כלל לנסוע שמה! כאן טוב לה. אומרים, שתעבורנה עוד הרבה שנים עד החתונה. כן, הלוואי שתעבורנה עוד הרבה שנים! ומי הוא זה הטריסקאי? ומה הוא?

חלק ב

„מגן אברהם"

א. ה„מגיד מטריסק"

לא בצ'רנוביל נולד ר' אברהם, ה„מגיד" מטריסק, אלא בצ'רנוביץ בשנת תקס"ז (1806).

ילד מהיר־תפיסה היה וחם־מזג. לעתים ניצנץ ברק־השובבות בעיניו בשחקו עם חבריו במחבואים, ב„סוסים" וב„פרה עיוורת", ב„אחת ועשר" או במלאותו את הכיפה שלו אגוזים, חלוקי אבנים או כפתורים לספירה. ולא אחת נוזפים בו.

— „מה יעשה'ניק" שכמותך! סמבטיון! מטפס על כתלים ישרים! שוכח אתה, שאתה בנם של קדושים? הסב שלך הציל את צ'רנוביל. כנופיית הפוחזים של בונדארינקו הקיפה את העיר. ופתאום נקשרה חומה מסביב לעירנו.

— איך?

— בכוח תפילתו של אביך זקנך, ר' נחום הגדול, ובינתיים הגיעו החיילים הפולניים וגירשו את ההיידאמאקים.

— ולמה לא גירש אותם הוא בתפילתו?

משיבים מה שמשיבים. ואחר־כך, שלא בפניו של אברהם, מחייכים:

— נער שובב ראשו טוב!

— כן, ויש לו פה של זהב.

וטריינה „בעלת־הנרות", שמכירת נרות השבת מסורה לידה, יורקת ג' פעמים מפני חשש עין הרע:

— כמה מכוער אותו תינוק! ואיזה לא־יוצלח!

לא אחת אומר לו המלמד, יהודי המסיים את הש"ס אחת לשנה, ועיניו כחולות וריסיו לבנים:

— יש לאדם ארבעה שמות: אדם, איש, גבר, אנוש. והמדרגה

העליונה שבעולם היא אדם, שהיא בחינת אברהם אבינו, שנקרא בשם האדם הגדול בענקים. היה אדם, אברהם׳ל!

והנער מרגיש: לא רק ייחוס אבותיו, גם שמו נעשה לו כוח לעוררו ולזרזו. הוא לומד את ארבע הבבות ומסכתות שאינן הכרחיות כל־כך. והנה כבר מחזרים אחרי תפיליו, שיצאו מתחת ידיו של סופר סת״ם מובהק ומלמדים את אברהם לכרוך כריכות על הקיבורת שלו, והעיקר, לדרוש דרוש גדול ונורא, המבהיל את בני־האדם ומלהיבם בחריפותו. זכרונו של הנער שלם, אולם קולו עכשיו שברים שברים, קול „בר־מצווה״. ויש שבאמצע לימודו נפסק ניגונו החשאי, ניגון של דיבור, והוא מתחיל לחלום על שמחה גדולה יותר משמחת גן־עדן.

— היזהר, אברהם׳ל! — מרכין עצמו המלמד אליו. — פעמים דווקא כשנער מגיע לבר־מצווה הוא נעשה בר־עבירה. ולא פעם אחד פוגם בחטאת נעורים!

ופעמים הרבה אין עכשיו לנער שמחה מחמת דאגת העוונות. ויש שהוא מתפלל עכשיו ביראה ובהתלהבות. הוא עוסק בכתבי האר״י. להוט אחרי הגימטריאות — קירוב רחוקים — של ר׳ שמשון מאוסטרופולי. והעיקר, רוצה הוא עכשיו ללמד את עצמו מר׳ שמשון לבוא למדריגתו. ר׳ שמשון! ההיידאמאקים, האורבים על ארחות ושבילים, צרים על העיר פולנאה ותוקעים בחצוצרות. והתקיעה באה ברוח החמה של השתערות ואינה הולכת ברוח. תלויה ועומדת בחלל. בבית־הכנסת הגדול דלוקים נרות־שעווה, נרות של יאָר־צייט ונר תמיד. „נר הוא שומר״. ר׳ שמשון, שזקנו ככסף כחלחל ותיקי תפיליו הם מעצי זית מארץ הקודש, ומאות בעלי־בתים עמו עוסקים בתפילה, וכולם לבושים תכריכים וקיטל, ועל ראשיהם טליות צהובות שעטרותיהן הועמו מזמן. בהרבה קהילות מאספים עכשיו כסף לצורך תכריכים לקדושי אוקראינה. ואילו הם... ודומה: חציים מתחתונים וחציים מעליונים. ובכוח הניגון שלהם שמא נעשה ברי. בכוח הניגון מתגלה הנסתר, נעלם הצימצום. כל אחד מהם נכון עתה. המוות אינו סוף. מקרוב נשמעות שריקות־פרא. נשמעים קולות פגומים, שרופים מרוב יין שרף. פסיעות בלתי־

קצובות. כן, הם באים — בסך ובמפוזר. לפידים דולקים בידי כמה מהם. שוב נהמה פרועה. הדלת נפתחת. הניגון ניתק פתע כמו בסכין. המתפללים נלחצים ונדחקים זה אל זה. ראש הכנופייה, שתלתל סורר נופל לו על מצחו, מתקרב אל ר' שמשון, הוא שמיוחד לדיבור, כדי טווח־ראייה ועומד. ויש אומרים, שר' שמשון מסר עצמו בידי ראש הגייסים כופר בעד עדתו. וזה דורות רבים נוהגים באוסטרופולי לשמח חתנים וכלות בשירים וריקודים ובשתיית „לחיים" לעליית נשמתו של ר' שמשון, ויש מהם שדומה להם — הם רואים תחיית המתים עין בעין.

הקדוש מאוסטרופולי! החשק הגדול אחר השכינה. עתים מרגיש הנער אברהם, שקולו החשאי של ר' שמשון נעשה לקול של עצמו, וקולו של עצמו נעשה לקולו של ר' שמשון. ושנת ת"ח־ת"ט —

אברהם יושב במרכבה של אבא. מחכים למעברה. בבואות הפוכות של כלונסאות מפרכסות במים, שמן החוף עד לאמצעיתו של הנהר הם מבהיקים כסכין ושקטים ושם מקבלים גליהם להבות השקיעה. סירה קטנה נמשכת בחריצות נגד הזרם הבוער. הדנייפר בצ'רנוֹביל! רבים, מספרים, מצאו בו את קברם. הקוזאקים של חמיל היו משליכים את שבוייהם מגולחי־פיאות וזקן ועיניהם מזוגגות לתוך המים הרדופים... הלבנה שבורה עכשיו לשתיים. אחת צפה בעומק של מעלה, והשנייה — בעומק של מטה. מקרחות־החול של הגדה השמאלית מתקרבת והולכת המעברה כגוש אפל. והיכן הגאולה? ועד מתי קץ הפלאות? הסב ר' נחום ראה בעיניו ממש את השחיטה שעשו הפוחזים של גוֹנטא וז'ילין'ניאק באומאן. והיכן הגאולה?

האח הבכור אהרון מסיח דעתו מכוס החלב שלו, מפרוסת הלחם.

— עיין ב„דגל מחנה אפריים", אברהם. כי אפריים מסאדילקוב אדם גדול היה! הנה כאן הוא כותב בפירוש: „יש לומר, שמרומז בפסוק — לפי ,הזוהר': — „ובני ישראל יוצאים מן הגלות בריש גלי. בריש ראשי תיבות — רבי ישראל בעל שם, וגלי — היינו, כשתתגלה תורתו ויפוצו מעיינותיו אז יפקון מן גלותא".

— וגם עלינו, אהרון, לתקן חלק קומת המשיח השייך לנשמתנו!

ל„חצר" של צ'רנוֹביל בא שדכן, שבפינקסו רשומות בתולות קרובות ורחוקות, ואפילו ממדינות ליטא וזאמוט. והוא מחייך כמי שחריף ובקי בסחורות וחילופיהן.

— הכלה — ראני וקחני! אביה המחותן שולח משלוחי־עץ גדולים לדאנציג, והוא יפריז לו לחתן נדונייה ופרנסה!

ואחרי שדכן זה בא שני, שחיוכו של תלמיד־חכם שב' ראיות לו — בנגלה ובנסתר. לבנו של הרבי אין להציע שידוך סתם — מזומנים, פנים ולא הרבה שנים. אין מערבים פישתן במשי! אולם ב„חצר" של צ'רנוֹביל יש בחינה של כבוד — משי? לא! משי שבמשי! ואחרי ריבוי ההצעות נכנסים דברי שדכן אחד באזניו של ה„מגיד". אמנם, ר' מרדכי, אביה זקנה של הכלה, עסק קודם במסחר וקניין, אבל הוא תלמידו של ר' מיכל מזלוֹצ'וֹב וחברו של הסבא משפולי. ועכשיו ר' מרדכי הוא אב־בית־דין בכמה קהילות־קודש — קוֹבֶלי, לוּדמיר ונסכיז'. „הרבה" בגימטריא „רבי" והוא צדיק מפורסם. השדכן יוצא בבהלת שמחה מחדר ה„מגיד", כאילו הפריחתהו משם הרוח. ובקרוב כותבים את התנאים במזל טוב. והנה צוהלים סוסים בקולות של נערים. בשעת החתונה מחלקים לכל הקרואים חלות, דבש זהוב בקדירות ומי־דבש, יי"ש חריף ודגים מפולפלים ומשויימים ומרק של זהב.

עוברים שבעת ימי המשתה, ימים שהם בחזקת מהומה. תחילה מתגעגע ר' אברהם, שחתימת שפמו בהירה ביותר, לצ'רנוֹביל. כמו תמיד בנכר דומה: כאן בנסכיז' הכול כאילו מבקש להראות את עצמו „אחר", ללבוש „פרצופים". לא, אדרבה! יפה כותב ר' משה קורדובירו ב„תומר דבורה": „האדם בעוד שלא נשא אשה פשוטו שאין עמו שכינה כלל". עכשיו כאילו נזרקה בו נשמה חדשה בר' אברהם. הכוכבים גדולים עכשיו יותר. האש המבוערת בתנור מבהיקה יותר ומחממת יותר. הספרים יש בהם יותר עמקות. רינה של תורה יש בה עכשיו יותר מתיקות. אמנם, ריקל זוגתו היא בלי כל התייפפות. אבל בשעה שהיא מחייכת חיוכה הטוב, דוחה כל עצבות מהלב.

הזקן מנסכיז' אין דרכו לומר תורה על שולחנו, אבל רבים משגיחים

ומשכימים לפתחו. אומרים, שהוא טורח כארי למצוא היתר לעגונות; אומרים, שהוא בחינת „עין ואוזן שומעת" ובעל־מופת גדול. פעמים כשבאכסניות תפוסות כל מיטות־העץ החורקות; תפוסים כל הדרגשים והשולחנות, שוכבים על ערימת השחת. ובוקר בוקר מוטלים חולים רבים, יהודים ואינם יהודים, בעגלותיהם לפני ביתו. הנה זה דומה לגולם, שיש בו רוח חיים ואין לצרפו עוד למניין; זו חולה בחולי השחורה; זה פניו כגוויל ישן. רבים, רבים מאלו כמעט נתייאשו מרפואתם. והנה חרדים כל אבריהם של כמה מהם — הוא! בסבר פניו, כבסבר פניו של סב, יש משהו הגורם קורבה. והעיקר, מורגש: כל מה שאצל אחרים בבחינת האפשר אצלו בבחינת הוודאי. הוא סוקר את כולם. מתחיל מהלך. מתעכב.

— מה זה? — שואל הוא איש, שחזהו מלא בכי. — נתרשלת מהביטחון? על־ידי האמונה יכול האדם להחיות מתים, להפוך כסף לזהב, לשנות כל דרכי הטבע!

והוא פונה לשני:

— ותהילים כבר אמרת? לא? על־ידי אמירת כל התהילים יכול אדם לבטל כל הדינים שבעולם!

והנה הוא ניגש לעגלה, הרתומה לסוסים שפלי־קומה וסח עם מישהו גויית והנה מדבר עם מישהו דרך לצון, ולאשה זו, השובסת שביס ספרדי שחור על כתפיה, הוא נותן סגולה פשוטה. בעיניו של הזקן מנסכיז' כל אחד הוא מאמין בפועל או בכוח, ובפרט חולים. וגם דברים קצרים וסגולות פשוטות פותחים פתח לתקווה וממתיקים את הצער.

פעם בלכתו מבית־המדרש הוא מביט מתחת לגבות־השיבה שלו על בנו.

— יעקב לייב'ניו, — אומר הוא, — מי שאינו חש חמישים פרסה מסביב לו טעמו של סוף שבחבלי ההתחלה של כל יולדת ואינו מיצר עמה ואינו מתפלל עליה, אין שמו צדיק.

— אברהם'ניו, — הוא פונה פעם אחרת אל בעל נכדתו בצמצמו מעט את עיניו. — שלחתי לקרוא אותך אלי. הרי שמעת את גודל הדחקות של

החסידים בטבריה ובצפת. אין לתאר ואין לספר. ורוצה אני לשלוח עכשיו אותך בשליחות עם שלוח־צפת ר' אפריים־פישל.

— אותי?

— צורבא דרבנן הוא מלשון צרבת, אברהם'ניו! כלום אין צערם צורב אותך? — הזקן מקפל מכתב וסוגרו. — ועוד דבר. כתוב: „מרגלית היתה תלויה בצווארו של אברהם אבינו, שכל חולה שראה אותו מיד נתרפא". מרגלית זו מהי? מלשון מרגלא בפומיה. גם אתה כוחך בפיך! ועכשיו קח מכתב זה ואת הפינקס הזה, שכל דף חתום בו בחותם שלי וראה, שכל אחד ואחד, הן אנשי עיירות הן אנשי כפרים, הן גדולים והן קטנים, יחייבו את עצמם בכל שבוע ושבוע בחוק ולא יעבור סך קצוב על מעות ארץ הקודש, תיבנה ותכונן במהרה בימינו!

כמה שמח ר' אברהם לשליחותו — לסייע להעמדת חזקת היישוב בארץ ישראל. לא, זו לא רק עבודה משום רחמנות. גם הוא יעלה שמה לזכך גופו וחמרו. אולם בח' ניסן שנת תק"ם נפסקים חייו של הזקן מנסכיז' כתנועת אורלוגין שלא כיוונוהו.

בחוץ מחייכים עכשיו האילנות. צמחים שאינם זקוקים לתחום יניקה רחב וצמחים הזקוקים לתחום יניקה רחב, מתחילים להתפשט. ויש עכשיו באוויר שאיבת חיות.

כיפה שחורה מעגלת את ראשו של ר' יצחק, בנו וממלא מקומו של הזקן מנסכיז'. זקנו מחולק באמצע לכאן ולכאן כשל רב, אך בפניו יש עוד בחינת דרדקי. סיגנונו ענווה, כאילו אין בידיו אף מפתח אחד ובלבו מבקש, שיהיו כל המפתחות בידיו. אולי משום כך אין חביב עליו בתוך תוכו ר' אברהם.

— המידות שאין אדם מבחין בעצמו, — רגיל הוא לומר, — רואה הוא בחברו כמו בתוך מראה.

ר' יעקב אריה, אחיו של ר' יצחק, יוצא עם בני ביתו לקובלי — שם ניתן לו כתב־רבנות — והיא אחת מערי המחוז העתיקות בווהלין. מספרים: בטרם נוסדה העיר עברה כאן הנסיכה, שכל קרקעות הסביבה היו שייכים לה, ולפתע נשמט גלגל שבור ממרכבתה. שלחה לבקש נפח בקירבת

מקום, והוא בא בלא שום התרשלות ועצלות ותיקן את הגלגל. ובשכר־טירחתו העניקה לו הנסיכה חלק קרקע ואת היישוב קראה „קובאל"*, היא העיר קובל לעתיד, המכונה בפי ישראל קובלי.

הריצפה נעה מתחת לעריסה הכבדה. ריקל מסתכלת בבנה הקטן נחום. חסר הוא עדיין הדיבור, ואף־על־פי־כן דומה, יש לו כבר דרך פרטי ומיוחד לבטא כל מה שבלבו. ומיום ליום הוא גדל בהגדלה ממש, שיש בה גם תוספת וגם הרחבה. ריקל משגחת על התופרת, העושה שמלות לילדות שלה; שמלות חדשות, שראוי לברך עליהן „שהחיינו". על שולחנו של ר' אברהם מונחים ספרים, הפותחים תמיד כלי־מוחו — כתבי ר' שמשון מאוסטרופולי, המהרש"ל, „מאור עיניים" של הסב ר' נחום ותולדות יעקב יוסף, „מגלה עמוקות" וכתבי ר' פנחס מקוריץ ועוד ספרים קדושים. ר' אברהם מלאך היה נוהג בשילשול טלית על פניו וידיו, כדי שלא יבואו להסתכל בו. אבל כלום אין הצדיק צריך להסתכל בעם? וכמה עליו לתקן! חטאת היחיד היא חטאת הכלל.

בוקר אחד רואה ריקל מבעד לחלון: סוסים מנענעים מקוצר רוח באזניהם. כבר תיקנו על העגלה מצע ומקום ישיבה בשביל בעלה. חותנה, המגיד מצ'רנוביל, חולה מסוכן.

העגלה זזה מתוך סיבוב גלגלים. למהר, למהר! לנסוע עכשיו בלי שום עיכוב ודחייה! בשנים האחרונות נתקרב ר' אברהם לאבא. קודם „ומרדכי יצא בלבוש מלכות", היא ספירת מלכות שבהוד, והיא גם בחינת פורים. אולם ככל שבא בימים מבקש פחות ופחות לעצמו. ולא אחת היה אומר:

— אני אחביא עצמי באיזו פינה נידחת. בבית קטן. ואיש לא יראני.

והנה צ'רנוביל. סוף־סוף! הורנאסטאפול. יום אביב ואבא מעוטף בפרוות־דובים. כל הבנים והבנות ואשתו הרבנית נוסעים עמו בדרכו לקיוב. אנאטיווקה. אותו הבית. החדר הלא מוכר לו, לר' אברהם. המיטה הגדולה וכרים זה על גבי זה. ריח של חומץ — החומץ, אומרים, סגולה להורדת החום. ברגע שדעתו של אבא מצטללת עליו, שולח עוד את בניו

* כלומר, „נפח".

יעקב ישראל ואת משה, הוא משה מקורסשוב, להביא פרופיסור. את יעקב ישראל! הרוצה, שבניו יהיו עכשיו כולם בהסכמה אחת ושלבם לא יהיה חלוק יותר זה מזה? אולם עד שבא הפרופיסור מקיוב יוצאת נשמתו. ואחרי „שבעה" נפוצים שמונת האחים איש למקומו.

ר' אברהם חוזר לקובלי. „הלוואי", אומרת חותנתו הרבנית מנסכיז' „שהרוצים ללמוד תהיה להם היכולת ושבעלי היכולת יהיה להם הרצון ללמוד". הוא מתחיל עכשיו נוסע מעיירה לעיירה. אולם האין גם נסיעה לימוד? הנה מאצייב הידועה בבית־הכנסת העתיק שבה, הבנוי עץ. הנה אַנאַפולי * והיא קרויה כך על שם הפריצה הראשונה בעלת־היערות והשדות. בתים קטנים ונמוכים. חנויות בכיכר הרחבה של השוק. ולא בחיים שבה מפורסמת אנאפולי בעולם, אלא במתיה. כאן בעפר אדמת־הקודש טמון המגיד ר' דוב־בר ממזריץ'. כשהיה כאן אבא, ר' מוטלי מצ'רנוביל, אמר:

— ריח של גן־עדן מגיע לאפי מציונו של המגיד!

כאן, בבית־העלמין הישן, גם האוהל של ר' לייב הכוהן מטוצ'ין ושל ר' זושיא המפורסם. גם שאינם יהודים ראוהו כקדוש. ומספרים, שפעם בא גוי אחד להשתטח על קברו ונדר נדר בזו הלשון:

יאק וויבעריש מאַהאַ סינו,
פאַסטאוולין טאַבי כאטינקו *.

ואמנם, האיכר, אומרים, קיים את נדרו. והנה דובנה, שהיתה עיר שכולה מתנגדים. ועל הנהר שבה אומרים: פלוני זקוק לאדם כנהרה של דובנה. והנה... ובכל מקום מתקבצים מסביב לר' אברהם פרצופי חכמה ובינה. חזן שר ניגון בלי מלים — „יה־בום־בום", „יה־בום־בום", והנה הכול משתתקים ומשתאים. הנוטריקון והגימטריאות של הרבי הצעיר! או־ַוא, או־ַוא! סתרי־תורה גנוזים בהם!

ויש שר' אברהם נוסע גם ליישובים קטנים, כאילו הוא אפיטרופוס של

---

* כלומר, שדה־אנה.

* „אם את בני תוציא מהצבא, / ביקתה אקים לך, סבא".

ישראל. נודף ריח של עשן כפרי. רפתות המכוסות באיזוב אפור. איכר נוהג עגל ופרה כחושת־בשר. מובלטת־צלעות. הולכת איכרה עם דלי מים. והנה ביקתת־החימר של היהודי, מומחה לריפוי בהמות. כלב מגודל קופץ לקראת הבא. תינוקות לוטשים עליו עיניים בסקרנות של פראים. הכפרי לוחץ כפו בצבתות של ברזל:

— שלום, עליכם, רבי!

מה מבינים הללו, השקועים כולם בעולם העשייה, עולם הגשמי? לא תרבות ולא דרך ארץ. לא אחד מהם נתפס, רחמנא ליצלן, עם איזו נכרית!

ופעם.. פעם יוצא הרבי הצעיר עם הגבאי שלו לכפר אחד. מתחילה שמח ר' אברהם לשלג הקל. הרי סגולה לזכרון, שמע בילדותו, לרחוץ את המצח בשלג הראשון. אולם הסופה מתגברת. השלג יורד גושים גושים לבנים על גושי עפר, מוחה עקבות ציונים, שארית צעדים. ודומה: העולם הזה אינו יותר בחינת אדמה. פה שלג רך ושם שלג נוקשה, שעוד לא נידש בעקב. דומה, האילנות יתמוטטו תחת עול משאם. והיכן הכפר? שוכן הוא בעמק. סימן מובהק: טחנת־הרוח, שכנפיה ירוקות מיושן. אולם עכשיו הכפר כולו טפול וטבול בשלג. אי־שם נשמע ניבוח מעומעם. אי־שם נראה אור בחלונות קטנים, עקומים, מהובלים. שוב קרפף. הרוח החדה זורקת כפור וקור בפני ר' אברהם והגבאי שלו. מעלה שלג נפול למעלה. השניים גוררים בקושי את רגליהם, שכאילו הפכו עץ. סוף־סוף מוצאים בית יהודי. והם דופקים בדלת הנמוכה. אין תשובה. אולי אין המוכס עכשיו בכפר? ובני ביתו? הגבאי חוזר ודופק. אולי כבר שכבו לישון? ואולי לא שמעו? הרוח מיללת עכשיו בשריקות משתוללות, כאילו כל השדים שבבית־עולם עולים לשמים. ר' אברהם מתחזק. ברוך השם, מי שהוא קם! בעל־הבית. אולם עדיין אין הוא פותח. מבפנים נשמע קולו הניחר:

— מי זה דופק שם באמצע הלילה, מהומה רעה עליכם? מי שם? לא שמעתי! הלוואי שזה יטיל אתכם למעלה מהצלמים של התיפלה שלהם! מי שם? מה? מהיכן? מקובלי? הא, כך! ובכן למה לא אמרתם מיד? טוב, טוב! אני פותח.

אף שהחדר הקטן מואר בקיסם דומה לו לר׳ אברהם, שהכניסוהו בחדרי־זוהר. כעבור שעה קלה מעלה בעלת־הבית על השולחן פת טובה, חומה הזרועה קצח שחור, וקערת־חרס גדולה שעולה ממנה הבל חם. שתי כפות של עץ נטבלות בחמיצת־הכרוב. ושוב דומה לו לר׳ אברהם: אלה הם מעדני מלכים. ובלילה, בשכבו מכוסה בפרווה, חושב הוא: מימי לא הבנתי מה שאמרו חז״ל: „גדולה הכנסת אורחים יותר מקבלת פני השכינה״. הייתכן? ועכשיו נסתבר לי מה שאמר הרב הקדוש מקארלין: „אני מבין הטעם הזה, כי השכינה אפילו כשעומדת בחוץ מחממת, ואילו אורח חי אם יעמוד בחוץ יגווע, חלילה, מחמת קור!״ בתוך התנור, המוסק עכשיו כל הלילה, מתבקעים עצים בנפץ עליז. ור׳ אברהם נודר נדר... רוצה הוא, שתהיה בו בחינת אברהם להעביר הרע מכל העולמות. וקודם כל מעולמו. אם יזכה סוף־סוף לפינה משלו ממש, יקיים הוא בעולם זה של פירוד, הכנסת אורחים כאברהם אבינו בשעתו!

פעם בא ר׳ אברהם לטריסק, עיירה השוכנת בין קובלי, לודמיר ומאצייב. בטריסק עוברת הטוריה — נהר צר, שריחו ריח טוב של מים הולכים. בבקרים יש שהוא מבהיק כטס של ניקל וברוב ימות השנה הוא שקט ככל החיים ביישוב הקטן. אולם בשעת הפשרת השלגים בטרם אביב הוא הומה וגועש כזרם־הרים. הטוריה נמשכת עד ה„חולות״ של קובלי ומשם והלאה עד הגיעה לפריפט שבגליל פולייסיה. משלחים בה רפסודות אפילו „עד דאנציג״. פעמים נקשרות הרפסודות הקטנות לדוברה אחת גדולה הנראית כקרקעית צפה, ויש שהיא מתעקמת בצורת המגל. פעמים רואים את הדברים קופצים על פני המרישים החלקלקים... ובצד העיירה יש רקק גדול, שעולה ממנו ריח של אדי־רקבון. קול הצרצרים בוקע משם, ומשום כך נדמה כל פעם: כבר בא הסתיו. עיירה עיירה וכינוייה, כגון „זוללי קוריץ״, „הולכי רכיל דק״ק מזריץ״. ליצני מאצייב מכנים את הטריסקאים „גנבים של טריסק״. אולם ר׳ אברהם אומר בלבו: פה אקבע ישיבתי! מתחילה יושב בבית מרוהט בסיגנון ישן. במקום הביצה רקובת־המים מתחילים לבנות בית־מדרש ובסמוך לו את כל ה„חצר״. החסידים תמהים ואינם מעיזים לשאול את פיו.

יום אחד מזדמנים ר' אברהם ור' יצחק מנסכיז' בקובלי. ר' יצחק יושב ומחשב, כדרכו, בדיוק גדול את סכומי הצדקה, שצריך לחלק לשבת וליום־טוב, רושם על השולחן בגיר חשבון של רישומי קווים ועיגולים.

— אברהם'ניו, — אומר הוא, — מה אתה מכלה ממון ישראל במקום הרפש והטיט?

מחזיר לו ר' אברהם:

— ענג ראשי תיבות — 'עדן, 'נהר, 'גן. בטריסק נתהפך העונג למקום רפש וטיט. ברצוני להפוך את הנגע לעונג.

בטריסק עכשיו שמחה גדולה. בבית־המדרש תולים פרוכת של יום־טוב ביום המילה. את הבן קוראים על שם אבי־אביו ר' מרדכי מצ'רנוביל.

ב„חצר" החדשה נודף ריח של זפת, של כתלים שהם עדיין רטובי־הצבע, של עצים המתייבשים והולכים, של נסורת. והנה כבר מהלכת הרבנית ריקל בחדרים היבשים, מפתחות נתונים באצבעותיה הדקות, הארוכות והרגישות ועל שפתיה חיוך של בעלת־בית צעירה. ור' אברהם מרגיש: בהתחזק הכוחות הגופניים מתחזקים הכוחות הנפשיים.

ואם לפני לומדים אומר הוא תורה, הרי בכפרים הוא מספר סיפורי מעשיות. פעם הוא מספר מעשיה כזו:

— איש אחד היה מראה פניו כמי שצריך כל פעם להקיז לו דם. אולם ההקזה לא הועילה יותר והרופאים לא מצאו רפואה למחלתו. והאיש בא לרב הצדיק מנסכיז' לבקש עצה. אמר לו הזקן מנסכיז': סע לעיר אנאפולי לפרופיסור דשם והוא ירפאך! יצא החולה לדרכו, וכידוע, לחולה כל דרך היא דרך־פרך, ובפרט במקומותינו. לבסוף הגיע לאנאפולי ושאל: היכן הפרופיסור שלכם? אמרו לו: יש אצלנו קידר זקן הלוחש על כל מחלה ומגיד עתידות, מלקט עשבים ועלי־תרופה, והוא מפורסם כמו הכלי־זמרים מזאסלאב. אמר להם: ואולי יש לכם כאן איזה רופא, שלמד את חכמת הדוקטוריה? אמרו לו: לא. חזר החולה בלב שבור ועמד שוב לפני הרב מנסכיז' וסיפר לו את כל הדבר. שאל אותו הרב הצדיק: ומה עושים שם האנשים, כשאחד מהם נחלה? השיב החסיד: הם מביאים

את הקידר הזקן. אמר הזקן מנסכיז׳: מחלה שיש לה רפואה היא חצי מחלה. ואם הקידר אינו עוזר? — אז אין להם ברירה אלא לשים ביטחונם בשם יתברך! אמר לו הרב מנסכיז׳: זהו הפרופיסור מאנאפולי! אמנם, לא כעניין הרפואות שהיו הראשונים עושין, רפואות של עכשיו. אולם פרופיסור זה עוזר בכל זמן ובכל מקום, אלא שיש תחילה למצוא אותו. המגיד מממזריץ׳ מצא אותו. גם ר׳ זושיא מאנאפולי. בקשהו היטב, בכל לבך, והוא יעזור גם לך!

והמגיד מטריסק רואה: יש בין פשוטי־כפר אלה, שרוב חייהם שותפות עם הגויים, אנשים שהם כאילו משיירי ל״ו צדיקים. אין בהם תמיהה עשויה. אין בהם התפעלות עשויה. אולם אף שרובם אינם שיכורים, חלילה, אינם שותים מימיהם מכוס קטנה. ולא אחד מהם זוגתו טוענת ואומרת: „ראה, הזהרתיך — בניך יבואו לידי שמד, חס ושלום״. ופעם בשעת „מלווה מלכה״ יושב ר׳ אברהם מטריסק באיזה בית כפרי. על השולחן רותח מיחם ישן, העשוי נחושת אדומה. ר׳ אברהם מקמט את גבותיו העבותות:

— אבי אדוני מורי, זכר צדיק לברכה, אמר בעניין מה שבאים לחכם לבקש ממנו שיתפלל בעד החולה, שהאמת היא כי האיש הפשוט נעלמו ממנו דרכי התשובה האמיתית ואינו יודע כלל מהי תשובה כמו שאין יכולים להסתכל בגוף השמש אלא על־ידי מגינים, שאם לא כן יחשך מאור העיניים. לכן התיקון של האיש הפשוט שיחבר עצמו לחכם הדור, שהוא מקושר תמיד לשם יתברך, ומצד זה ימשוך לו רפואה לחוליו!

על הדוכן יושב ברקי בעל־העגלה, אדם מרובה בדמים. כובע־פרווה ארוך וקרח על ראשו, אף שהימים ימי ראשית הקיץ. בגדו המטולא נוטל אבק דרכים שונות. דרך זו ישרה וחלקה. אולם הסוסים רצים בלי חשק, כאומרים: העגלה נחה בחורף, המזחילה בקיץ, ואנו אין קץ לטילטולינו! ברקי מרגיש, שאחד מ„נשריו״ — יכנס הרוח באבי אביו! — מוצרך ביותר לציווי ולשוט. הסוסים רצים עכשיו בתנועה קצובה. הזוגין שעל צווארים מטילים קולות, קול אחר קול. הגבאי נרדם. ר׳ אברהם מהרהר. אין הוא רוצה, שחסידות אנשיו תהיה בחינת שיכרות מיין צמוקים. הוא

יודע: רביים גדולים מכניסים שינוי בסידור התפילות מכל השנה או מוסיפים תוספת משלהם — יש נוסח רוז'ין, נוסח צאנז. בוואסילקוב תיקן אחיו דוד'ל, שחסידיו יהיו מפסיקים בקדושת „כתר" לא ב„וקרא זה אל זה ואמר", אלא ב„וישלשו" ולומר „בדבר" במקום „ככתוב". יתפללו גם נוסח טריסק! ור' אברהם מוסיף לקדיש „וקרב ק"ץ משיחי". וחסידים אוהבים דווקניות. וכשם שאת חסידי אחיו מכנים „בדבר'ניקים", קוראים את חסידי טריסק „די קצ'ניקעס" *.

„עידן צלותא עידן קרבא". וכחומה של אש לוהטת באה עכשיו מחלוקת עצומה על העיירות. כל תושביהן שוכחים את דאגת הפרנסה וכל שאר דאגותיהם ונעשים צדדים וצדדי־צדדים. אלה מוסיפים ב„קץ" ואלה אינם מוסיפים. לא „מניין" אחד של הטריסקאים מבלבלים ולא טריסקאי אחד סופג סטירות לחי ומכות בקלויז של רבי אחר; לא על שוחט אחד מכריזים, שהבשר משחיטתו הוא כבשר־נבילה. חתנים מחזירים את התנאים לכלות. אברכים שולחים גט לזוגותיהם. בנים פונים עורף להוריהם. האם לא רדפו ונרדפו גם ה„בדבר'ניקים"? אחד ממתנגדיהם שרף בעיירה סוקולובקי את ה„קלויז" שלהם ונשרפו גם כמה ספרי תורה. אפילו ר' דוידל, דומה, עוקד עצמו על גבי המזבח. פעם יצא מדוּבּוֹבה. ובעל־העגלה לא ידע, שמתנגדי הרבי התירו בסתר את קשרי הריתמה. והנה עולים הסוסים בהר. ופתאום מתחילים להתפרד מהמרכבה, והמרכבה ניתקת אחורנית ומידרדרת למטה. ור' דוד'ל מחייך אחר־כך את חיוכו הפיקח ואומר:

— אין דבר. זה בבחינת „כי שבע יפול צדיק וקם".

גם חייו של ר' אברהם לא פעם בסכנה. אולם חסידיו מוסיפים להתפלל במסירת נפש נוסח שלהם, שעושאם חטיבה אחת.

איים קדומים ואיים צעירים, שעוד לא הדשיאו, מוצפים. המים בדנייפר מתרבים והולכים, נישאים בפחז אביבי. אולם בצ'רנוֹביל החיים פוחתים והולכים זה כמה וכמה שנים — מאז נסתלק ר' אהרון. רבים מחסידיו

---

* „הקציים".

נוסעים עכשיו לטריסק. לטריסק נמשכים עכשיו גם רבנים ואדמו"רים, ששמם מעלה חיוך גם על שפתי בני עירם, כגון: ר' יעקב יצחק מביאַלה, ר' יעקב צבי מפאריסוֹב ור' אלימלך מגרוֹדזינסק; ר' יחיאל חיים מאז'ירוֹב ור' אברהם יששכר מראדוֹמסק, ר' חיים שמואל מחנצ'ין ור' יאיר שרגא מביאלבז'ין, ר' יחיאל מאלכסנדר ור' פינחס מקינצק, ר' יחיאל מאיר מגוֹסטינין, תלמידו של ר' מנדל מקוצק. הוא שלימד: „לעולם יוסיף האדם אהבה, אף אם על ידי כך יוסיף לעצמו מכאוב". ואמנם, יחיאל מאיר הצעיר דק־הרגש ביותר, ופעמים מתרעד גופו רעדה גדולה גם מדבר קל שבקלים, לכאורה. לטריסק נוסעים גם ר' הלל מראדזין ור' צמח משידלובצי ועוד. באים אלפי חסידים סתם — חוכרי אחוזות עשירים, סוחרי ספירט בסיטונות, בעלי־מלאכה וחוכרי־מעברה על הנהר; אנשים הבורחים מאיזה גיהינום פרטי שלהם ויש בנסיעתם לרבי מחשש עיגון; אנשים המבקשים הדלקה והתלהבות שבניגון, שבתורה; אנשים שהחיים גדרו בעדם והם יודעים: כאן לא ינעלו הדלת בפניהם; שדכנים ומבקשי מזל טוב; בעלי־תשובה של אתמול המחזרים אחרי בעלי־תשובה של מחר; רכי־לב הצמאים למעט עזות שבקדושה וגם שואפי־כבוד. שמוע שמעו: כמו ר' דויד'ל ממנה גם המגיד מטריסק את מקורביו לרבנים בקהילות.

רבים נכנסים לחדר־ייחודו של ר' אברהם. איש ואיש וסודו. הצד השווה שבהם — רבים עכשיו טרודי הגולה. וגם הוא, המגיד מטריסק, עייף־הגלות של ניקולאי הראשון. מכס בשר ומכס נרות. וקשה מכל פורענות־זו: כאן חוטפים ילדי ישראל ושם מוסרים אותם על פי הגורל ל„ריקרוּצ'ינה" *. ללמד ולהכות, להכות וללמד שמות נרדפים הם ש ם. ה„ריקרוּצ'ינה" — כ"ה שנים שצל התוף הגדול מרחף עליהן וצלו של מקל. קבלן אחד של הצבא מספר לר' אברהם: פלדפבל ** עובר לפני שורה של חיילים. מתעכב לפני טירון. „ואתה למה מאריך את הפנים?" — קורא הוא ומכהו מכה של בזיון. — „כמה פעמים לימדתיכם, שיש להביט

---

* „טירונות". ** סמל ראשון.

לעיני הרשות בשמחה!" — שוב סטירה. — "ומה אתה מצמצם עכשיו עיניך? בשמחה יותר להביט! בשמחה יותר, אומרים לך, גולם שכמותך!" — הסמל מוסיף להכותו, והחייל אונס עצמו לחייך, ודווקא עכשיו ניכר בו ביותר, שהוא עצוב. ואם שאינם יהודים מכותשים, יהודים משוברים ומכותשים, שימירו אמונתם הקדושה ביראה אחרת. והאסכולות, שהמלכות פותחת? יכלו הנשמות עם הגופות!

ופעם בשלוש סעודות... שעת דימדומים. כל הזוויות החדות נעלמות. כל השירטוטים מתרככים. המגיד יושב בראש השולחן. טועם משהו. עוד בילדותו למד, שאכילה היא בסוד הבירור — לברר את הניצוצות הקדושים. חזן עיניו עצומות וידיו שלוחות לפניו ודומה, הוא מגשש לו דרך לצאת למרחב. דומייה. גבותיו של המגיד מטריסק מכווצות. הוא פותח לאט בהדגישו את משקל המלים.

— "ויגר אברהם בארץ פלשתים". פלש"ת אותיות שפל"ת. כי במלכות שהיא מסיטרא דנחש הקדמוני נעשים הברואים שפלים ופחותים. כשאדם אחד רוצה להתגאות על הכול, הריהו נפרד מקדושת השם־יתברך בחינת עמלק, כי עמל"ק בגימטריא ר"ם, בחינת התרוממות וגבהות־הרוח. וכל מעשי המן זה מרמזים לעולמות התוהו והוא עצמו בא לבחינת נפילה, שהיא בחינת מיתה. ומשה רבנו, עליו השלום, היה הראשון שהתחיל להכניע קליפת עמלק, ומרדכי ואסתר, שהיתה בהם התפשטות של משה, היה בכוחם להתגבר על המן. ויש התפשטות משה בכל דור.

— יהודים, גם בדורנו זה יש לבטל כל הדינים, שעמלק והמן רצו להמשיך!

עוברים כמה ימים. בוקר אחד נכנס ל"חצר" של טריסק קאפיטאן הז'אנדארים. שפמו מחודד ללסת ימין וללסת שמאל בחוצפה נימוסית. השפם הוא זכותם וגאוותם של אנשי־הצבא במלכות ניקולאי הראשון, ואסור לאחרים לגדלו, פרט לסוחרים ולפשוטי־עם שאינם מגלחים זקנם. מהקאפיטאן נודף ריח של טאבאק ושל מגפיים מצוחצחים וחגורת־עור ומהחגורה משתלשלת לו חרב עד קרסוליו.

— היכן ה"ראבין"?

— מי?

— אל תכשכש לכאן ולכאן, שד גיבן! שאלתי: היכן ה„ראבין"?

עיני הגבאי מביטות מבוהלות, כאילו עוררוהו פתע משנתו, אבל כלום יש ברירה? הוא פותח את הדלת. „כך־ך! ועכשיו סלק עצמך!" הקאפיטאן עומד בגאווה קודרת. מודד את האיש היושב לפניו בכיסא גבה־המשען מסנדליו ופוזמקאותיו הלבנים ועד היתד של זקנו והכיפה שבראשו. בחוקר יש מטביעת עינו ומטביעת אזנו של בלש.

— אתה מה, „ראבין" אתה?

ר' אברהם מניח את הספר, שעיין בו. הדבר זר ותמוה. למה בא זה לכאן? טוב, שהוא יודע מקצת לשון גויית מימי נסיעותיו בכפרים. אף־על־פי־כן מכוון הוא עכשיו את עיניו אל פיו של הזר, כחרש־למחצה. הקאפיטאן תופס מקומו אצל השולחן, וניכר: הוא יארב לו לתפשו בדבריו.

— אדון ראבין, שמי קאפיטאן אדמוביץ. מ„המחלקה השלישית". באתי לשאול אותך איזו שאלות — לא לשם סקרנות סתם, אלא לתועלת המדינה!

זכר אחד מאחיו עולה לפני ר' אברהם: איציקל מסקווירה, שכמעט לנסוע בעולם, בא לוויניצה. והרבה חסידים באו אליו. אולם הרי המלכות גזרה על כל בני הצ'רנובילי שלא ייצאו מעירם אפילו פסיעה אחת ויהיו כלואים בביתם ובתחומם. ביום השלישי ציווה האיספראווניק* לשלח את איציקל מהעיר. והוא, המגיד מטריסק, הרי מרבה לנסוע במדינה!

— ראבין, הנכון, שאתה מחזיק בסקטה של... הומ... של החסידים?

— כן. חסיד.

— ואתה מאמין... הומ... מה שמו שם? — הקאפיטאן נזכר בכתב־התלונה שקיבל ובספר שקרא. הוא ידע, שזו חקירה חשובה והכין עצמו לא בכדי עמידה על רגל אחת. — ואתה מאמין בבעל שם המפורסם — או משהו כזה — שבני הכת שלך חשבוהו בפילפול התלמודי שלהם למשיח, אלא שבא לא בשעתו?

— לא. לא משיח!

---

* קצין־המחוז.

הקאפיטאן פותח ספר הנראה עתיק־יומין, אף שאינו עתיק כל־כך. יש בו הערות על צדי הפנים וביאורים על שולי הדפים הקמוטים. „לקחת את הספרים האלה למחלקה השלישית!" מחליט הוא בדעתו.

— והנכון הוא, שאתם כת החסידים, עוסקים בדברים פוליטיים נגד הקיסר, ירום הודו, ונגד הממשלה?

המגיד חש קור, כאילו החדר פרוץ עכשיו לרוח.

— עוסקים — במה?

— אתה, שמעתי, אינך כרבנים אחרים, המחזיקים בישנות מתוך חסרון דעת רחבה. והנה... אויבי־חוץ אינם מסוכנים לרוסיה. אבל אויבי־פנים... ובוודאי ידעת, כי הארץ מלאה עכשיו השד יודע מה — פורעים כל חוק, חורשי־מזימות כנגד שלום הבריות בארצנו וכנגד הקיסר. הכלבים! את החוק נותן מי? שואל אני. הוא! ומי משיח אלוהים? הוא! נמצא, הם מתנגדים לאלוהים. והרי הקיסר שלנו לא כאחרים הוא. הגובּרנאטור — הוא ידידי — סיפר לי, כמה הוא אוהב את אשתו הקיסרית! ואוכל הוא מעט, לרוב ירקות בלבד ואינו שותה אלא מים. רק לפעמים איזו כוסית יין. וגבוה הוא — וקלסתר־פנים! קיסר לכל מלוא השורה. מ־כ־כו־ן. וניקולאי פאבלוביץ שלנו לא רך־גרם הוא. הוא יכה ללא חנינה פירחחים מנוזלים אלו, חלאה ארורה ומאוררת זו. הסיסמה שלו היא: בעד העם הרוסי, בעד הכנסייה האורתודוכסית ובעד שלטון היחיד! והנהגה מפוכחת, ארשה לעצמי להוסיף. הבנת את דברי? לא? ואני חשבתי, שאתה מבין לשון אנושית! אני שואל: א ת ה עוסק גם־כן בקנוניות כנגד כיסא־המלוכה הקדוש?

המגיד מעביר מטפחת על מצחו.

— מה? — חוזר הוא ושואל למען תתיישב דעתו.

— לכל השדים והרוחות! גם א ת ה קשרת קשר על הקיסר?

אין המגיד רוצה, אין הוא יכול לומר, שהוא תומך במלכות זו משום איסור סיוע בידי עוברי עבירה. אבל — קשר?

— לא, חס ושלום!

— בלי העמדת פנים, בבקשה, אדון ראבין! — הקאפיטאן מגולל

לו סיגאריה, ודומה: העישון עיקר עיסוקו ומלאכתו כאן. — יודע אני את דרך המישחק של האנשים. השחקנים בתיאטרון אינם מרמים באומנותם. מכיר אני אפילו ברנש אחד, בן החברה המהוגנת, שהיתה לו התאווה לבמה. ואילו הנחקרים... רק באים לפני, מיד משנים את טעמם. לוטשים עלי עיני־תום וטימטום, כאילו אינם יודעים מה אני סח. או שאינם יודעים מה להשיב, כאילו נולדו תמול־שלשום. או מסתתרים מתחת למלים גבוהות. או פשוט מתחילים ל ד מ י י ן, אם אפשר לומר כן. ואולם בעיני אין להטיל אבק. יודע אני מראש: כל גנב הוא ישר, כשהוא נתפס! — הקאפיטאן מיסב לאט את צווארו המוצק, ודומה: עוד מעט וישמיע חריקה. — א ת ה נואם נאומים?

– לא. תורה. אומר תורה.

— מתי?

— שבת.

— רק בשבת?

— גם יום טוב.

— כך. בכן, נואם! והנה אם נמצא, שהיה בדבריך פעם חילול־מלכות מפורש, יטילוך למבצר פטרופאבלובסק בפטרסבורג! בנת? ועכשיו עוד דבר. הנכון הוא, שכתבת לכל היהודים, שבשעת... הום... כיצד קוראים לזה? — הקאפיטאן מעיין בנייר שלפניו. — בשעת ביעור חמץ יקראו את הפרק השנים־עשר שבתהילים ולאחר־מכן יטילו לתוך התנור מעט כספית וילחשו: „כשם שנשרפת כספית זו, כך יישרף ניקולאי עם כל בני ביתו!"?

נשימתו של המגיד מקוטעת.

— חס ושלום! — זה — לא — אמת!

— א נ ו נברר, אם דברים אלו אמת או לא! — הקאפיטאן מצמצם שוב את עיניו כמבקש לירות בנחקר. — ואת הרב יעקב יוסף ספרד אתה מכיר?

— כן.

— אה! כך־ך־ך. ומיהו?

— הוא מגיד באוסטרהא.

— הוא — מה?

— מדבר שם לפני אנשים.

— בכן גם הוא נואם! ועל מה הוא נואם, בדרך משל?

— לשמור את השבת. לא לדבר בשעת התפילה בבית־המדרש.

— וזה הכול, ראבין?

ר' אברהם רוצה להוסיף, שר' יעקב יוסף מזהיר באזהרה גדולה על הין צדק ומשקל צדק. אולם תוך כדי כך הוא נזכר באחת מדרשותיו האחרונות. „כשתבוא עת לישראל להיגאל", אמר המגיד מאוסטרהא, „ולא יחזרו בתשובה יביא עליהם צרות רבות ויעמיד להם מלך כהמן, שיגזור עליהם גזירות עד שיחזרו בתשובה". ההלשין מישהו על ר' יעקב יוסף?

— אני שואל: זה הכול, ראבין?

— הכול.

— ומה שמו הקונספיראטיבי של אותו יעקב יוסף?

— לא מבין.

— מה שמו במחתרת שלכם?

— איזו מחתרת?

— האין הוא קרוי בפי החסידים רב ייבי?

— כן. כי הוא כתב ספר „רב ייבי".

— מה משמע הדברים?

— פשוט: ראשי תיבות של שמו ושל שם אביו: יעקב יוסף בן יהודה.

מתוך המסגרת הרבועה נותן ניקולאי את דעתו על הכול.

— זה לא כל־כך פשוט, כפי שאתה מתאר! כלום אין גם הוא מורד וממריד?

— זה — זה — לא — אמת!

— אתה לאט לך, ראבין! — שיניו הגדולות והצפופות של הקאפיטאן, דומה, עשויות כולן עצם אחת לבנה־צהובה. — ועכשיו להתלבש! וכלך וצא אחרי!

הנה מעיל המשי. נקי מכל ליכלוך. כל רבב פוגע בכבוד הרב. אולם דווקא עכשיו קשה לו למגיד לחבר את מעילו על־ידי הקרסים והלולאות. „ריבונו של עולם, האם באמת מורדים אנו מבלי לדעת זאת בעצמנו? ומי זה הלשין עלינו? ומה חטאתי אני? המשום שלא נזהרתי אז במלים של איסור? חבל שאיני יכול לשרוף עכשיו את כל פינקסי. ודאי ישאיר כאן שוטרים לעשות חיפוש בארגזי. אבל הרי אין בכתבי שום דברים מפורשים!"

בחוץ מחכה המרכבה. ריח עיטרן של מגפי ז'אנדארים. ריח של סגוסים. קול הפרסות על גבי קרקע החול כקול כלב המלקק מים.

אחרי נסיעה של שעות — הנה שדה מכל העברים והנה יער — מתעוררת העין למראה גגות רחוקים. הדרך מתפתלת עכשיו במעקם גדול בצורת למ"ד. גשר מכוסה איזוב. עוברת מרכבה כבודה. כקשת נטוי סימלון על גבי ארבעת הסוסים הלבנים, המהירים. עגלון מן המשועבדים, הלבוש מדים אדומי־פסים, יושב על הדוכן. חייל מפסיע לאט. ודאי ניתנה לו אחרי הרבה שנות־שירות חופשה ארוכה. אין המלכות דואגת לחיילים אלה, המשוחררים למחצה, ולעבוד הם בושים. ורובם חלקם עם פוחזים ופירחחים, השוטטים מכפר לכפר, שיש שם חגיגות בבתי־הכניסה ושיכרות של שלושה ימים. כגימ"ל מטושטשת זורם מצד שמאל נהר, מבהיק פה ושם בבוהק צדף. בריחוק־מה נראים בתים קטנים ובתים גדולים יותר, ועל כולם מתרוממים שלושה מיגדלים לבנים, זהובי־כיפות, הגבוהים זה מזה והמכוונים כלפי מעלה. האין זו אוסטרהא? הדאגה מבלבלת את הדעת והזכרון. כן, אוסטרהא. עכשיו נראית יותר מוצקותו של הבניין. המנזר של הישועיים? תלמידיו עורכים מזמן לזמן „שילער־גילייף" על העיר, וכל פעם יש לשלוח יין־גפן ומתנות לראש האסכולה או ללכת לכומר אחד גדול שלהם, העטוף „טנדה וורנדה" שחורה, כלומר, איצטלה, ואומרים עליו, שהוא חובב יהודים, מחסידי אומות העולם... „אוסטרוג" * כלשון הגויים ו„אות תורה" בפי ישראל. הנה הרחובות אשר חוץ לחומה— רחוב „קראסנוגורי" **, רחוב הקידרים,

* „מבצר". ** הר־נוי.

היינו, הטאטארים. אשה הולכת וסל בידה. אולי לצעוק בקול, שהיא תודיע ברבים, ש... עברה ואיננה. הערכו חיפוש גם אצל ר' יעקב יוסף? הרחוב שאחורי המבצר. והנה... הרבה פעמים התפלל כאן ר' אברהם בבית־הכנסת הגדול, שחלונותיו הקמורים גבוהים למעלה מקומת איש ויש בו שער מבפנים. כאן התפללו בשעתם רבני אוסטרהא הגאונים — המהרש"ל ותלמידיו, השל"ה הקדוש. גם הסבא ר' נחום היה בא לכאן מזמן לזמן מצ'רנוביל והקהילה היתה משלמת לו שכר־דרשותיו ט' זהובים. והנה בית המהרש"א, שעל פתחו חקוק הפסוק: „בחוץ לא ילין גר, דלתי לאורח אפתח". ולא רחוק מכאן גר ר' יעקב יוסף.

ר' יעקב יוסף! שבת אחת בהשכמת הבוקר גירף המשרת הנכרי של ר' אבא'לי זוסמן את זבל הסוסים באורוות הגביר והוציאו בעגלה מחוץ לעיר. הדבר נודע לר' ייב"י. לבו של ר' אבא'לי חזק, כדרך רוב הנגידים. אולם עכשיו — הבושה! החרפה! הוא נשבע, שבלי ידיעתו עשה הגוי מה שעשה. הוא מפציר בר' יעקב יוסף, שיקנוס אותו קנס ממון. לא, — אומר המגיד מאוסטרהא, — במקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד. ונטלו אצל ר' אבא'לי משכנות והובילום בכל הרחובות ושליח בית־דין הלך לפני העגלה והכריז בקול: „המשכנות האלה נלקחו אצל הרב הגביר ר' אבא'לי על אשר חיללו בביתו את יום השבת!" ואולי הלשין על ר' יעקב יוסף אחד משונאיו? והנאסר היום גם הוא?

המרכבה נעצרת. בחלונות מסורגים נשקפות קרקפות מגולחות. מטילות במגיד מטריסק מבטים מבלבלים. הולם צעדים במסדרון ארוך, העשוי סייגים סייגים. ריח טחב. דלת נפתחת לכוך חציי־אפל; נפתחת ומוגפת. באמצעו של התא אין כל תנועה באוויר. אצל הכותל חותכת הצינה את הגוף. ר' אברהם מגשש בידיו את האיצטבה ויושב. הכול עכשיו בחינת עיגול, והכול עקמימות. ושם, בטריסק — הכבר גמרו שם לחפש? כשאשה מקשה לילד פורצים בכמה קהילות לסגולה כל בית־מנעול, פותחים כל ארון, מפתחים מלבושיהם של אנשי־הבית, מתירים כל קשר. גם ב„חצר" ודאי פרוע עכשיו הסדר לגמרי. ומה יוולד מכל ההפיכה האת? ירא אני להימצא במקום זה שאין בו מזוזות! וריקל... יושבת גלמודה ובוכה. לא,

ודאי רועשת עכשיו טריסק כולה. היוודע הדבר בקרוב גם לאנשי אוסטרהא?

הלילה הולך ויום בא. מוציאים את המגיד מהתא שלו. כמה אסירים בחצר! הם מרגישים בו ומתחילים כולם חורצים לשונם, רומזים בידיהם וקורצים בעיניהם.

— הייא, יהודאי! — קורא אחד מהם בבאריטון צרוד. — מה אתה מחמם כל העת את האחוריים בחדרך? בוא אלינו!

— אל תתבייש בנו! — נענה שני ומקפל בידו את כנפי בגדו כאוזן חזיר. — הרי הפריסטאווים והאיספראוניקים הם שכירי־הגנבים כולם, ובפרט של גונבי־הסוסים!

— הניחו לו. „ראבין" הוא, אדם קדוש!

— ואני, — מזדעזע רביעי, כאילו היכוהו במקום כאוב ביותר, — אני שונא את כל הקדושים האלו, תינזף אמם. אוהבים אוויר כמו בבית־המרקחת.

— והם עצמם — עיפוש שבעיפוש. חו־חו!

עובר קציץ מלא גאווה, כאילו פלג קיסר הוא. האסירים משתתקים לרגע. בקצה השני של החצר נראים פתע פניו עטורי־השיבה של ר' יעקב יוסף. הנשימה מתרווחת על המגיד מטריסק. אפילו אינם במקום אחד, שרשם הוא במקום אחד! האסירים מתחילים שוב וקוראים את ר' אברהם בכל מיני שמות של גנאי. הוא מחזק את לבו להביט ישר בפניהם — ושמח לשוב מהטיול לתאו.

מי הם כל אלה? „תצווה" הוא מלשון צוותא חדא. וכאן... הם מצווים! כל אסיר חדש, אמרו לו, מחוייב לתת לאסורים הוותיקים כסף מיקנה, שקורין „אייקויף געלט", שיהיה נחשב לאיש החברה שלהם, ואם לא הוא הפקר. יהודי לא כל שכן. זה מושך אותו בפיאות שלו וזה תופש בזקנו והם משלחים קללות באביו ונוזפים באמו לדור השביעי. אולם הרי הוא, המגיד מטריסק, אין לו עכשיו גם פרוטה לפורטה. הכול נטלו ממנו הז'אנדארים. והעיקר, לא אחיהם הוא ברמאות ובגניבה. וכמה אין בהם נקיות־הדיבור!

— לא, אברכי מטריסק, חלילה לך להתגאות! הרשעים יש בהם שתי אותיות של שקר. הצדיקים יש בהם אות אחת של שקר!

ואף־על־פי־כן טוב, שאין הוא עמהם בתא אחד. וטוב, שאין כופים אותו לאכול טריפה מן הדוד הכללי, ואף לא את הלחם הכבד, המרובע הדומה ללבנים, הנאפה בתנור של בית־הסוהר. התירו ליינטה׳לי, בתו היחידה של ר׳ יעקב יוסף, להביא לאביה ולו יום יום מן העיר מעט אוכל בקדירת־ברזל מכוסה, שלא יצטנן. אולם עתים נתקעת לו הפרוסה בגרונו, כגלולה זו שמבקשים לבלוע בלא מים.

ופעמים עייף המגיד מבדידות, כאילו חל עליו נידוי וחרם. כאן אפילו מלבושי־שבת אין בהם מן החירות, ובגדים של חול ודאי יש בהם מסיטרא דעבד. מי הם שכניו כאן? מתוך פגישות מקריות ושמיעת־אגב הוא מכיר כמה וכמה מהם. הנה זה קולו רך וצלקת כחלחלה לו על לחיו. ואף־על־פי־כן אין לו כלל הגושפנקה של הסמ״ך־מ״ם על פניו. האומנם גזלן מפורסם הוא ולא נשאר בו קו מצלם אלוקים? ואיכר זה הגיש תלונה על הפריץ שלו ונידון משום כך לחמישים מלקות. כל תלונה של אמת נחשבת במלכותו של ניקולאי למלשינות. ואילו כל מלשין ממש מוצאים לו צד זכות. ר׳ אברהם נזכר מה ששמע מפי איציקל אחיו — בכפר בֶּרזנא־קטן שבמחוז סקווירה היה מרד איכרים והבהילו שמה צבא... ובחור זה, הדומה במראהו לצועני, קורין אותו ציגאניוק. ואולם באמת יהודי הוא. נתפס על דבר גניבת סוס, ואולי על עבירה חמורה יותר. בן אביון שבאביונים, דומה, לא השגיחו גם בלידתו. גדל פרא. ואפילו לאחר „בר־מיצווה״ לא היה מתפלל כל יום בעשרה. ואף־על־פי־כן פגע בו פגיעה קשה עונש ההרחקה מבית־הכנסת. עכשיו הוא מתיז רוקו כנחש זה את רעלו, וכל פעם שרואה את המגיד או את ר׳ יעקב יוסף משרבב שפתיו כמכין עצמו לצפצף. והנה אחרים. מיושנים בחטא וצעירים. הראשונים פותחים את עיני האפרוחים הקטנים. דווקא בבית־הסוהר לומד האדם התרת כל האיסורים.

עוברים כמה ימים.

— ל־צאת־ת!

ר׳ אברהם יוצא מאחורי הדלת הנעולה. „להיכן הם מוליכים אותי?״ מבוא ארוך. מבוא צדדי. והנה נדחף אל מרכזו של חדר גדול, דומם — לשכת־חשאין. על הכותל תלויה תמונה. בכל תמונת מלכות יש מן האיקונין ומן הפסל. ניקולאי הראשון — לסתות רבועות. הוא מרוכס ומסוגר עד הצוואר. לחזהו המרובע ענודים „צלמים״ של הצטיינות. עיניו מהירות, חדות. עיני אדם, אשר שרשו במזל מאדי״ם, שבגימטריא כמניין המ״ן. ודומה: במלכות זו צריך אדם ליתן דין גם על דברים שבלב.

נכנס הקאפיטאן אדמוביץ. התיק המלא שלו, שהעלה חלודה מיושן, נתון תחת בית־שחיו, כאילו הוא חלק מגופו. הוא יושב בהרחבה. בימים האחרונים אסף בחשאי ידיעות על המגיד. הרי אותו אברהם קופרבאנט מז׳יטומיר שלח בסתר את כתב־הבקשה שלו אל יורש־העצר אלכסנדר ניקולאייביץ בכבודו ובעצמו והודיע, שהעניין נוגע „לשמירת חיי הקיסר האהוב וחיי כל משפחתו״. אמנם, קופרבאנט לא נקרא פטרבורגה, כאשר ביקש — ואף־על־פי־כן, מי יודע — אולי הפעם באמת משהו חשוב. אין לדון כתב־דילטוריה זה ואת שולחו לזחילה במסדרונות. אדמוביץ גבה עדות מפי רבים. בייחוד ביקש לדעת, עד היכן מגעת השפעתו של המגיד. כן, השפעה גדולה ועצומה. הרי אבות אבותיו, אומרים, היו „ראבינים״ דור אחרי דור. אולם הנאם גלויות נגד השלטון? ואולי מפיצים בני הסקטה את דבריו בסתר? אינם מגלים אותם אלא לאנשי סודם? אולם הוא יגלה סוף־סוף את הסוד! הוא הריץ דין־וחשבון בחפיסה סגורה לשר־הגליל הקיובי־הוהליני ביביקוב. כל פעם שחושב על ידידו הנעלה הזה הריהו מרגיש, שהדלת לעולם הגדול נפתחת לו למחצה. ודאי, יש לו גם לשר־הגליל חולשות מסויימות. לחתום כך וכך ניירות ליום אין זה מייגע ביותר. אבל הוא תמיד עייף. ואף שזקן וקרח כבצל קלוף, הריהו להוט ביותר למצוא חן בעיני המין היפה. מאדים את לחייו, חובש פיאה נכריה. והצלחתו מרובה. לקרובי הנשים, שנוטות לו חסד, הוא נותן מקום־חמימות — משרות של קציני־מחוז. אולם בעיני הכול מוחזק הוא לאדם מהוגן ביותר — אינו מקבל שוחד כמו אחרים, אם־כי הטיל מס

שנתי ידוע על סוחרים שונים. ושר־גליל זה, השונא את היהודאים שנאה רבה, ידיד־נעוריו הוא. ואפשר שהדבר יגיע עד ראש המחלקה השלישית, הגראף בֶּנְדוֹרף, המקורב למלך בכבודו ובעצמו. ואז יעלוהו בדרגה. אולי יתלו לו גם כוכב על חזהו — הרי גילה קשר מסובך, עשה גדולות למען מלכו!

— ראבין, נודע לי בבירור גמור, שבאחד מנאומיך דיברת כנגד עמלק.

— כן. עמלק — גאווה. לא טוב גאווה.

— ובעמלק כיוונת לנו?

— לכם ולנו. לא טוב גאווה. חטא.

— אל תשקר! נודע לנו, שלפי הראבין ישראל מסדיגור, שגר קודם ברוז'ין — סגולה להמליך ברוסיה קיסר חדש לכוון בשעת אמירת הקללה לעמלק לצ.נ.פ.

דומה, בחיוורונם פני ר' אברהם שקופים עכשיו למחצה.

— לצ.נ.פ.?

— כן. ביארו לנו את פירוש האותיות האלו — צאר ניקולאי פאבלוביץ".

ר' אברהם נושם בכבדות, כאילו הלך זמן רב ברגל.

— זה — לא — אמת! כבר — אמרתי — לך: לא — כספית, לא — קללה!

הקאפיטאן אדמוֶביץ יושב ישיבה זקופה למולו.

— עוד דבר, ראבין. מתוך מכתב אחד כתוב עברית, שנמצא ברחוב בברדיצ'וב, נודע לנו, שאתם הרבנים גם במדינתנו וגם באוסטריה — „הדייג יראה את הדייג מרחוק" — פניתם אל כל יהודי רוסיה בדרישה לשלוח מכל עיר ועיר כמה באי־כוח לאסיפה.

פיו של המגיד מטריסק יבש, כמו מרוח לוהטת ביותר.

— לאיזו אסיפה?

— אל תיתמם! כדי למצוא עצה, איך להיפטר מן הקיסר שלנו ומכל משפחתו.

הדפק דופק בקצב של טירוף.

— לא דרישה! לא אסיפה!

— אל תסתמר כקיפוד, ראבין! ההכחשה לא תועיל לך. — הקאפיטאן אדמוביץ מאווש רגע בניירות ומביט שוב על הנחקר על צד היתרון. — הידוע לך שראש הבנק הלונדוני והפאטריוט המפורסם שלכם משה מונטפיורי בא אשתקד, באביב של שנת 1846, אלינו לרוסיה ובדרכו חזרה התעכב בבוקובינה האוסטרית ונפגש שם בעיר סאדיגורה עם הראבין ישראל מרוז'ין? או התכחיש גם את זה?

— לא. שמעתי.

— הא, שמעת, איפוא! והעומד גם אתה עמהם בהתחברות?

לא. אין שום התחברות... בכלל.

— והרי לאשר המחט, שמה החוט. הכול נוסעים לישראל מרוז'ין ונשמעים לו. והוא רוצה להיות מלך ישראל! נכון?

ר' אברהם רואה את הרוז'יני עומד, כדרכו, ליד החלון ומקטר מקטרתו היקרה, תפוש במחשבות שר לעצמו איזה זמר, מבמבם „בם־בם". אין הוא עושה את שעת תפילתו קבע. „הקיסר קובע זמנים ידועים", רגיל הוא לומר, „לשרים הבאים בענייניהם של עצמם, אבל בענייני הקיסרות אפשר לבוא אליו בכל עת ובכל שעה!" ר' אברהם רואה לנגד עיניו את החצר בסאדיגורה: גדר־יתידות. שער פתוח לכאן ולכאן. מימין ביתן לבן, קמור־חלונות ומיגדל. בית גדול, שחלונותיו קשתות הבולטות כלפי חוץ. משמאל ביתן שני ומיגדל. יש משהו ישמעאלי ורומאני כאחד בסיגנון הבניין, השונה כל־כך מחצרותיהם של בני צר'נוביל. יש בחינת מלכות, בחינת פאר ברוז'יני. אבל — מלך?

— לא. לא רוצה להיות מלך!

— ערמומי אתה, ראבין. אולם את הרשות לא תרמה! אנו יודעים: הרוז'יני מבקש לקפוץ למעלה מגגו. והוא ומנטפיורי עשו הסכם ביניהם לסייע בידי הפולנים ולעורר מלחמה, וישראל רוז'ין שלח מכתבים לחשובי היהודים. גם לך.

— לא.

— לא? האם לא קיבלת גם את התפילה על מלוכה חדשה בישראל, שהוא שלח?

— לא.

— והתוכל לומר לי, מי הם הרבנים שנקראו לאסיפה והיכן יוועדו? — דממה עכשיו בחדר, כאילו הבית כולו ריק עכשיו מיושב ומיישוב. — ראבין, אם תגלה את שמותיהם של כל אלה שמרקיחים את המירקחה בסקטה שלכם, יהא־נא מובטח לך, כי תמצא מחסה בחוק, ככל מי שמביא תועלת למולדת!

קולו של ר׳ אברהם שקט בכוונה.

— אמרתי לך: לא מכתב. לא אסיפה.

— אבל אני יודע היכן ומתי. יודע! מכינים אסיפות בערב פסח אצל הצדיקים יעקב־יוסף ספרד מאוסטרה, דויד טברסקי מוואסילקוב, נחום טברסקי ממאקארוב —

— הגם הם נאסרו? הם אחי!

— אני יודע. ואצלך, אברהם מטריסק!

— לא נכון! הכול לא נכון!

הקאפיטאן אדמוביץ מעביר כפו על תספורת־הקיפוד שלו. עיניו הירוקות, שדומה, נוטלות הרגשת החירות גם מבני חורין, נעשות כהות.

— לשתוק! להסיר את הכובע! האם לא תדע מי אנוכי? אני אחתום בחותמת את שער ביתך, אעמיד זקיפים על כל פתח. ואותך... אני אתן אותך במשמר חמור! לסיביר אשלחך! תקלל את היום והשעה, שאמך־הורתך הביאתך לעולם! בפעם האחרונה: מי עוד משונאי עם ישו השתתף עמך בקשר?

שוב הכלוב. אור־לא־אור זה מהלך נכאים. רק לשעה קלה מוצאים האסירים ומוצעדים בחצר. דומה, זה לא הילוך בריאים, אלא טיול לרפואה. ורפואה אין. כמה חיוור היה ר׳ יעקב יוסף! נידוי, ובכלל זה מאסר ממושך, קשה ממיתה.

הירח מאיר על הקליפה החשוכה של הארץ. בתי אוסטרהא, שכל פתחיהם וחלונותיהם מוגפים, דומים עכשיו לבתי־תפילין. בבית־הסוהר חורקות שיניים, כאילו גרגרי־חול ביניהן. עיניים נפקחות פתע. הצללים מתראים כולם כאורבים. אפילו כשיש כאן כפיס־עץ דקיק, המאיר

בצימצום את התיקרה הנמוכה ואת הכתלים הגבנוניים, דומה: הוא צבוע שחור. והדומייה צועקת מעצמה. ר' אברהם אינו ישן. לפני עיניו העצומות ניצבת דמותו של ר' יעקב יוסף וגבותיו העבותות מורדות דרך קפידה. „משבחים לאדם טוב", רגיל הוא לומר, „ובאמת אין זו מעלה טובה, כי בוודאי הוא חונף לחברו, כי האיך אפשר שלא יקרה לפעמים שחברו עושה שלא כהוגן, שעובר על דברי תורה?" כן, ר' יעקב יוסף בודק תמיד עד שידו מגעת ונוהג להחמיר אפילו כשיש טעם להקל. ואילו הבעש"ט... פעם היה אדם כשר אחד, שבנו יצא לתרבות רעה. ציווה הבעש"ט לאביו לאהוב אותו ביותר, ומחמת זה ייצא מהכפירה. „צריך לאהוב השונא מאוד!" אמר.

ואני... האם לא ביקשתי תמיד לילך בדרכי הבעש"ט, בדרכו של אברהם אבינו, הראשון שהתחיל לתקן חטא אדם הראשון? אולם עכשיו... קשה לי עכשיו לאהוב את המלשין. כמה צרות וכמה עלילות מביאה עלינו כת שקרנים זו, כת מספרי לשון הרע! ומה יהיה הסוף ותכלית הדבר? היבוא אחרי החרם הקטן — החרם הגדול — מאסר עולם?

הס בתא. דממה של באר עמוקה בכל בית־הסוהר... השמעת פעם נקישה של מגפי חיילים על פני קרקע נוקשה? דרכים, דרכים, כאילו כל הממלכה הנרחבה הזאת איזור־מאסר. רגליהם של הנידונים לעבודת־פרך נפוחות ממהלך פרסאות אין מיספר או דלוקות מחמת צינה, וכולם רעבים. קדימה־ה 'ארש!"* הקור גובר והולך. רוח שורקת בלשון יללה וקללה. עמודי־טליגראף משוקעים למחצה בלובן המת. סיביר. — ר' אברהם חש מחנק מהחזה ולמעלה. — גאו"ה — בגימטריא י"ה וכמו כן עמל"ק במיספר קטן בגימטריא י"ה. ריבונו של עולם, האומנם גם אתה על צידו של הרע?.. לא, לא! ר' יעקב יוסף אומר תמיד: „כל התורה תלויה באמונה". ואני כלום לא ביקשתי כל ימי לקיים מיצוות „הרחקת העצבות", ללמד את היהודים אמונה וביטחון?

בחלון מתחיל להאפיר ערפל צונן של לפנות בוקר. ר' אברהם מזורר ברחצו את פניו. מלביש את עצמו בזריזות. אותיות התפילה מחיות אותו.

* „צעד!"

אותיות „עולם" מעוררות אותו. הנבנה הגוף מן השמחה? יש שר' אברהם ירא, שתפילתו לא תפעל שום פעולה. לא, היא פועלת... פועלת! האם לא נתנה לו עכשיו שמחה תחת דאגה? כל עוד שאדם יש לו למי להתפלל ועל מה להתפלל, אין הוא בודד.

ב„חצר" של טריסק מהלכת ריקל הרבנית כמנהגה מאז ומתמיד. אולם ה„אנשים" ניגשים עכשיו אליה בזהירות, כאל ציפור שיראים להפחידה. יש שהיא מחייכת לאחד מילדיה ותופסת עצמה — בו ברגע ראתה אותו לנגד עיניה ואליו היה מכוון חיוכה. ויש שהיא ניגשת לארון־האלון הגבוה, המבהיק עמומות, או לשידה שארבע מגירות רחבות לה, וגם מגירת־סתרים שבה שמורים תכשיטיה. לפתע שוכחת דבר של מה בכך, שביקשה להוציא מכאן. „יהודי טוב", אומרים, „הוא בעל רע". רע? אמירה זו מקצתה אמת ורובה שקר. כן, הוא שקוע תמיד בעולמות אחרים. וכשהוא מדבר אליה, לריקל, לעתים רחוקות, מדבר בלשון כללית וסתמית, כדרכו. ואין דעתו לבית כמותה. ואף־על־פי־כן הוא החיות הפנימית שבו. ועכשיו הכול שמם מסביב. נעזב. עתים תוקפה פחד, כאילו מנענעת עריסה ריקה. לא, בשעת פיקוח נפשות אין טוענים טענת אין לי. את כל תכשיטיה תמכור! מוכרחים להצילו, ויהי מה!

בבית־המדרש עומד לפני התיבה זקן ואומר תהילים כמו מתוך השינה. כמה אותיות מאלה החרותות על לוחות־הברית עומדות בקרן חשכה, וכמה מהן הן בצד שנוטות שמה קרני החמה. נכנס יוסקי הרוכל, המשוטט לסחור מכפר לכפר. ומורגש: הוא, שרוב הזמן שרוי חוץ לביתו, טועם עכשיו בשיחה עם אנשים יהודים טעם בית.

— הייתי הפעם בסביבות אוסטרהא.

— כך?

— וגם באוסטרהא עצמה הייתי.

— ומה שמעת?

בחוץ מתרבים עכשיו עבים שלפני השלג. בבית מאיר „נר־התמיד" באור כהה.

— כל אוסטרהא רועשת! — אומר הרוכל ואין הוא מבטא את האותיות המנושמות, ובפרט את הה"א. — במוצאי־שבת הבדיל ר' יעקב יוסף כדרכו, וניכר היה, שבאה לו בריאות מזה הריח של הבשמים. ומיד לאחר ההבדלה נכנס לביתו הפולקובניק של הז'אנדארים אנדארינקו, ועמו גם איש אחד, הלבוש בגדים של יהודי והוא מדבר יהודית וקצת גויית מזוייפת. והם התחילו לערוך חיפוש.

— נו נו? ומה היה?

— בבית היו אז שלושה־עשר יהודים, כולם אנשי אוסטרהא, שבאו ל„מלווה־מלכה". אנדארינקו עם הז'אנדארים שלו הפכו את כל הבית. לא מצאו כלום. אמר אברהם קופרבאנט או פאבריקאנט — זה שמו של המלשין. כן, מבארדיצ'וב הוא! — : „אדוני הפולקובניק, ניכנס לחדר האחרון, ששם מתפלל תמיד ה„ראבין". ודאי נמצא שם את התפילה עם הקללה כלפי הקיסר שלנו".

— נו, נו? אל תוציא את הנשמה! ומה קרה?

— הם „מצאו"! כך אמר קופרבאנט, ימח שמו. בין ה„סידורים" מצא ספר קטן ובו כתובות כמה שורות. ומכתב נמצא בו. כנגד הקיסר.

— מכתבו של מי?

— של הרוז'יני.

סגן־השמש מגבב מן העצים המכוסים קרח ושלג להוסיף היסק בתנור.

— אין הם נותנים מנוח לרוז'יני! — מקיש אחד ה„יושבים", העומד בין זיקנה לשיבה, על המיכסה של קופסת־הטאבאקי שלו. — השמעתם את כל הסיפור, איך הצדיק מרוז'ין נאסר? אני יודע. אני מאותם המקומות. בניטניוויץ — בלשון גויית קורין לעיירה נובו־אושיצי — היה מלשין גדול. ומספרים, שביום הששי בא אותו עוכר־ישראל לבית־הזיעה וביקש לחבוט עצמו יפה על האיצטבה העליונה — ומאז נעלם. יש אומרים, שבאו עליו שם בטענות של דעת ולא של דעת, והוא — הרי אין להתווכח עמו לא במילי דעלמא ולא כל שכן במילי דשמיא. אינו מקפיד אלא על קבלת שכרו. ונהגו בו מנהג גביר, שהבלן והשמש וכל מיני מלחכי פינכה משמשים אותו וחובטים אותו בבית־המרחץ, אלא שהפליגו במידה.

ויש אומרים, שהטילוהו לתוך התנור. והדבר נודע לרשות, ואמרו שיד הרוז'יני באמצע. עשרים ושניים חדשים היה הרוז'יני כלוא בתפיסה בקיוב. נאסרו גם רבים אחרים. נכנסו לר' מיכל, נכדו של ר' זוסיא מאנאפולי, אדם יקר החש לזבוב, שמא יעשה מדלי"ת רי"ש ומרי"ש דל"ת. מצאוהו מעיין ברמב"ם, הלכות ממרים. אסרוהו. אולם החסידים הוציאוהו בגניבה מבית־המשמר בדינוביץ והעבירוהו לגליציה. גם הרוז'יני ישב אצלנו בבית־המשמר כמה ימים לפני שעבר את הגבול. וזוכר אני: במוצאי יום כיפור אמר: הרב שלכם התפלל כאן ג' פעמים כל נדרי — פעם אחת לעצמו, פעם אחת בעבורי ופעם בעבור הקהל. אבל אף פעם אחת לא בשביל הריבונו של עולם! כל העיירה רעשה אז. סוף־סוף סייעו לו לרוז'יני מן השמים להינצל. ביקש לישב בצ'רנוביץ. קפץ עליו רוגזם של המשכילים. אין רצונם, טענו, שעירם תהיה כערי־החושך בגליציה! השמעתם כדברים האלו? אולם הבארון מוסטאטשה, שסאדיגורה שייכת לו, הודיע, שהוא נותן לו לדור בעיירתו בקביעות. ראו בזה רמז. הרי סאדיגורה היא יגר שהדותא! ועכשיו הנה באה צרה חדשה.

העצים הנוספים, שהוטלו לתוך התנור, אלו אין בהם עדיין צד אור כלל ואלו נדלקים ואין להבתם נקייה.

— והשמעתם? ערכו חיפוש גם אצל אחיו של הרבי שלנו — ר' דויד מוואסילקוב ור' נחום ממאקארוב.

— לפי שעה לא. אבל מאות אנשים נחקרו, ולחמישים איש באו באמצע הלילה ו„הושיבום" בתפיסה.

אדם אחד מפנה עצמו בתנועה נמהרה. לחייו שקועות והוא גבוה ביותר וקורין לו „שבת הגדול" (וכנגד זה מכניס את זוגתו נמוכת־הקומה „יום הששי הקצר").

— ואולי יעמידו, חס־ושלום, את רבנו לפני בית־דין צבאי? והרי אתם יודעים את הדין שלהם — הכול למראה עין כצייד זה, העושה מיכסה מעפר וקש דק, כדי להפיל חיה!

זקן מופלג, אשר לא ירד עוז רוחו וגופו — בן תשעים וכמה צמחו

לו שיניים חדשות — מעביר את מבטו מפני האחד אל השני מהעומדים והיושבים מסביב.

— מה יש? לבכם נחטף על־ידי החתול? — חיוך של תינוק עולה על שפתיו המכווצות. — אני זוכר עוד את ר' נחום הגדול... בצ'רנוביל... גם הוא ישב מחמת מלשינות בסתר — ויצא! יצא!

— בהן צדקי, — נענה אברך, — א ת ה בעל־ביטחון, ר' זינדל! ובאמת, כלום אפשר להאשים את רבנו בלי שום ראיות, רק על פי השמועה?

בדומיית החדר מתנועע כלי־השעות מאליו, מצלצל ומורה על חלק הלילה: אחרי חצות! הגבאים הגבוהים, שמסתורין של חצר הם להם עיקר של עולם, מתלחשים זה עם זה. האורלוגין מוסיף לתקתק: הכול עומד בתיקו! הפיקח שבגבאים, אדם בעל פיאות שחורות וזקן לבן, שאין עושים עכשיו ב„חצר" כמלוא נימה בלי רשותו, מריח קמצוץ טאבאק ועיניו מאירות:

— יש לי עצה!

ובוקר אחד —

כשמהפריץ הזקן עוד היה נודף חום המשכב, בא אליו הספר עם כליו לגרוע את הדם — הקזה היא בעיני הפאן הזקן רפואה לכל המיחושים. ועכשיו מעלה מקטרת של אחר המזון. השמש מאירה לכל עבר, מאירה את ריצפת הפסיפסים, שני רובי־צייד וקרן של צייד התלויים על הכותל. הפריץ לבוש זיג, שצבעו כעין הקהווה. גיבח, קרח ומשופע בפימה הוא משקיע עצמו בכורסה שלו. לפניו שולחן עגול ועליו בקבוק עם כוסית. לימינו רובץ טראָזור, כלבלב מחודד־האף.

— מה פני העניינים, פאן מאדאלינסקי?

מנהל החשבונות, המעמיד פנים של שר־הכספים ב„מזכירות־הבית" של הפריץ — מעין חבר המיניסטרים של מלכותו הקטנה — מכעכע, כמבקש להביא סדרים במוחו ולבו. יש לרכך תחילה את האדון — הפאנים

הגדולים מחבבים „פאניגריסטים" *. בפרט הזקן. אולם סוף־סוף יהיה עליו לגלות לו מקצת מן האמת. ולהזהירו! והנה הוא פותח את ספר־החשבונות. מדבר בבאריטון נימוסי על המצב בכלל. הבצורת. בנובמבר של אשתקד אכלו האיכרים בכמה פלכים בלוטים. השדות לא נתנו לא לחם, לא ירקות. אלפים מתו. בפטרבורג נודעו על הבצורת רק לאחר שנה. וכאן... אמנם, בדרך כלל כאן המצב טוב יותר. ואף־על־פי־כן תבואות־הסתיו ומיזרע־החורף... פאן מאדאלינסקי מדבר בזהירות על הכנסות והוצאות.

הפריץ הזקן מקשיב שעה קלה. לפני עיניו עולה יציע־התמונות אשר למשפחתו האצילה. אחד מאבות אבותיו — אביר לבוש־שריון. כלום אין זו פחיתות־הכבוד לשמוע על הגרעון? בכל קביעת עובדה מבקשים אנשים גם קביעת אחריות. הבא גרעון זה רק מחמת הבצורת? שונאיו אומרים, שהוא אוכל יותר מכפי פרנסתו ומפסיד במישחקים התלויים במזל וסופו, שיקחו ממנו נכסיו בלי שום שיור זכות עליהם. פרעושי הארץ! מה מבינים הם בחובת האצילות? הרי הוא יחלל כבודו, אם לא יחיה כדרך אבותיו.

הזקן מותח את קומתו דרך חשיבות.

— א נ י אמלא חסרוני.

— בלי ספק, מעלת אצילותו. הוד מעלת אצילותו הוא בעל שכל מעולה.

— ההגיעו כתבי בקשה?

— משה מאיר רייף היה שוב. בעניין חכירת הטחנה.

הפריץ הזקן שותק רגע. ז׳ידק זה, דמי־כלב. יש להשגיח עליו, אבל אולי ישביח ויצליח את נכסי ברווחים, שלא ילכו לטמיון!

— עליו יהיה לשלם תוספת דמי־חכירה... עוד מי שהוא כאן?

— אשתו של טאראס.

הפריץ הזקן רואה לפניו איכר, שרגליו מחותלות בסמרטוטים, הקשורים בפתילים בתכיפה זה אחר זה עד המתניים. הוא לבוש חמילה החגורה בחבל. שערו גזוז לפני המצח מאוזן לאוזן.

* מהללים.

— אמור לה בשמי, מאדאלינסקי: אם טאראס שלה לא יציית לדין וידבר עוד פעם כנגדי, אצווה להלקותו ארבעים מלקות ובהזדמנות הראשונה לגלח אותו לצבא! עוד מי שהוא כאן?

— גם היהודי ברל־הירשל. רוצה לחכור אצל מעלת אצילותו כמה פרות לחליבה.

— אל תתן לקבצן זה לבוא אל חצרי. זרע פרעוש! יפנה אל הסוכן המנהל עסקי.

— כדברו! בא גם איזה נכבד מהעיירה.

— בעניין מה?

— הראבין שלהם נאסר. מבקשים את הפאן הנאור וכל־יכול להשתדל בשבילו.

— אני? מה לי ולו? כלום אין עורכי־דין?

— הפאן הכול־יכול יודע, שאין הקיסר מחבבם. „מי הביא אסון על צרפת", רגיל הוא לומר, „אם לא עורכי־הדין? מי היו מיראבו, מאראט, רובספייר ואחרים? כל זמן שאני אמלוך", אומר הקיסר, „אין נחוצים לרוסיה עורכי־דין. בלעדיהם נחייה!"

הפריץ הזקן נוטל את הבקבוק כדי מזיגת הכוס. גם עליו אין חביבים פרקליטים, ועוד פחות אנשי מטה. יפה אמר לו פעם הכוהן המוודה שלו בלשונו התיאולוגית: כל אחד מבני מעמד יושבי העיר הוא „סובסטאַנציה אינקומפליטה" — „עצמות לא מושלמת". ובפרט העירונים היהודיים, שריח שומים נודף מהם.

— אבל, פאן מאדאלינסקי, מי יודע, משום מה נאסר אותו ראבין? מלכנו אבגוסט השני אישר וקיים, כי היהודים הכופרים שופכים דם ילדים נוצרים לצורך חג המצות!"

— נכון בהחלט, מעלת אצילותו. ואף־על־פי־כן זה קצת... רחוק מן השכל.

הזקן יונק יותר משיעור יניקה ממקטרתו.

— אבל לא רחוק מן הטבע שלהם, מאדאלינסקי! הלא מלאים הם כישופים וטומאות. גזע כלבים! הם מוסכים, אמרו לי, דם נוצרים בביצה

הניתנת לחתן־כלה אחר חופתם. בדמנו הם מורחים עיני הנולדים, כי עיוורים הם בהיוולדם, ואת עפעפי הגוססים.

— אך, בטובתו של הוד מעלת אצילותו. עוד במאה ה־16 אסר מלכנו זיגמונט־אבגוסט, אם איני טועה, להאשים את היהודים, שהם משתמשים בדם ואילו כמה אפיפיורים הודיעו שעלילת־הדם אין לה יסוד.

הזקן קובע עיניו בפאן מאדאלינסקי. פיו מתעווה בשאט־נפש.

— מלמד אתה עליהם הפעם זכות — בשביל איזו טובה הנוגעת לך?

כן, בעת האחרונה חל שינוי רב בפאן מאדאלינסקי. ב־1830, שנת „מרד־האצילים", היה סבור גם הוא, כמיניסטר־הצבא מוראבסקי ורבים אחרים, שאין לערב לא יין במים ולא את דם הפולנים הנאצל בדם יהודי. ננצח גם בלי ידיהם של אלו באמצע! אולם המרד נכשל. ועכשיו כמה מחבריו של מאדאלינסקי הם בין המהגרים בבריסל ובפאריס. עתים מגיע אליו מכתב מאחד מהם, ודומה לו: הוא כתוב כולו כתב־סתר. פעם או פעמיים הבריחו אליו בדרך נס גם את כלי־המבטא של המהגרים בפאריס „פולין החדשה". תחילה לא שם להם לב. היתה לו תשוקה בוערת ומוזרת לקרוא באזני כל אחד את מכתבי אשתו היפה, הנוסעת תכופות לז'יטומיר. פולין חדשה? כמו הפאן הזקן היה גם בעיניו רק „שליאכטיץ" אדם גמור. עירוני הוא יצור־ביניים — למטה, הרבה למטה מהאציל וקצת למעלה מהאיכר, שאינו אדם כלל, ואפילו הוא פלוני. אולם פתאום נודע לו, למאדאלינסקי, שאשתו סוטה. הפתאום? אולי עשה עצמו קודם ללעג והיה קורא מכתביה באזני כל אחד, כדי להוכיח לעצמו שאמנם אוהבת אותו. לא, היא שונאת אותו. בזה לו. כלום מי הוא ומה הוא? בילדותו היתה מספרת לו אמו, שבארמון המלך הפולני נהוג היה, שנמוכי־דרגה לא היו נכנסים לאולם־הכיסא בנעליים שעל רגליהם. האין כל אציל גדול מלך זוטא? אמנם, גם הוא, מאדאלינסקי, „שליאכטיץ", אבל האצילים הגדולים מביטים עליו מלמטה למעלה, אין הוא בעיניהם אלא כזבוב־האשפה, משרתו של הפאן הזקן, ואולי סופו שייעשה גם כאיכר. והאיכרים? פעם שמע שיר של ליצנות, שה„חוחולים" שרו עליו:

ווימאר וויא פיט קאַפּטאַן,

אַ ווינ האַדאַיאַ שו ווינ פאַן *

בלבו של מאדאלינסקי עלו הימים אחרי המרד. הוא היה משוטט יחידי כזאב. ידע: אם יפול לידי הקוזאקים, המריחים עקבותיו ככלבי־גישוש, יפוצל גופו פצלות ממכות שוטיהם. סוף־סוף מצא לו מחבוא באיזה יישוב קטן. אורן שנתגבן כולו מהרוח. מבעד לרשת הענפים מבהיקה פה הוויסלה ושם נוהרת כצללים ירוקים. כמה שחורות עיניה של צְצִיליה, וכמה רך קולה בשוררה בחשאי שירים פאטריוטיים. „אנו, היהודים", אמרה לו מתוך צער, „הננו פולנים בלי חרבות". דבריה אלו הביאו עכשיו אודם בלחייו. הוא הירבה בקריאה בלי כל סדר. חשב הרבה. כן, האצילים המתנפחים האלו החלידו מעבר לעבר. דרושה פולין חדשה, והפעם לא יהיו פולנים בלי חרבות!

מזוויות שפתיו של הפאן הזקן נחתכים קמטים ומשווים לפיו צורה רבועה כמעט.

— מלמד אתה הפעם זכות על ה„ז'ידקים", מאדאלינסקי, — חוזר הוא ושואל, — בשביל איזו טובה הנוגעת לך?

— לא לי, אלא להוד מעלת אצילותו ולפולין כולה!

אבל, ראשית, הרי אין כאן כל רצח. פשוט: הראבין, אומרים, דיבר כנגד הקיסר. והרי גם אנו, הפולנים, איננו מחבבים אותו ביותר. הוא דיכא באכזריות את המרד שלנו. עכשיו אומרים הז'אנדארמים שלו, שה„ראבינים" והשר משה מונטפיורי, המקורב לחצר־המלכה ויקטוריה באנגליה, עשו יד אחת עם בעלי־האחוזות הפולניים כדי לעורר מרד חדש.

— שקר, מאדאלינסקי! שקר גמור!

— ודאי. אבל הם יתחילו לאסור גם „ליאכים" „מגונים" מבין בעלי־האחוזות.

— הם לא יעיזו לאסור אצילים פולניים!

— הם מסוגלים לכול! עלינו לדאוג, שייגמר כל העניין הזה. ובקרוב.

---

* „מנשב הרוח מתחת לקפטן, / הריהו מדמה שהוא פאן".

מבעד לחלון רואה הפריץ הזקן: אשתו עוברת בשדירת־האלונים. מהשכמת־הבוקר משנצת היא עצמה, המיסכנה, במחוך כדי להיראות דקת הגיזרה. כן, היא מזדקנת, אבל לא זקנה. כמה רענן קולה! וכמה אוהבת היא לחיות.

— ואגב, אם הוד מעלת אצילותו ישתדל בשביל הראבין, יבואו ודאי היהודים עמוסי מתנות. האין זה נפלא, הוד מעלת אצילותו, שהמקרה הזמין לו עניין זה בשעה שהכסף נחוץ לו ביותר?

חטמו של בן משק הבית נע בלי הרף כאפה של ארנבת. ועתים דומה: גם עיניו מאדימות, מתוך כעס, כעיני ארנבת. יש לו לאדון הרבה „אופיציאליסטים" * מבני השליאכטה הדלה, נטולת־הקרקעות. וגם כל מיני משמשים לו, שהוא מכנם כמו אביו ואבי אביו נוסח אשכנז קוֹפשנקים", „מוּנדשנקים", „קלרמייסטרים" וכדומה. אולם כל אלו אין להם שום רגש של חובה. מתרוצצים לכאן ולכאן, כאילו שכחו מי יודע מה, ואינם עושים כלום. אולם עכשיו... סוף־סוף! הרצפות מדונגות וממורקות. העלו אור במנורות־הארד מרובות־הקנים. מחדר־המזנון נודף ריח בשר מעושן, ביצי־דגים ממולחות ויינות ישנים.

והנה מתגלגלות ובאות מרכבות מהודרות הרתומות לשלושה, לארבעה ולששה סוסים ולפני מבוא־הבית נשמעות צעקות הרכבים. החצץ הלבן של המשעול מתחיל חורק. נראים בעלי־אחוזות, שכמה מהם משופעי־גוף כדובים. נראות נשיהם, שאלו מהן לבושות לפי האפנה הישנה ואלו מתגנדרות בשמלות־חישוקים חדשות.

הפאן הזקן עונה לאורח זה בניד קל של הראש ולזה בקידה של נימוסין, נכנס בשיחה קלה עם פקיד של חשיבות הענוד על צווארו סרט של אות־אננה ומנשק על גב היד של „פאנות" מעונגות ומשועשעות. והנה נותן אות לתזמורת שלו. הנוגנים הם מן הצמיתים שלו. את המנצח מביא מפעם לפעם בשכר גבוה מחוץ־לארץ. כלום זה הרבה? קרובו הנסיך כלומירסקי בקרקא, שהרבה נכסים וארמונות לו גם ברוסיה, היה מזמין

* משרתים.

כל פעם זמרים מהוללים מאיטליה, רקדניות מפאריס — כמה הללו מזרקות רגליהן במחול! — מוקיונים מקונסטאנטינופול וכנרים מהפושטה האונגארית. ע ל י לצמצם בעת האחרונה. אולם לכשהמצב ישתנה —

גברים, שאלו מהם צעירים ושערותיהם מרובצות ומדוהנות ואלו העלו קרחת, מזמינים בנות זוג לסיבוב הוואלס הראשון. הכנרים יורים בקשתותיהם והמתופף מבריד על תופו. נערות שעודן על מפתן־החיים ודומה, אינן יודעות אלא ארבע מלים: „כן, בבקשה, לא, אח!" סיבובים אלו של חיבובים — כמה חביב כל העולם! והנה צוחקים מסביב אנשים מתוך פיכחות שיש בה נידנוד של שיכרות ושיכרות שיש בה קורטוב של פיכחות.

הפאן וגברתו הצעירה ממנו עומדים על מדרגות הארמון. אומרים שלום לזקנים שבאורחים המקדימים לצאת ומקבלים את פני האורחים שנתאחרו לבוא. את הקאפיטאן אדמוביץ מלווה הזקן עצמו עד למרכבה. סוס מביט על בעליו בעיניים פיקחיות, צוחקות וצונף בקול, כאילו גם הוא נתבסם.

— אוהום. צדקת, אדוני הקאפיטאן. כל „ז'ידק" מוכר את נשמתו לשטן. אולם אותו ראבין נעשה לו, כמדומה, שלא כדת. והשני... מה שמו? זקן הוא.

— הוד מעלתו, היהודים רואים בכל דבר ודבר סכנה. המאסר לא יזיק לזקן! — הרכב מכסה את רגליו של אדמוביץ במיכסה־העור. — והעיקר: הם סקטה מסוכנת ביותר. וברוסיה סקטות אסורות. כן. את כל אנשי־הסקטות מענישים אצלנו קשה!

מנשבת רוח טחובה של שלהי חורף, רוח שהיא ספק גשם ספק ערפל. הפאן הזקן חוזר אל הארמון. קודם דומה היה לו בשעת המשתה של שמחה: כקסם מחייה הוא כאן, בפרובינציה הנידחת, את זכר השנים שבילה בוורשה, כשהיה צעיר יותר. וורשה! אותם מישחקי־ראווה־ותאווה והתשוקה לנעימות! לא, לגנדרניות קרתניות אלה אין הידיעות הנימוסיות של וורשה. אשת שכנו... פיה מאדם אודם של מוקיון בקירקס. ואותו הקאפיטאן גס־הפרצוף. חם בן חם! — הפאן הזקן מסלסל רגע את שפמו הארוך והחד בקצותיו. — אולי אצטרך לפנות למי שהוא גבוה ממנו. ואם

ייצא משהו מאותו העניין... ואם גם יעלה בידי למכור במחיר הגון את היער עם משרפות־הזפת, אשלם חלק של חובותי ואצא מחור זה, מאוויר־הביצה, אל המטרופולין, ולו גם לחדשים מספר בכל שנה!

המרכבה בעלת־הפנסים ממהרת בערפל. רגע עוד מתנועע הכול באלכסון לפני עיני הקאפיטאן אדמוביץ. אווירו הצונן של הלילה מפכחו. כן, זו היתה מסיבת־מחולות! אוהב הוא להתעדן בחברת משכילים ואצילים. לשון מגוהצה. והנשים האלו. מידות חמודות! אמנם, הפולנים יש להם יותר מדי רגש של כבוד לעצמם והנאמנות שלהם לרוסיה הריהי כנאמנותו של זאב לאדם שגידלו וטיפחו. איך אמרה יקטרינה הגדולה עליהם — ועל הגרמנים הבאלטיים: — „אתה מכלכל ומכלכל, והמה ליער צופים!"

פנסי המרכבה מתערפלים מחמת הגשם הקל. הסוסים המנומרים בחברבורות נראים כגושי־ערפל חיים.

אדמוביץ נזכר: אחרי המרד של 1830 ראה כומר קאתולי אחד נכנס אל החוקר הצבאי בחשיבות המידות כמו לאולם כנסייה מקומר. החוקר קפץ ממקומו. הנף־אגרוף. מאפו של הכומר התחיל שותת דם. ה„קסיונדז" הגביה את הצלב בידו. אולם החוקר הוציא בחזקה את הצלב מידו וכמעט שיברו על ראשו. „הוליכוהו לבית־הסוהר!" — קרא. ז'אנדארמים מזה ומזה, שרוביהם מכודנים, הוציאו את הקסיונדז לתוך החשכה.

— כומר? אדם קדוש? — אמר אחר־כך החוקר לאדמוביץ. — לך גלוג לסבתא שלך! אני מכירו! עכשיו מגלגל עיניו כלפי מעלה והוא היה מראשי המורדים ומראשי הרוצחים, ורק עינויים קשים יביאוהו לידי הודאה!

מ־מ־כן. כך הם. אולם ימי המרד עברו. ועכשיו... אמנם, ברגעי הפרידה דיבר הוא, אדמוביץ, במורת־רוח כלשהי עם הפאן הזקן. עם זאת זכר גם בשכרונו: המלך מולך והאצילים מושלים. והפאן הזקן שייך למעמד הראשון במעלה. ודאי, אין לדמותו לגדולי האצילים והרוזנים הפולניים, כמו הראדזיבילים והפוטוצקים, הצ'ארטוריסקים, הבראניצקים, האוגינסקים ואחרים. הם אדמותיהם יש בהן כדי גלילות שלמים ועשרות אלפים של

איכרים משועבדים להם. שלטונם גדול יותר משהיה שלטונו של מלך פולין והם תלויים פחות ממנו באחרים. והפאן הזקן... שלא כאבותיו הוא בעל אחוזות בינוני. ואף־על־פי־כן אדון הוא בכל דבריו. הוא ידידה של הדוכסית באוסטרוג. מדבר עם הפוליציימייסטר כשווה עם שווה. ואפילו עם הגובּרנאטור.

הקאפיטאן אדמוביץ מקשיב רגע לשעטה הקהה של הסוסים, לקישקוש העמום של כלי־הריתמה.

יש להודות: מופתים ברורים, חותכים אין. חקירת־החשאין לא העלתה כלום. תירגמו לי את המכתבים — שאלות ותשובות ותשובות לתשובות — פיטפוטי־הבל! אמנם, לא האמנו לו ביותר לאותו אברהם פאבריקאנט. ואף־על־פי־כן האם לא סמכנו עליו בלי לבקר תחילה את דבריו? והוא התחיל רואה עצמו לא סתם איש, אלא אישיות. ששים מלקות אתן לו, לאותו ברנש של הפקר. אחבוש אותו בתפיסת המבצר! גם אצילים אחרים אמרו לי, שמאסר אדם נכבד כראבין מטריסק ומאות אנשים אחרים עושה רושם רע על האוכלוסייה היהודית. לא, זה לא חשוב. אולם אין להילחם דווקא בסקטה של החסידים. יש להוריד את כל הקהל היודוני לבאר שחת. לכלות ממונם. כולם כאחד פוגעים במוסר הנוצרי. אגב, שליחיהם ביקשו לתת לי סך מסויים.

הערפל מתפזר והולך. חולף ארמון לבן, הכבד בעמודים. חולף גן גדול, ובריחוק כדי שניים־שלושה רחובות ביקתות עלובות של איכרים.

ודאי, נתינה דבר רגיל היא. אבא היה קלוט במקטרנו ריח זיעה חריף של בן־בקר, של רפת. בן־בקר נגח היה לו. מסוכן כחיה רעה. אדם נכנס לרפת — מרכין ראשו כמכין עצמו לפתוח בנגיחה ולסיים בנגיחה. אולם באבא לא היה נוגע לרעה. תמיד היה מביא לו משהו, כגון פת־שיפון ממולחת יפה. וכל פעם היה יוצא משם שמח ומלא השתאות לעצמו ולפיקחותו. „כ־ך", היה אומר אבא, „לקחן הוא זה, כמו כל אחד אצלנו בממלכה. אולם יש לדעת כיצד נותנים ומה לתת!" ואילו ה ם... חושבים הם, שזה מתן הגון בשבילי. לא, אם באמת רוצים, שהראבין שלהם וכל השאר ישוחררו, ובקרוב, עליהם לבוא אלי עוד פעם!

השעה סמוכה לארוחת־הצהריים. מהמיטבח עולה ריח חם, שמן של מרק והבל מלוח של עוף מבושל.

— יוסל, — פונה אברהם פאבריקאנט אל הנער המשרת העומד לפניו יחף ובכובע קרוע, — עצתי שתמתין לי בסילוק השכירות, כי אם תקבל דמי שכירותך מעט מעט תוציאם על הבלים ושטותים. כסף הוא עבודה זרה, היה אומר אביך. אדם טוב היה — ובטלן, שימחל לי שם. בלי כסף צרה! ומוטב שתקבל בפעם אחת סכום הגון, שתוכל לבוא לאיזו תכלית! ועכשיו לך להכין לי את כל צרכי הנסיעה, ואל תזחל לאט לאט כתולעת בתוך הצנון!

הנער יוצא. בראש השולחן העגול, המכוסה מפה מנומרת, יושב אברהם פאבריקאנט גחון על ספר החשבונות שלו וממקטרתו מתנשאים פתילי עשן בסיבוכים וניפתולים לחלל הריקן. כן, הוא נרגז עכשיו. בטוח היה, כי לא יוכל איש להזיזו ממעמדו. הרי הפריצים הגדולים טובים אליו. אין הוא בעיניהם סתם איזה „מושקה" או „יושקה". ואף־על־פי־כן הלב דואג.

עוד בילדותו יש שהיתה תוקפתו הרגשה כזו. הכול היו מחבבים את ברילי, אחיו הצעיר — אבא ואמא, השכנות, המלמד ב„חדר". ואילו ב ו לא היו מרגישים כלל. ביישן היה ונוהג שתיקה. דומה, עליו לחזור על הפתחים לשאול מלת־דיבור. אפילו כשהיה אומר משהו והוא יודע, שהצדק עמו — אין דעתו נשמעת, אין דעתו מקובלת עליהם. לא אחת היה מרגיש: הכול עשו פנים שווים להתקוטט עמו. פניו הרזים נעשו חדים עוד יותר. מתחת לעיניו האפילו עיגולים. לא, גם הוא יעשה עצמו עיקר בבית. בכל מקום!

— אמא, ברילי לא רחץ אחורי האזניים!

— אבא, ברילי נתן את כל הכפתורים שלו במחיר „צועני" (אולר מתקפל הקרוי כך, משום שהצוענים מוכרים אותו).

— רבי, ניסן זרק אבן ופצע כלב!

— מדוע זרקת את האבן, ניסן? — שואל הרבי.

— ש־שקר! — אומר ניסן מתוך גימגום קל בהתחלת דיבורו. —

לא זרקתי. תמיד הוא אומר עלי דברים!

— אבל בעיני ראיתי, רבי!

—עבור למטה בקצה השולחן, ניסן! שב כנגדי. ואם תוסיף לעשות מעשי תעתועים כאלה, אשבור לך העצמות במקל זה! ואתה, אברהם'ל, הרי בעל זכרון אתה. ולמה אתה זוכר דווקא את השגיאות ש ל ך ולא מה ש א נ י מלמד אותך? אומר אתה על קשייה אחת תירוץ שני, חכם מ„מה נשתנה" שכמותך! עד מתי תהא מחליף פרה בחמור?

ואברהם'ל מרגיש: תינוקות אלו מיסבים פניהם זה לזה בצחוק ואלו מביטים עליו, כאילו הוא מסיטרא דמסאבותא, אבל אלו ואלו מרגישים עכשיו בו, יראים מפניו.

מהשלט של בית־התה, שמצוייר עליו מיחם גדול, ומשלטים אחרים למד אברהם'ל לקרות כתב גויים. ופעם ביקשו מישהו להעתיק לו איגרת־בקשה אל הרשות. אחרים התחילו פונים אליו. הרי רוב בני העיירות הם בני אדם שאין להם כתב ולשון. אפילו מי שחכמתו גדולה בבית־המדרש חכמתו קטנה כשבא לפני הרשות. ולא על רב אחד אומר הפקיד: „זאַפישי ניגראמוטני" *. אברהם'ל התחיל תוכף ביקוריו במוסדות הממשלה והוא נעשה מכיר ומודע לשלטונות. כאן ראה, שהחיים הם גלגלים בתוך גלגלים, תככים בתוך תככים. ועוד נתברר לו: כל לשון הרע, שאין דבר אמת בתחילתו: לרוב אין מתקיים בסופו. לדבריו שלו היו אנשי הרשות שמים לב. ואף שכל העיניים היו מצטדדות עכשיו ממנו בעיר, הרגיש, שאינן מסולקות ממנו — יש שכבוד מביא לידי יראה ויש שיראה מביאה לידי כבוד. והכול היו יראים עכשיו מפניו. אולם בימים האחרונים... האם לא הגזים הפעם יתר על המידה?

המבשלת הזקנה עורכת את השולחן. מביאה בזו אחר זו את הקדירות עם התבשילים, כשהיא ממהרת לסגור את הדלת מאחוריה — בעלת־הבית חוששת מאוד, שמא ייכנס זבוב לחדר. אברהם פאבריקאנט לוגם מהמרק לגימות קטנות, מהירות, כשהוא כופף עצמו אל הצלחת.

— מאכל מלכים. תמריל! — אומר הוא לאשתו ונאנח. הוא ממהר

* רשום שאינו יודע לקרות ולכתוב!

וחותך את הבשר על גבי הפינכה. מבעד לחלון הוא רואה: כבר העמיסו את כל חפציו על העגלה, הרתומה לצמד סוסים נאים. הוא מגביה עצמו ממקומו כבד בשק הממולא גרעיני תבואה.

אמנם, בעיר אין מברכים אותו. אין דבר. „מברכות אין מתעשרים". ומקללות אין מתרוששים. והוא לא יתרושש. הוא לא יירד. יודע הוא לדבר עם הרשות!

— אף־על־פי־כן למה זה נקראתי עכשיו שמה?

בשלהי החורף יש ימים מרים, אכזרים כמכשפות וימים בהירים ומחייכים כבנות נוער. מימי־שלג, פה נהירים ושם שוקולאדיים, רצים שוקקים ורוננים ותוך כדי ריצה קולטים קטעי־עולם. האוויר מסופג כמיהה. דלתות מרבות להיפתח. בקרוב ייפתחו חלונות — עולם־פנים נמשך לעולם־חוץ. הרפש עמוק. ואף־על־פי־כן יש עכשיו בדרכים התמשכות וכוח מושך מופלא.

פקיד, ששרווליו משוחקים מעט, אבל אין עליהם רבב, נכנס אל המשרד. דרכו להיכנס תמיד תיכף ומיד, כאילו עמד מאחורי הדלת והיטה אוזן. פניו עכשיו פני אדם המקפיד על הרשמיות ומקצועו להיות תמיד השני במעלה.

— כן, איבאן ניקולאייביץ?

— חכה רגע.

תיקתוק האורלוגין, שהיה קודם לא מוטעם עכשיו מוטעם. קאפיטאן אדמוביץ חותם שמו בתנועת־יד רחבה על נייר של גושפנקה. פולט עשן כלפי מעלה.

— שלח את זה לאַקים פאַטרוביץ'... בבית־הסוהר!

הפקיד ספק מרכין עצמו לפניו ספק אינו מרכין עצמו. הקאפיטאן פולט מנחיריו שני סילונות של עשן, הנעשים אחד. אותו פאבריקאנט... קולו היה לבסוף כקול מגירה חלודה. ואחר־כך, כשהוצא... ניכר היה: האימה דבקה לבשרו ככותונת רטובה. אמנם, בימים האחרונים נתברר, שלא כל זיופיו של אותו מנוול בדויים מן הלב. הופיע נביא חדש, הפריץ

הליטאי אַנדז'יי טוֹביאַנסקי. הוא מלמד, שיש שלושה עמי־„ישראל" נבחרים בעולם: היהודים, הצרפתים והסלאבים. הטוֹביאניסטים מקימים במקומות שונים קבוצות של שבעה שבעה. איזה שגעון! אבל זה עניין בפני עצמו ואין לדחוק אותו לתוך עסק זה של הראבּין.

בחוץ משתפכים צילצולי זוגין בקצב קל וריקודי. הסרטים הצבעוניים של הסוסים מתבדרים ברוח.

כן. מעכשיו ישתנה הכול. גלאשה. שיניה צחות מחלב. ולשמע קולה מבקשים צעירים להיות קשישים יותר, וקשישים — להיות צעירים יותר. עד כה היא דחתה אותו. אבל הרי הוא עודנו, אפשר לומר, במיטב שנותיו. והעיקר, מעכשיו יוכל לעשות דברים בשבילה. מעכשיו יעלה בעיניה.

הקאפיטאן ממעך במגפו את שיורה של הסיגאריה.

„ואשתי?.. הממ... הנה גם הקיסר עצמו... אוהב הוא, אומרים, את המלכה. ואף־על־פי־כן... אבל העיקר אצלו סדר ומשטר בלי שערוריות. גם אצלי יהיה הכול חלק ונאה!"

שעה של אחר הצהריים. לפני גדר גבוהת־השער מחכה בעל־עגלה, יהודי זריז בדרכים ובעל לשון. חייל רוסי טוב־לב, אחד מאלה המסתפקים במועט — בצל־קורה לראשו וצרור־קש למשכבו, מעיין עכשיו בגליון־הנייר בחשדנות של מי שאינו בקי לקרות ולבסוף משפיל לסופו — לחתימות ולגושפנקה עם נשר־המלכות כפול־הראש. מנעול חורק. בית־הסוהר מפליג לאחור. בית־הסוהר — בני־אדם מהלכים, יושבים, שוכבים, מדברים, משחקים לפעמים ביתידות, מפהקים, וכולם תנועותיהם כתנועת דגים קטנים שנפלו ברשת. „האומנם יצאתי משם?" בצילצול הזוגין של הסוסים יש משמחת הבשורה. המגיד מטריסק שואף בשאיפות עמוקות את האוויר ונאנח אנחה של חדווה. דומה לו, שהשמים רחבים עכשיו יותר ומלאים יותר. כתוב: „ואתה קח לך בשמים ראש מר דרור" — הדרור והחירות בחינת בשמים. כמה ציפה לרגע זה. עתים נהפכים הכיסופים לצאת משיעבוד מלכות, שיעבוד שוטרים וחוקרים, שכל אחד מהם הוא צייד בפיו, לתשוקה גדולה מאוד.

הדרך מתחלקת לשניים כמזלג. פסל של קדוש שלהם ועל ראשו עיגול כלבנה שנתמלאה. ריחיים של מים. אלונים בני מאות שנים. בית־הצוואר של המגיד מתחיל פתע לוחץ צווארו. האין עליו להחזיר פניו? לא, אין רודפים אחריו. כמה פעמים דומה היה לו שם, שהוא בחינת השיכחה. והרי לרוב אין מקבלים מהאסירים שום ידיעה אלא לאחר חדשים על חדשים בסיביר. אולם עכשיו... והוא לא ישועבד עוד להשגחתם של הז'אנדארים!

— ריבונו של עולם, הלוואי שתהא זו גאולה פרטית הקודמת לגאולה הכללית!

— ומטריסק יוצאת שיירה של כלי־רכב לקראת הרבי — עגלות, שאופניהן שאינם משוחים חורקים, כרכרות־קפיצים ומרכבות. בין הנוסעים גם ה„פני" של החסידים, בעלי המוחין ובעלי המעשה, וגם המון־העם.

— ומה, — אומר זקן בעגלה אחת וחיוך רחב של תינוק מאיר את פניו, — ידעתי, שסוף־סוף יכניע קליפת עמלק והמן! מילתא זוטרתא אנשים א ל ו! הבעש"ט, נשמתו בגנזי מרומים, הלך להתבודד בין ההרים הגדולים הנקראים גיבּיר"ג. פעם חפר כל היום טיט להוליכו העירה, כי מזה היתה לו פרנסתו, ועם חשכה נרדם. ושם בגיבּיר"ג היה גם הגזלן דובּוש. בהרים יחשוב האדם, שהוא מבני העולם העליון, וכל התחתון הוא כולו כגרגר חרדל נגד העולם העליון. ודובּוש היה גא שבגאים. גיבּור היה וראש כל הגזלנים ובהר ובעמק הכול מתייראים ממנו. באותו הלילה בא עם הכנופייה שלו והרים את הקרדום לחתוך את ראשו של הבעש"ט. וממש באותו הרגע יבשה ידו של דובּוש. תחילה עמד נבוך. אחר־כך התחיל צווח ובוכה: איש אלוקי! התפלל בעדי! אמר לו הבעש"ט בלשון נכרית: לא ידך יבשה, דובּוש, נפשך יבשה! מישהו צריך לרפא אותך תחילה בדיבּורים, ועליך לרפא עצמך בחרטה גמורה! הקיצור, דובּוש נעשה בעל־תשובה גמור.

— מה אתם שותקים, יהודים? שיהא שמח, יהודים!

אי־שם נשמע קול, שהוא תערובת של באריטון ומינור. הניגון עובר מעגלה לעגלה; ניגון שמיעוטו מלים ורובו „אוי" של חדווה, והחדווה

עושה את כולם חברים. „הביטו, הנה המרכבה ש ל ו!" „שלו! שלו!" — משיב ההד. „טפררו־ו!" אבוקות־זפת צפות בחושך. אשן מנפנפת במטליות עקומות, חמות. פשוטי־העם רצים ונושקים את מוט הריתמה. אחרים מקיפים את המרכבה בשמחה, כאילו הם מז הגדוד של משיח. המגיד מטריסק יורד וזוקף כפיפת קומתו. נותן שלום לכל אחד ואחד.

— שלום עליכם, רבי! מזל טוב, רבי!

קולו קול של ברכה, אבל להם דומה: הוא מוציא עכשיו גזירה נגד כל הגזירות.

— יהודים, הלוואי שנזכה לחירות הגמורה, לבחינת „השתא הכא, לשנה הבאה בארץ ישראל!"

כלי־הרכב ממלאים שוב את הלילה בשאונם. שוב נשמע קול נגינה. מרגע שהגיעה הבשורה הטובה, ובפרט ע כ ש י ו, חזרה לאלפים ורבבות התעוררות־הלב והתלהבות־הלב שניטלו מהם בשעה שהוא, שיחיה, לא היה כאן. והשמחה כוללת כל הבריות וכל הצמחים וכל שבקרקע.

בבתי העיירה מצהיבים ריבועים, ריבועים צרים של אור. ב„חצר" מבהיקים כל החלונות בתכלית. הרבנית ריקל לובשת שמלת־צבעונין עם קפלים קטנים וסינר של משי. פניה הכחושים מזהירים עכשיו. „מזל טוב, רבנית! מזל טוב, רבנית!" כן. מזל טוב. האם ה ו א בלבד ניצל עכשיו בדרך נס, נהפך ממוות לחיים? ששה שבועות. אבל לה דומה, שגם היא נשתהתה בגיהינום הרבה שנים.

בחדר הסמוך נעה מטוטלת האורלוגין לכאן ולכאן בלי מיהור ואיחור. כאן כאילו לא נשתנה כלום. ריח תה בריבת־פטל.

— התדעו, — אומר ר' אברהם, והרבנית ריקל יודעת, שאף שהוא מדבר אל האחרים דבריו מכוונים אליה, — מי שיושב בבית שיש בו אור ויש בו בריות טובות אין מרגיש בהם כמי שמוציאים אותו מבית אפל אל האור!

ערפל של בוקר מתנשא ועולה מן הארץ ומעלים את רישומי הבניינים. דומה: האילנות ספק גידולי קרקע ספק לא גידולי קרקע. ר' אברהם הולך מהמיקווה ופיאותיו העבותות רטובות. הרבה ספלים של רותחים שפך

שם על עצמו וחבט את בשרו בחבילת זרדים של עצי־ליבנה והשקיע את עצמו במים. הטבילה מדיחה כל צער ועכירות.

למול המגיד מפסיע איש, שהוא בעיצומן של חמישים ומתוך שמחה נראה עכשיו צעיר הרבה מכפי שנותיו. שרשרת־הזהב המצהיבה בקצה חזייתו כמין פרסה דקה נעה לכאן ולכאן. — רבי, — מעביר הוא עוד מרחוק קול חגיגי של בשורה, — המלשין נאסר.

— המלשין?

— כן, רבי. אברהם־לי פאבריקאנט, ימח שמו. ריתקו לו שלשלאות על רגליו והוליכוהו לבית־הדין שבזווהיל. כלום אין הרבי שמח?

נכנסים לבית־המדרש. בחוץ פורחת נישובת. טיפות טופחות על הגגות ובחלונות תחילה טפיחה קטנה ואחר־כך טפיחה גדולה. נוטפים נעשים זוחלים. באנאפולי, שקרקעה חול, מניחים בשעת ירידת הגשמים קרשים מרחוב לרחוב ועוברים כמו על גשרים שעל המים, דרושים הם גם כאן, בטריסק. אחד אחד נכנסים אנשים לתפילה.

ר' אברהם יושב בחדר ייחודו. מבחוץ מגיע קול הגשם כקול גווילים בהישרפם.

— ...ריתקו לו שלשלאות על רגליו... כלום אין הרבי שמח?

כן. ברגע הראשון. ר' יעקב יוסף הכוהן מפולנאה, תלמידו הוותיק של הבעט"ש, אמר: רופא נאמן האוהב לאדם צריך לגלות הפצעים תחילה, אז יוכל להביא לו רפואה שלימה. וכן העניין בתוכחת מוסר, אבל, ריבונו של עולם! כלום דרך אחת היא לקיים „ואהבת לרעך כמוך"?

ר' אברהם מכווץ כתפיו כמתוך צמרמורת. הסער טופח בחלונות בכוח הקו המתגבר. האין החילוק בין אח"ד לאח"ר אלא בנקודה קטנה, שמוסיפים בזווית של אות ר"ש? לא, אין האדם הבריא רע. הוא נעשה רע. ר' אברהם נזכר במלשין אחד שהכיר. כשמת התינוק שלו, דרשה ממנו החברא־קדישא במקומו יותר מדי דמי־קבורה ולקחה ממנו כר למשכון. בהעמדת טירונים לצבא דרכם של אנשי־הקהילה לבחור אברך חצוף. והוא היה אחד הראשונים, שהפרנסים שמו בו עין. „על אילן כפוף קופצות כל העיזים", אמר בלבו, „אבל לא יותר!" הוא ברח, ירד

מדרגה לדרגה. ולבסוף נעשה מסור: „נקמה — חצי נחמה!" וזה... שהלשין עלי ועל ר' יעקב יוסף ועל השאר... הקיווה בזה להשיג תועלת ממון או כבוד? „רשע הוא!" אומרים הכול. ומי שהוא הוסיף: „יש גולם, שצריך להסיר ממנו את השם, שישוב לעפרו ולא יחריב את העולם!" אבל כלום גולם הוא אותו איש, ששמו כשמי? האם כל נשמתו מסוג אחר, מסיטרא אחרא? וכלום אני מכירו? הרי כל מה שקיבלתי, קיבלתי עד מפי עד!

הגשם מצומצם עכשיו. אור כעין האתרוג בוקע את הערפל. הרקק נראה עתה זכוכיתי.

— לא, לא רק משום שאדם שוכח נקודת אלוהותו, הוא נדחה לעולם הפירוד, אלא, אדרבא, משום שדוחים אבן אחרי הנופל, הוא שוכח לפעמים נקודת אלוהותו. והאין לבטל בחינת הנפילה הפנימית של אדם?

— תן לי כוח, ריבונו של עולם! ריבונו של עולם, תן לי כוח!

מיספר הנוסעים לטריסק מתרבה והולך. באים „כלי־קודש" במצנפות־שיער או ממוגבעים במגבעות שחורות; נגידים, שבשבתות לובשים מעיל עליון שצווארון־קטיפה לו, וביניהם קבלן חשוב בבניין המבצרים בבובּרויסק ובריסק. באים חסידים, שיש מהם שבשבת ויום טוב אינם מדברים אלא בלשון הקודש, והדיוטות ובעלי־בתים בכובעי־אריג. מחמת הגזירות של מלכות ניקולאי בורחים רבים מיהודי פודוליה ווהלין וביסאראביה לבוקובינה, והם באים לקחת פרידה מהרבי. לטריסק נמשכות נשים — אלו לבושות נוסח ישן ואלו נוסח חדש קצת. לטריסק נמשכים עניים ואביונים. הימים ימי יוקר השערים ורעב. ואילו אצל הרבי — כל דכפין.

בוקר. על סוס שחום־אדום רוכב עם משרתיו הפריץ הזקן. כומתה מסומרת נוצה בראשו, והוא מביט על כל העוברים ושבים, כאילו אינם מכלל אדם. לפניו רצים כלבים סרוחי־אזניים המלומדים לשם צייד. „בריטאַן! בריטאַן!" קורא הוא בחיבה בשמו של אחד מהם, המייבב מקוצר רוח. בקרוב תישמע ביער קול קריאת הציידים: „הול! הולאלא!"

באחד מחדרי ה„חצר" תוחב גבאי לפיו סיגאריה הגלולה ביד. הוא מעיין שוב בעמודי הספרות הרשומות בגיר על השולחן. מסביב לעיניו נראים קמטים כרגלי „קדמא ואזלא". אמנם, הרבנית אוחזת כל הקצוות בחצר, מקצה ומקצה זה, שיתקיימו ויתקשרו יחד. אבל את החשבון יודע הוא!

— אתם מוכרחים... התשמעו? אתם מוכרחים להיכנס אליו! — אומר הגבאי.

— אבל התיקשר דעתו שלו, שיחיה, לדעתנו?

— כן. בקולכם ישמע. הרי אתם לא חסידים סתם. אנשים מכובדים אתם ומקורבים!

בחוץ מסלסלות ציפרים מהפך פשטא. החדר יש בו הרוחב והשקט של נהר בלילה. המגיד מטריסק מסתכל בנכנסים. אחד מהם, שהוא בין ששים לשבעים ושיבה ירקרקת לו עומד בביטחון של חסיד וותיק. פרט לרבי, אין הוא מדבר עם שום בן אדם בלשון נסתר, אלא בלשון „אתה". השני סוחר. אדם לא צעיר ולא זקן. לא שמח ולא עצוב. זוגתו, אף שהיא נגידה גדולה, עוסקת ביילוד לשם מצווה. מטפלת בכל יולדת בעיירתה. והשלישי... בצעירותו, כשלשערו היה סומק של גזרים, גרשוהו מחברת בעלי המלאכה, משום „שחרף וגידף את האלופים הגבאים וגם אנשי החברה", שעינם צרה בכל פועל שאינו בן מקומם. הוא נעשה רוכל העובר הן בעיר והן בחוץ לעיר. במקלו היה יוצא לדרך ובכיס התפילין שלו גם פינקס החשבון. הוא נתחבב על האיכרים — שלא כרוכלים אחרים יודע הוא לקיים „לא תוסיף" ו„לא תגרע". הימים לימדוהו לקיים מיצוות שקיבל עליו בנחת ובשמחה ולא בקטטה.

— שאלה יש לנו לשאול את פי קדשו.

— אדרבה. שאלו!

— רבי, — מחייך בעל השיבה, — יודעים אנו, שמידת החסד היא בחינת אברהם. וחצי השכר בעולם הבא בעד הכנסת אורחים יהיה שייך לרבי, שיחיה. אבל ימחל לנו הרבי. הרבי אין לו ידיעה כלל בעסקי ממון. כל קמצנות היא ענף הפחד, יהודים. ואני בעל ביטחון.

הזקן מוסיף לדבר אליו בלשון נסתר. אולם המגיד מרגיש: הוא מדבר אליו בלשון „אתה".

— אין כוונתנו, חס ושלום, לקמצנות. הרבי, שיחיה, מכיר אותנו. אבל לפזר ממון רב לתת לכל אחד ואחד לינות ומזונות הרבה — דגים ומרק, בשר ולפת ויין לקידוש!

— כלום זה הרבה, יהודים? ר' שלום שכנא, בנו של ר' אברהם מלאך, זכר צדיק לברכה, אומר: „ואהבת לרעך כמוך" — כשם שאתה אינך רוצה להיות עני ואביון, כן תדאג גם לרעך, שלא יהיה אביון. וכשם שאי־אפשר לגרש חצי אשה, אין לגרש חצי עוני. ר' שלום שכנא נותן לנצרכים סכומים הגונים עד שפוסקים מלהיות עניים, וכמה מהם נתעשרו.

— אבל, רבי, — אומר הרוכל לשעבר, — לכל שבת ויום טוב באים לכאן אנשים למאות ולאלפים... אנשים שאין להם שיעור. וודאי כבודו תמיד בר־הקפה. רבי הוא! ואף־על־פי־כן —

המגיד מסלק את עיניו מהעומדים לפניו. „אין הם אלא שליחי דשליח — של הגבאי הראשון".

— רבי, — דומה, הסוחר מטיל והולך משקלות על כף המאזניים, — הלא מחמת שההוצאה מרובה מוכרח הרבי, שנעשה בעל־חוב גדול, לשלוח לקבץ מהחסידים. הלא יותר טוב היה, שהרבי לא יתן לאכול לכל העם הזה ולא יצטרך אחר־כך לקחת מאת החסידים מעות לשלם החובות!

המגיד מכסה בכפו את מצחו. יושב ללא־נוע. „וריקל?" — עולה על דעתו. — „בעלת דרך ארץ היא, כמנהג נשי רבנים, המצויות אצל רבים. אבל בוודאי עליה הדבר לעול גדול!" שלושת השליחים מחליפים מבטים: שתיקה כהודאה דמיא! ופונים לצאת. ופתע מתעכבים ועומדים. מחכים בנימוס מופרז. למה חזר וקראם? ציפור משתהה לרגע על סף החלון. פורחת.

— בזמן שבית־המקדש היה קיים, — אומר המגיד והעקשנות שבקולו טובה, חכמה, — הביא כל אחד ואחד קרבן ונסלח לו. עכשיו שאין בית־המקדש, שולחנו של אדם מכפר עליו. ואני... מה עיני יכול אני

לקבל בעד כלל ישראל או בעד כל פרט מישראל? „לחמי לאשי", שאני נותן, לפחות, לחמי לאנשים הנוסעים אצלי ובזה יהיה ריח ניחוח לה' ותהיה סליחה ומחילה לי ולכל החסידים. ואם בני ובני בני יהיו מקושרים בי בהתקשרות נפש אמיתית, יישאר מנהג זה גם אצלם!

אף שהשיחה היתה בחדרי חדרים, פושטת כעבור שעה קלה השמועה בכל פינות העם בטריסק.

— אלא מה? ידענו! הוא, שיחיה, רוצה בנו!

— אותי גירשו מן הכפר שלי ברוסיה הלבנה לרוסיה החדשה. באתי לסביבות חרסון. גם מגורשים אחרים. נעשינו עובדי־אדמה. הקרקע טובה, אבל הבצורת! היינו משוקעים תשע אמות באדמה. מתנו שבע פעמים ביום מרעב וחוסר כול!

— ואני, — אומר „יושב" שני, המכונה בלשון סגי־נהור „שו"ש", כלומר ששון ושמחה, — הייתי מטפל בחולים ושומר מתים. אמנם, המתים לא תמו. גם לא החולים. אלא שאני עצמי חליתי. כאילו שחטוני בסכין פגום. ואיך אפשר לי לעבוד? וכלום יודע אני מלאכה?

— ראשי הקהל, — נענה „יושב" שלישי, שבגדו המטולא תפור לו משימלת החופה של אמו, — הם נולדים ושש אצבעות בכל יד שלהם ושיניהם בפיהם! ובעלי הטאכסה — מוכרי מכס הבשר? והמוסרים לצבא? ותקיפי העיר, הנגידים ובעלי התמנות ומ„אטקופטשיקעס" — החוכרים?

— ושכחת: עלינו לשלם עכשיו גם מס נרות שבת!

— לא שכחתי. כל מרעין בישין עליהם! יכרסמו אצל כל אחד מהם העכברים את הכל־בכל־מכל!

— אבל הרבי שלנו מבין מה שאומר העולם: „מאמירת תהילים אין הבטן כואבת, אבל לידי שביעה אינה מביאה".

— כן, הוא, שיחיה, רוצה בנו. תראו, הוא עוד יקרבנו בכל מיני התקרבות!

— וחצי השכר בעולם הבא בעד הכנסת אורחים שייך לרבנית שלנו!

בין ה„יושבים" ב„חצר" נמצא זה זמן רב גם צורף־כסף. שונה הוא

מאחרים. רוב בני־אדם הם לרוב מעצמם והלאה. לא כן הוא... ומצטרך הוא לאומנותו כמו שמצטרך הגוף לנפש. בילדותו היה אוהב לחפור גומות בקרקע ולמלאותן מים. מחימר זה אפשר היה לגבול את דפוס עקב הרגל וכל מיני צורות אחרות והוא היה מניח את הדפוסים כנגד החמה עד שיקשו כאבן. עכשיו אומנותו מרכז כוונתו. מנורת־החנוכה, שכולה כסף טהור, עולה כקומת אדם. והוא מוסיף והולך בתיקונה.

— למה נקראת מלאכת מחשבת מלאכת מחשבת? — מחייך הוא לפעמים בגאווה של עניוות. — שאין מגיעים אליה אלא אחרי מחשבה רבה ואחרי יגיעה רבה.

ושקוע הוא בעבודתו עד כדי שיכחת עצמו. שלושת בני הרבי אוהבים להסתכל בו, כשהוא עומד וכליו בידיו. זוהי תורה לעצמה.

— נו? המלמד מחכה לכם!

הנערים יוצאים ופניהם כפני אדם וחווה בשעת גירושם מגן־העדן.

בוקר אחד בא לטריסק בעל־תשובה. הוא גירד הרבה מנעליו המלוכלכים לפני היכנסו לבית־המדרש. בלילות היה מניח אבן למראשותיו ויש ששם אבן גדולה על בטנו, שזהו מעין סקילה ושק כרוך לגופו. היה אוכל לחם יבש בלי מלח ודיבורו בלי קשר, בחיפזון, והוא מפסיק את עצמו. משתתק. אולם על ההנהגה ב„חצר" הוא אומר דברים מפורשים, ויש אותה שעה בפניו, בכל כולו, שרק לפני זמן מועט דומה, היה בטל וטפל, הכרה מופרזת של ערך עצמו.

— כשעולה רבב על אטלס, אומרים, עדיין זה אטלס. אולם רב שעולה עליו רבב, אינו יותר בגדר רב.

— מה כוונתך לומר?

— האדמו"ר שלכם... מטריסק... הוא מן המתהדרים! ממבקשי המותרות!

— חצוף־מחוצף! קופץ בראש! איש כל־בו! על מי אתה מדבר כך? על חבר שלך, שגילגלתם יחד בעדשים?

— הניחו לו! — אומר חסיד, שעומד בין זיקנה לשיבה. — כלום אינם רואים, שאינו יודע באיזה גילגול הוא?

— אתם רואים אותי כמטורף? היצר הרע נמשך אחר השמחה שלכם!

האופק, שהיה לפני כמה רגעים כגוון הנחושת, מחוויר והולך. בבית־כניסה, שלאטין ופולנית נשמעות בו בעירבוביה, עולה איש למיגדל. פעמונים מתחילים לצלצל ערבית. הצללים האלכסוניים של האילנות נמוגים בדימדומים. ברקק פותחים צפרדע זכר וצפרדע נקבה בשיחה. כל הגוונים מעורבים.

— הכניסו אלי את בעל־התשובה אחרי מעריב! — אומר המגיד.

פרצופי הגבאים מתלבשים שקט חיצוני, המתחלף בלעג שיש בו קצת פחד. חסידי טאלנה מאמינים, שיש לו לרבי שלהם כוח מיוחד לרפא משוגעים. והליצנים אומרים: „שגעון — לדויד". ופעם בחודש שבט הפיל עצמו אחד המטורפים אל הבאר שב„חצר". אמנם, שלחו „פדיון" לשוטרים, כנהוג, ובעזרת השם נחלץ הטאלנאי, כמו תמיד, מן המיצר. אבל למה לרבי שלנו המשוגע הזה?

לילה. שורות־אור של סימטאות, של רחוב. ב„חצר" מקצרים שניים מבני הרבי את התפילה כדי למהר לחדר הצורף. מפני ריבוי פרטיה ושינוייה נראית להם המנורה כל פעם כחדשה. המלמד כועס עליהם, שהם מניחים את העיקר ומבקשים את הטפל. אבל הוא כמו תבשיל של חולין, ואילו זה הצורף — האין הוא בחינת בצלאל? ב„חצר" מחכים חסידים עשירים — סוחרי־יערות, חוכר משרפות־יין, בעל טחנות־קמח, סוחר אריגים בסיטונות; אנשים, שחייהם הולכים לרוב על דרך הסידור כמהלך זה של משחק בשחמט. גבאי כובש אנחה. אינו דומה מי שפדיונו מרובה למי שפדיונו מועט. האם לא צריך היה לכבד את אלו העשירים ליכנס תחילה?

האיש כולו חד — אפו חד ומחודד. צדעים חדים. סנטר חד. ודומה: אפילו כשרואים אותו בפניו, אין רואים אותו אלא במצודד. המגיד מהרהר רגע לעצמו. כשיצא מבית־הסוהר דומה היה לו, שהכול ידידי־נפשו.

לא, יש אנשים שנוהגים בו יראת־הכבוד, ויש אנשים שיראים מפניו — מפני שמו, חשיבותו ומעמדו. ויש לו חסידים — מתוך חשבון ושלא מתוך חשבון. ויש אוהבים... וזה —

— שמעתי, שדיברת כנגדי?

זקנו של בעל־התשובה שהתחיל מלבין, עשוי שלוש קרניים — קרן לכאן ולכאן ובאמצע.

— הפאר עושה אפילו אדם גדול עפר ואפר. הרוז׳יני מפאר את עצמו. גם אתה.

— אני?

— כן. בעיני ראיתי: הגביע של קידוש — כסף. הנַטלָה לנטילת ידיך קודם הסעודה — כסף. ומנורת־החנוכה — צעצועים, אילנות ופרחים. ובתוכה כמין בית נאה. שמעת, מה שהליצנים אומרים? — הפסקה קלה. דומה, גם עיני האיש חדות עכשיו וחותכות — משמחה לאיד. — אחד מהם שח לי בחשאי: הכול יש באותה מנורה. אפילו בית. למה לא התקינו בה גם מקום לנקיות?

— אין אתה מבין! כשישבתי בתפיסה הרגשתי, כאילו הוציאוני כמעט מבחינת העולם. ועוד הרגשתי שם, בסיטרא דמסאבותא: כלים נקראים בשם כלים מלשון כלות־הנפש, כמו שכתוב: „ותכל נפש דויד". וכסף הוא מלשון כסיפה ותשוקה שיש לכל אדם לצאת מגדרו בסוד אור חוזר.

— רבי, לרוב בני אדם חסרים דברים פשוטים יותר.

— אני יודע. אני יודע. אבל רואה אתה רק את צד הנגלה ולא את צד הנסתר. הרוז׳יני רגיל לומר: „כשאני לובש אַטלס — וראשי תיבות אַטל״ס ׳אך ׳טוב ׳לישראל ׳סלה — או סתם מלבוש נאה, אני שואל את עצמי: האם לבוש כזה רק לי בלבד? ומי נתן לי היתר לעשות עצמי יוצא מן הכלל? ומתוך שאני מצטער, אני מחזיר עצמי אל הכלל".

— אם כן למה הוא מוסיף לנהוג במידת התפארת?

נפתחת הדלת. נכנס גבאי כניסה שהוייה, זהירה, כאילו נכנס לא לחדר ידוע לו, אלא למערה עמוקה, אשר לא נודע מה בתוכה. הוא משגר מבט לכאן ולכאן: הכול כשורה? — והמבט שואל עוד: — מה יש

למהמה את זה? שם מחכים רבים וחשובים — ובקול:

— הרבי, שיחיה, קרא אותי?

— לא קראתי. לא קראתי אותך.

הגבאי יוצא, ועם יציאה חוזר למידתו כמות שהיה — גבאי ראשון.

— שאלת: למה אני נוהג במידת תפארת? התפארת היא לא רק בשביל עצמנו. על ידי השמחה עושים פעולה. השמחה גורמת איחוד. כוללת את הכול. ומנורת־החנוכה... בעת הדלקת הנרות יש להדליק ולהלהיב לבבות בהתלהבות גדולה.

— רבי, אביך זקנך ר' נחום הגדול היה בנעוריו תלמיד הבעש"ט ואחר־כך תלמידו של המגיד ממזריץ'. הוא ידע את השמחה ולא היה מפאר את עצמו. ואין התפארת כלל בחינת שמחה לנפש. אדרבה.

האיש אינו זז ממקומו, אלא בולט במקומו. מחכה לשאלות. קול־הדפק של האורלוגין, שלא ניתן קודם לשמיעה, נשמע עכשיו ברור ומדוייק. המגיד יודע: הרופאים עושים פה למורסה להוציא ממנה ליחה. אולם יש שמורסה נפתחת מאליה.

— רבי, אותי הורידה התפארת עד הדיוטה התחתונה. מ„לובלין הבירה" אני. ויש שם יריד גדול. בימי ועד ד' הארצות היו מתקבצים שם ג' פעמים בשנה. אולם גם עכשיו עוד גרים שם רבים בימי היריד גם בחדרים של גויים, מניחים שם סחורותיהם. אף אני. ופעם... בבית לא שמתי מעולם לב לפרצופה של זוגתי — מרוב הצניעות שבינינו. ואילו ההיא... שערה של זהב וכולה חמימות ואדמימות, יפיפותו של יפת. ואני, שחשבתי את עצמי לאברך כשר, שלבו לשמים... אני שמעולם לא הלכתי לבתי משתאות ובתי־ניגון והייתי יושב בכל שעת פנאי ולומד — נתעורר בי פתאום דם של טריפה. בשיכרוני לא הרגשתי כלל, שנפלתי ברוע המידות, נפלתי ברוע האהבה. הרי כך דרכו של יצר הרע, שהוא מקטין תמיד בעיני האדם את העבירה. וכשהייתי חוזר הביתה והייתי רואה את פני זוגתי, פנים ללא גוון כלל, וכולה שטוחה כ„דף האיטריות", לא ידעתי אם אני חס עליה או שונא אותה. מה זה הולך ומחסר את גופה? ההתחילו הבריות מסיחין בי? והיא... „טעמך כטעם הצרות שלי", אמרה לי פעם.

ניב לניב — והתחיל ריב. כשאדם צועק בקולי קולות אין הוא שומע יותר לא את השני ולא את עצמו. ואני התרגזתי מאוד. כל מיני דברים אמרתי לה. לפנות בוקר שמעתי, שהזדרזה לקום. עבדה במיטבח. צריכה היתה ללכת לירידי. פתאום שמעתי קול הקשה, כאילו נפל משהו. ואולי נדמה לי. נרדמתי שוב. שכן התדפק על הדלת, תמהתי שאין היא פותחת, כדרכה תמיד. פתחתי. אחר־כך נכנסתי למיטבח — והפחד נטל את נשימתי. היא שכבה על הקרקע מכווצה בלי תנועה. הפה פתוח למחצה. השפתיים כחולות. ריבונו של עולם, איך זה יכול להיות? אמנם, בימים האחרונים היתה קובלת על עייפות. אבל בריאה היתה. בריאה! מי אינו עייף קצת? באותו הרגע הרגשתי: אני יתום. יתום ממש!.. לא, רוצח אני! אני שברתי את לבה. לא, העייפות שלה לא עייפות סתם היתה. וחיוורונה... ואף־על־פי־כן... הרבה פעמים היתה בולעת את דמעותיה. היא הרגישה עצמה מיותרת בעולם כעין שלישית. רוצח אני! שברתי את עצמי. לא בית לי עכשיו ולא כזיית. הולך מכפר לכפר וממדינה למדינה.

בעל־התשובה מהדק לרגע את שפתיו דלות־הדם. שדות חולפים לפני עיניו. עיירות הצומחות מתוך האדמה. יער הרועש בסער. גבעות.

— רבי, רוצה אני לשכוח ואיני יכול. דבר מותה נכנס בלבי כארס. רק בדרך הבינותי: זוגתי היה יופי בכיעורה, וההיא — כיעור ביפייה... רבי, אתה שונא אותי?

— חס ושלום!

החדר שרוי בחצי־צל. באחד האולמים פותח מישהו בניגון, שיש בו שמחה ועצבות יחד, והמסתיים ב„יַא־בַּא־בַּאי" ומיד נשמעים קולות מרוחקים, עמומים — ניגון של רבים.

— שונא — אותך? אבי זקני ר' נחום, זכר צדיק לברכה, היה אומר: „אף אם רואה בחברו דבר רע, ישנא רק את הרע שבו, אך החלק הקדוש יאהבנו מאוד כנפשו, כמו שאם יודע איזה רע בקרבו אינו שונא את עצמו, אלא אותו הרע בלבד".

— אבל, רבי, אני כ ו ל י רע. אני רוצח!

— כולך רע? חס וחלילה! הנה טוב שאין אתה מבקש תירוצים

לעצמך, משום שאתה מבקש לך תיקון באמת. אל תבקש תירוצים למלאך־המוות. יש לו די תירוצים גם בלעדיך!

הלילה חסר־מנוחה. גם פתיחת דלת למחצה ולשליש גורמת למשב רוח. כלבים נובחים נביחה צרודה. אופל בשדירת־החדרים של החצר. רק חלון אחד מואר.

אותיותיו של המגיד עגולות, מהן כל אות ואות לבדה ומהן מחוברות ומסולסלות. שורותיו קצותיהן מכופפים כקשת. בעמקו של החדר מתנפצים פתע בזה אחר זה שני כדורי־זכוכית בצליל והד־צליל. כבר שתיים? המגיד זוקף את גבו.

רבי בעיירה קטנה הוא בחינת „ואתה מחייה את כולם". על־כן רבים חונפיו. אולם ה ה ו א לא החניף לי. ואולי אני באמת עושה פעולות של גבהות? לא. יותר משאני מבקש גדלנות, אני מבקש מעט גודל. ריבונו של עולם, תן לי כוח לאסוף את כל דברי התורה שלי לספר אחד. אולי אזכה להכניס איזה דיבור לתוך העולם?

רגעים הם גלים. ימים הם גלים. הירח הגדול של אביב. בנים, שהגיעו לבר־מיצווה, אומרים דברי־דרוש ונקראים לתורה בכיבוד מפטיר. ככלי־העיניים מעקם הזמן אברים. בחדרים נודף ריח של נערות — ריח תמרוקים וסבון. קרשי־האורן חורקים תחת רגלי הרוקדים: מזל טוב!

עננים הבאים מסיטרא של חושך מתחילים ליעתק ולימשך יותר זה לזה. בחדרו של המגיד מטריסק — שקט. חושבים לטוב ליולדת, שלא יידע איש מן הצד, שהיא עומדת לילד. אולי טובה ההתייחדות גם למי שעומד להביא ספר לעולם. האומנם זה חיבורו שלו, ה„מגן אברהם"? כמה זמן עבר מאז שלח את הכתב לוועד לקבל את הרשיון להדפסה כחוק הממשלה. אחר־כך צריך היה לחכות לעת תמצא ידו די הוצאות הדפוס. והנה תיבות־סידור. אבק־עופרת. אומנים מומחים עומדים ומסדרים את האותיות. יגעים הרבה יגיעות בכל מלה ומלה. ועכשיו — סוף־סוף — הגליונות לפניו! כל אות מודפסת קדושה בעיניו מצד חשיבותה. ודברים אלו... שלו הם... האומנם שלו?

בחוץ מתחיל לרדת גשם. קופץ על מדרכות העץ. החדר עכשיו כגשם.

— גליונות משובשים אלו... כאן אין לחטוף כמה דפים בלי עיון רב. אולם פתאום פורחות כל האותיות ונשאר רק נייר חלק, כאילו הספר כולו לבן. דומה הייתי, כי דברים אלו, שפעמים העליתים אני על הכתב בחיפזון, כאילו מישהו מוליך את ידי, ופעמים רשמום אחרים, שלי הם. לא, לא מעצמי אמרתי רובי דברי, אלא מפי אבותי ומורי. ויש שמבלי לדעת תליתי עיוניהם בעצמי.

— והנה פה כתבתי: „ואברהם נקרא האדם הגדול בענקים", ש„הוא התחיל לתקן העולם מעולמות התוהו". האם לא ביקשתי להיות כמוהו? את העולם לא תיקנתי. אפילו את טריסק לא תיקנתי!

— אף־על־פי־כן — הייתי צינור המעביר את התורה לאלפים ולרבבות!

יאַן זאַמוֹיסקי, מייסד העיר זאמושץ', למד בשנות 1561—1565 בפאדובה שבאיטליה. דמות האוניברסיטה נקשרה לתמיד במחשבתו — פסל של אשה אחת שהוכתרה בפילוסופיה ורפואה. הנה חדר שבו ערוכים, לתועלת המבקרים, מחצבי־אבנים ומחצבי־מתכת, פוחלצי־חיות, עופות ובהמות. ובחדר מנגד מקבלים גם יהודים — שמעו, גם יהודים! — כתר הרפואה. והנה אולם אשר בו צורות הדוג'ים המושלים, דמויות של שייש, טבלה של אותיות מוזהבות. והנה אולמים שבהם מרצים החכמים — זה עוסק בחיתוך אברים וזה בניתוח דעות ואמונות. ויאן זאמוֹיסקי החליט להקים פאדובה פולנית באחת מאחוזותיו. כל חכמי פולין יהיו מצויים עמו בארמונו.

רוח קלה מנשבת עכשיו בשיפון הבשל. פרגים אדומים נעים לכאן ולכאן. דומה, האדמה רועדת מקול רגלי הבהמות. עיקר מסחרה של זאמושץ' השוורים שמביאים מוואלאכיה ופודוליה ומעבירים אותם לשלזיה ולגרמניה. בדרך נמשכות גם עגלות טעונות עורות וזפת, תבואה ופשתן, שעווה, דבש ובד.

הנה נראית העיר מרחוק — מיגדל־האורלוגין שעל בית־מועצת־העיר.

מיגדלות עתיקים ובתי־כנסייה. הנה סוללה, זכר למיבצר הזאמושצ'י שנהרס. והנה החנויות בשוק הגדול. שני סוסים דקי־בשר בעצרים. מהעגלה קופץ אברך בעל שפם עבות של „פריץ" פולני ועיניים יהודיות, שעתים נידנוד עצב בהן ועתים מגוחלות.

— לייבושל?

— יצחק לייבוש?

— יצחק לייבוש פרץ!

רק עכשיו מפנה עצמו האברך מוסח־הדעת. רק עכשיו מרגיש הוא בדודו משה אלטברג. שמח הוא לשובו לעיר־מולדתו. „פאריס־הקטנה" (אהה! את פאריס הגדולה לא ראה עדיין!). שמח שהראשון שנזדמן כאן לקראתו הוא דודו — לא משכיל מן האוויר הוא, היוצא ידי חובת השכלה בעבירה על איזה לאו. מוקיר סופרים הוא וחובב שירה. גם שיריו שלו, של פרץ.

— ההצלחת בנסיעה, לייבושל?

הם מתחילים פוסעים תוך כדי שיחה. מימין ומשמאל בתי־חומה משולשי־קומה. יסודות מוצקים. גגות־פח ורעפים. כמה שונה זאמושץ' משרבשין הבנויה עץ, — עץ בלה וירקרק מזוקן. עיניו החומות של פרץ נראות עכשיו שחורות. ממקטרתו עולה פתיל־עשן עקום ומעוקל. זאַנוויל משרבשין, גביר שבגבירים... השקט השבע, הכעור השורר בחדריו. האלמנה דבושה, שעיניה עיני בעל חי שנלכד בפח. לתבוע אותו לדין? בית־הדין... ריח תיקים ישנים, שהעלו אבק. העושר פותח הרבה דלתות. גם בערכאות.

פרץ זוקף את ראשו זקיפה חדה, פתאומית.

— דוד, משהחילותי לעסוק בפרקליטות הרגשתי, שאיני יכול — איני רוצה לכתוב שירים — או סיפורים סתם — למקרא עונג ושעשועים, סגולה שתחטוף את הקורא שינה. אולם עתים הרגשתי, שעלי לכתוב גם בשביל עצמי... משום שמחשבות אינן מניחות לישון... משום שמשהו מציק לי. פעם קראתי באיזה ספר: „לא נברא העט אלא למה שאין הפה יכול לדבר". אולם עכשיו אין לבי רק לענייני שלי. שונא אני שוטרי־

חרש ושופטים בסתר, את נוסח ספרד הישן, ואוהב אני את המוכיחים בגלוי ורצוני עכשיו להרעיש את כל עצביו של הקורא שלי ולגזול את שנתו. הארץ לא רעשה זה כבר. הספרות צריכה להיות סער להכות גלי העם!

— התזכור? — חיוך־האפיטרופסות של הדוד מתחלף בחיוך צונן של מבקר. — ב„האסיף" הדפסת פעם שיר: „הפכפך, תאמרו, המשורר, לרגעים ישתנה ודרכו נסתרת". גם דרכך, לייבושל!

— לא, דוד! עם כל חליפותי ביקשתי תמיד בכל תנועה יסוד מוסרי, כאילו כל החיים משל ונמשל ואני גילגולו של המגיד מדובנה. אולי אין זה מקרה? השיר הראשון שהדפסתי היה משל.

— יש בך מן הריאליזם, לייבושל, וגם מן הרומאנטיות. הוא שאמרתי: הפכפך — ומלא סתירות.

— אבל דוד, כלום הנגלה מכחיש את הנסתר — הקליפה את הגרעין?

— לייבושל, דבושה האלמנה לא תיוושע מהסער שלך. ואתה... הממשלה עלולה לקחת ממך את הזכות של עורך־דין פרטי.

מפני שראשו של פרץ גדול מן הרגיל נראית קומתו גבוהה מקומה ממוצעת.

— יש לי עצה, דוד.

הם חוצים את הרחוב. נערה הולכת בחציי־מחול. כותל, שצבעו צבע־החרדל. קבצן עומד. פניו עשויות זוויות. ידו פשוטה. כמה זקנים ונער מבוגר למחצה נכנסים לבית, שגזוזטרה של ברזל לו. מהחלונות שבקומה הראשונה מגיעים קולות.

— אגב, — אומר משה אלטברג, — בא לכאן אורח — המגיד מטריסק. לפקוד עקרות בוודאי ולהפיץ קמיעות ושמן־המשחה. אולם הוא טועה. עירנו היא עיר של ישראל סגל, המכונה ישראל מזאמושץ', רבו של מנדלסון. כאן היה ביתו של הד"ר שלמה אטינגר, המחבר של „סרקלה". כאן נולד אלכסנדר צדרבוים, בעל „המליץ" ועוד משכילים גדולים.

— דוד, יש לך בעת האחרונה נטייה למיספרים עגולים. שכחת את יואל בעל־שם הראשון — הוא המקובל ר' יואל מזאמושץ'.

— הוא יוצא מן הכלל!.. ועכשיו נשמע. הלא מוחך מלא לפעמים המצאות, לייבושל. מה עצתך בעניין האלמנה?

הוא מסתכל סביבו. המנעול הישן, המקולקל של הדלת. הסיד הכחלחל של הכתלים. הריח העמום של אורן־הארון. כמה זכור לו כאן הכול מילדותו. בבית זה היה בוחנו הרב ר' משה ווהל בשבתות. ואחר־כך... „ש"ס" בגימטריא „שכ"ם". יש להטות שכם לגמרא. והוא — בכל ריבוי תירוציו, הרגיש, לא תירץ כלום. בן י"ד התחיל לכתוב שירים בעברית, אף שכוחו לא היה רב כלל לא בניקוד ולא בדיקדוק. ובבית־המדרש... צללים מתפשטים לכל צד. הלומדים המעטים יושבים איש איש אצל השטנד"ר שלו. דומה, כולו בחינת חוץ — לומד כדי להיות חשוב בעיני הבריות. זה המניח ראשו על ידו לומד פוסקים ואחרוני אחרונים כדי להיסמך לרבנות. וזה, ששלושה קמטים עולים מתוך גביניו כמין שי"ן ושפתיו יבשות, מדבק עצמו אל הפנימיות הרוחנית שבתוך אותיות התורה, לומד לשמה. ר' משה ווהל תולה בו, בתלמידו זה, תקוות מרובות. אבל למה הוא מרבה בחומרות, אף אם אינו מחוייב בהן? למה אינו מדבר במילי דעלמא כלל, אלא בדברי תורה? הוא, יצחק לייבוש... החיים נאחזים בו כשלהבת בפתילה. אולם עם כל ששונו ושובבותו יש שהוא משתקע במחשבות. מעיין בדרך־דילוג ב„מורה הנבוכים" — ראו נא, ראו נא! על פי הרמב"ם אין כמעט נסים, אין כלל שידוד המערכות! — מעיין ב„זוהר" ואף באד"ם הכוהן וגם בספרי־לעז. אברכים, שחותניהם נותנים להם במשך שנים חלקם בין בחמץ בין במצה, לועגים לו: — ג(ו)לם עולה במניין חכמה. החכמה ש ל ה ם! והוא... פעמים בשעה שהכול מתפללים, עומד הוא בלי שום תנועה. ועתים הוא מתנועע לצדדים בעיינו בספר והצל על הכותל יוצא במחול יחידות. יש שנכנס בוויכוח. ואחר־כך נושם במהירות כמו אחרי ריצה מהירה. אבל כלום הגיע לאיזה מקום? „לייבוש המשוגע" מכונה הוא בפי רבים. הוא מתחיל לכתוב שיריו בפולנית. כמה רוך וכמה כוח יש באותיות־השריקה של לשון זו! הוא כותב ושורף, וחוזר וכותב: „תחי האנושות!" ועכשיו... כמו תמיד

מבקש הוא תיקון לעצמו ולעולם. אולם בעת האחרונה — גלי־מחשבה חדשים.

— הביטו! — הביטו נא, מיהו הבא! — אומרת הרבנית, היוצאת מחדר־התבשיל ופניה לוהטות. — רצונך לראות את הרב? היכנס, היכנס!

בראש השולחן יושב ר' משה ווהל. קטן־קומה וכפוף תמיד על ספרים דומה הוא לנו"ן הפוכה. זקנקן־כסף לו ועיניו עגולות, תינוקיות. חביב ר' משה על אנשי זאמוֹשץ'. יודעים הם: אין הוא עושה מיצווה לטובת עצמו. זה יובל שנים יושב הוא כאן על כיסא ההנהגה ומסתפק בארבעה רובל כסף לשבוע, אינו רוצה בהוספה: „מה רצונכם? לעשותני לאכלן? ממשכורתי יש לי, ברוך השם, כדי שביעה!" ואף שהוא בעל מזג טוב אינו מיראי־ההוראה. אדרבה. ומתייראים ממנו. „אפשר שבמקומות אחרים", — אומר הוא, — „ובדורות אחרים לא הייתי ראוי להיות אפילו רב של חייטים. אולם בעיר רבנותי א נ י פוסק יחידי!"

ר' משה ווהל מסלק את משקפי־הנחושת שלו.

— טוב שבאת עכשיו, יצחק לייבוש, — מחייך הוא. — תבשיל ש ל ה ראוי לפני המלך! לא? בשום פנים לא? מה? דבר לך אלי? להזמין את זאַנוויל משרבשין לדין־תורה בעניין הירושה? מכיר אני אותו: יש לו הנאת ממון ואין לו הנאת הלימוד. ובמקום שאין תורה יש יניקת הקליפות!

— כן, רב. כל מעשיו בעיניו בתורת פרס, לא בתורת קנס. אבל אליך יבוא כשתקראנו. התקראנו?

ר' משה ווהל נוטל את כפיו. הרבנית מערה מרק־עיסיות עם שעועית מן הקדירה לתוך פינכת־חרס צוננת. מזכירה לבעלה, שיאכל. המרק לא יעמוד בחומו.

— אין אני אוכל אלא מבישולה של הרבנית, — אומר ר' משה בצחוק קל. — רק האשה נאמנת בכל ענייני הבית — כל מה שנותנת לפני בעלה אוכל בלי לחקור, אם הוא אסור או מותר.

כרוב הזוגות המאושרים, דומה גם כאן: זה קולט ריח מזה, ויש ניצוצי אור במאכלים הדלים. ואילו הוא, פרץ... השיאוהו נערה שלא ראה קודם.

ביום החתונה התחיל מטפטף גשם והוא נמלט מתחת החופה הביתה. החופה רדפה אחריו. גבריאל יהודה ליכטנפלד, חותנו החריף במאתימאטיקה ובפולמוס, צחק: — מהרילפר, — כך הוא מכנהו דרך צחוק ובראשי־תיבות („מורנו הרב ר' יצחק לייבוש פרץ"), — ירא אתה, שתלך תמס? אינך עשוי נופת! — ושרה הכלה... דומה היה: הדמעות נוטפות לא רק מעיניה, אלא גם מלחייה, מסנטרה. מתנפנף משי־לוֹן. ממחטות־סלסלה. נעלי־לכה תופפות. רקדנים משובחים ולא משובחים. והנה בית מוצק כאלון. בית העשוי לעבור מאבות לבנים. והם... לא, לא לחינם בכתה שרה! המשום שלא היתה אחדות בנשמתם היה גופם מחולק, או המשום שגופם היה מחולק לא היתה אחדות בנשמתם?

— טוב, יצחק לייבוש. אשלח לו פתקא דבי דינא. ומה נתחדש אצלך? ספר!

ר' משה החל מסתכל באורחו. תמיד הרגיש: יש לו, ברוך השם, טביעת עין בנערים. וזה עוד בילדותו התנכר בשכלו בין בני גילו בתלמוד־תורה. והוא רצה לעשות ממנו כלי. כן, עתיד זה, חשב, להיות רב מאדירי־התורה ב„עיר ואם בישראל". כבודו יהיה מלא פולין. ואולם לשם כך אין לעסוק בשום שחוק והיתול. העיקר בעולם ללמוד, היטב ללמוד! ואילו הוא... ההשכלה! הפורש מן ההשכלה כפורש מן הקבר. לייבוש לא פרש — וסיים בפירוד מאשתו החסודה.

— עודך קובע, לפחות, עתים לתורה, לייבוש?

בחדר שוררת מתיחות מרוכזת. פרץ רוצה לומר:

— טוב אתה, רב, אבל במחיצתך הייתי תמיד צמא לאוויר. בעיניך כל מה שכתוב בכתב ישן אין להרהר אחריו. אני —

הדלת נפתחת כמאליה. אדם בעל פיאות שחורות וזקן לבן נכנס במתינות, כנוהג חשיבות בעצמו.

פרץ שמח, שיכול להעביר מבטו אל הבא. יש בכל אדם ואדם, אם יותר ואם פחות, כוח פרטי. פעם רצה פרץ לדעת ניגונים, שאנשים צריכים להם איש לפי צערו ולפי שמחתו. וזה —

— שלום עליכם! — אומר ר' משה ווהל. — ומי אתה?

— אני הגבאי של המגיד מטריסק, רב. הוא בא לזאמושץ׳ והוא שלח אותי לקרוא לכם להקביל את פניו.

ר׳ משה ווהל מחייך. קולו דק ומתגרה:

— לך אמור לו: אמנם, אני הייתי קודם סוחר פשוט, ורק כשאבדתי את הנדונייה שלי נעשיתי רב ואילו הוא משי בן משי, אטלס בן אטלס. אולם רב קודם לכבוד רבי!

גבאי ראשון, דומה נעשה עכשיו הבא גבאי שני.

— ומה רצונו של הרב לומר?

קולו של ר׳ משה ווהל גבוה עכשיו איצטבה אחת מברגיל:

— לא כבודי, כבוד התורה דורש לבוא תחילה למרא דאתרא!

ציפרים מצפצפות ועפות מעלה ומטה בדרך עקלתון. האור נסוג. דשאים מריחים כעשב־הקסם. אין ניכרת עוד באילנות החלודה הראשונה של סתיו. פעמוני בית־כניסה מצלצלים ערבית.

עורך־דין פרטי, יש לו לפרץ הרבה טרדות ובילבולים בענייני הפרנסה. שעות על שעות נתון לשיעבוד של שטרות ותעודות. וכמה אמרות חשוכות של ריב שומע וגם שתיקה של חושך. וטוב עכשיו לטייל. לשנות אוויר ומקום.

— סליחה? — מפנה עצמו פרץ לסגן־הרוקח.

— אמרתי: האם הפאן החשוב עודנו כותב חרוזים בפולנית?

— לא.

— והטעם, אם מותר לי לשאול את הפאן? הרי ז׳ארגון בכלל אינה לשון. ולשון הקודש כבר אינה לשון. ואילו פולנית... והמשכילים ש ל נ ו יש מהם גם בעלי־יכולת!

פרץ רואה: נברשת צפה בחלל אולם. גופות עצלים ודשנים. בובות־שחוק. ואחרים — עיניים מתנוצצות, חולניות. הצד השווה שבכולם — לא דא ולא הא, לא יהודי, לא פולני. הבשביל אלו ביקש לכתוב?

— אדוני, אם לשון של אם קשה למשורר, לשון חורגת קשה לו ביותר. הדימדומים מתעבים. עולה הירח. סוסים... לא סוסים כבדים, גסים,

העשויים למשוך קרונות טעונים, אלא סוסים קלים שדרכם להסיע נכבדים. המרכבה מתקדמת במהירות גוברת והולכת. מתקרבת אל המקום, ששם היו פעם שערי העיר. פרץ זוכר: עם שחר היתה מתרעת כאן חצוצרה והם היו נפתחים ועם חשכה היו תוקעים „זהרורי־ערבית".

— הפאן ראה?

מעיניו מוקפות־העיגולים של סגן־הרוקח ניכר: הוא נהנה עכשיו הנאה כפולה — ראשית, מריבה סגולה לשיעמום, שאין לו במה לבלות את זמנו הפנוי, ובזאמושץ' תהיה עכשיו ודאי מחלוקת גדולה. והשנית — תוקף של נצחון.

— הפאן ראה? זה היה הראבין מ...מ...כן, מטריסק! נפגע בכבודו — וברח. חשב, כי יעשה גם כאן עסק של ממון. הלא ה„ראבינים" האלו — כל אחד מהם גזלן של רבים! האין הפאן החשוב סבור כך?

בתי הסימטה מטילים עכשיו צילם הכחול, המשותף. כל הדלתות נעולות. כל החלונות מסוגרים. החלונות העגולים־למחצה של בית־הכנסת הגדול וחלונות מרובעים, פשוטים. דומה: העיר נעולה עכשיו בשנתה והשמים ערים ופתוחים. אי־משם ניגון של חצות. בשוק הישן, ברחובות שטופי־הלילה, דומה, מצטרף עכשיו הבלתי־מציאותי עם המציאותי.

פרץ מתבונן רגע סביב בפיזור הדעת ושב לכתוב בלא נשימה, כאילו כל המלים שמעלה על הנייר כותבים אותן באות אחת, אף שקוראים אותן בהרבה אותיות... הא, הנקודה האחרונה!

אישוניו של פרץ מודלקים. האם לא ביטא בסיפור קטן זה את אשר הרגיש זה כבר? אנשים אינם אוהבים את האדם מצד עצמו. אוהבים הם את הלבוש. אוהבים מלים הלקוחות מחיצוניות הכלים. אוהבים את המעמד. זה הוא „מורה מורנו". פלוני בעל תארים אלו ואלו הוא זה המשורר המקומי. המ... המשורר המקומי. וזה אדמ"ור. כן, אלו האדמו"רים! הנעוץ כוחם בזה שמתחת לשטריימיל? העיקר, השטריימיל. הוא הקובע עכשיו בחיינו והוא התובע: הבו לי כבוד וגדולה!

פרץ קם. מוזג לו כוס חמין. שמח הוא עכשיו לחוש את התה החם

צורב את חלל פיו, צורב את החיך שלו, את הלוע, צורב את הוושט ויורד ומעורר על־ידי האברים החיצוניים את הפנימיים, מעורר נקודה שבלבבו.

ופתע נזכר: בילדותו, בנעוריו היה רץ לקלויז הבלזי. אותה התלהבות של חסידי בלז! שם ראה יהודי אחד. בינוני בקומתו ופניו כמראה עפר ואפר. אפילו כשהיה רוחץ פניו דומה היה, שהוא צריך תוספת רחצה. אולם כשהיה מתחיל לשיר מתוך עצימת עיניים, היית תמה: כלום באמת מכוער הוא? וכלום זה אותו האדם? ואולי הביאתהו הנגינה לבחינת התגלות העצמיות?

בפסיעות נגררות עובר שומר־הלילה הזקן. שורק ג' פעמים.

ויש שפרץ היה נכנס בילדותו ובנעוריו ל„שטיבל" של גור. גם הם אינם מתפללים דרך הרגל ושיגרה, בקולות מיושנים, אלא בקולות של צער ובהתפעלות של שמחה. וכמה ניגונים שמע שם! לא שווים היו חסידי גור בקולותיהם ולא שווים בניגוניהם — זה שר ניגון נאה וזה ניגון שוטה, שאינו אומר כלום ואין מכוון כלום. אולם בשעת התעוררות פנימית היו שרים לפי כוחם ולמעלה מכוחם. והוא... שם היה מרגיש גם הוא, שלא כב„חדר", שאין בו בחינת שינה. אין לו קול נגינה ואין כוחו בשירה. אולם יש שפתע היה נופל שם זמר בחרוזים או בלא חרוזים לתוך פיו, ואין הוא יודע למה ומדוע. אך בהתבוננו קצת היה רואה, שחשב אותו רגע על משהו או על מישהו, שזמר זה שייך ומיוחד לו. ויש שהניגון משל עצמו הוא. ויש גם סיפורי־מעשיות ששמע שם והם עודם נטועים בנפשו כניגון חביב. גם מימרות.

— עבר אדם עבירה, — אמר הרבי מגור, — אל ישבר לבבו בוקר וערב בהירהורי־חרטה. שברון־לב אינו סגולה לתשובה. יעשה מעשים, יסמיך מיצווה לעבירה. מיצווה לעבירה!

אורלוגין־המשקלות העתיק, העשוי בצורת ארון צר וגבוה, מצלצל: אחת חסר רבע!

חסידי קוצק רגילים לשיר: „לקוצק אין נוסעים. לקוצק הולכים ברגל. לילך פירושו לעלות רגל, ורגל פירושו יום טוב. הנסיעה לקוצק יום טוב היא". האין כל יהודי הנוסע ל„רבי" יהודי של שבת ושל יום טוב?

פיסות נייר סובבות ונופלות אחת אחת לתוך הסל. פרץ מביט ואינו רואה. „החסידות נעה מכאן ואני מכאן. אולם לא במקרה תהא פגישתנו. שנינו זקוקים לתיקון — והבנה. לא, לא על־ידי תוף־הדוד המרעיש עצבים מתעורר עם, כי־אם על־ידי נגיעה בלב. — פרץ כובש עיניו העייפות בכפו. — אבל למה דרש הטריסקאי, שר' משה ווהל יבוא דווקא אליו? ומה הוא מרגיש עכשיו בנסעו מכאן?"

באילנות שבכפר כבר הוטלה חלודה אדומה וצהובה של סתיו. גשם קר, מתון מתחיל טורד ומטפטף ורווח בין טיפה לטיפה. ושוב באים ימים בהירים. רבים מבני טריסק עסוקים עכשיו ביותר. בעלי הבתים והעשירים סוכה בנויה להם, ואילו פשוטי־העם עושים דפנות סוכתם זה מארבע דלתות עקורות וישנות וזה מחלונות או מקרשים והפרוץ מרובה בה על העומד. על קירותיה פורשים סדינים לבנים לנוי, וגם כדי שלא ידעכו הנרות, כי יניקה גדולה בה לרוח.

אין יורד גשם, אבל לשמים מראה גשם. הלבנה הנראית למטה ברקק מרמזת ללבנה העליונה. ה„מגיד" מטריסק יוצא מפתח „חצרו". היקף לפניו ולאחריו.

— עשו דרך!

— הרבי הולך! עשו דרך!

כנף אחת של צווארונו מלבינה על שחור הקאפוטה שלו. גבותיו פרועות וסומרות עכשיו יותר מאשר תמיד. עיניו העמיקו בעת האחרונה וחוטמו נתחדד. הזסשר"ץ של צעדים נידם. ה„מגיד" שוהה על סף הסוכה. אינו נכנס לפנים. החסידים עומדים דחוקים ולחוצים.

— דכ"א נוטריקון 'דירה, 'כלים, 'אשה, — פותח הוא אט ובלחש במעין ניגון. — אולם יש שלאדם דירה נאה וכלים נאים ואשה נאה, ואף־על־פי־כן הוא מדוכא.

לירח עכשיו גוון של אתרוג. עיני ה„מגיד", שיצוקות בהן דאגה ומחשבה, מביטות נכחן. ב„עולם" תמיהה — לא בדרך כלל הוא מדבר עכשיו, אלא בדרך פרט. ותמיד הוא נותן להם תיקונים, כוונות

וייחודים, כל אחד לפי פגם שלו. עכשיו, דומה, מבקש תיקון לעצמו.

— יהודים, העיקר להגיע לחידוש הדעת. העיקר לדעת את האין־סוף, לא לעשות ספרים או „תורות" אין קץ. אני החלפתי הרבה פעמים אין קץ באין סוף ובכתב־חידושי אין על הרוב חידושים. ונסעתי לזאמושץ, עיר של מתנגדים. אולי דווקא מחמת חולשת דעתי ביקשתי להראות, שיש עדיפות לתורתי יותר מתורתו של הרב דשם, המתנגד. מוחו יותר מוח הזכרון ממוח המחשבה ומוח הדמיון. יבוא הוא תחילה אלי! אברהם הוא הראשון מז' האושפיזין. אברהם הוא בחינת הכוהן הגדול! אחר־כך ירדה עלי עצבות גדולה ואמרתי לעצמי: אברהם, אברהם, רגלך האחת כבר עומדת בקבר ואתה משקר כל־כך. גם מתוך מחשבות של מיצוות מגיעים למעשים של עבירה. וכמה קל למצוא תירוצים טובים למעשים רעים!

עננים אפורים וסגוליים עושים מלבוש ללבנה. הצפרדעים מרימות קולותיהן ברקק. בנייני ה„חצר", אשר כמראה צל להם עכשיו, מאירים בחלונות של חג.

— יהודים, בתפילת ימים נוראים אמרנו, שהאדם משול „כחרס הנשבר" והרי לסוכה אסור להכניס כלי־חרס. אולם עכשיו שעלה על דעתי מאמר חז"ל: „כלי־חרס אין להם תקנה אלא שבירה" — ושברתי לבבי לפני הריבונו של עולם. ועתה ניכנס. סוכ"ה נוטריקון 'סומך 'כל 'הנופלים 'וזוקף 'כל 'הכפופים, שעל־ידי מיצוות סוכה סומך השם יתברך לכל אותם שהם בבחינת נפילה. יהודים, סוכה היא כסוד אמא המסוככת על בניה!

והמגיד מטריסק נכנס. אולם שלא כתמיד דומה, כאילו הוא מוחרד במקצת, כאילו נרדף על־ידי מישהו סמוי מן העין והוא מצפין את עצמו בסוכה. אחריו פורץ פנימה ההמון בנחשול הומה ושמח. מצד הקרירות יש עכשיו בלילה לא מנשימת הסתיו, אלא מנשימת החורף הקרוב.

יום תמוז. האור עכשיו חום והחום — אור. רק פה ושם צללים, מידת לילה במידת יום. שני שוורים, שחוטי־ריר דבוקים בשפתיהם, פוסעים לא ישנים ולא ערים. מצד זה ומצד זה שורות של שיפון גבוה ודגן שהצהיב.

סוסים קצרי־קומה וארוכי־שיער מושכים עגלה מקורה, שריחה עטרן ועור.

— טוב היה להרטיב עכשיו את השפתיים במעט „לחיים", — אומר סוחר־תבואה. — לגימת יי"ש מחממת בחורף ומצננת בקיץ!

קרון־הדואר עובר בצילצול. ניצוץ השמש מאיר אל עבר פניו של זקן, פנים של סבא.

— שמעתם, מה שהרבי, שיחיה, אמר זה לא כבר? כמן בחכמת המיספר יש אות עגולה, שהיא בפני עצמה אינה כלום, אבל בהצטרפה הריהי עשויה להגדיל מיספר לעשיריות ומאות ואלפים ורבבות, כך גם הפרט המצטרף לכלל. כן, יש שמחה גדולה לנסוע לרבי.

קציץ, שכובע לבן לו של קיץ, דוהר ועובר, כשהוא מניח אחריו איבוך של אבק. שני סוסים רועים בקרפף ונודף מהם ריח עשבים לעוסים. במשעול צדדי פוסע כפרי יחף, הטעון תרמיל על שכמו. יהודי מדפיס את צעדיו בחולות הדרך ומטה מעוקם בידו. בעל־כוח הוא, אבל כשאוחז בשעת ההקפות את ספר־התורה, דומה, ה„ספר" גדול ממנו. „לרבי?" „אלא מה? עלה ושב!" הסוסים, שהלכו הילוך עצלני, כאילו בועטים בטחב, וגם בחום היום, במשא הכבד, מוסיפים עכשיו צעד. הנה הכפר. פה ושם מבהיקה הטוריה בין אילנות. ניצוצות אש מתנוצצים בגליה. והנה בתים בלי סדר. גגות־קש וקירות־חימר. השוק, עשרות חנויות ושתי בארות עם שרשראות. טריסק! מזדקרים ראשי המיגדל של ה„קושציול". כאי שרועה בצד העיירה ה„חצר". הא, עוד מעט יריחו כאן הבאים ריח חלות ועוגות שנאפו בכל מיני ייפוי ואיפוי בתנור, יקנחו דגים מפולפלים בלגימת יי"ש ויערב להם ויבושם להם.

ואולם מה הרעש? מה הקולות? זקנה ספק מיללת ספק שרה בקול צרוד של תיבת נגינה ישנה. אנשים עוברים במדרכת־העץ ונשימתם בהולה. נשים עושות יום־כיפור קטן. מה קרה? מה העניין? והנה אחד הגבאים. גופו מגודל ביותר, תופס הרבה מקום בעולם. אולם עכשיו הוטל פגם במידת הביטחון שלו.

— כלום לא שמעתם? הרבי איננו!

האנשים מלבינים עד שרשי שערותיהם.

— מ ה? אבל האיך אפשר? כלום היה חולה?

בפונדק אחד יושבים בני־אדם ממקומות קרובים ורחוקים. כאן בעלי־פרנסה ואנשים המתפרנסים „ממה שיהיה". שולחן של פונדק לעולם אינו עומד ריקם. אולם עכשיו, בשעת בילבול ועירבוב הנשמות, אין חושב על אוכל, אין חושב על שינה.

— התדעו, — אומר אחד שאינו נאנח כשאר, ולא עוד אלא שמגלה פנים שוחקות, — הסב שלי היה אומר: איני מבקש מהריבונו של עולם אלא דבר אחד: שאמות בריא. — שתמות בריא? — שאלתי בצחוק של תמיהה. — כן, — הסביר לי, — בלא חולי ארוך ואכזרי. והרבי שלנו ישב לבדו בחדרו ופתע כבה נרו. הרי מיתת נשיקה היא כמו שינה!

— ב ש ב י ל ו, ר' בר, אבל בשבילנו זו מכה גדולה! לפתע פתאום! ר' נחום בצ'רנוביל אמר, שעולם הוא מלשון נעלם, כי בכל דבר יש אלוהות, רק שהוא נעלם. ובפרט בצדיק כרבנו. ועכשיו איננו עוד — לא הנגלה שבו ולא הנעלם שבו.

— אתם יודעים, רבותי? זה מזמן רציתי לנסוע לכאן... לראות את פניו... לדבר עמו... ודחיתי... אסור לדחות! הא? אסור לדחות!

— ואני.. יהודים, עכשיו אני מבין: באותו הלילה — אתם זוכרים? כשעמד לפני הסוכה! — כאילו נזרקה בו נבואה קטנה על סופו הקרוב.

עשן סיגריה צף בחלל רצועה אפרפרה־כחולה.

— וכלום באמת נפטר לפתע־פתאום, רבותי? יש רק מחלה, גלוי, יותר ומחלה גלויה פחות.

הזמן מניע עריסות. הזמן מוחק מצבות. הזמן צוחק כילד, מחייך כנערה אוהבת. הזמן מיילל יללה לילית כזקנה מרת־נפש. הזמן זורם עם החיים. הזמן קופא עם המתים. אולם הסתלקותו של המגיד אינה נשכחת בטריסק ובכל העיירות שחסידיו נמצאים. יום ההילולא שלו הוא יום של שמחה. לאיזו ישיבה של מעלה העלו נשמתו? לישיבת רבי עקיבא או לישיבת רבי אלעזר הגדול או לישיבת רבי שמעון בר יוחאי או לישיבת

הנביאים? על כל פנים יש שמחה גדולה בכל הספירות בעלמא דחירות. וגם בעיירות למטה. במאצייב, למשל, מקשטים עוד בערבו של א׳ תמוז הבחורים הלומדים את בית־הכנסת הטריסקאי. מכינים פנס גדול של נייר, ואחד מהם, אמן בציור אותיות ועיטורי „מזרחים״ ותשמישי־קדושה, מעלה על הפנס תמונות של חיות משונות וכל מיני עיטורים ואותיות מאירות עיניים: „ב׳ תמוז, הילולא דר׳ הקדוש המגיד זצוק״ל״. את הפנס מחפים בנייר אדום ותולים אותו באמצע בית־הכנסת והוא סובב והולך ואש הנר שמבפנים מבליטה כלפי חוץ את התמונות ואת האותיות. ועל כל החלונות ועל השולחנות ועל השטנדראות קובעים נרות ובערב מעלים אותם למאות — אורים גדולים. צעירים וזקנים מעוררים שירה — ניגונים שיש בהם מיסוד היחד והם מטפחים בידיהם ומשתלבים בריקוד כעגולה אחת ממש, והם מרגישים: העלאה ש ל ו שהיא בלי שיעור וערך, היא גם העלאה ש ל ה ם. וכמו בחלום רבים מהם עכשיו למעלה מן הזמניות. הבט — ה ו א! — לא כמו בשנתו האחרונה, כשהיה יושב בכוח לא־שלו, אלא צעיר יותר. המקטרת ארוכת־הקנה בפיו, ודומה: הגוף שלו בבחינת נשמה.

חסידים אלו מקיימים עכשיו כבוד רבי גם בר׳ מוטלי הגר בוולאדאווקי וגם בר׳ יעקב לייבּנוי בטריסק. הרי שניהם בניו ש ל ו, שניהם בניהם של קדושים. אולם בשתי ה„חצרות״ אין מביטים בעין יפה על חסיד שהוא בבחינת מי שיכול לנסוע בעמידה על שני סוסים, להבדיל. חסידות פירושה השתייכות גמורה. וטריסק גוברת והולכת. המשום שרבים אדוקים ברבי החדש, הצעיר, או המשום שרבים אדוקים בטריסק ללא גבול?

ובשפיקוב... לאט לך! על ראשי אצבעותיך! בעריסה מנמנם תינוק בריא, חם ויבש — אך זה הרדימוהו ב„אלי־ליו־ליו״ — משה־דויד׳ל, אחיו הצעיר של יצחק־נחום׳ל. אמא עודנה בעשור הראשון של חייה, ועוד תעבורנה שנים עד שתגיע ל„חצר״ של טריסק, מרכז־העצבים של יהדות ווהלין.

ועכשיו הבה נמשיך בזכרונות.

ב. צוהר לתיבה

לשפיקוב בא אחד מצפת. ר׳ אהרון שמו. בעל זקן קטן. בדברו אינו מביט בפני אנשים אלא כלפי מעלה. וסבור הוא בלשון הפך לשון: „מי שאינו מאמין כי־אם בפשט הוא טפש!״ ויותר משיצחק־נחום׳ל, שפיאות מסולסלות לו, מנענע גופו על הגמרא — מבקש ר׳ אהרון להסיע את דמיונו לרשות ההעלם, לסודות הקבלה.

וכנגד זה הולך ונפתח לפני חייקה׳לי עולם אחר, עולם שרוח החדש מרחפת עליו.

אמנם בשפיקוב אין להשיג ספרים בהשאלה. אולם כל שבועיים בא ליריד פינחס מוכר־הספרים מקראסני, היא העיירה הידועה על־ידי הקבר שבמרכזה סמוך לבית־הכנסת בו נטמנו חתן־וכלה, שגייסות חמלניצקי הרגו מתחת לחופתם בשנת ת״ח. פעמיים בחודש בא פינחס שפיקובה, ומלבד ספרי רומ״ל, „ארבע כנפות״, ציציות, מזוזות וכל מיני תשמישי קדושה; מלבד שיני־זאבים לתינוקות קטנים וקונכיות וכדומה וכל מיני כלי־נחושת ופליז — יש באוצרו הטוב גם סיפורי־מעשיות של שמ״ר, בלובשטיין, „הנער הפולני״ של לינצקי, הרומאנים של א. מ. דיק, שהוא נותנם לקרוא בהשאלה. ויש לו גם קונטרסים אידיים, שעל שערם כתוב באותיות גדולות: „מעשה נפלא, שבשעת קריאתו הכול צוחקים על־כרחם״. או: „מעשה באח של זהב ואח של כסף, שמחה פלאכטה, גצל כאלאטניק״.

ביום א׳ היה פינחס משאיל את ספריו בתנאי גמור ומפורש, שחייבים להחזירם לו בראשית השבוע הבא. באיזה קוצר־רוח היו מצפות לו המשרתות ונערות־המיטבח! וגם בנות ה„חצר״. הרי גם הסבתא חנה׳לי מראחמיסטריווקה היתה קוראה בדברי חולין, ואפילו אינם כתובים בלשון הקודש. מרוב קריאה היו ספריו של פינחס משומשים ביותר. פעמים היו חסרים כמה דפים. אולם לא היו מצטערים הרבה על כך. כמו בתיאטרון העתיק היה הדמיון משלים את החסר.

לימים נתיישב בדעתו אליה, בחור צעיר הלהוט אחרי הקריאה ואינו תולה הסכמתו בהסכמת הגדולים ממנו, שבמקום לעמוד על המקח עם ר׳

פינחס בשעה שאין לו דמים, טוב יותר שהוא עצמו ישיג את הספרים ממקור ראשון או שני.

והואיל ואליה זה ובני משפחתו מילאו תפקיד נכבד בהתפתחותה הרוחנית של אמא, צריך אני להעלותם בסיפורי.

אביו, ר' מרדכי בר, היה חסיד ולמדן ובית לו משלו ברחוב הראשי. לחנותו היו מביאים תיבות דבש מוואלאכיה, חביות יינות טובים הראויים לקידוש ולהבדלה מביסראביה וחביות מלח, יי"ש ודגים מלוחים, וכמה מיני בשמים ושעווה עם שאר ההצטרכויות בעיירה. אולם לא הוא הכניס את הדמים. כשחלתה אשתו, אשת־החיל, התחיל הפדיון בחנות פוחת והולך. ורפואה בדוקה ומנוסה למחלתה אין, ויש לנסות בכל פעם רופאים חדשים ותרופות חדשות. ר' מרדכי בר השכיר את הבית ועבר עם משפחתו למרתף. הוא התחיל עכשיו לעסוק בתיקון ערדליים ישנים. אולם כמה ערדליים יש בעיירה? בנו בכורו אברהם'ל היה נאמן אצל גיסו ביער. שלושת בניו האחרים — לייב, אליה ומשה'לי נעשו „יושבים" ב„חצר".

תחילה היה לייב, הרואה תמיד קושייה במקום שאין אפילו התחלת קושייה, לומד בבית־המדרש דמתא, והיו מרננים אחריו שנחמץ קצת: הוא ושניים מחבריו היו קוראים טריפה פסולה. אולם הנה הולך ובא זמנו של לייב להיצבא. שלוש שנים רצופות עינה עצמו ודומה היה, אין הוא מסגף עצמו כדי להשתחרר מידי „יוון", אלא מעניש עצמו. במשך חדשים היה מרבה לשתות יום יום מלח ממרורים, וכששוחרר לבסוף היו תוקפים אותו מכאובים ויש שהיה מקיא. הרופאים אמרו: כיבי־הקיבה! — וגזרו עליו כל מיני ריפוי, והעיקר, ריפוי במזונות. לייב נשתנה כולו. החליף סיטרא אחרא בסיטרא, כפי שהיה אומר. בעל תשובה, נעשה קנאי שבקנאים. היה מהלך בחשאי, דרך חיקור וניקור — האין מעיין, חלילה, אחד ה„יושבים" בספר, שיש בו איזה מיחוש איסור?

חייקה'לי גונזת אוצרותיה במקום שאין שום יד, דומה לה, יכולה לשלוט בהם. אולם לייב מופיע בכל פעם לפני הסבתא. קולו של האברך יבש וזקן:

— רבנית, אין את יודעת כלל איזה סם־המוות יש בזה! — הוא מוציא מטפחת ומעבירה על פניו. — „לא יכשלו הרגליים רק לאשמת העיניים". שאלי אותי ואומר לך. מבשרי אחזה זאת!

והסבתא חווה'לי נבהלת מאוד. האם לא קמה הרוח החדשה להרוס את כל החצרות? מספרים: בטאלנה התחילו הבחורים ה„יושבים", שנתפסו בסתר להשכלה, ממשיכים הירהור בר' דוידל עצמו — הוא „עובר־בטל" קצת מרוב זיקנה, אומרים, נותן עינו בכוס! והעיקר, הם ביקשו לפגוע בכל חסיד, שיש לו נטייה להתנגד להשכלה. הנה הוא מבקש לחטוף „שיריים" והבחורים מעמידים פנים, כאילו רצונם לזכות מחלקו הטוב וסוגרים בכף־ידו את חתיכת הפשטידה, שחומה מכביד על נשימתו עד כדי צעקה. והנה נדחק חסיד אחר לגשת אל שולחנו של הרבי, שיחיה, ופתאום מטילה ידו של אחד הבחורים, מעשה־קונדס, את כובעו ארצה. האיש חוזר ומכסה את ראשו ומעיף מבט־שאלה ותהייה מסביב לו. ואולי אין זה אלא מקרה בעלמא? אולם כל הבחורים מעידים, שפלוני בן פלוני הוא שהשליך את כובעו מעליו בכוונה, כדי להקדים ולהגיע לשולחן הרבי. מתחלת מריבה. שירה של חג ודברים של חג מעלים אכילה סתם לסעודה. שתיקה של רוגז או דברים של כעס מורידים סעודה לחולי־חולין. עכשיו, אחרי פטירתו של ר' דוידל, מורגשת בטאלנה, הבנויה בשפלה והרים מסביב לה, ירידה גדולה. והרי קודם היו נוהרים שמה חסידים מכל קצות אוקראינה וביסאראביה. כל בית היה משמש אכסנייה.

גם ראחמיסטריווקה נשתנתה. מיום שנתארע אותו המעשה ומשה'לי ברח לונדונה ומשם פאריסה ולומד שם בגילוי הראש, ויש אומרים, שמרים יד במיצוות התורה — כל ספר חדש הוא שם בגדר טריפה ומקפידים יותר על כל אפרוח שהוא בתחילת ריקומו. גם בסקווירה, מספרים, ניטלה עכשיו מבחורים רבים המנוחה כמו מעופות־נוד לפני נדודיהם. דומה: רק ה„חצר" בטריסק היא לבדה אינה הולכת לרוח העת החדשה.

יש שלבה של הסבתא חווה'לי דופק כבדות, קצובות. אולם יותר משהיא מחמרת על אחרים, היא מחמרת על עצמה.

ואם לייב משגיח, שלא יכנס ארס ההשכלה ל„חצר" של שפיקוב, הנה

דואג דווקא אחיו אליה, בחור כבן שש־עשרה, להפצת ההשכלה. היפוכו הגמור של לייב הוא אותו אליה. בעל חושים חריפים. עליז־החיים וחיוכו הרחב עליז־הריעות. אליה השיג סוף־סוף כמה רובלים וקיבל מבארדיצ׳וב משלוח של הרומאנים החדשים ביותר וכן ספרים אחרים. את הספרים הכשרים הריהו מוכר בבית־המדרש. את הפסולים מגניב למי שצריך בדרכים שונות.

לילה. כל העיירה, כל ה„חצר״ ונספחותיה שרויים באפילה. זה ישן בשקט וזה מדבר בשנתו. בחינת שינה בלילה היא חושך בחושך. ובחדר אחד ב„חצר״ אור. כן, עכשיו יכולה חייקה׳לי לקרוא! היא אמרה, שיראה לישון באופל והאמינו לה. אמנם, מנורת־הנפט גדולה ופתילתה מותקנת יפה, אבל העמידוה על גבי השידה בקצה השני של החדר והאור הנופל על הספר קלוש ביותר. עתים יצוקה עייפות מרובה באבריה של חייקה׳לי כמו אחרי דרך ארוכה. ואף־על־פי־כן היא קוראת לילות שלימים.

מכל הספרים לוקחים את לבה ביותר סיפורי שמ״ר „מחיי עמנו בדורות שהיו לפנינו״. הורדוס, המתוח כחבל של תליין. מרים החשמונאית. מלכות, בתי אסורים ובתי ייסורים. „ארוסתם של שלושה חתנים״ (מימי אלכסנדר ינאי) וסיפורים אחרים. סיפורים, שבהם הדמיון והמציאות בשער הסמיכות. נהר השיכחה, אומרים, משכח את כל הטובל בו. כאן קם העבר לתחייה. וכאן בלועה פנימיותו של אדם בתוך חיצוניותו: זה „אביר־אל־דופי״ וזה שחור משחור. והתענוג שבהשתתפות בצער!

הימים ימי שלהי ההשכלה וחבלי הלידה של התנועה הלאומית. ויש הבדל רב בין המשכילים של עכשיו לבין המשכילים קודם. הללו חלמו על התמזגות („סליאַניע״ בלעז) עם העם הרוסי. בהרב בעל „רשימות יהודי״ נשא איכרה לאשה, לא היה שותה מכוס שאינה מלאה — הכדי להידמות לעם־הארץ או מצער שבלב? — ומת שיכור ברחוב. הסופר ליוואנדה, שנעשה אחר־כך חובב־ציון, הטיף בכמה מסיפוריו הראשונים לשמד. והוא לא היה יוצא מן הכלל באותו הדור, שביקש לא רק לעשות צוהר לתיבה, להכניס אור לחיינו. חילוף־הצורה הוא לא תמיד חילוף־תוכן. הם שאפו למהפכה הגדולה העוקרת כל המחיצות. אולם הפרעות

בקיוב, סמילה, יאַליסַוואַטגראַד ובהרבה מקומות אחרים היטו את הנוער לצד אחר. לא רק הקיסר הוא שמד או השמדה! בכפרים אומרים האיכרים: „כך מגיע להם לאותם איצקים מנוולים — מוצצים הם דמם של אנשים פראבוסלאביים כשרים!" גם הנוער של עכשיו יש בו מיסוד האש. גם הנוער של עכשיו אינו עומד לפני הוריו ומוריו כפוף־ראש. אולם מבקש הוא להכיר עברו של ישראל וחולם על עתידו.

קורי־עכביש תלויים בין האילנות. חזנים גומעים עכשיו בוקר בוקר ביצת תרנגולת עם מעט סוכר־טרשים דק כקמח, — רפואה שלא יהא ניחר גרונם. בני העיירה הולכים על ציון קברו של ר' נחומצי, אבי הסב, לבקש רחמים; הולכים להשתטח על קברי אבות. אשה מקשת במקל על קבר בעלה:

— התפלל עבור ילדיך!

קודם ימי הסליחות מתחילים לבוא בני הכפרים ושוכרים להם בשפיקוב דירה לגור שם עם בני ביתם במשך כל הימים הנוראים עד אחר יום הקדוש.

לילה. בשמים הנמוכים מתחשרים עננים. מנורה מאירה בחדר אחד ב„חצר". חייקה־לי מחזירה עצמה לרגע — לא אל החדר ומלואו, אלא לנקודה אחת שבו. ופתע נזכרת: הרי הלילה זכור־ברית! עוד מעט יעוררו את הילדים לקום לסליחות. והיא ממהרת להצניע את הספר ועושה עצמה ישנה.

לקום לסליחות תמיד כחג הוא לה. לילות הסתיו! סוד וכיסוי הסוד. השמש הולך לעורר את בעלי־הבתים. דופק ג' פעמים על הפתח, כנהוג, ורוב האנשים מתעוררים בדפיקה ראשונה (רבים הקיצו עוד קודם לכן מעצמם כמין משמר קדמי) והם מתלבשים תיכף ומיד. מפסיעים בחשכה עם פנס ביד. מטפטף גשם דק, לא כגשם של אביב שנותן חיות לעשב. והנה בית־המדרש המואר. נשמע ניגון חצות בקולות נעימים עמוקים מאוד. כמה התעוררות בפני האנשים, והכול, הכול כה חביב וכה סודי! כתוב: „לולא התמהמהנו כי עתה שבנו זה פעמיים". ל ו ל א — אותיות

א ל ו ל. אין להתמהמה עכשיו בתשובה. עיניה של חייקה׳לי האדומות עכשיו עיניים של זכוכית. הסיפון הוא מאוד מאוד למעלה. והנה מתחיל הכול שוקע למטה. ולמה זה עשן מתפשט והולך?

— ראו נא, — אומרת הסבתא חווה׳לי בדאגה. — היא חיוורת, כאילו עומדת להתעלף! שמא, חס ושלום, הצטננה בגשם? לא, חום אין לה. כואב לך דבר מה? לא? לא ישנת כל צרכך. לכי הביתה.

גם אני רוצה לומר את כ ל הסליחות.

— בשנה הבאה, אם ירצה השם. ועכשיו לכי הביתה!

שוב היא בינה לבין עצמה. דומייה מעובה עכשיו בבית, שאפשר לתפוס כמעט בחושים. עכשיו כשהיא שוכבת עוברת קימעה קימעה הסחרחורת שלה. שוב אין דעתה מעומעמת עליה. ואין היא יודעת, מה רוצה היא יותר — לקרוא בלי סוף או לדעת סופו של הסיפור. אבל מה זה? מה קול החריקה? הם חוזרים? כבר? לא! עוד יש זמן. אלא שיש לתת תמיד את הדעת על הסכנות. אחיו של אהרל מתתיהו׳ס התחיל לומד בסודי סודות דיקדוק. אולם מורגל הוא לדבר בשנתו ופעם בלילה התחיל חוזר בקול: „פקוד, פקדתי!״ ולייב מיטיב לשמוע. גם בשנתו הוא שומע. וזמן רב הלך הרוגז אחרי המדקדק הצעיר כחייל אחרי אסיר.

הלילות מאירים לא באור של מעלה, אלא באור של מטה, של אדמה לבנה. יש שדומה: עוד רגע ייפתחו התריסים והדלת מתוך דחיפת הרוח. בנות ה„חצר״ מסיחות באליה. הוא נמשך אחרי ספרים. אולם נקודת־הלב שלו — הציור. תחילה היה מצייר כאילו באקראי ואגב־אורחא, ועכשיו בכל רגע פנוי. והכול משתאים. אתה רואה בחוש את ההבדל המיוחד שבין אדם לאדם: זה ראש וזה בחינת רגל וזה עין. ואליה מוחק ומוחה מה שבידו, והנה צורות אחרות לפניו; צורות המצטיירות מעצמו ומתוכו.

ב„מזרחים״ שלו או בכרטיסי־חנוכה שלו, שיש בהם הידור־מלאכה, מתפאר גם לייב. אולם כועס הוא על אחיו, שנותן זמנו לדברי הבאי. הוא, לייב, אינו מצטיין בחריפות יתירה, אבל מתמיד גדול הוא.

בדממת הלילה מחליט אליה החלטה. לא, הוא לא יישב כאן כל חייו. ומה תכלית כאן, בין תנור וכיריים? לודז! „מאנצ׳סטר של פולין״.

והיא מרכז לא רק למלאכה, אלא גם למלאכת־מחשבת. שם יושבים האמנים המפורסמים גליצנשטיין, הירשנברג — זה בעל ה„גלות" — וליאופולד פיליכובסקי. והיא גם עיר מולדתו של דויד פרישמאן.

ויום אחד צורר אליה בצרור קטן כמה כותנות וכמה זוגות של גרבי־צמר עבים ופוסע לאורך הכביש משפיקוב לראכני. ריח מוכר ולא מוכר, ריח מגרה של פחם. והנה הרחבה שלפני התחנה האדומה. סוחרים ובעלי־עגלות מהעיירה. אליה חש עקיצות בערפו — שערו מסתמר בכוח איזה אינסטינקט שמחוץ לתחום הכרתו. עלולים הללו ליקח אותו בלא דיבור הביתה. לא! לא יותר „עשה כך ואל תעשה כך. צייר את זה ואל תצייר את זה!" כחיה רדופת־שריפה ביער המבקשת לה מקלט בבריכה, מתחזק עכשיו אליה עוד יותר בהחלטתו. אמנם, במעט שטרי־הכסף שבכיסו קשה לו לקנות כרטיס, כאשר חשב. אבל הוא יסע ויגיע! סוף־סוף באה הרכבת בקול נקישת גלגלים. מתוך הקטר נראה מכונאי, שהפחם שקוע בקמטי פניו. הפעמון מצלצל. אליה קופץ לתוך הרכבת המיטלטלת מתוך נשיפות קצובות ועמוקות. קרון המחלקה הרביעית. החלל כחול מעשן מאחורקה * מרה. כאן פשוטי־עם וכפריים, שלפניהם גוון של חומר שרוף. כאן סוחרים המחזרים בערים ובעיירות, מגידים, גבאים ומוכיחים המסבבים בקהילות ישראל. איכר משמיע את נחרתו בקצב, כשפיו פעור. נכנס הממונה על הכרטיסים. אליה מסתיר עצמו מתחת לאחד הספסלים הקשים, ודומה לו: הוא עושה עצמו בר־מינן. וכשהממונה עובר, רומזים לו לצאת ושואלים אותו: לאיזה מקום אתה הולך? ואולם לא תמיד החבורה כשורה. פעם, כשהתחבא מתחת לספסל גנבו ממנו את צרורו, שהיה גם צרור החיים והמזון שלו, ולא אחת נפל בידי בודקי־הכרטיסים. זה משמיטו סתם בתחנה הסמוכה וזה — רק אחרי מיקוח. ושוב הקישקוש הריתמי של הגלגלים. חולפים יערות ירוקי־עד, שקרקעם שטוחה מחטים חומות; חולפים שדות, שדומייה גדולה חיה ונושמת בתוכם. שבועות שלימים נמשכת נסיעתו של אליה, ולבסוף מגיע למחוז־חפצו. בתים — דיוטות זו על גבי זו, ודומה, גוון מעושן לרחובות. בני־אדם

* טבק זול.

ממהרים לכאן ולכאן, כאילו כולם להוטים אחרי רווחים מהירים. ואין משגיח בו, בבחור משפיקוב, כאילו אורח הוא שבא לא בזמנו.

הוא מוצא לו עבודה בתור משרת בחנות, שאפשר להשיג בה גם יין וגם בשר מעושן ונקניק. הפירחח מוצא חן בעיני החנווני. אמנם, אין בו נאמנות ללא תנאי של כלב. אדרבה. חוצפה יש בו, אבל זריז וממולח. אליה מתחיל להרוויח. אולם כלום לשם כך בא ללודז? הוא מבקש ליכנס לבית־ספר לציור. כל אחד טורק בפניו את הדלת. והדומייה הריקה אחר־כך בפינתו הקטנה. מה לנער משרת ולציור?

רק בתו של החנווני, נערה שמעולם לא צחקה צחוק גלוי — אולי משום שהרגישה עצמה תמיד אשמה על שאינה יפה — נעשתה לו כמין צל חם, טוב, שותק ומלא השתתפות בצערו ובתקוותיו.

והנה מתארע מעשה. פעם הוא מצייר בשביל בעל החנות כרטיס של „לשנה טובה". ה„רבינר" של לודז, שיש חשיבות שקטה במבטו, תמה: מניין לו לחנווני מעשה־אמנות כזה? — והוא מחליט לדחוף את הדלת לפני הבחור. משיג בשבילו תמיכה אצל עשיר אחד חשוך־בנים. בעיני אותו איש ואשתו תמיכה זו היא בחינת אימוץ של בן, העשוי לגרום להם נחת רוח.

אחד המורים המעולים מכין את אליה לבית־הספר לציור. לודז רועשת ב„כוכב" החדש. גם עתוני־וארשה מלאים תהילתו. מעטים העולים. וזה — חבריו עלייתם בקו אלכסון והוא בקו ישר! בימים הראשונים קשה לאליה המעבר מהאלשמיות להיזרקות פתאומית זו לתוך העולם. אולם חביבה עליו סביבתו החדשה. כאן לא ריח השום של הנקניק, האדים של סביאה מרוכזת ולא מרוכזת. אוהב הוא את ניחוח הצבעים. את ההרצאות. את השיחות והטיולים. את מישחק האורות על גבי השטיחים. בעל חנות היין מרבה עכשיו לחשוב. אמנם, גם קודם מצא הבחור חן בעיניו. אבל שידוך? מה למשרת ולבתו? אולם עכשיו כשהכול אומרים, שאותו בחור יהיה יושב ברומו של עולם, שמח הוא לו כשם שאשתו שמחה לאבן טובה. ויש למהר ולכתוב קישור התנאים. ובתנאים הוא יבטיח עצמו בכל מיני קנסים של ממון, שיוטלו על אליה באם יתחרט. ואליה... הוא שומע ואינו

שומע. מסכים. ואולם בלילות שקט של מסדרון בבית־חולים. שיירים של סיגאריות כבויות במאפרה. הנה מצלצל שעון־הקוקיה שלוש. גרונו של אליה יבש. נשואי־אונס? לא! ובוקר אחד תועות עיניו הבהולות של המחותן לצדדין בחדר הריק. המ... הבחור הסתלק. אבל אולי דעתו עוד לחזור? הרי כאן הצליח!

בפאריס גר אליה בסימטה קטנה, שדומה כולה כוכים עתיקים. הוא נתנסה בכל מיני עבודות פרך. למד צרפתית. חשב על עתידו. סטודנט אחד שואל את רעהו: „מה תעשה, כשתסיים את לימודיך?" „הו, אניח עוד לאבי לעבוד כמה שנים, ואחר־כך אחיה לי במנוחה על הכנסת קרקעותי". אליה לא רצה עכשיו לסמוך לא על אב ולא על נדיב. הוא החליט לצרף מלאכה למלאכת מחשבת. התחיל לומד אמנות הסריגה של גובלנים ושטיחים.

בוקר. ב„חצר" של שפיקוב מתחילים לעשות מרקחת.

לאה ה„לאפאצאנית", שעיניה משגרות דמעות תמיד, וסוסיה יוטא'ס הגוצה, הזריזה והנקיה ביותר, באות ואחריהן גוי בכותונת רקומה ומכנסי־בד, מגבעת־קש גדולה בראשו ובידיו דליי־פחים חדשים ובהם ענבי־שועל, שאלו מהם ירקותם בלבד, דומה, מקהה את השיניים ולאלו מהם טעם מר ומתוק גם יחד; דומדמניות אדומות ופירות אחרים. והנה מביא נפה המלאה ורדים חיווריינים, המכונים ורדים של תה וריחם העדין נודף באף ועליהם באים ליתן טעם בקלחת. גוי זה וחבריו בעלי „חזקה" הם להביא שנה שנה ל„חצר" את ביכוריהם.

אולם אין דעתה של חייקה'לי נתונה עכשיו לא לפירות ולא למרקחת. מכתב, והבול צרפתי. בול הוא הגבול שבין כאן ושם. כאן חלל סגור. ושם... ועל מה כותב אליה לאחיו הצעיר משה'לי — ואולי מתכוון הוא גם לבנות ה„חצר"? מכתב זה לא ישתכח מלבה של חייקה'לי.

העכביש טווה רשת־קוריו והדבורה עושה את תאי־השעווה שלה בכוח יצר הטבוע בהם מלידה. הציפרים יוצאות לנדודים והבונים, אלא הכרסמנים המופלאים, מצטרפים למאות ומקימים סכר לשמור על גובה המים בלי הכרה ומקימים בלי נסיון אישי, פרטי את בנייניהם מתחת לפני

המים. עתים חוזרים בעלי־החיים על פעולה אינסטינקטיבית, גם כשבטלה התכלית שלה נועדה, ואפילו אם אותה הפעולה עשויה להזיק. לא כן האדם. שגיאותיו הן מורותיו. ניסוייו וגישושיו הם מדריכיו. אין לך יצור שיהא דומה לרעהו, ורק באדם טבוע הרצון ללמוד בלי הרף ולחדש — ולהיאבק. ובכוחו של מאבק זה מתקדם העולם לקראת הטוב!

ביום גשם של אביב או של קיץ אוהבים התינוקות לחפות את המכנסיים ולשכשך בשלוליות. לא כן עכשיו בסתיו. בדרך מראכני לשפיקוב נתרבו המהמורות („דיותות" בלשונם של בעלי־העגלה). רגליים מוגפות מגפיים מזופפים או מעורדלות ערדליים פטרבורגיים נתקעות בתוך האדמה וחוזרות ועולות מתוך תלישת מים והתזת ניצוצות דלוחים. את הערדליים מדיחים אחר־כך הרבה בעביט, עד שחוזר ונראה המשולש האדום שעל גבי קרקעיתם.

אומרים: כשציפור מקישה במקורה בחלון, סימן הוא לבשורות טובות, למכתב טוב הקרוב להגיע. אין סנוניות מקישות בחלונות ה„חצר". אולם לשפיקוב מגיעים קטעים מעתונים צרפתיים גדולים ובעמוד־השער — תמונתו של אליה ותולדות־חייו. עבודתו (תמונת הנשיא פליכס פור) זכתה לפרס ראשון באיזה קונקורס. יש חותם הנחתום, אומרים בפאריס, על הכיכר שלו.

האם לא תאמין חייקה־לי כל ימיה בעינו של עולם, עין טובה, עין יפה — כל בעל־כשרון סוף כבודו לבוא?

עכשיו אין עוד רגלו האחת של אליה מבפנים של צרפת ורגלו האחת מבחוץ, והוא מוסיף לעלות. והוא תומך יד אביו. אך פתע חל שינוי בנעימת מכתביו. הרבה גופי דברים אינו נותן אלא ברמיזה, ואף לא ברמיזה. שמא מעלים הוא משהו?

זקנה, שפניה הצרים פני־גרזן ושפתיה הדקות, דומה, אינן טועמות אלא מר, עומדת ומסביב לה כמה נשים הלהוטות אחרי חדשות ולשון הרע — שתיים שהן אחת בעיניהן. הן עוקבות במבטן אחר ר' מרדכי בר הזקן.

— שמעתן? אומרים, ש„הטל ומטר" האדום שלו לקח עכשיו שם... בפאריס... „שיקסה" לאשה!

— הייתכן? והרי אביו אדם כשר כל־כך. ואחיו לייב עכשיו שוחט בעיירה קטנה.

— גם אותו משומד שוחט. הוא שוחט את אביו ואת כל בני־ביתו בלי חלף!

ואולי שקר השמועות? אולי חלה שם ונטרפו כל חשבונותיו? ואחר כן באה ההתפוצצות — מלחמת העולם הראשונה. אירופה, שממחציתה המאה הי"ט, הבשילה בנחת כיין טוב, נפקעה משלוותה ובתוך המערבולת הגדולה נעלם אליה לבלי שוב. את סודו מי יודע — מה שיבש פתע את חייו תכלית השיבוש?

אולם עלינו לחזור לאחורינו. עוד אנו עומדים בתקופת הילדות של הייקה'לי. שני מורים לה. הראשון הוא פינחס אליה, המלמד את הילדות תהילים בעזרת התרגום בעברי־טייטש. כנוני"ן הפוכים מקיפים קמטים את פיו. עייף הוא מלשמוע שעות על שעות גימגומי קריאה של דרדקי. ואולי הוא שמח לבקש לו גם רווחים צדדיים, דמי שדכנות.

המלמד השני הוא לייב „דער שרייבער" * — אדם גבוה, בעל זקן גדול פרוע, הנפרד לשני ראשים מחודדים. גם שתי חניכות־אבות לו — זו שבדרכונו התורכי (ברצ'נקו) ושם־משפחתו באמת (רוזנפלד). אין הוא מבין גדול לא בחכמת המיספר ולא בחכמות אחרות. אף למדן איננו. אלא מה? כתב־ידו יפה להפליא. לא סתם „יעים ומגריפות", אלא כתיבה תמה. וב„חדר" שלו הוא מושיב תינוקות על ספסלים סביב השולחנות הפגומים ומחורצים. חולק להם גליונות נייר הכתובים בעפרון. עליהם לעבור על הכתוב בעט. תחילה אותיותיהם עקומות וגסות, כאילו כתבו על שיפת־עץ. והוא חוזר ומכתיבם. אולי יש בשיטתו זו משום סמל לכל כולו: יותר משמבקש להעמיד את תלמידיו על ב י ן השיטין, מבקש להעמידם על השיטין.

* „הכתבן".

ואם תינוקות העיירה באים ללייב, מטריח הוא עצמו „לחצר" ללמד שם את הילדות. בזכותן של פייגלי, חייקה'לי ומירה'לי לומדות גם כמה בנות אחרות כתיבה: בתיה בת יענקל הגבאי — כמה מן הבגרות בחיוך השקט והערב של פניה! — מלכה'לי דקת־הצוואר, בתו של הרשיל פרידמאן, הרב מטעם, ויוכבד'ל וורכובסקי. שערותיה השחורות, החלקות של זו תלויות למטה ורכות הן כל־כך, ויש חפץ רב לנגוע במשיין. הבנות יושבות כולן מסביב לשולחן והמחברות מוכנות לפניהן, ולייב מצווה עליהן תחילה לומר מעין „שברירי ברירי רירי" בשתי לשונות, והמהירות היא „תנאי־ולא־יעבור":

— פון בריסק ביז טריסק טראָגט א פוקס א ביקס אין פּיסק!

— ועכשיו הגידו בלשון רוסית: קאַלפאַק קאַלפאַקאָם, א פאָד קאַלפאקאָם קאַלפאַק.

נכשלת אחת מהחבורה הוא הראשון לצחוק ואחריו כל הילדות, אלא שצחוקן שונה משלו — בתמימות־לב ובשמחה. תרגילים אלו בולעים זמן ניכר. ואז פותח לייב פיו בהכתבה. ראשית כל יש לסלסל סילסולים ועיגולים הרבה: „ב"ה, יום פלוני פרשת שמות תר — — וכו'". אחרי זה בא „לכבוד" מסולסל יותר. לבסוף מתחיל המכתב: „ראשית אני מודיע לכם, שאני, ב"ה, בקו החיים והשלום מי יתן ונשמע זאת גם ממך, אמן!" והנה מגיע לעיקרו של דבר: „הייתכן הנשמע כזאת, זה כבר שני שבועות שהבטחת לשלוח לי את החיטים, ואין קול ואין עונה". לטענות אלו נוסחאות שונות, אבל כולן בענייני משא ומתן.

והילדות כותבות מבלי התעוררות והתבוננות בנשמת האותיות. לזרא להן הכתבות אלו, ובייחוד לחייקה'לי. אמנם, מעצמה למדה מה שלמדה. אבל כלום יש לה צורך בדברים המיועדים למתחילים? וכלום רק על מסחר ניתן ליכתב? והרי יש בחיים מאורעות רבים. פעמים רק ביטוי רגשותיך עשוי לתת משקל לרוחך! הנה, למשל, מה שאירע לר' משה החזן ולזוגתו.

ר' משה חביב היה על בני העיירה. הוא וחנה שלו — להכנסת אורחים שלה ולמאפה־התנור שלה שם בשפיקוב — שני נרות דולקים באור אחד.

וכשהגיע יום התנאים של בנם יחידם ובכורם פינחס׳ל לא היה קץ לשמחתם. כמה גדול צער גידול בנים של כל אבא ואמא עד שזוכים לאותו היום, ובפרט בן יחיד שהוא אצלם ממש כבבת־עין! כמה שבועות לפני חג הפסח גמרו ר׳ משה וחנה בדעתם לנסוע אל המחותנים להביא את המתנות לכלה וגם להגביל את זמן החתונה. לפני הנסיעה הכינה חנה הכול לחג. והדרך עלייה על גבי עלייה והיא משובשת עוד בשלג וקרח. והחזן והחזנית שהו כמה ימים בבית המחותנים בשמחה ובנחת.

יום החמישי לפני „שבת הגדול" חזרו וישבו בעגלה של הירשקה, שהיה גר עם אשתו הצעירה באחד מחדריהם, ורוב ימות השבוע היה נושא ונותן בכפרים. הבוץ היה עכשיו, כמו תמיד בראשית האביב, עד לברכי הסוס. השלג מפשיר על המקרקעים של בעלי האחוזות ועל אדמת־השיעבוד של האיכרים. מים שתוקים קולם הולך עכשיו. נהרות מסתערים גלים גלים על גדותיהם. גלדי־קרח דוחפים זה את זה. וברדת העגלה מהר זקוף, הוגבה עליה פתע מראשו זרם והורעש עליה, הפילה ואת נוסעיה נפילה בלי קימה וסחפם וגרפם במערבולת הרחק הרחק.

אותו יום ה׳ יום יריד היה, והרבה סוחרים גדולים וסוחרים קטנים ואיכרים עברו במקום ההוא בשלום ובשוויון־נפש, כדרך בעלי נס שאינם מכירים בניסם. וכשנודע דבר האסון יצאו לחפש בחיפוש אחר חיפוש את הטבועים. ביום הששי הביאו את ר׳ משה, הנפוח כנוד, שפיקובה (את חנה מצאו רק לאחר כמה ימים. לא, לא גופה היה זה ולא דמות־גופה הנאה). ובמוצאי־שבת, בתוך גשם סוחף, שטיפותיו הגסות נפלו על הניצוצין הירוקים הראשונים שניצנצו מהאדמה, הלכו בני חברת הקדישא עם פנסים בידיהם לפני „מיטת" החזן ואחריה כל בני העיירה.

הירשקה נעלם העלם גמור. הרב והרבי משפיקוב פנו בשאלה לגדולי התורה, שהם פותחים ואין סוגר וסוגרים ואין פותח, שיפשפשו וימצאו לה, לעגונה הצעירה, היתר. את פינחס העמידו בני העיירה לחזן בבית־הכנסת במקום אביו. בן י״ח היה אז ומראהו מראה זקן — בו ביום שהגיעה אליו הבשורה הנוראה הלבינו שערותיו בבת אחת.

כמה נתעצבה אז חייקה׳לי, שאין לה די מלות־הדיבור להביע את הצער

והסער אשר בלבה! והנה מקרה אחר, בו מוצאת היא את הדיבורים הדרושים לה.

הלבנה שולחת אור בהיר על פני שפיקוב והנה מתכסה. שלג. בחושך הלבן מצהיבים החלונות של ה„חצר". חייקה'לי יושבת ומציירת בלבה את יוכבד'ל. הן מודיעות זו לזו כל מיני דברים, לא פעם הן אחיות לסוד. והערב היו עיניה של יוכבד'ל אדומות מבכי. אמה נתפסה למלכות בגלל המכס אשר לא שילמה כראוי בזמנו. „ומה נעשה עכשיו?" בחוץ קופא עכשיו כל הרופף בצינה החריפה. בשמים נראה שוב ירח של זכוכית. נרות של קרח צומחים מגגות וממרזבים בסוד דומם וצומח. האין גם האדם מסתמר עם הקור ובחמים פושר והולך? גלהבת כולה מתחלת חייקה'לי לכתוב מכתב אל מבקר המכס כדבר איש אל רעהו: „אדוני הקונטרוליור, היכן היושר? אלמנה ויתומים. ויוכבד'ל חברתי נפש יקרה כל־כך. למה לצער אותה, שתהא בוכה?" גליון שלם כותבת חייקה'לי בסערת־רוחה, ולמחרת נושאים אותו לשם חידוש ממקום למקום. אולם לייב הכתבן מעקם את פניו כנגדה.

— לילדה אחרת, — אומר הוא, — הייתי משבר יד ורגל בגלל כתיבה כזו. הרי זה דיבור. לא כתיבה! הרי אין לזה שום טעם. ועוד: שיכור עושה מה שעושה על־ידי התעוררות של רגע ואין לו שכל של אמת. הוא הדבר שאמרתי לכן פעם: הכול במידה בינונית!

אולם חייקה'לי אינה נופלת ברוחה וממשיכה את שלה. בחייה מתחלת עכשיו התקופה של ההשתלמות העצמית.

ג. בבוחות עצמיים

אלכסנדרה פיודורובנה, המלכה הרוסית החדשה, הצעירה, רגילה לומר: „רוסיה שוט אוהבת". האין היא רואה, שכל המלכות שלה, מלכות של רשע ופשע, של שוחד ופרעות, הריהי כמין מחזה שחובר בידי מחבר אחד מטורף — והנקמה קרובה? השעה שעת חילוף השיטות ושינוי העתים. ב„חצר" של שפיקוב טועמת אמא שמחת „מים גנובים ימתקו" ולא

אחת שוכחת היא עולם ומלואו, ולייב מחייך חיוך של נצחון עצבני. אולם הסבתא... יש שהיא גוערת בה, בחייקה'לי, מתוך צער או מתוך עייפות. אבל מורגש: הגערה שלה אינה באה מתוך החושך. יש שגם האהבה קוראת דרך גערה. ואין ישן מוצא בשפיקוב מפני חדש. פייגלי ואמא מוציאות מארונה של הסבתא את ספר „משלי" עם „עברי טייטש" ועם פירוש רש"י ומצודת דויד ומצודת ציון והן מתחילות ללמוד, לתרגם בעצמן את הפסוקים מלה במלה. האם לא יצאה שיטתן זו משיטתו של פינחס אליה? אולם עכשיו יש שמחה יותר. עיקר הידיעה עכשיו אצלן מעצמן ולא על־ידי אחרים. בנביאים ראשונים העבודה כבר קלה יותר.

הסב יוצא לנסוע „על המדינה". ארבעים „יושבים" קבועים בחצר מלבד אורחים נכבדים וסתם עניים זרים המשליכים יהבם על ה' ועל הסב. והוא — מעולם אין לנות אצלו מעות. כשחסיד נותן לידו את ה„פיתקה", הוא שואלו ראשית כול לפרנסתו, ויש שאינו שואלו כלל, כי מבין חסרונו מתוך סבר פניו, ותכופות לא רק מחזיר לו את המטבע שנתן לו לפדיון, אלא גם מעניק לו לנצרך מעט כסף מכיסו. ומה תימה, שעם כל בטחונה הרב עתים קשה לה, לסבתא, מאוד? ודאי, מטבע הטוב להיטיב, והוא טוב. אולם, ריבונו של עולם, מדוע אין עומדת לו תמיד זכות מעשיו וזכות ייחוסו? כל עול הפרנסה עליה, וההוצאה מרובה מההכנסה. בימי ריבוי הגשמים וקילקול הדרכים, כשאין עוברים ושבים שכיחים, יש שחיים שבועות שלימים בנס, והיא צריכה ליקח בהקפה... האין גורל מחזר על אכסנייה שלו והאין גורלה כגורל אמה מורתה מראחמיסטריווקה?.. ברוך השם, עברו הימים רבי הרטיבות והבוץ. בוקר שראוי לברך עליו „שהחיינו". שלג עמוק, כבוש. כבר אפשר לצאת לדרך!

הבנות צמודות אל החלון ועיניהן פתוחות מאוד: שבילים עקומים, זיגזגיים, כספיים בשלג התכלכל. צללים כחולים. דרך לבנה, חורקת. לפני הגזוזטרה עומדת עגלת־החורף, העשויה כמין ש"ן הפוכה. מנגד לסבא יושבים שניים מגבאיו — ר' חיים הפיקח שזקנו חד וצווארו ארוך ודק; יהודי הרוצה בהנאות של היתר, ויקיר ממוצע־הקומה ומרבה־הבשר, האוהב לחלק צביטות דקות מן הדקות לתינוקות החצר; צביטות שיש

בהן משום ציבוט־הלב. האין מעשהו זה, שלא מדעת, ענף צערו הגדול שגרמה לו אהבתו להם? אשתו הראשונה עקרה היתה והוא נשא אשתו השנייה בשביל אהבת הבנים. מרגלית, שבעלה מת ב„חולשת השיעול", היינו, בשחפת, הכניסה לביתו ילד בן שלוש, ויקיר שמח לו ביותר. אולם זה שנים, שדלתו של הגבאי פתוחה למחלה ונעולה לתקווה.

יום הששי. אלו הולכים להסתפר והכול נוהרים לגלח ציפרניהם ולרחוץ בחמים. בבתים נודף ריח חלות של שבת, עם צימוקים או בלי צימוקים. בחצר קורא יצחק־נחומל מקרא עם הטעמים ולקולו טעם של שבת. 'שכר עובר מחדר לחדר, יוצק נפט במנורות ונותן במיספריים שבידו מידה לכל פתילה שלא תהא דקה מן השיעור ולא גסה מן השיעור. מפריעהו עכשיו מישהו ממלאכתו, מלאכת הקודש, נעשה קולו צרוד מחימה. השקיעה מאדימה. נפשות הרשעים נכנסות מגיהינום לגן־עדן. באוויר מתערבים עכשיו יחד חיוור וסומק וירוק — שלושה גוונים, שהתפוח כוללם. הסבתא, שתכשיט ראשה עשוי בדמות שהרון ודומה, היא מעוטרת עטרה כבת־מלכה, מעבירה את ידיה ג' פעמים על הנרות ונותנתן על עיניה. מה שונים עתה פניה, כשהיא מברכת על הנרות ומברחת כל מחשבות־חולין! האור הפנימי שלה מתדבק באור המקיף וקורן דרך פניה, שאצילות מעודנת של דורות בחיטובם. מבעד לחלונות רואים: בשפיקוב מתחילים להתנוצץ ניצוצי קדושת שבת — פה נרות קטנים ושם נרות סטיארין. מבית המדרש של ה„חצר", מהקלויז ומבית־הכנסת דחייטים נשמע קול „לכו נרננה". על מפות לבנות עולה פה יין־צימוקים ושם — יין־גפן של אשתקד או יין ישן. „'יום 'הששי 'ויכולו 'השמים" ראשי תיבות הוי"ה. דומה: כל ההווייה לבשה עכשיו כתנות־אור, מלבושים של שבת.

אלו מבני שפיקוב מברכים ברכת המזון בעל פה ואלו קוראים ברכת־המזון בסידור, ואלו ואלו נזכרים: אין להם להיכן ללכת! כשהרבי כאן חיותו פרושה על הכול. ואילו עכשיו... בנות ה„חצר" נשארות יושבות אחרי גמר סעודתן בחדר הסבתא. מלבד תפילתה יש לה תמיד לומר הרבה „שיעורים", „מעמדות" וקטעים שלימים מה„זוהר". בשעת תפילתה ואמירתה מצמצמת היא מחשבתה בצימצום גדול, שלא תהרהר בשום

דבר זולת ההכרחי לה. אווירו של החדר עודנו שואב ריחות של משקאות מתוקים ומאכלות. שקט ושלווה מסביב, כאילו ניתקנו כל הקילקולים שנעשו בששת ימי המעשה. בפמוטות רבי־הקנים קבועים נרות ארוכים, שלא יכבו קודם חצות. אור־תוספת — תוספת־הנשמה. ככל שהילדות נתונות יותר אל הלימוד, פחות הן מסתייעות בשיטתו של פינחס אליה. עכשיו הן מעיינות בקלות במפרשים, מוצאות עניין אפילו באבן־עזרא קל, אם אינו מיישב קושי בקושי. את ישעיה ואת משלי יודעת אמא בעל־פה. ובדעתן להמשיך וללמוד. גם עין יעקב ומדרש. ומי המעוררן לכך? מקובל זקן!

בלילה חתכו רוחות לבנות את הפנים. עכשיו מאירה החמה על השלג. הכול מכוסה והכול מבהיק. במיטבח שורקת וחורקת טחנת־קפה. לשער ה„חצר" נכנסים סוסים הקשורים בעגלה וצילצול רץ לפניהם. פייגי־יינטלי, אלמנתו של אברהם יהושע השיל מסקווירה, באה! ומי הוא הזקן הזה? זה גבאי שלה ובעל המקובל, ר' מוטי. מגזע הרב מסאוואראן ואשת חבר היא מרגשת עצמה אחרי פטירת בעלה ראויה לתת ברכות. ר' דוב בר ממזריץ' היה צדיק „יושב". ואילו ר' נחום מצ'רנוביל המשיך את הקו של הבעש"ט, הקו של הצדיק הנודד. הי א, להבדיל, מוסיפה לצדיקות המיטלטלת משהו חדש: אשה־רבי. שנה שנה היא באה לכמה שבועות לחצר של שפיקוב לשם ביקור קרובים ולשם מנוחה. אולם כלום היא נחה? לפני התפילה אין היא טועמת כלום, וסמוך למנחה היא גומרת להתפלל שחרית. צמוקה ומסוגפת היא, כאילו היא מעולם הנשמות, וקשה להבין סוד קיומה. ור' מוטי הגבאי שלה — נזיר הוא מבשר ומדגים ודומה, רוצה הוא, שגם ביום חול יהיה המלאך הממונה על המאכל שלו קודש, ואין בעיניו כלל מקרים שאין בהם מיצווה.

פעם יושבות הבנות ולומדות. אמא זוקפת אישוניה, והם מתרחבים פתע... הו א! פיאותיו המסולסלות נטויות זו לכאן וזו לכאן. גביניו השפודים, הלבנים מפילים עליהן פחד. רצונו לדעת מה הן לומדות. אחת הבנות משיבה בחשאי והמלים הראשונות שלה כאילו נשארות תקועות בגרון. והוא שואלן כמה שאלות. וקולו... עכשיו הן מרגישות, שעיקר טיבו

מצד החסד. לפי ידיעותיהן בלשון הקודש, — אומר הוא, — צריכות הן ללמוד גם עין יעקב ומדרש. וכעבור שעה קלה הוא חוזר ובידו ספר גדול והוא עצמו מתחיל מלמדן „אימתי קוראים שמע בערבית?"

באולם הלבן עגולות הרבה עיניים מתמהון.

— אבל, ר' מוטי, מה לנשים ולתורה?

האוויר עכשיו כמעט בר מישוש. ר' מוטי מחייך חיוך איטי.

— אספר לכם מעשה מחלם. אפשר ששמעתם את הדברים, אבל העיקר לרדת לסוף כוונתם. יש מעשיות שכדאי לשמוע אותן פעמיים! קיץ אחד היה חום שלא כדרך הטבע. ישבו חכמי חלם וביקשו עצה. אין קורטוב רחמנות בעולם הזה. בקיץ חם ביותר ובחורף אפשר לגווע מקור. הסכימו כולם, שהעניין נחוץ וחשבו וחשבו וכשמצאו עצה שמחו, כאילו זו תורה מסיני. מה עשו? לקחו חבית גדולה והעמידוה בחמה, שתתחמם יפה. והם מיהרו וסתמוה והידקוה במסמרים, שהחום לא ייצא. בחורף, כשהקרירה היתה גדולה מאוד, נזכרו האנשים בחבית, וחלם כולה הלכה בהתלהבות שאין לשער להתחמם קצת. אולם כשפתחו את החבית — והנה היא ריקה וריקנית, אין בה אלא אוויר קר. התחיל אחד מחכמי חלם שורק ומצפצף בקול. אמרו לו: שריקה זו מה טיבה? אמר להם: שרק אותיות של שקר. כל העניין הזה שקר! נענה שני: נזכרתי מעשה באותו פריץ, שירד מנכסיו והקיף עצמו בכל בקבוקי השאמפאן שהוא הריק פעם, כדי לחמם עצמו. מעשה־תעתועים! — ר' מוטי מוציא מתוך כיסו האחורי מטפחת אדומה ומחשה רגע. — אולם, רבותי, עניין זה של קליטת חום אינו שקר — לגבי האדם. צריך אדם בנעוריו לאסוף חום לחורף ובששת ימי המעשה ליום־השבת, יום של נשמה. ואפילו בנות. ובנות הרבי... בעל יכולת אני לדון בתינוקות — הריבונו של עולם ברכן בכשרונות של זהב!

ובמשך השבועות, שר' מוטי שוהה בשפיקוב, הוא מלמד את הילדות יום יום. המלמדים — אחד סוטר, השני צובט, השלישי מלקה. אמנם, בחצר היו כובשים אצבעותיהם. אולם אף כאן, היה כל אחד מהם יראוי ומאויים בכעסו. לא כן ר' מוטי. אין הוא טוחן דיבורים טחונים. הוא מדליק את

כוחות הנשמה של תלמידותיו כפי אורה ומקורה של כל אחת מהן.

פייגי־יינטה׳לי, המבטאת את החולם כציר״ה, נוסח סקווירה, החליפה כוח וממשיכה דרכה הלאה. להיכן היא נסעה? הבנות מלוות אותה בדמיונן. אוקראינה! נקודות־יישוב קטנות ורחוקות זו מזו. בתי־כנסיות הבנויים כמבצרים. עיירות העומדות על קרקע ערבות ועל גדות הבוג ועל גדות הדנייפר, הזורם בנחת בין יערות וגבעות. להיכן היא נסעה?

אביב הוא בריאת עולם חדש. האדמה חמה יותר. האוויר יוצא מן השתיקה אל הקול. העשב מתחיל ליראות על פני הקרקע. זקנים עומדים עכשיו עמידת משגיח על הצניעות. ברחבה שלפני החצר מעלים שברי־זכוכית קירון.

ופעם ב„שלושת השבועות״ יושבות הבנות לפני ספר, והנה ר׳ משה השוחט נעצר ומחייך:

— מדרש? כך. היודעות אתן, לפחות, את ה„עברי״?

כמה שונה ר׳ משה מצד טבעו מהשוחט השני שבשפיקוב! ר׳ משה פיני הכפוף ולבן־הזקן יש בו גאווה, כאילו רואה על סכין השחיטה שלו את שם המפורש. ואדוק הוא חוץ לדרך הרגיל. שבת אחת בבוקר נדלק הפיח בתנורו. מיגדל בית־הכניסה נתעורר ב„בום־בום־בום״ קודר. אימה נפלה על כל העיירה. מרש״ף נעשה שר״ף... שריפה! אולם בעל־הבית עצמו, משה פיני השוחט, נטל במנוחה את תיק־הטלית שלו ונתנו לבן־זקוניו וולוולי, שישאנו לבית־המדרש. הנער ביקש להציל מלהבות האש, לפחות, את סידורו החדש, הירוק. אולם האֵב נזף בו. „יהודים, אל תחללו את השבת!״ קרא ר׳ משה פיני לאנשים, אשר מיהרו לכבות את האש.

ר׳ משה השו״ב שונה הוא. ר׳ פינחס מקוריץ היה מקפיד מאוד, ששוחט לא יהיה מלמד ולא יתפלל לפני התיבה, כי המלמד והש״ץ מקרבים נשמות ומביאים חיות לנשמות, ובחינת השו״ב היא להיפך. ואילו ר׳ משה — זקנו אפור ועיניו עיני תינוק. הוא בעל השחרית בחצר. הוא גם אומר הסליחות בדביקות רבה, והוא גם בעל־הקורא.

— היודעות אתן, לפחות, כאן את ה„עברי״? — חוזר הוא ושואל את

הבנות. ובבואו לבית־המדרש הוא מדבר בהתפעלות: יש בהן יותר מהתחלת המוחין! מן המקילים הוא, ר' משה. דרכו של יצר הרע, אומר הוא, דווקא להוסיף מיצוות, ובאמת הוא גורע. על־כן נוהג הוא מידת חירות מרובה בחינוך בניו. פעם, למשל, הרגיש, שהתחילו נותנים עינם וידם בחשאי בטאבאק שלו, בולעים עשן בסתר ומשתעלים בגלוי וגאים: גדולים אנו! — לא גער בהם, לא ביקש לשבור יצר־העישון שלהם בעל־כרחם, כדרך שהיו עושים אבות אחרים. אדרבה. שם את הטאבאק שלהם לפניהם: עשנו כרצונכם! וראה, דווקא בניו נעשו לכל ימיהם נזירים מעישון. ר' משה קורא יום יום את „הצפירה" והוא מכנה את קלימאנסו „קַלְמַנְסָה". ובין קריאה ולימוד (ר' משה למדן מופלג הוא) עסוק הוא הרבה ב„ביקור חולים", „תלמוד תורה", וכדומה.

הקיץ הוא זמן של גמר־הצורה. קיץ הוא פתח פתוח. קיץ הוא שפע. חיות לכל הנבראים. הלילות מבורכים בטל. רוח קלה משקיטה את החום. כמה קורא לבנות החצר העולם הפתוח. כמה רוצות היו לטייל אף הן „מאחורי השער", כלומר, מחוץ לעיירה, או באחד הגנים. אך לב הסבתא נסגר מפני אימה. הרבה עיגום נפש ודאגה גורמות המחלות בקיץ. יש להיזהר! מזוררת אחת מהן הריהי מושכתה באזנה. באה אחת מהן מיוזעת, ממששת היא ראשה, אם אין לה, חלילה, קדחת.

לילה. אחרי חומו של היום מצהיבה לבנה עייפה. הכוכבים ישנים־עתיקים — וחדשים.

שלוש האחיות יושבות עכשיו יחד. — אתן יודעות, אומרת מירלי, מה בארגז עם חישוקי־הברזל של אמא?

פייגלי וחייקה'לי יושבות כלואות־נשימה. תיבה זו מחוץ־לארץ, שניתנה לסבתא לחתונתה שלה, הוא להן תמיד מעין מגניט. והיום נתגלה למירלי בדרך מקרה אחד מאוצרותיו: מטפחת בתוך מטפחת, ובה ארנק־חיק ישן בלא מנעול. ובארנק כמה דפים שהצהיבו מזמן ושערות שחורות עטופות בנייר. ובצד השני של הארנק — כמה תלתלים צהובים. „של מי השערות

האלו?" שאלה מירלי. „השחורות?" — השיבה הסבתא. — „של יצחק־נחום׳ל". „ולמה הסתרת אותן?" „כי כך צריך. כך נהוג. הוא הבכור ושקלתי שערו בכסף, ואת הכסף חילקתי לעניים". „והשיער הזהוב?" „מה את מרבה כל־כך היום בשאלות?" אמרה הסבתא באי־מנוחה ובהתרגשות עולה.

— זה היה השיער ש ל ה... לפני החתונה! — קוראת חייקה׳לי.

האמנם היה גם לה פעם שיער זהוב, קורן, צוחק?

חייקה׳לי קוראת עכשיו בלילות בזהירות יתירה. קריאה בספרים א ל ו לא רק שאין בה מידת חסידות, אלא כאילו מעבירה, רחמנא ליצלן, על דת יהודית. ואולם היא מרגשת: מיום שלמדה אלף־בית של לעז נפתח לפניה עולם אחר, גובה גדול יותר לאין שיעור ועומק גדול הרבה יותר — ספרות־העולם. כאן הסופרים הרוסיים הגדולים וכאן הייזה, פרייטאג ושפילהאגן בתרגום רוסי. אולם צמאה היא גם לעברית. פעם בא לידיה חיבור של אחד מ„סופרי העבריים הנסוגים אחור" ופעם של החדשים. היא קוראת על אהבה קדושה — אהבה שאינה תלויה בדבר, הימשכות לב אחד אל השני בלא דעת וחשבון. היא קוראת על „אלמנות ההודיים המשליכות את עצמן באש אחרי מות בעליהן לפי חוקי אמונתם, אבל מעת אשר החלה שמש ההשכלה לזרוח גם שמה, נתמעטו מנהגים כאלה". היא קוראת, ש„המצרים היו מגלחים לאות אבל את גבות עיניהם; היוונים הגדילו שערותיהם ונשיהם גילחו ראשן". ופייגלי... בקרוב החתונה שלה. הגם היא תצטרך לגלח ראשה? האם החתונה היא אבל?

ד. חתונתה של פייגלי

החורף היה קשה. על חוטי הטליגראף קפאו אנקורים מצינה. ושוב מברכת אדמת פודוליה ברכת היקיצה. דומה: בכל דבר יש עכשיו כוח הצומח.

יצחק־נחום׳ל לומד פעם מיושב ופעם מעומד — באספו פיאה משיית, שחורה בידו השמאלית, הוא מתווכח עם מישהו בסוגייה חמורה. משה־

דוידל לומד תמיד בישיבה. אולם כשהמלמד שם לשעה קלה חוט־ציצית פסול להפסק בספר, כדי לידע את המקום שעמד בו, קופץ משה־דוידל ממקומו. החייטים!

עוד בבוקר, כששותים תה או ציקוריה ומהמטבח מגיע ריח חלות־חמאה, כבר יושבים החייטים בחצר ותופרים. כמה רגילה ומהירה ידם לעשות מלאכה! הנה נוטל זה שתי חתיכות מרובעות ומחברן יחד. הנה גוזר שולייה במלבוש־לא־מלבוש מקום בית־הצוואר וחורים לשרוולים. והנה שמלה מחוברת־קרסים וזו קשורה בקשרים. משה־דוידל נזכר במלמד וחוזר. כלום נאה לנער, ובפרט שהגיע לגיל של הבחנה, להסתכל בשכגון אלו?

בחדר הסבתא עומדת אשה זקנה, שסודר ממורט על ראשה. בעלה הוא רוכל המהלך בכפרים ותרמיל לו העשוי שק גס למלאותו כל מיני סחורה.

— רבנית קדושה, אולי יהיה לך צורך לפני החתונה בפייגל בתי? היא יכולה להיות לעזר רב.

— אצלנו נהוג, רבקה, שאין אנו מקבלים „אנשים" לחצר, ששמם כשם אחד מילדינו. או אחד מאתנו. אלא אם־כן הוא מסכים לשנות את שמו למשך הזמן, שיהיה אתנו.

— אדרבה, רבנית. פייגלי שלי תחליף את שמה. אדרבה!

בשעת ארוחת־הצהריים מנערת הסבתא, כדרכה, בין תבשיל לתבשיל את הפירורים מעל המפה, כאילו חושבת כבר על סילוק השולחן. מה שונים עתה פניה מאשר בשעה שמברכת על הנרות! מה שונים עתה פניה מאשר בבוקר! יום יום קמה היא קודם האור. „מפני שיבה תקום" כתוב, היינו, קודם שתזקין ביום תקום ותתגבר ביראת השם. כן, רק בכוח יראת השם היא מתגברת על דאגותיה. ה ו א (כלומר, הסב)... כשבא מן הדרך מסלק קצת חובות והמותר מפזר צדקה באותו יום. והנה מעשה בקרוב רחוק, בחור קודם נשואיו. מחמת שירא היה, פן ימסרוהו לחיל צבא הקיסר עבר מעיירת מולדתו נסכיז' ובא אל ה„חצר" בשפיקוב, ו ה ו א קיבלו בגודל חביבות, אף כי יכול היה להימשך לו מזה נזק גדול מצד המלכות... לא, נוטריקון „שד"י": „שומר דלתות ישראל"! ו ה ו א

יגע והשיג בשביל אותו צעיר את הכתב הדרוש לשיחרור מעבודת־הצבא. אחרי־כן השיאו לפי כבודו לאיזה עשיר ונכבד מנכבדי שפיקוב.

— והחתונה של פייגלי? הרי הלבשת החתונה עולה בהון! כלום אפשר שלא לעשות לה מלבושים כראוי לה, לרבות פרוות־בואש? והנדונייה והמתנות לחתן? ויש גם להכין את סעודת־הנישואים וכל הצרכים לפי כבודה של החצר.

דיוקנה של הסבתא משתנה בשעת ברכת המזון. „והיית אך שמח" בגימטריא „יברך עלי מזון בשמחה". כן, את פייגל יש לקבל. רבה מאוד עכשיו העבודה. והיא לא תצטרך לשנות את שמה.

— אבות קדושים, יהי רצון, שזכותכם ודעתכם הטהורה והקדושה תהיינה מגינות עלינו!

באולם הלבן יושבים יהודים — למדנים ולמדנים־לשליש ולמחצה ומדברים על בהוש ועל ייחוסו של הבהושי — על ר' ישראל'צי מרוז'ין.

אולי דווקא משום שסבו ר' אברהם השליך אחרי כתפיו כל ענייני עולם, ביקש ר' ישראל'צי לעבוד את ה' דווקא מתוך תענוגי העולם הזה. מוכתר היה בשטריימל, שמחירו כמה מאות רובל. מפרוות־הצבל והנמייה שלו היה נודף ריח ערב. סוסיו היו משובחים יותר אפילו משל הגראף פוטוצקי. בפירורי „תשליך" של רבבות חסידים היו מפטמים בחצר שיבוטות שמנות. כשבני הרוז'יני היו עוד קטנים, קנה להם כתפות להחזיק את המכנסיים, ור' רפאל מברשאד אמר, שיש גם בזה משום מותרות, כלומר, משום יהירות. וצמאון זה לחיים, לדברים של שמחה, נמשך אצלו עד סוף ימיו.

מספרים: בליל הכיפורים האחרון שלו ניגשו אליו החסידים לאחר מעריב לברכו בברכת החג והנה הוא חיוור כסיד, כולו כווץ מחמת חולי. ניפנפו עליו במטפחות להשיב רוחו ובית־המדרש הגדול של סאדיגורה נתמלא חרדה: הרבי צמא! צמא למים! מה לעשות? הרי צום של יום כיפור הוא מזון לעולם הבא! — הביאוהו אל הנהר. בקיץ הנהר פוחת. עכשיו היה מלא על גדותיו. הציעו לר' ישראל'צי מצעות תחתיו ושמו פניו אל המים. אולם גם האוויר הקריר לא הפיג את צמאונו. בבית

תקפתהו קדחת עזה ובג' לחודש מרחשוון נפטר.

זקן בעל פיאות פרועות, ארוכות, משפיל את גבותיו.

— ודאי, יהודים, הרוז'יני אדם גדול היה. ואף־על־פי־כן... שמעתי, שפעם יצא במרכבה כבודה ובדרך נזדמן לו ר' מאיר מפרמישליאן בעגלתו הקטנה. „ארבעה סוסים?" פקח ר' מאיר את עיניו. גיחך ר' ישראל'צי: „כדי להוציאני בעת הצורך מן הבוץ!" ניענע ר' מאיר בראשו ואמר: „סוס אחד דל לא יכניסך לתוך ביצה!"

יהודי שזקנו אדום כעין חלודה, זוקף עיניים חדות.

— אבל הוא, זכר צדיק לברכה, לא הכניס עצמו לעולם לביצה! ראשית, זו לא היתה סתם חמדת התבל, אלא הידור מיצווה — מיצווה. והרי יש גם לפרסם חיבוב המיצווה. והשנית, ר' ישראל מרוז'ין היה אומר: „כתוב: 'אדם כי יקריב מכם קרבן' — מי שהקריב עצמו קרבן לשם יתברך, ראוי לשם אדם!" והוא —

ובחדר אחר ב„חצר" יושבות הנערות המשרתות. יודעות הן כל סודות הלבבות, כגון: ליובּה בת לייב הסנדלר „משחקת אהבה" עם בחור מטיוורוב, השולייה של יונה החייט. העיר סבורה, שזה יהיה שידוך למזל. וסוניה בת אַבּרם שורציס מרבה עכשיו לטייל עם הרוקח החדש. הכלל, גם זו תהיה חתונה מתוך אהבה. והחתן של פייגלי. זה מבהוש... אומרים:

— הוא אדמוני עם יפה עיניים וטוב רואי!

מתוך חלונה של רכבת, השטופה בבילוע הדרך, חשים הנוסעים את נידנוד האוויר. יערות ויערות באופק. עולם אפל הדומם בכמה דומיות. והנה התחנה הקטנה בראכני. הנה סנדר „בעל־העגלה". הוא זקוף, שזוף־פנים וזקנו החום־הכהה מתוקן במספריים. והנה „בעלי־העגלה" האחרים.

מבעד לגדר־יתידות לבנה מתגבהים אילנות מכוונים בשורה, שראשיהם הירוקים מתערבים יחד. זהו גן־השעשועים „זאַבּאַווא" של ה„פריץ" באַלאַשוב, אדון אחוזות גדולות, היושב רוב ימיו בפטרבורג עיר־המלוכה. שדות. בקעה בין שני הרים. יער. והנה שפיקוב.

העיירה הומה מאדם. אלו באו ממרחקים ברכבות ארוכות, כבדות. אלו

באו בעגלות, שריח של יושן נודף מהן. אלו באו ברגל. כאן יהודים ממלכות רומניה, האוהבים לשבת במרתפי־המרזח מסביב ל„פומוּל ורדה" * ביאס. „מצמבּלים" שם על צימבּל את הפזמונות של וולוויל זבארז'ר ונודף ריח משכר של יינות הונגאריים ואוֹדוֹבשטיים. כאן יהודים מווהלין ומכל עיירות פודוליה. כאן גבאים, הרוצים לצאת ידי כל הדעות. כאן „נכדים" ורביים חשובים יותר, הרגילים להיות משהים את הציבור לשם איזה סיום מעשה או תפילה שלהם. באו לכאן גם מה„חצר" של שטיפאנישטי, שייסד ר' נחום, אחד מארבעת בניו של הרוז'יני והתאימה לסביבה העממית והמגושמת בוואלאכיה. באו נגידים ובאו עניים. אחד מהם, שגבוֹ ככ"ף כפופה, מגחך בזוויות עיניו:

— „לא לעולם חותן" — לא תמיד חתונות! ובפרט חתונה כזו!

זקנה, שפניה מקומטות כתפוח מטוגן, מחייכת לסבתא:

— רבנית, אלמנה, אומרים, היא סכנה. גרושה היא בושה. בתולה היא גדולה. ובפרט כלה שכזו!

איזה „אשכנזי" מצ'רנוביץ, שמגבעתו העגולה מסומרת נוצה, מבקש לראות את ה„מאמזל כלה" אולם אין לראותה עכשיו. בחללה של העיירה מתמזגת מתיקות הכינור עם גבורות התוף.

— שמעו, שמעו! מכניסים את החתן לעיירה בניגון!

במרכבות יושבים אנשי ה„חצר" של בהוש, המדקדקים במיצוות של נימוס, נוסח רוז'ין, ו„האתגליא" מרובה אצלם על „האתכסיא". נערות סקרניות מחפשות במבטיהן את החתן הצעיר:

— כן, אדמוני הוא. יפה עיניים וטוב רואי!

שלום'ניו החתן... שנה אחרי ה„תנאים" נתייתם מאמו, שהיה קשור ודבוק אליה, ובהיותו בן שמונה נפטר ממנו לחיי־עד אביו. ושעתו של שלום'ניו נטרפה עליו. עוד הרבה קודם לפני שנתו השלוש־עשרה הגיע בעיני דודו אחי אביו לגיל של ענשים. את מנדלי אחיו נתרצה הדוד לקחת לחתן לרייזלי בתו. ואילו הוא... אולם עכשיו נהפך גם עליו הגלגל לטובה.

* העץ הירוק.

את החופה מעמידים למזל ברחבת ה„חצר" סמוך לבית־המדרש. מקצה הסימטה של אטיל הפטרושיבקאית מרעים נפלאות מארש — תוף מגביה ומנשא את הלב. מעוררו ומחזקו. קונדסים רצים בדיצה וחדווה לפני הקהל — קהל־מחותנים, הלבושים בגדי־כבוד, מאנשי־המקום ושלא מאנשי־המקום, סאַנק (הוא סיים, אומרים, קונסרבאטוריה) עם ה„כלי־זמרים" שלו, נגידים, קרובים בפנים מאירות, אברכי־משי, זקנות שאינן יודעות „מודה" מהי, נערות שחטמיהן מפוייכים, גבירות שכמה מהן משונצות במחוכים, „עמך". מי שהוא רוקד לפני המחותנים על גבי מטאטא. הניגון נקטע.

ארבעת הכלונסאות, שעליהם פרושה הפרוכת, מורמים יותר. הנה מוליכים השושבינים את החתן. השושבינים נושאים שני נרות — שתי פעמים „נר" בגימטריא „פרו ורבו". הביטו, הנה הולכות בצעדי־אט שתי מחותנות בשמלות־משי ואטלס. בפניהן שמחה ובפניהן צער. חתונה! ענף נכרת מעץ המשפחה ומבריחים ומרכיבים אותו באילן זר... בין שתי הנשים — הכלה, הלובשת לבנים וראשה — היכן, היכן עכשיו מחלפותיה? — פניה מהונמים בפרוכת; פרוכת המיוחדת לכך והשמורה בבית־הכנסת, והיא עשויה מסודר־משי של הסבתא שיינדלי, זכרונה לברכה. ראו! הנה הן מכניסות א ו ת ה לחופה ומקיפות עמה שבע פעמים סביב החתן, ושלהבת הנרות שבידיהן מנענעת עצמה חרש.

כמתוך הדר לפנים חדר, מערה לפנים מערה מגיעים קולות עמומים מ ש ם. קול מתברר:

— „מ ש מ ח ת ח ת ן ו כ ל ה!"

ופתע דומייה דרוכה. צעירי „עמך" כאילו עוברים משינה לעירות. הנה דורך החתן על צנצנת־זכוכית ושוברה, — זכר לחורבן. מסביב מתלקחים קולות.

— מזל טוב!... מזל טוב!

זקנה גוחכת ומוחה דמעה:

— מנהגו של עולם: בשעת שמחה בוכים.

כמה וכמה מהמחותנים באים לידי חיבוק ונישוק. החתן יוצא מחופתו

ובת־זוגו, שהחליפו לה עכשיו את הפרוכת ב„מטפחת־כיסוי" לבנה, הולכת אצלו. תחילה מוליכים אותם אל סטיו בית־המדרש, שהסב יברכם (בחתונות אחרות יש שהוא מברך גם את שבע הברכות). זקן אחד, המקבץ נדבות בשביל כלות עניות ואומר קדיש עם יתומים בקלויז, מרקד לפני החתן והכלה בפרווה הפוכה.

— שמחו, יהודים, שמחו! אם יורד גשם בשעת החתונה — תבכה הכלה כל הימים שהיא נשואה. אבל היום נאה, וכן מזלה ומזלו של ר' שלום־ניו!

„כלי־הזמרים" משמיעים שוב „זמר עליז".

הלילה צח, מטוהר ומסוהר. ב„חצר" נפתחות חביות־אלונים מופלגות־המידה, המכילות עשרות הינים. נודף ריח של לחמי־דבש ושל חלה חמה, דגי־זהב ומרק המלא „עיניים". החתן והכלה ממעטים באכילה, כאילו תעניתם היתה תענית שאינה שלימה. מחותני בהוש אוכלים במתינות, מדברים בנימוסיות צוננת קצת.

— זה לא כבר הייתי בחתונה, — אומר בשולחן אחר חיגר הנשען על קב אחד. — יין הגפן שנתנו שם! אבל הכלה — בוגרת וגרוגרת!

— ואני הייתי בחתונה של סנדלר פשוט, — אומר אביון שצווארו עקום, — היין היה חמוץ, אבל הכלה — פרה זבת חלב! ברכת הבנות היא לא רק לעשירים.

— כאן אל תחרוק, נוגן ב„קטרינקות" שכמוך! כאן אל תעשה „תריאטר"! היודע אתה היכן אתה נמצא?

כינור מתחיל מזמר בקול נערה. כינורו של סאנק! בראחמיסטרייווקה היה גם מנגן ה„חצר" — „איצי הכלי־זמר". הוא ישב בסמילה והיה בא עם ה„קאפלה" שלו לכל החתונות ב„חצר". אבל כלום אפשר לדמותו לסאנק או להירש־וולף, ואין לומר לפדהצור? בטנון שר גברית. חצוצרה מגביהה את קולה יותר מהכינור, והתוף יש שמכסה את כולם. הכו במצילתיים! ה„כלי־זמרים" מנגנים ניגוני־הודאה ופירסום, כגון „וויוואטים" לכבוד המחותנים, לפי סדר קדימתם. מנגנים הם ניגונים של צער ורחמים. וכמה ממתיקה הנגינה גם את הצער! והנה פותחים ב„וואלאך", שמקצתו מביע

עצבות וכמיהת־נפש ומקצתו — ששון. והנה ניגון אחר. נעימה חדשה אין בה אפילו אזכרה אחת. נעימות ישנות יש בהן אזכרות הרבה. ואף שהניגונים רובם אוקראיניים ורומיניים, דומה: הם מפי מקור קדמון, מקור ישראל. והנה דילוג וקפיצה על הנימין. יודע סאנק זה מתי לצער ומתי לשמח. ועכשיו נוטל הוא כינור של שמחה ומעורר, הוא וכלי־זמריו, את העם למחול. ר' דוידל מטאלנה היה אומר: „בני אדם ההולכים במחול יש להם התקשרות זה בזה ותענוג זה בזה ואהבה זה לזה, והגם שמתפרדים זה מזה באמצע, מכל מקום יש להם תענוג מזו ההתפרדות, מחמת שיודעים שתיכף ומיד יחזרו ויתקשרו זה בזה וילכו עוד יחד במחול".

רוקדים „קוזאצ'וק" ורוקדים „פולקה", „קאדריל" ו„מאזורקה". והנה עוברים ל„ריקוד כשר", והנה יוצאים שניים זה כנגד זה ב„ריקוד של ברוגז", כאילו חוששים השניים משום מגע ומשום פגישה. סאנק קופץ מנימה לנימה ומנעימה לנעימה. פעמים מכוונים הרוקדים את המחול לפי הניגון בעלייתו או בירידתו ופעמים מכוונים הכלי־זמרים את הניגון לדרישות הציבור. הכו במצילתיים! „א פריילעכס, א פריילעכס!" נפרצה המחיצה בין העשירים והעניים, „היהודים הנאים" וההדיוטות, הזקנים והתינוקות. הכול מרקדים בעיגול — אחוזים ומשולבים וצמודים יחד וכלולים זה בזה.

וקול הנגינה מתמשך מן ה„חצר" אל העיירה כולה, הנראית עכשיו מרוקנת. הלילה בהיר ורוגע. הירח גבוה ונראה כאתרוג בוסר. האגם הקרוש, העבוש שאצל ה„הקדש", מבהיק ככסף יצוק. וקול הנגינה מתגלגל למרחקים עד בית־העלמין, שמחוצה לשפיקוב, בו נושרים על הגבעה דובדבנים חמוצים־מתוקים, בו בולט ה„אוהל" של ר' נחומצי, בו מספרות ואינן מספרות מצבות באותיות־כתב על חיי אבות ובנים, שפנה ששונם, שבת שחוקם.

ב„חצר" מנגנים הכלי־זמרים „דוברה נוץ" * ו„דוברי דזין" **. המתופף, שהוא קצת בגילופין, משפיל את ידו להכות בתוף וקורא: „פריילעך!

* „לילה טוב". ** „יום טוב".

פריילעך!״ * וחוזר ומרים ידו כמתוך שינה. ובעוררו חוזר ומתעורר. רגילים „כלי־זמרים״ לעירות הלילה.

השמחה עברה ובית חדש מחובר ב„חצר״. עתים דומה בעיירה: הבן אינו אלא גילגול אביו והחתן של חותנו. אמנם, פעמים קצת מלחמה ביניהם, אבל גם מלחמה היא קשר, כפרוש רש״י: „ויאבק — לשון ויתקשר״. אולם לדוד שלום׳ניו דרך משלו והנהגה אחרת.

כמה זכרונות קשורים אצלי בתקופה מאוחרת יותר בביתו העומד בירכתי שפיקוב בסמוך לגני ה„גויים״ וגינות הירק שלהם.

השכמת הבוקר. כמו תמיד בבית זר אני ניעור וקשה לי להירדם. המשרת עוד לא קם למלא את הכיור מים טהורים. הדוד שלום׳ניו מהלך חרש בבית בגלימת־שינה של משי, נוסח רוז׳ין. פיאותיו המסובבות עשויות עיגולים ריחניים. זקנו האדום מטופח. משגיח הוא, שלא יכלה הנר־תמיד, הדלוק בחדר־התפילה. והנה כבר רותח המיחם. בכל הבית הרגשה של נקיון, של סדר, של ביטחון במחר. שמו של הדוד מתחיל להתפרסם בשפיקוב וסביבותיה. כמה מבני העיירה אומרים:

— נכנסים אנו אליו לא כלרבי, אלא כדרך שנכנסים לדוקטור!

— או כמו לעורך דין.

— כן, פיקח הוא במילי דעלמא וראוי לדברי סוד!

„בעל־בית״ מובהק הוא הדוד שלום׳ניו ובעל־חשבון, ובכל הווייתו ניכר: נהנה הוא הרבה מ„חצרו״ הקטנה, שמכוחו באה לו, ושמח בזוגתו מרת פייגלי — „בריה״ נפלאה היא ויפת־תואר.

אולם, אהה! יש דברים שהם מחוץ לכל חשבון.

בוקר הוא בלי מסתורין. ובוקר אביב זה בהיר ביותר. אנו, תינוקות של שתי ה„חצרות״, רצים ויורדים אל הבקעה, שבין שתי גבעות — הגבעה שעליה בנוי בית הדוד והגבעה של בית־הקברות, להבדיל. אנו צוחקים מלוא־הלב. אנו משחקים — רוצים להראות כל אחד את יתרון כוחו. לוקטים את שיירי שיריון של השלג. מנסים לעשותו כמין כדור המתגלגל מיד ליד. במורד הבקעה בור, ובקיץ הבור ריק, אין בו טיפת

* „שמח! אך שמח!״

מים. אולם עכשיו בשעת הפשרת השלגים מאיר העומק לכל פנים. ישראל'יקל, אחד מבני הדוד, ילד יפה עיניים ורך השיער, רץ למטה בביטחון, כאילו מלאכים הולכים לפניו. ופתע קריאה עמומה. אנו ממהרים אליו. הוא איננו. אין רואים עוד לא ראשו ולא ידו! קור, כקור שלפני הסופה, נכנס בגופנו. איך אפשר למשותו? אנו קוראים ממעמקים. היישמע קולנו בבית הדוד? מי שהוא רץ להבהיל אנשים. טירחתם לשווא. לילות רבים דומה לנו: בכוכבים התלבש ניצוץ של סמאל.

— מדוע, אלוהים? מדוע, מדוע? הרי הוא היה טוב ויפה כל־כך והרי היה קרוי על שמו של ר' ישראל מרוז'ין!

ל„חצר" בא איש החגור חבל. בחבל תלויים קדירה, כף ושק קטן של בד הממולא גריסים, כי אין הוא אוכל דבר מן החי.

— מה אתם מסתכלים בי? — נותן הוא עיניו בנערים, כשהוא עומד בפלוש של בית־המדרש ליד סיר רותח. — שבישלתי כמו אשה? כל דבר הצריך בישול יש בו ארס, שאינו יכול להשתבר כי־אם על־ידי בישול! — בעל־התשובה מחשה רגע. ופתע: — ועוד דבר, ילדים: תמיד חייב אדם להיזהר. ליד שפת הנהר יכולים גם־כן ליטבע!

עוברות שנים. בכל התינוקות יש צמיחה ניכרת מקטנות לגדלות. דומה, המאורע נשכח. אולם כל פעם, שהדודה פייגלי נאנחת בחשאי, מורגש: לא אדם של עכשיו נאנח — חייה, ביחס, טובים — אלא האדם של קודם נאנח בקרבה — האם הצעירה, השכולה.

זכור לי יום חג. בביתו של שלום'ניו מתקשרות כל העיניים בשינה של אחרי הצהריים. ובגנו עורכים אנחנו, נערי שתי ה„חצרות", הצגה. סוכה... בסוכות של בעלי־בתים אמידים הגג נפתח על־ידי צירים, וכשפוסק הגשם האלכסוני, גשם של „להכעיס", שדומה עיקר תכליתו — חילול יום טוב, חוזרים ופותחים את כנפי הגג. ואילו ב„חצר", בסוכה הגדולה של הסב ובסוכה הקטנה של הסבתא, אין משגיחים בגשם. יש לקיים מצווה כראוי! ופעמים הגשם נוטף אל תוך המרק. ואם תחילתה של הישיבה בסוכה עלינו, הקטנים, ברצון סופה באונס. הנאת סוכה אחרת לנו. סוכתו של הדוד שלום'ניו. על הספסלים לפנינו הנערות החצרניות, משרתים וכמה

מהצעירים שבבני הגבאים. דודיק, בכורו של שלום־ניו, הקרוי על שם סבו מבהוש, משרבב קולו בכל יכלתו ומכריז על ההתחלה. ההצגה מקצתה מפרי עטו של אחד מילדי ה„חצר" ורובה מעין „קומדיה דל ארטה", אם־כי מעולם לא שמענו דבר וחצי־דבר על טיבה של יצירה כזו. מחשבותינו מתחילות להתקשר בדרך שאלה ותשובה. חוטר אנו מגזע ר' נחום מצ'רנוביל, שלימד: „כל הדברים הגשמיים והנבראים הם רק משל להבין מהם הנמשל"; חוטר אנו מגזע דורי דורות של מגידי תורה, שכל העולם היה בשבילם מישחק של רומז ומרומז, ורבים מהם ונשיהם — כגון הסבתא שיינדלי — שייכים היו לשורש נשמתו של ר' נחמן מבראצלאב. המשרתות והילדים הממלאים את הסוכה הנה צוחקים והנה פוסקים מלצחוק. מקשיבים. פתע נשמע קול:

— הדוד!

אנו נזכרים: זה מאתנו נטל שלא ברשות את פאתה הנכריה של הדודה וזה קשר לו לסנטרו תלתל תלוש בחינת זקן. ובכלל כלום ייתכן — „תריאטר" במקום כזה? ספסל נהפך ברעש. רבים מקדימים רגליהם לאזניהם. מבוהלים בהלה שמחה קופצים אנו ויוצאים. זה רץ הגנה — הגן הגדול, המחריש של מיקולה הזקן. זה מטפס על גבי הגדר. נופל כמעט וקם. ואולי היתה כל הבהלה בהלת־שווא? ומניין לנו בכלל כל אותו רעיון ההצגה?

פעם הלכנו, קטני ה„חצר", לראות בפלאי עושה להטים אחד בבית־האכסניה של לייב ויניצקי, אבי המורה שלי. עדיין זכור אני: רחוב בעלי־הבתים העשירים. כמה מהם סוחרי־עצים ובחצרותיהם מונחים מרישים וקרשים וקורות אלו על גבי אלו כשיעור כמה קומות נער שכמוני. והנה הכניסה הגדולה של הפונדק, המשובשת בדלתות לכאן ולכאן. ברגיל משמשת היא אורווה לסוסים, ועכשיו נהפכה ל„אולם־הצגה. ספסלים ארוכים. קהל רב. ציפייה שמחה. הלהטוטן — צהבוני. אשתו המזמרת — שחרחורת. היא שרה „היידא טרויקא", שירי־אהבים צועניים ושירי־עם רוסיים. כל אחד אומר שירה לפי בחינתו. והיא — יפה היא מזמרת. אין שקר בקולה... למחרת נקריתי שוב — איני זוכר לשם מה — לבית האכסנייה —

והנה הוא צווח עליה בטינור צרוד, שיכור, והיא... האין יכולים גם אנשים כ א ל ו להבריח יצר הרע של קטטה?

אך נחזור לתקופה שעמדנו בה ולשתי הבנות שנשארו ב„חצר" הגדולה. גם מירלי כבר כלה למזל. אשר'ל, חתנה, הוא בנו של הרבי מסטולין — עיירה קטנה בתוך יערות הרחק ממסילת הברזל, ואף־על־פי־כן מושכת חסידים הרבה.

בסימטה הקטנה שלפני ה„חצר" עומד וולף־הירש עושה החבלים ובריבוע השחור של זקנו נישובת־פישתן. גלגל מנסר וחורק, והחבל הכפול ושזור מהרבה חוטים דקים שבידי האיש נמתח והולך, ודומה: גם הימים אפורים עכשיו כחבלים. אולם יש גם ימי התעוררות מתוקה. טיול ביער. „אַאו, אַאו!" הקול ובת־הקול כקולותיהם של תועים, המבקשים זה את זה. ריח שרף ועשבים שוטים. תות־אדמה. והנה רוקחים ב„חצר" את מיץ־הפטל. צירלי הזקנה מברכת:

— הלוואי ולא יצטרך לו איש, חלילה!

ויש שביום לוהט ביותר מסיע סנדר, האוהב לספר סיפורי מעשיות, את בנות ה„חצר" לכמה שעות לכפר סוקוליץ הסמוך לפיצ'רה. סלעים, סלעים מסביב. מי־הבּוג צוננים ורהוטים. לכל אדם ואדם דרוש לא רק „תשליך" של עוונות, אלא מזמן לזמן גם „תשליך" של דאגות וחובות.

והנה ה„ימים הנוראים". מה מרובות חובותיהם של בני שפיקוֹב, חובות־הלבבות והאברים, ובפרט של בני ה„חצר"! ל„תשליך" יש שנוסעים לנהר הגדול שב„גראַליה", כפר קטן מהלך כמה פרסאות מהעיירה. פעם היה שם בית־משרפות־יי"ש גדול וצירלי עם בעלה גרו שם. צירלי היתה מכניסה אורחים ומאכילתם תבשילי־חלב ומכל טוב. וכשהיתה לוקה בצינה היתה רוחצת במרחצאות של שפיר"ט. אך היא נתרוששה ונתאלמנה זה כבר ועכשיו מקומה בבית־הבישול הגדול של ה„חצר".

לרוב הולך הסב ל„תשליך" לבריכה הסמוכה לבית־החרושת לסוכר. בית־חרושת, קורט של כרך, שהוטל לתוך שקט העיירה. עגלות עגלות מביאים איכרים לכאן סלקים, שרק זה נחפרו והוצאו מן האדמה; סלקים, של„בשרם" מראה אדום־כהה כמראה הדם, עליהם ספק אדמומיים ספק

חומים ועיקריהם הארוכים מיצרים והולכים. ובבית־החרושת האדום, רחב־החלונות, שמעשנותיו זקופות אל השמים כעמודי־ענן, נשטפים הסלקים במים. משיפות ומגרידות של מכונות שפות ומרסקות את בשרם. מסחטים גדולים סוחטים את מיץ־התמצית שלהם.

הסב ובני־ביתו ומלוויו עוברים ליד בית־החרושת. צפצפות זקופות, עטופות־קיסוס. גדר־ברזל. בריכה — אומרים: הדגים באים יום יום לאכול, כשפעמוני־צהריים מצלצלים למקרא עדתם. מחצר בית־החרושת נודף ריח חמוץ־מתוק של פסולת סוכר ושל חומצת־גפרית.

והנה עומד הסב בצד אחר של הבית אצל בריכה קטנה, צלולה. בה צפה השמש בדמות עיגול חיוור, שאין בכוחה לכבותו. כמו מטהו של משה נהפכות בה אף בבואותיהן של הערבות לנחשים. שפתי הסב מתחילות רוחשות „ותשליך במצולות ים כל חטאתם", והנה הוא מנער שולי איצטליתו. האומנם טעם אף הוא טעם חטא? ואולי נידנוד עבירה בעיניו כעבירה?

ערב. מולד בהיר עולה בשמים, דק ושביר. בני הנוער של שפיקוב יוצאים לטייל בין התרזות הישישות „מאחורי השער" (כך קרויה הדרך העולה לראכני — ההיתה פעם העיירה מוקפת חומה ושער?). דומייה חריפה, דומייה עמוקה באחד מחדרי ה„חצר", כאילו כל העולם נח ושובת. חייקה'לי קוראת ואינה קוראת. כמו תמיד, בסמוך לפרידה, חביבים עכשיו עליה ביותר כאן אפילו דברים של מה בכך. ושם בטריסק —

— התהיה מאושרת שם בטריסק?

חלק ג

צל המעלות

א. יבין ובועז

חדר מרובע־חלונות בקומה השנייה. אחי אברהם — „ברומיק" קוראים לו דרך חיבה — מלא חיות וזריזות. תלתל צהוב לו בגובה ראשו ובחייכו מגלה שן של חלב. ומזריזי קום הוא. נכנסת הינדה המיינקת, שלא לחינם נותנים לה את דמי חלבה. גופה רחב, כשם שדעתה — תסלח לי באשר היא שם! — קצרה. כשיצאה בפעם הראשונה חוץ לתחום שלה, ביקשה אמא להסביר לה רכבת מהי. לבסוף אמרה לה: דומה הרכבת למין בית מטלטל. ובשבתה על ספסל התחנה שואלת הינדה מפעם לפעם:

— עוד מעט נגיע?

אולי כבר אז, ואני כבן ארבע, הריני תופס בעימום את ההבדל בין אשה טובה זו, שאינה יכולה להיות אלא אם בגשמיות, לבין אמא. והיא, שעיניה מפיקות ידידות לכל אחד, המוצאת ידידות בחצר טריסק?

אבא קרוי על שם ר' נחום מצ'רנוביל. כרבי מאוסטרובצי סבור אף הוא:

— מדוע אומרים „אין כאלוהינו, אין כאדונינו, אין כמלכנו", ואחר־כך שואלים: „מי כמוך באלים?" לאמור לך: רק המאמין, שאין כאלוהינו מותר לו לשאול „מי כמוך"?

ככל בני בניו של ה„מגיד" אוהב הוא להטיל עצמו בקיץ אל הטוריה ולצלוח את הנהר הרחב. יודע הוא לצלול כסנונית וכשמתייגע שוחה פרקדן וידיו שטוחות. בעיניו, שהן ספק סגולות ספק כחולות, בחיוורון פניו, בזקנו הצהוב־הכהה, המשולש יש משהו רוחני. חטמו הבולט, השולט מעיד על יצרים עזים. „אדני" עולה מיספרו „נחום". באבא יש אמונה וכשרון־הדיבור ורבה השפעתו על הבריות.

תכופות נשמע ב„חצר" „הייטא־וויו" של בעל־העגלה. ה„ערמוניים" המדושנים זזים. המרכבה מרימה אבק — קרקע של טריסק קרקע של חול. עוברים שבועות. „החצר" שרויה באור שחרית. משרתים ומשרתי משרתים מתלבטים לכאן ולכאן בשליחויותיהם, שווי־רוח כמטוטלת של אורלוגין. עוברים גבאים פנימיים וחיצוניים. עוברים חסידים ו„יהודים מכל ימות השנה" דקי־פיאות ועבי־פיאות. הדודים ואבא מהלכים על מדרכת־העץ. הם מחייכים זה לזה בשפתיים צעירות, מלוהטות, מספרים על הצלחותיהם.

— ולו ראיתם, כמה חסידים באו אלי בטומאשוב!

— ו„התורה" שלי הרעישה את מאצייב!

גם אבא מספר על נסיעותיו. עיניו כחולות עכשיו ושמחות. הדוד ר' וולוולי, הצעיר באחים, אומר:

— מיצוַות „י ג ד י ל תורה" קודמת ל„יאדיר"!

ושוב יוצאים האחים לדרך, זה לכאן וזה לכאן.

ענני החורף עשניים ונמוכים. השמים משועממים. בכפר של טריסק חורק חבל הקילון בשעת השאיבה. מרוב קור העלה החבל קרח... בידי אמא מכתב מסטולין. מירלי כותבת על חייה שם. בעליית בית־המדרש מצאו זה לא כבר נערי ה„חדר" עשרות סנוניות קפואות. מה רב הקור, שחשה אף היא בסטולין! — אמא מניחה את המכתב. — וכאן בטריסק?

לילה. חוטי הטליגראף הומים ברוח. מתנודדים צללים. והנה דממה מתה, צוננת בעיירה. מה הספר שבידי אמא? מי חיברו? סטודנט משוטט בכרך ככלב תועה, מבקש פתח־סתרים — האין קוזאקים עם מגלבים מסביב? ואחר־כך — הרוח בשמיכה שלו. הרוח בכותנתו. הגוף צועק למעט חום. וסרחון ה„פאראשא"*. הוא שוכב פקוח־עיניים ואזניים. כמה ארוכים לילות בלי תקווה, הלילות בבתי־החולים ובבתי־הסוהר! הוא נזכר: הוא ואליושה. לא אחד הסטודנטים הטרזנים בני העשירים —

---

* הגרף.

סגוסים „ניקולאיים", שצווארוניהם הרחבים עשויים פרוות־בונים — אלא משלנו. כולו מתוח וחיוור עד שפתיו. הרכבת יורדת בשיפוע. השומר נרדם. מה טובה שינה ללא פחד! הלפתוח עכשיו את הדלת ולקפוץ למטה? „לא, אך נמות לחינם", לוחש אליושה. „עלינו להאריך רוח ולחיות. שעתנו תבוא!"

כן, שעתנו תבוא... מה רבה עכשיו ההתעוררות בכל רוסיה הגדולה. וגם ברחובנו שלנו. הרצל. הקונגרסים. ורק כאן, בטריסק —

הגבאי הגובה מעמדות צובט זקנו באצבעות עצבניות:

— ה„ציוניסטלעך" הם כופרים! כשאדם ישראלי נמשך בגלות אחר בחינת ארץ, יכול, חס ושלום, להיות „והארץ היתה תוהו ובוהו" — גם ארצנו הקדושה וגם בחינת א"י שבגלות! העיקר ביטחון, יהודים, ביטחון!

ויש שהאמונה פועלת נפלאות בטריסק. אל הסב ר' יעקב לייב'ניו באים אלה במרכבות מפוארות ואלה בעגלה של עץ ואלה בשאון של המון בקרונות. ויש שגם איכרה אוקראינית או פולנית באה אל ה„פאן ראבין", אל ה„שוענטע ראבין" *. ופעם, במוצאי־שבת —

מבין ענן קרוע נראית מכיתת ירח. האולם הגדול, הארוך מלא. הנה הגבאי, הנושא ברגיל אחרי הסב את סידורו העבה עם מטפחת־האף האדומה מפורחת הפרחים. הנה ר' איציקל הגבאי. זקנו שחור וכתפיו רחבות, ויש בו בכולו חשיבות יתירה. הכול מחניפים לו ומתייעצים בו, כיצד למהר ולהגיע לחדר הרבי. ר' איציקל מחייך ויודע: יש חילוקי מדריגות! אינו דומה נגיד ולמדן לשמולקי הסנדלר ויוסל החייט!

ר' איציקל מכעכע ואחריו מכעכעים עוד כמה נכבדים. המשרתים, שזה מהם מדבר בקול חצוף וזה בקול נכנע, משתתקים. משתתק כל הקהל. הסב קם להבדיל. אין קווי־השרירים מסומנים בפניו. כתפיו רכות ועגולות. אולם חד וחריף הוא בגימטריאות, שבידיו הן לא פרפראות לחכמה, אלא הרכבת החכמה באותיות ומיספרים. החסידים הרבים, שלפני שעה קלה היו שרים כשהם מכים כף אל כף ובאצבע צרדה, דוממים עכשיו דממה עמוקה. הסב מתחיל להבדיל בנוסח שהוא קבלה בידיו מאבות־אבות־

* „האדון הרבין", „הרבין הקדוש".

אבותיו. הנה הוא מגביה קצת את קולו והנה הוא מנמיכו. מפסיק וממשיך שוב.

לפתע פתאום המולה קלה. מה קרה? זקנה ובתולה! והרי נשים מסוגרות מבוא בחברת אנשים — ומה לאלו כאן? אולי אסון, חס ושלום? כל הנתונים במצוקה פונים א ל י ו! הזקנה ראשה לפוף מטפחת מהוהה ולשפתיה מראה אפר. אך עיניה מאירות משמחה. הנערה חיוורת, אבל ברק מיוחד עכשיו לעיניה, כאילו באה לה התעוררות גדולה מאוד. מה לאלו כאן?.. פה פעור בליכסון: — לצאת! לצאת חצופות! — נגידים וגבאים כוח להם להרים הקול. עיניים דוחקות ובולטות מתמהון. אולם הזקנה נוגחת במרפקיה ובוקעת לה דרך.

— רבי קדוש, — קוראת היא, — כלום אין אתה מכיר אותי? הרי זו בתי האילמת, שהבאתי לפניך. עשית „מופת" גדול, רבי! ברכת אותה, והנה... דבורה'לי, הגידי לרבי „שבוע טוב"... לפני כל היהודים!

הנערה לבנה עכשיו, כאילו היא גילגול שלג. לבנה מרוב רגש מרוכז, מכוון, החבוי מתחת לצינה מדומה. אולם עיניה נוצצות עכשיו ביותר.

— שבוע טוב, רבי.

בחללן של עיירות קטנות, שחיים בהן רביים גדולים, מרחפות אגדות. בהן נהפך הדמיון מציאות והמציאות דמיון. ועל מופת ז ה מרבים לדבר בטריסק. אך משכילים מחייכים בינם לבין עצמם חיוך של אי־אמון:

— כלום אינכם מבינים, שיד הגבאים היתה כאן באמצע? מופתים יפים לעסקים!

לאחר שנים הבינותי, שריפוי כזה באמת אפשרי היה. צדק הרמב"ם, שאם חולה אינו מאמין ברפואת הרופא אי־אפשר שיעשה לו פעולה. והנערה האמינה. והאין לפעמים בהתרגשות גדולה משום השחת אלמים — כמובן, אילמים לא מפני סיבות אורגאניות, אלא מחמת היסטריה.

אולם דווקא בתוך ד' אמותיו שלו אין הסב פועל ישועות, ומה מאוד זקוקים גם כמה מבני ביתו לנס!

באספקלריה מזהבת־המסגרת חולפת דמות הסבתא פייגלי. היא והסבתא חווה'לי משפיקוב אחרות הן. כאן בחדרים נודף תמיד ריח של מאפה־חמאה

וקקאו דשן, חם ומשביע, ריח של אורחים. הסבתא פייגלי מחייכת. אולם עתים חיוכה עקום, כאילו תקפה כאב־ראש אכזרי, לא, כאב־לב. עושר ונחת — כן, ולכאורה, כל החיים כאן יסודם בחגיגה — וכמה צרות!

בתה ריקלי, אחות אבא, יש בה דקות ויופי רוחני של נצר אחרון לגזע רב־ימים. עוד בילדותה היה בה משהו משונה. יש שהיתה מפחדת לעלות במדריגות לקומה השנייה. היה בה חפץ ההתראות. אהבה הרבה להתלבש, ועם זה היה בה גם יצר החמיקה — להסתתר, לברוח מעין אדם. ככל שהוסיפה בשנים היתה מוסיפה והולכת להסתכל בתוכה. אחר־כך תקעה עצמה בפחד גדול. ואולי מעשה כישוף הוא? אומרים, שמקום המים מחליש את כוח הכישוף. והרי טריסק יושבת על הטוריה! אבל היא — היא החלה שומעת קולות שונים. והרופאים, שנלאו למצוא לה רפואה מספקת, יעצו להשיאה. השאלו אותה על חתנה? בטריסק לא היו שואלים את פי הבנות, ומה גם אותה. הרי בתהיונה ודאי היתה עומדת לפני ההכרעה ולא היתה יודעת להכריע. השיאוה לבן הרבי מאוליק.

אוליק! כשפרצו הקוזאקים בשנת ת"ט את חומותיה של אותה עיירה נעשה נס גדול — כלי־תותח, שיצא זה כבר מכלל שימוש, התחיל פתע יורה מאליו ואימה גדולה נפלה על הפוחזים והם ברחו. ועוד מספרים: באוליק ישב על כיסא הרבנות בעל הט"ז*. הכנופיות של חמיל הלכו והתקרבו שוב לעיירה בצעק וצווח. אותו בוקר ישב הט"ז כדרכו בבית־המדרש ולמד. עמוד מחבר את התיקרה עם הריצפה והיו לאחדים ממש. הרב נרדם לרגע וראשו היה מוטל על גבי השטנדיר. מיד נתעורר וראה על הגמרא פתק, שזרקו לו מן השמים: „וגנותי על העיר הזאת למען דויד עבדי" — דויד היה שם הט"ז. וכך הווה. הרוצחים פנו לצד אחר ואוליק ניצלה. ואולי תבוא גם לריקלי הישועה מאותה עיירה המלומדת בנסים?

ואמנם, לריקלי רווח לזמן־מה. אולם אחרי לידתה הראשונה הרגיש בעלה — היא מפליגה ממנו הלוך והפלג כמו בסירה לעולם נעלם, איום. שוב מבטה מרוכז כלפי פנים, כשומעת בתוך תוכה קולות. מיום ליום

---

* „טורי זהב" — דויד בן שמואל הלוי (1586—1667).

רואה היא עצמה בדוחק גדול יותר, כאילו מוקפת בטבעת של אש. אורבים לבנה הקטן. צדים את נפשו לקחתה. ומי הוא זה המעמיד פנים, כאילו הוא בעלה? וילד זה — הם דוקרים אותו במחטים ארוכות, חושבים ששלה הוא. לא, זה שקר! לא ילדה הוא. וגם אבא ואמא הם לא אבא ואמא.

כמה פעמים ראיתיה בילדותי: ענוגה ועדינה. אין היא צריכה להדביק ללחייה אספלנית של יופי כדי להבליט את הלובן שלהן. היא יושבת ועפעפיה מכווצים כי כל שרירי צווארה ופניה מאומצים. מהיכן עקת־נפש זו שלה? אולי היא החידה הראשונה, אשר חדו לי החיים. לבסוף סגרוה בחדרה, שלא תהא הקדרות שלה מוצגת לראווה.

ועוד צרות ומכאובים לסבתא. פעם שאל אותה חותנה המגיד מטריסק: כיצד כותבת את שמך? אמרה לו: פייגא באל"ף. אמר לה: מהיום והלאה לא תכתבי עוד שמך, כדרך שכותבין כל העולם, אלא באות ה', ויהיו לך ארבעה בנים שיאירו את העולם. ואמנם, ארבעה בנים טובים ויקרים לה. ואחד מהם דויד אהר'לי —

מדבר הוא תמיד בשאגת קול והוא יודע נגן. זוגתו, אף שהיא חלק מקרקע טריסק, יש בה ריח חוץ־לארץ. מבהוש היא. מדברת לאט ובזהירות, ודומה: טבעה קר מטבע כסף חי, בלי הפזיזות של הכסף החי. אולם עם קרירות החושים מורגש: החימום שמור בגופה הנאה. בצעירותה חלמה שיהיו גם לה, כבנותיו וכלותיו של הרבי מסאדיגורה, סוסי־רכיבה וכלבים יקרים. אוהבת היא גם עכשיו להתקשט כמוהן, לפי המודה האחרונה, ולפרכס עצמה, לנסוע לכרכים גדולים ולמעיינות ישועה. אולם צער גדול בביתה.

בן ובת לה ולדויד אהר'לי. רייזלי שם הבת. שם הנער כשמי. ושניהם אילמים מלידה הם. גדר האדם, שהוא חי מ ד ב ר. מפיה של רייזלי פורצת נביחה מקוטעת. בה ובאחיה יש אולי ההכנה השכלית לדבר, אבל אין בהם כוח הדיבור. שניהם חיים בעולם דומם. את רייזלי שולחים לווארשה למין בית־ספר מיוחד לחרשים־אילמים. שם מלמדים אותה ל ר א ו ת את הקולות — לקרוא את תנועות־השפתיים של הדוברים אליה. ואילו היא עצמה מומה לא מום עובר. לקות מלידה.

— אדרבה, זו היא מעלה לשידוך! — מנסה מישהו לחמוד לו לצון. — זו לא דברנית היא ולא קטטנית!

אולם אין צוחק. הניבוח הקטוע של רייזלי, כאילו משהו מכווץ פתע את גרונה ואת שפתותיה, ושתיקת אחיה — החידה השנייה שחדו לי החיים.

גם מבתה בכורתה אין לסבתא נחת של ממש. הדודה שיינדלי — לא גבוהה. בעלת נחיריים רוטטים. אוהבת להריח ריח מאכל טוב. אומרים: ביחס למשרתות שלה נוחה לבוא לידי הגבהת הקול. ועוד אומרים: בשבתה בין הבריות דרכה יותר להתחיל בגנות מאשר לסיים בשבח. המרה עליה נפשה משום שאין לה ולד? את כל החיבה וכל הדאגה לוולד שלא בא נותנת היא לבעלה. זקנו נוטה למראה אדום וצבע לחיין חיוור־אפור, כאילו חולה חלי הנמשך. מדקדק הוא בפסיעותיו וזהיר בשמירת בריאותו. חיוך פיקח לו ואמא אוהבת לפעמים לשוחח עמו. המשום שמסקווירה הוא, בה עברה גם ילדותה? יל"ג עצמו, שנלחם בחסידים, כתב על ר' איציקל מסקווירה באחד הפלייטונים שלו: „זה הוא הטוב שבצדיקי וולין ואוקראינה, חכם בהוויות העולם ומסביר פנים להשכלה". הבאמת היה מסביר פנים להשכלה? אולם שם לא הגיעו מעולם לקנאות של שטות כמו כאן. בסקווירה, בראחמיסטריווקה, בשפיקוב חיים דרך חירות יותר. ודווקא שם יש תורה יותר!

הדוד מחייך את חיוכו הפיקח.

— השמעת את המשל של הבעש"ט? יש אדם, שבהרגישו גנב מתגנב ובא לביתו, מיד הוא צועק ומניסו — ואינו תופסו. בעל־בית זה פחדן גדול הוא. אך מי שבטוח בכוחו, שהוא חזק מהגנב, שותק ומניח לו ליכנס, ואפילו ליקח איזה מחפציו, ואז הוא מתנפל עליו לפתע ומוסרו לדין ולדיין. ודווקא מבית כזה מוקיר הגנב את רגליו. בסקווירה אין יראים כל־כך מפני ההשכלה. בטריסק צועק כל אחד וירא מפני ההשכלה עוד קודם שנכנסה לביתו!

מדריגות־עץ מוליכות אל הקומה השנייה. מבעד לחלונות דירתנו אפשר לראות: „חצר" שבנויה כמה חצרות. בקצה האחד של הרחבה

בית־המדרש, שמחלונותיו עולה טחיבות של קני־סוף, טחיבות הרקק שמאחוריו. בקצה השני של הרחבה — גדר. יתדותיה כשיני המשור ויש בה משום סייג בין ה„חצר" לבין העיירה. עולם היא לעצמה. אולם כשם שהמזלות מתנועעים סביב לשמש, תלוי מזלה של טריסק כולה ב„חצר". כל בית בעיירה הוא אכסנייה וכל בעל־בית מתפלל: הלוואי והנגידים יתאכסנו אצלי! — בדרכים המאובקות רבות הגומות והמהמורות (רק לפני קובלי יש חתיכת כביש) באים אנשים מקרוב ומרחוק, אנשים מצליחים וטרופי־גורל.

תקופות השנה מתחלפות. הנה בוהקת הטוריה בפיתוליה בין הערבות. זרימתה בימות החמה עצלה ורפויה יותר מאשר באביב או בסתיו. מתוך הירק מפציע פרפר לבן, הנושא אבקת־פרחים צהובה, דבשית ופורח לעבר הרקק. והנה שוב תפוחה כל הדרך החולית, המישורית שבדרך קובלי והאוויר ספוג ריח כמישה וחטמו של משוגע העיירה משנה עכשיו מראהו — ספק ירוק ספק אדום.

רק בשבתה עם ספר בידה, בדברה עם אדם חכם, או בקראה לפני בריינדל המשרתת, שאינה רגילה במלאכת הקריאה ולא במלאכת הכתיבה, מתחדשת רוחה של אמא בקרבה. אך מעטים בעלי ההשכלה בטריסק. רק לפעמים נכנס אצלה הרופא — היא התחילה כוחה ועתים קודחת — או הסטודנט, עוזרו של הרופא.

יש אומרים, ששמו של סטודנט זה במחתרת היה טאַראַס. גם אחרים כינויים לועזיים להם: טימופיי קופלזון, או ולאדימיר קוסובסקי. מימי סיוטי ילדותו דומה עשוי פיו של בחור זה יותר ללעוג מאשר לחייך, להתווכח יותר מאשר לשוחח. בשנות המחתרת והמאסר למד לקלוט ולא להשחית ויכוח לחינם. אולם כאן —

להבהב־גפרור רותח ומתנפנף ללהבה.

— תסלחי לי על גילוי לבי, אבל משפחתך זו... שמעתי פעם את הפרופ׳ ואגנר מקיוב. בהרצותו על התנוונות לקח לדוגמה את משפחתכם. התחתנות־הביניים. רק קרובים וקרובי־קרובים באים בברית־הנישואים. והתוצאה? כמה מקרים של טירוף, אילמות וחרשות ועקרות!

המסכימה אמא? כן — ולא. מצד אחד יש סימני ירידה. ואולם מצד שני יש גם מקרים של עליית הרוח. ומאמינה היא בכל לב בהתחדשותה של המשפחה, בצמיחת כוחות חדשים.

ב„קושציול", העומד בסמוך ל„חצר" ביהירותו החודרת, מתפעמים הפעמונים. הסטודנט מתקן את שנץ־הגדילים, שבו שנוצה חולצתו.

— וכל המיסטיקה הזאת כאן, שלנו ושלהם... יפה אמר אראסמוס איש רוטרדאם: „יהיו נא אחרים צופים בכוכבים, אם רצונם בכך. אולם, לדעתי, עלינו לבקש על אדמות את מה שבכוחו לעשותנו מאושרים או אומללים". — הסטודנט שולף מקטרתו מפיו. עיניו קורנות עכשיו מקיבוץ החיות. — ועל ארנסט הקל שמעת? חוקר־טבע גרמני מהולל. תלמידו המובהק של דארווין. ספרו „חידות־עולם" זכה להצלחה לא מצויה. ובו הוא כותב: המדע של סוף המאה התשע־עשרה כבר פתר כמעט את כל חידות העולם, שהדריכו את מנוחתו של האדם מדורי דורות!

האופק עכשיו אודם זהוב וזהב אדום. כל היום שרויות הדודות אשה אשה בביתה. לפנות ערב הן מזדמנות יחד. שמלותיהן סגורות כלפי מעלה. מקופלטות הן קפלטים הדומים כמעט לשער של עצמן. יש ברובן סקרנות מגורה אחת כלפי חברתה, ובהיפגשן אינן צריכות להתאמץ, כמו בחברת אמא, להעלות נושא לשיחה. הרבה יש להן לדבר (אין סודות ב„חצר"!), ובפרט על אמא.

— השמעתן מימיכן? — מצחקקת אחת מהן. — מלמדת את המשרתת! ומעולם לא הרימה יד על בניה. הלא הם יגדלו פראים. פראים ממש! וימים ולילות היא קוראת — ספרים, כתבי־עת. גם עתוני־חוץ.

— נכון. נכון מאוד. וכל אותם האפיקורסים, שהיא משוחחת עמהם! רק דודה אחת, שחיוכה נלבב ופניה הצעירים מעידים על טוב שכל ועל טוב רגש — רק היא, הקרויה גם־כן על שם חיה'לי, זוגתו של ר' נחום מצ'רנוביל, והיא נשואה לנחום־משה'לי מראחמיסטריווקה — הוגה חיבה לאמא.

בפינה של אור יושבים כמה יהודים מ„חברת תורה" ו„חברת תהילים"

שבטריסק. אלו מעיינים בספרים ואלו ידיהם תקועות בשרווליהם. קר.

— שמעתם, יהודים, את פירושו של הרבי, שיחיה, בשבת שעברה? מה כוונת הגמרא „כלה שעיניה יפות אין צריכה בדיקה"? כלומר, שעיניה שמורות כראוי מראות ברע. מפני זה מי שמקדש עיניו שלא להסתכל בדברים אסורים על פי התורה שבכתב ותורה שבעל פה בוודאי הוא במידת היראה ואינו צריך בדיקה!

— אוי־ווֵי, אוי־ווֵי, פירוש נפלא! ובאמת, הרי יש משנה בסנהדרין: „בין אלה שאין להם חלק בעולם הבא אף הקורא בספרים חיצוניים". פירוש הברטנורא — ספרי מינים, כגון ספרי אריסטו היווני!

לילות. הנה עומדים בשמים כוכבים גדולים, ירוקים, בודדים. כוכבים קטנים מקובצים קבוצות קבוצות: עיקר כוחנו בציבור! והנה לילות חשוכים. דומה, כל הנכנס לדירתנו מבקש למשש הכול במבטו כמו בשעת בדיקת חמץ.

מזמן לזמן נוסעות הדודות לקארלסבאד ולמאריינבאד או לפראנצסבאד לחזק את עצביהן המרופפים. אמא חולה ממש. אולם מה היא מחלה, אם לא שינוי ביסודות? והאין פעמים גם הרפואה בשינוי — שינוי הקרקע והאוויר? עוד קרובים אנו קירבת מקום, ודומה: כבר אנו מופלגים הרבה מטריסק. ואף־על־פי־כן כמו תמיד בשעת פרידה, אין בטביעת־העין שביעת־העין. רצונך להקיף הכול, לזכור הכול.

יצאנו חוץ לתחומה של ה„חצר", „חצר" של שילשים וריבעים. הנה בית־התפילה הקאתולי, שבימי החג יוצאים מתוכו גלחים ופרחי גלחים, הלבושים מיני כלי לבן ושחור. העיירה — עדר מפוזר של בניינים. שתי בארות עם שלשלאות. ילדים הלבושים קאפוטות ארוכות כגדולים. בית־הכנסת, שגדר לו, גבוה מכל הבתים. הנה השמש, המכריז בכל שבת לפנות בוקר: „יהודים, עם קדושים, קומו לעבודת הבורא!"

כל נפש נמשכת לשרשה ולמקורה. ועכשיו, כשאין טריסק ואין שפיקוב נתונות יותר בממש, אני חוזר ורואן בראיית הלב — בחלומי ובזכרונותי. הנה בית־הקברות הפולני הישן, שם מקום ליצים ושדים, אומרים

בעיירה. בחוצות קובלי מהלכות גימנאזיסטות מסונרות סינר. הנה רוכב על אפניים יונה רוזנפלד, הסופר הראשון שפגשתי בימי חיי. צהבוני. תספורת קיפוד. יליד צ'ארטוריסק הוא, הידועה במעיינות־הרפואה שבה, מי־תהום. יש שיומו כולו לילה ויש שיומו דימדומים. נפשו נכספת מאוד לדיבור רך. מוצא אדם הקרוב אל לבו, משתפך חיוך רחב על שפתיו. והנה הגשר על הטוריה. לכאן יעתיק הסב בעוד כמה שנים את „חצרו". אולם עם כל גדלה וחשיבותה לא תהא דומה, כזו שבטריסק, לארמון אציל, שהמון חדרים בו, מרתפים, מזוות ומחסנים ואורוות, מלצרים, משרתים, שפחות, רכבים, גננים, תופרות, קרובים עניים.

כציפור לכודה המבקשת לפרוץ למרחקים, מפליגה רכבת. הנה ריינרץ. האם הישע במעיין־הישע עצמו או בשינוי־החיים, במנוחה? ואמא — התמצא כאן ריפוא גמור לכובד נפשה? על כל פנים טובות נסיעות אלו להסעת הדעת. טובות לילדיה. כאן הם רואים חיים אחרים. רואים את אירופה.

ואולם יותר מריינרץ נחרתת בזכרון אוטווצק. ריח עצי אשוח ומחטי אורן. אילנות ירוקי־תמיד. רצועת־האודם האחרונה נמוגה בין האילנות. במשעול החצץ נשמע קול צעדים. חסיד טריסקאי בא לאמא. זה שנים הוא יושב כאן. חזה צר ומארך לו ואווירה של אוטווצק מחלים. הוא גומע תה וכובש תכופות את שיעולו במטפחתו הגדולה, האדומה. בכל מבקר פתאומי יש אחד משמים מבלש. ושליח זה בא לא סתם לראות את אמא, אלא לראות את מעשיה ולהודיע לטריסק.

הכוכבים עומדים ברקיע בריבוא־רבבות נשמות. בין צללי ארנים קבוע פנס־נפט בעיגול אור. בדומיית הלילה נשמע קול נקישת רגליים על מדרכת האבן. עוברים כמה בחורים. חלוקיהם מכופתרים מצד אחד עד הצוואר. לאחד מהם שפם הדומה לשפמו של מאכסים גורקי. להיכן הם הולכים — הלאסיפה חשאית? דומה, רוסיה כולה מוכנת עכשיו כל רגע להזדקר ממקומה. גם בעיירות הקטנות. מדביקים בבית־הכנסת כרוז על השביתה של סורגות־הפוזמקאות; כרוז כנגד אלה „הגורפים את הקערה ואינם משיירים בה כלום לאחרים". ובעיירה קרינָק, מספרים,

הכריזו הבורסקים שביתה. שלוש מאות איש התכנסו מאחורי העיירה. התחיל לרדת גשם, והם עמדו בגשם למעלה משעתיים. כל אחד מהם נשבע בתפילין שלו, שיקיימו את כל ההחלטות והם שרו שירים. כמה מהם השתטחו על הארץ ובכו — קשה לדעת, אם מחמת שמחה או מחמת צער: לא דבר קל הוא לשבות לאנשים אלו, אשר עד אותו היום כלא נחשבו אצל הכול ולא הסכינו להילחם... סיסמאות מרחפות עכשיו באוויר: „אויף א שפיי איז דאָ אַן ענטפער מיט בליי"*. רבים הולכים עכשיו ל„סכודקות" ** של ה„בונד". בקרוב יטילו דגלים גוון בקדרותם של רחובות. קריאות של רבבות תהיינה חוזרות ומשמיעות הד מקירות הבתים.

ופעם אחת... בוקר מציף את העולם גלי־גלים של משובה. שלג. שמש. וירק של ארנים. מרוב שמחה צעירה, בהירה אני רוצה לצעוק. לעשות משהו. בקצה השדירה נראה ז'אנדאר. מופלג הוא בקומה ובכוח. האקדח בנרתיק שבצדו. דומה, המלך עצמו השטירו כאן לשוטר: אני שליט הרחוב!

— יאַ יעסטעם סאָציאליסטא! — קורא אני פתע פולנית.

הז'אנדאר מתקרב. מקדיר את גביניו הצהובים־האדומים.

— מי אתה, בחורון? — שואל הוא בדרך פקודה. — כך. נערוך חיפוש.

מתכנסים אנשים מסביב.

— אבל הרי זה עוד תינוק כמעט, אדוני השוטר!

— משמע, שמע מהוריו. נערוך חיפוש!

— אבל מה יודעים הם על דברים כאלה? אביו ראבין ואמו רבנית!

— אינם יודעים כלום! — מבסס הוא בבאס שלו. — יש שגנב מסתיר מגנב... להתפזר!

מתפזרים. אולם מה שאין עושות טענות סתם, עושה מתן־בסתר. „חמישיה" אחת מפיגה את כל חששותיו.

מטריסק מגיעים מכתבים דחופים: לחזור! — מגיעים מברקים: לחזור תיכף ומיד! — אמא יושבת מהורהרת ועיניה אינן קורצות. אנו נוסעים, אבל לא לטריסק.

* „על יריקה תען שריקת־כדור". ** הכינוסים.

לפני אשנב הקופה שרשרת־אנשים ארוכה. עומדים דרוכים ומחכים. דומה, לוח זמני המסעות נתבטל. הנה נסגרת ברעש דלת זחוחה של קרונית־משא. לעזאזל, עד מתי נחכה? הא, הנה מרתיח קטר ובא. ש ל נ ו! אנשים נלחצים מלפנים ומאחור, בפלטם קללה או בהזכירם שם שמים, כאילו זו הרכבת האחרונה. מיספר צפירות חדות — ונישוף כבד. מתכווצים. הרכבת מתקדמת קצובות, בטוחות ועמומות, אם כי לא במהירות הרגילה. בתחנת־צומת מעלים קומקומים, קומקומים של רותחים — ולחש מפחיד. סוחר רוסי, מרובע זקן, לבוש מקטורן וחבוש קרטוז נוגס חתיכת סוכר ולוגם מן התה.

— העם מתחצף! — אומר הוא. — מורדים. על קיר אחד ראיתי כתוב: „הלאה המלחמה ביאפאן! הלאה שלטון־היחיד! תחי השביתה הכללית המדינית!" אבל גם המשטרה אינה מפקחת. וגם קוזאקים יש. יופיעו על סוסיהם — יברחו כולם כמקקים. אולם יתפסום אחד אחד, יתלשו זנבם ורעמתם — ולסיביר כולם!

הרכבת שלנו נשארת תקועה ברובנה. ש ב י ת ה כ ל ל י ת! פסי־המתכת בוהקים ודוממים. מחסומים אינם מורמים. ואף־על־פי־כן יש הרגשה: כל הארץ נעה. קוון נעלם מעביר את רוסיה מקו לקו.

רובנה, שהיתה במאה הט"ז נחלת הנסיכים ליובומירסקי, שלוש שכונות בה ומרכזה — הרובע שבין שני הגשרים שעל זרועות הנהר אוסטיה. באביב ובסתיו מגיעה כאן הביצה עד לברכיים. אולם עכשיו — כמה עמוק השלג ברובנה בחורף ומה רבות היונים!

בין בתי־התפילה שבעיר יש גם קלויז טריסקאי וגם „שטיבלעך" של חסידי סטולין, אוליק ואחרים. היו ימים, כשמחלוקת גדולה הפרידה בין טריסק ובין אוליק. פעם בא הרבי מאוליק בעילום שם ללודמיר בלי שניתן לא רשיון הכניסה מטעם הרשות. הלכו כמה חמומי־מוח והלשינו עליו באשר הלשינו ורק אחרי השתדלות עצומה של חסידי אוליק הוחלפה גזירת המאסר בגזירת גירוש מן העיר. עכשיו שורר שלום בין שתי ה„חצרות".

אנו מתאכסנים בבית קרובה שלנו. היא — צעירה, זהובת־שיער. ועתים,

אם־כי לעתים רחוקות, מתכיל הצחוק את עיניה תכלת קורנת. הוא — ממשפחת ח. נ. ביאליק, רופא בא בימים. בפגישה ראשונה יש לך הרגשה: אדם זה ודאי משחק בשחמט. כמו תמיד בבית שאין בו ילדים, שמחים תחילה למהומה השמחה, שמחים ביותר לאורחים. אולם כמה זמן נשתהה כאן?.. עמודי הטליגראף זוקפים את צלביהם הגדולים השמימה: השביתה נגמרה!

והנה ראכני. הנה גן־השעשועים „זאבאווא". מספרים עליו על הפריץ באלאשוב: פעם חזר לכאן מחוץ־לארץ ובן־משקו ביקש להתפאר לפניו — הודות לשיטות המדעיות שהכניס, השיבלים באחוזה מלאות וטובות, שלא כבשדות האיכרים. באלאשוב העיף עין מתוך פיזור הרוח על החיטה הגבוהה, שעמדה עוד בירקונה הצעיר. ופתע הצליף באוויר במגלבו דרך החלטה:

— עשב גבוה ביותר! צריך להיקצר!

והנה בקעה בין שתי חטוטרות, והנה היער המסובך באילנות הרבה והרפוד טרפי־אשתקד. כאן מתחיל סנדר לספר בקול עצור מעשיות על שודדים, ובעיני רוחך אתה רואה פתע איש עם קנה־רובה בידו או שהוא מנופף גרזן חד על ראשך. הנשימה מתרחבת. קצה היער! הבתים הראשונים — ש פ י ק ו ב!

הנה ה„וולוסט" — בית פקידות עיירתנו, שהשבשבת על גגו פעם נחה ופעם מראה פנים לכאן ולכאן. הפרוטומה הכחולה־הכהה של אלכסנדר השני שלפניו מעוררת תמהון בלבות צעירים — הקיסר ה„כל־יכול" של „אמא" רוסיה — ואין לו רגליים! הנה בית־הספר העממי בן שתי המחלקות — והרחוב הראשי של העיירה: בתים הפזורים משני העברים של הכביש. הנה הפונדק רחב־השער של „חיים שוט" (יש אומרים — הרק מאומד ומשמועה? — שהוא מכניס סוסים מרשות הגנבים לרשותו). מרחוק נראים בתי המסחר הגדולים והקטנים של מרכז העיירה, אלו במפורש ואלו במרומז. סנדר מטה את סוסיו לסימטה של אטיל הפטרושיבקאית, ומשם אל שערה של ה„חצר".

צירלי הישישה פוסעת אל המטבח. למטה יותר — סמוך לביתו של ר'

אשר סופר־הסת"ם, שיש שעורות שנעבדו לשם קדושת ספר תורה שטוחים לפניו, כדי שיתייבשו יפה בחמה — בית־דיר מרווח, שנערכים בו ה„שולחנות" בחגים, וה„מקרה", שבעמקה האפל והצונן שמור הקרח בקיץ.

באחד החדרים של בית ר' אשר — בית־עקד הספרים של העיירה. הרבה דמים וימים הוצאו לבטלה כדי לבטל את הגזירה ולפתוח ספרייה זו ברשות המלכות. אולם שר־הפלך שבקאמניץ לא פנה אל כתבי־ההשתדלות של משכילי שפיקוב ועל כל בקשה ובקשה שהגישו לו היה משיב תשובה אחת:

— אין המקום ראוי להיתר!

אולם „פריסטאוו" טוב בשפיקוב — הוא ושוטריו מקבלים חודש חודש „דמי־לא־יחרץ".

לא בכוונה ולא במחשבה תחילה נקבע בית־העקד בדירתו של סופר־סת"ם; בית־עקד, שיש בו גם ספרים שנדפסו הדפסה כשרה וגם ספרים פסולים. האם אין בזה משום סמל? תרבות ישראל יש לה המשך, גידולי גידולים.

בסוף גבול הרחבה שלפני ה„חצר" מתחיל יישוב, שאין עוד דין עיר עליו — כפר האסור על ישראל, קצתו שוכן בעמק וקצתו עומד בכתף גבעה. בבוקר בהיר זה קוטר ועולה משם עמוד עשן לבן וצפוף וריח זיפים חרוכים הבאים כאחד — זה לא כבר נחרו שם חזיר.

ב„חצר" ולפניה מצפים לנו רבים בשמחה של אמת.

ב. תמרורים בדרך

הנה רוקקים כבר המתפללים ב„עלינו", חולצים וכורכים תפילה של יד עיגולים עיגולים שחורים מעל הזרוע, מקפלים טליותיהם.

אצל שולחן־עץ יושב עכשיו הגבאי איצי ליבל'יס, יהודי אפור־זקן ובעל תחתוניות. הוא לבוש קאפוטה של אלפאגה, מריח טאבאקי. לפניו עומד ר' לייב אקרמאן מברשאד, בעל חוטם בשרני וזקנו ההולך ומאפיר סרוק לכאן ולכאן. על חזייתו מבהיקה לו שרשרת־זהב. סוחר־מוכר הוא

וקשור בכל בתי־החרושת שבסביבה. הגבאי כותב מפיו מלה במלה את ה„פיתקה" שלו בזה הלשון:

„יהודה לייב בן שרה, זוגתי מלכה בת בתיה". אחר־כך מונה ר' לייב אחד אחד את שמות כל בניו בבקשה, שהרבי יזכירם דרך תפילתו, כדי שיזכה לגדלם לתורה, לחופה ולמעשים טובים. ולבסוף — בקשות בדברים המצטרכים לו לפרנסה: „להצלחה ב,זאוואָד'* טראָסטינעץ, אבדיווקע, סטעפאַנאָווקע, וערכיווקע, וכו' וכן למצוא חן בעיני דאווידאָווסקי ובעיני האדון" —

— זה הכול? — שואל איצי לייבלי'ס.

— לא. רצוני לבקש את הרבי, שבכוח תפילתו הקדושה יביא מיתה משונה על בן־משקו החדש של הפריץ. שונא ישראל גדול הוא — גוזר עלי כלייה ממש.

והנה נכנס ר' לייב לפני ולפנים. על השולחן העגול מונחים ספרים וסידור, שכתובים בו שמות אנשים, שעליו להתפלל בעדם. הסב מעיין ב„פיתקה".

— המאמין אתה, שבכוח תפילתי תשיג מבוקשך?

— ודאי, רבי קדוש... ודאי!

— אם־כן למה להתפלל על מיתה משונה? כלום לא טוב יותר לבקש, שיחזור למוטב ולא ירע לך עוד?

והנה נכנס בן־כפר הלבוש בגדי הדיוט. מספר: השוטר שבמקומו וגם האיכרים מצערים אותו בייסורים ונגישות. הסב מקשיב ואינו מקשיב. עתים חש הוא צינה, כאילו עליו ללבוש עשר טליות זו על גבי זו. פעם אמר ר' נחום מצ'רנוביל אל ר' פינחס מקוריץ: „רצוני, שלא נהיה נצרכים לעולם". החזיר לו ר' פינחס: „זה לא תפעל! העולם יהיה צריך לך ואתה תהא צריך לעולם!" הצריך העולם גם לו, לרבי משפיקוב? אבל מהו נרו הקטן כנגד החשכה הגדולה אשר קמה מסביב? הוא זוקף ראשו. האיש יוצא לאט מה„אולם האדום" ופניו מאירות, כאילו על ידי דברי הצדיק בלבד נמשכה אליו הברכה.

* בית־החרושת.

כל ימות השבוע שקועים אנשי שפיקוב בענייני מלאכה ובענייני משא ומתן. ביום א׳, אחת לשבועיים, מתכנס ה„ירידי״ על מגרש ה„טאראָוויצע״. איכרים באים בעגלותיהם העמוסות ברכת־האדמה והרתומות לשוורים, שקרניהם בולטות הרבה. הלך, העולה רגל ל„מינזר־המערות״ שבקיוב, שומט מעל גבו את תרמילו. צוענית מסתכלת בשירטוטי־כפה של אחת הבוגרות הנוצריות, שחגורתה האדומה נאחזת בדוחק במתניה הרחבות. בהמות גסות ודקות מעלות גירה מתוך כובד ראש. שליף של מספוא תלוי להם לסוסים בקצה היצול. כל דבר העומד למכירה ניכר תחילה במישוש, בין שהאדם קונו ובין שאינו קונו. רוסי מגדות הוולגה עומד ומשחיז סכינים בגלגל־אבן. ובין עגלות־השוורים ועגלות הסוסים יושב על גבי הקרקע פנדוראי סגי נהור ובעל־שיבה כבימי ה„קוּבזארים״ והוא מסבב את קת הפנדורא שלו, שמשמיעה זיע מיתרים צרודים ודלי־גוון והוא פוזם בקול. כמה נכריות ובנותיהן נתקבצו מסביב לו וכמה תינוקות. אני נקלעתי במקרה מה„חצר״ לכאן. כיצד הוא רואה? סגי־נהור, אומרים, עיניו בקצות אצבעותיו. ואין בקולו אותה נהימה נתעבת דרך האף שיש לרוב בשירת הקבצנים העיוורים. אדרבה. העומדים מתענגים מניגונו. מטבע של נחושת נופל בקישקוש לקערת החימר. זה נותן לסומא מעט קמח, וזו — פרוסת לחם. והנה פותח בניגון חדש. ואני מרגיש: קודם נתייגעתי להבין סוגייה מוקשה, ועכשיו נתבררה לי פתאום, כאילו נפתחו שוב מוחי ולבי. פתאום נשמע קול אחר, קול צרוד, שרוף מרוב יין־שרף:

יאקבי אוּ מעני סיווַאַ שאַפקאַ

טאַי שטשע שטאַני סיני,

טאַי דא מעני דיווקי ליפליוו

יאַק דאַ בראַי סוויני *.

והנה נראה איכר במגפיים מפורזלים. כותנתו קרועה. עיגולים כהים סביב עיניו.

— לשחוט את היהודים! — נותן הוא פתע קולו בשאגה. — את כולם!

---

* לוּ היה לי כובע־פרווה חדש / ואף מכנסי־תכלת, / אחרי הבחורות היו כלות / כחזיר אחרי שופכין של י״ש.

ברור: כוחות נפשו וחושיו אינם עכשיו בכושר. ואף־על־פי־כן יש עתה אחרי ז׳יטומיר וקישינוב, אחרי כל הפרעות מן הסכנה בקריאתו.

קול תורה נשמע ב„חצר". בקיר האחורי הארוך שב„אולם הכחול" עשויים ארונות־ספרים, שדלתותיהם אשנבים מאמצע ולמעלה. בהם שמורים ספרים יקרי־ערך, כתבי־יד ישנים — מורשת אבות... ערב. „מנורת־הברק", המשולשלת לאוויר האולם, מאירתו באור שווה. זה כנגד זה עומדים יצחק נחום׳ל ורב־העיר (במגבעת רחבת־שיפולים ועגולת־הכיפה). ר׳ משה לייב, רבה של שפיקוב, הוא מוח חריף, תקיף בדעתו, אבל אינו — ימחל לי! — מגזע „הפנים המאירות". בביתו עולה מוראו ושורה על הכול. התורה היא לו ברכת־החובה וברכת־הנהנין, והיא הקודמת לכל הברכות. סופרי „הצפירה" ו„הזמן" (הוא קורא את שני העתונים) אפיקורסים ועבריינים הם, לדעתו, שמיצווה לקיים בהם „וביערת הרע מקרבך". מכתב־העתי ש ל ו הוא „הפלס", הירחון התורני של הקנאי הקיצוני ר׳ אליהו עקיבא רבינוביץ מפולטאבה. בלילות, — ממלמלים על ר׳ משה לייב, — כשתוקף עליו המיחוש, יש שיוצא לרחוב הראשי, הריק מאדם, ומעמיד עצמו אצל אחד מעמודי הטליגראף, כדי שישתלח קצת מהחשמל העובר בחוטים למעלה לתוך גופו וירפאנו. אולי זו ההודאה היחידה שלו בזמן החדש. ועוד: מתנגד וחולק, הוא בא לעתים ליצחק נחום׳ל, אף שמרננים אחריו, שהוא לומד גם דברי חול — בשעות שאינן לא יום ולא לילה. מושלם גדול הוא, הבחור... על השולחן מונחים זה על גבי זה ספרים המכורכים עורות אילים מאדמים — „היד החזקה", ה„יורה דעה", מסכתות ומפרשיהן ומפרשי מפרשיהן. הוויכוח נמשך עד שעה מאוחרת בלילה. הרב מחזק את שאלתו, שאלה להפלאה, בתנועה של „בוהן־היד העבה". הדוד, שאין לו עוד חתימת זקן, מסלסל ומתלתל כל הזמן את פיאתו הארוכה, השחורה, והרב הזקן מקשיב לפירוקיו ולתשובותיו ותמה. כן, צעיר זה הוא בבחינת „הרים החרס, נמצאה המרגלית". ובכמה קלות עולה לו לימודו — כנימה מחלב. וכל חידוש שהוא מחדש, דומה, נופל לו מאליו מלמעלה, בחינת מתנה.

הרב הולך. הדוד שקוע עכשיו במחשבות ביותר. בהיסח־דעתו מבקש פעם שעה ארוכה את עיגול־המפתחות של ארונות־הספרים, והרי הוא תלוי לו על אזנו. החושב על חתונתו הקרובה ועל בלזא הרחוקה?

ובאגף אחר של ה„חצר" לומדים שני נערים. חברי ללימוד, דויד — יש לו לאביו חנות גדולה, שעל אצטבאותיה מונחים כמו לדוגמה בעלמא גלילי־אריג מלודז ומבתי־החרושת של מורוזוב. כשנכנסת אשה לקנות משהו, אומר ר' נחום פוליק'ס (כך קרוי על שם סב זוגתו).

— הנה מיד אטריח עצמי להוריד לה סחורה זו! כלום תקנה? הרי לא תקנה! האשה יוצאת ברוגז. זוגתו של ר' נחום, שיש בפניה המחודדות ממראה האתרוג וצבע משונה לפאתה הנכרית, מתאנחת. בעלה רחוק מכל ענייני מסחר וקניין. היא נוסעת לבארדיצ'וב ומשקיעה הרבה מעות בסחורה ואין הם פודים מאומה.

דויד כבד־תנועה הוא כאביו, אבל תלמיד טוב הוא. הוא מקשה בגמרא וברש"י, שדבריהם נראים לפעמים כסותרים זה את זה; מקשה ומפרק. ואף שהוא נגרר בכל דבריו אחרי רבו, דומה: הקושיות קושיותיו הן והתשובות תשובותיו. ואילו אני... יש שהשאלה הפתאומית מבלבלתני. אני מחזיר עיני לספר. אולם כמו בלימודי בתחילת ילדותי איני רואה לפני אלא נייר ירקרק ואותיות שחורות. לא, האותיות מתחילות להתברר. גם העניין. אולם היכן כאן הקושייה? הדברים מבוארים מעצמם!

מלמדנו הפרטי הוא ר' יענקלי בן ר' משה השו"ב. חיגר הוא, נפול־לחיים וזקנקן שחור לו. פיקח הוא מאוד. לעתים דומה: חיגר הוא לא רק בגשמיות. הנה הוא מלכסן קצת ראשו ומבאר איזו סוגייה קשה, ופתע אני רואה: חלף בידו. האם לא נחתך ר' יענקלי עצמו לשניים? פנימיות רצונו אינה נוחה כלל ממלאכתו, מלאכת השחיטה, כשם שאינה נוחה מחייו ומאשתו, שאינה מבינה לו.

ואף־על־פי־כן יש שמלמד חכם זה נוגע בנקודה הפנימית בלבי.

זהרה של השמש בחורף הוא לא אור של אבא, אלא של אם חורגת. והנה מנוּנץ כל חלל העולם נוצות של שלג.

אל ה„חצר" נכנס מורה פרטי ללמדני חכמות חיצוניות.

שני אחים הם, בני בעל־בית תקיף בעסקיו ומרובע־כתפיים. הבכור, אף־על־פי שמורה הוא אין בקומתו גם מקצת מן המקצת שבכפיפות של תלמידי־חכמים. צווארון חולצתו הפרוליטארית משופע. מקיים הוא הליכה לעם בפועל ממש ואזני שוליות ותופרות צעירות פתוחות לשמוע דבריו, שיש בהם לא אחת מעין זימון לקרב — „הקרב האחרון". ובעיירה אומרים עליו: אומנותו של היצר הרע!

„פוני", אחיו הצעיר, הוא מורי, אינו לוקח את הסכין בראש הלהב. מתון הוא יותר. הוא הביא הצלחה לרבים מתלמידיו והכניס את פלוני לגימנסיה ואת פלוני לאוניברסיטה, אבל הוא עצמו נשאר „אכסטרן" נצחי — ורווק. רזה, לא־מגולח לפעמים, יש בעיניו כחלחלות־הלובן עצבות של מי שיוצא ידי חובתו ביום טוב בלולבו של חברו. בהתרגשו מתייגע לפעמים קודם שמוציא הברה מסויימת או דיבור מסויים, ואולם לרוב יודע לכסות בזהירותו הפיקחית על גימגומו.

— יש פיתגם יווני, — אומר הוא ומחייך את חיוכו הנבון, — „בושה היא לאדם להיכשל באבן אחת פעמיים".

הוא פולט עשן וחוזר ומחייך, ואתה מרגיש: הוא עצמו טעם טעמה של בושה זו.

יש שאחרי לכתו אני פוסע מזווית לזווית באולם הגדול שבאגפנו ומשנן בעל־פה שיר רוסי או פרק בטבע. אבל, אל אלוהים! מדוע איני כתינוקות אחרים? לימוד של דרדקי מחליש המוחין שלי, וכשאני יוצא החוצה יש לי מוחין חזקים.

המורה השלישי שלי, המלמדני תנ"ך והיסטוריה, הוא נחום ויניצקי קמור־המצח ואדום־הלחיים, בנו היחידי של בעל בית־האכסנייה. כמה תמונות מעורר בי שם זה!

אני רואה: מסיבת חמישה־עשר בשבט בבית אחד ממלמדי הראשונים ר' מרדכי, יהודי שזקנו נאה ודבריו פועלים על מידות שבלב (הוא אביהם של עקיבא ופינחס גוברין). כל היום היה הבית מלא רעש שמח, הכנה לחגיגה. עכשיו שקט. פמוטות גדולים, שאת פליזם, החם עכשיו, מרקו בבוקר בחול ונתר, מבהיקים על השולחן. ר' מרדכי וזוגתו אדיל מושיבים את

כל הבאים. אנו טועמים מזימרת הארץ — צימוקים ושקדים וחרובים חרבים, נטולי־טעם. והנה קם נחום ויניצקי לקרוא הרצאתו מתוך הנייר. חיוך של נחת עולה על שפתיו הבקועות של בעל־הבית.

ושוב אני רואה: ערב יום־הכיפורים. ב„חצר" מחלקים פרוסות דובשן לכל הבא לבקש. ילדים מרכינים עצמם, שאבותיהם יברכו אותם. בכל הבתים נודף ריח הלביבות המשולשות — הבשר הקצוץ, שהן ממולאות בו, רמז לדין, והבצק הדק, שהבשר כרוך בו — רמז לרחמים. כבר דולקים „נרות החיים". הלא עשויים הם לשמם של החיים! כמה דמעות נתקשרו בעיני הסבתא בשעת „הנחת הפתילות".

— ר' נחומצי משפיקוב, בנו של ר' איציקל מסקווירה, איש אלוקים, ואתם אבות משפחתנו וכל שאר קרובינו הטהורים והקדושים! הזכירו אותנו כולכם לטוב! היו מליצים טובים עלינו לפני כיסא הכבוד! בקשו זכות עלינו והמליצו עבור כלל ישראל! הרי כל אחד ואחד מכם בוצינא קדישא, בוצינא דנהורא!

ועכשיו... שלא ידעך, חס וחלילה, אחד הנרות... אנשים נמשכים לבתי־הכנסת. פניהם מביעים שובע של סעודה המפסקת ורעב שמדעת — הרי זו תהיה תענית ארוכה. בבית־המדרש של ה„חצר" יושב סמוך לפתח נחום ויניצקי עם עוד כמה מבני הנעורים החשובים שבעיר ו„קערה" לפניהם. נכנס יהודי — פותחים לפניו את הפינקס דק־הנייר וצפוף־השורות של ועד חובבי־ציון שבאודיסה: — ראה, כך וכך נתת אשתקד! הם מסתכלים בפני כל בא ומנסים לנחש מראש, מה תהיה נתינתו השנה. זה עני ונותן רק כמה פרוטות נחושת. אין דבר, הכול בא בחשבון במעות א"י! עשיר, שעין אחת שלו סמויה וממונו חביב עליו מגופו, מבטיח הוספה „לכשירחיב". קנאי זוקף עיניים מהירות, צרות: — הבחורים בא"י, שמע, מזלזלים גם במיצוות חמורות! — אך הסרבנים בטלים במיעוט שבמיעוט.

מחללו של בית־המדרש נשמע קול הכאה רכה ברצועה — חיים השמש קורא „והוא רחום" ג' פעמים ומונה מספר המלקות כמספר התיבות, שהן ארבעים חסר אחת. אם הלוקה הוא „נגיד", מרים השמש קול יותר

ומלקיותיו קלות יותר. בפני נחום ויניצקי ניכרת עכשיו אדמומית של שמחה:

— השנה הצלחנו יותר מאשתקד!

והנה שתי תמונות אחרות מתקופה מאוחרת יותר. המלחמה העולמית הראשונה. נחום ואני נוסעים ברכבת — הלאודיסה או לוויניצה? זנב־הנר מאיר את הקרון בצימצום ובעימום. הנה עובר צל תועה בין צלליים יושבים, שוכבים. חיילים. חיילים. ביניהם הרבה טאַטאַרים גלוחי־ראש. הנה מפנים כמה מהם מקום בדוחק לעגונה צעירה אחת, שיש בה הרבה יותר מכדי היקף יד אחת. האוויר דחוס ביותר. זנב הנר מנצנץ בפנס הכהה. דומה, כאן נשאבת גם לנפש זוהמה. צחוק ודברי הפקרות. והנה באים החיילים על ידי גילגול עניינים לשוחח על יהודים. ודבריהם מטילים חרדה בלב, מטילים צינה עד חלל העצמות, כאילו אתה נוסע עכשיו דרך יער. מושב ליסטים. מי יודע, אולי היו אף אלה בכלל רוצחי אחינו בפולין ובגאליציה, רוצחים ומשברי הלוחות הפטורים מדיני מלכות וחייבים בדיני שמים?

— עליך לקרוא את דוסטוייבסקי — אומר למחרת נחום. —דוסטוייבסקי כותב: „כאן נאבקים האלוהים והשטן, ומקום המאבק הוא לב האדם". אולי יואר פעם גם לבם של אלו. אולם בארצנו, בא"י, עלינו לגדל אדם חדש, אדם שלם!

אנו חוזרים לשפיקוב. רבים עכשיו בעיירה ה„שועלים", כלומר, העריקים המתחבאים. לא אחת עורכים „סריקות". והרי ידוע, שכל „פריסטאוו" הוא בעירו בחינת מלך. וזה אשר בשפיקוב, שאינו משונאי־בצע, ממתיק לא גזירה אחת.

לבלר בית־הפקידות, — בחור אוקראיני צהוב־השפם, שציצת־ראשו שמוטה לו על רקתו והוא עתיד לעלות לגדולה בימי פטליורה, — שואל:

— למה זה עורכים היהודים הספדים תכופים כל־כך?

גנב שכמותו! כאילו אינו יודע! בבית־הכנסת של החייטים מתכנסים מזמן לזמן אנשים באדרות שחורות, שצווארוני־קטיפה להן, ובפרוות קרוחות, וזה מלובש לבוש על גבי לבוש כגלדי בצלים. הנה נפתחת שוב

הדלת ואל הבית פורץ גל שוטף של קור. הבא מנער מעליו את השלג בפלוש ונכנס. מרוב קור דומה: כולם עכשיו מסיטרא של מרה ירוקה ולבנה. על הבמה העגולה עומד נחום ויניצקי וקורא הרצאה, כשגליון ארוך בידו, על חגי ישראל או על אחד מסופרינו הגדולים. הגאון מווילנה סבור היה, שלפי הגמרא מגילה מוכח, כי בשעת מלחמה אין צריך ללמוד. לא, חלילה לנו לסלק דווקא בימי חרם אלו את דעתנו מחגינו ומגדולינו. דווקא עכשיו עלינו לשמור פתיל חיינו בכל תוקף ועוז!.. המבינים השומעים את כל דברי המרצה? אך ראה! רבים מהם עברו פנים של זעם שלהם. נתחממו.

— —

בשעת שיעוריו זעזועני לא אחת דברי נחום, כאשר הניע לפעמים את לבבי בין המשפטים הרומיים כבדי־הדיקדוק משפט קוסם בצילצולו: Et tonat, et sonat, et pluvium coelum dat... לא, זעזועני הרבה יותר. הוא שפתח את לבי לפאתוס של התנ"ך. ואף־על־פי־כן לא תמיד מכוונת אזני לפיו.

— תפיסתו לא רעה, — אומר עלי ר' יענקלי, — אבל התמדה אין בו. בעיניו אין כלל ספרים מחוייבי־הקריאה, מחוייבי־הלימוד. בלא התמדה לא יצליח!

על המדריגות הרחבות של חנותו של לייב הנדלמאן, שווילאות־ברזלה משולשלים, יושב שומר־הלילה הזקן ואצבעותיו מכוגסות לו לתוך בתי ידיו, אף שאין הקור גדול. ובאחד מחדרי האגף שלנו יושבת לפני אמא טויבה ובאותיות העקומות אפשר להכיר, כי יד לא מנוסה כתבה אותן. מי היא נערה זו? שלושה בתים בסימטה שעל שפת האגם: בית המרחץ, שבו מהלך אלכסיי היחף שעינו האחת קמורה לחוץ. הוא שובר את צמאונו בחמים מן הדוד וישן כאן על גבי הכופח. לא רחוק מבית־המרחץ עומד ה„הקדש" מסוכך־הקש — מקום־לינה ובית־הכנסת־אורחים לעניים זרים המחזרים על הפתחים (רובם מקום אכילתם ב„חצר"). ובאמצע, בין שני בניינים אלו של ציבור, בית כמעט נטוי לנפול, שחלונותיו המעוקמים

סמוכים לקרקע, וכל פעם שעוברים עליו הלב מתמלא תימהון:

— כיצד עלו כפורחת בחורבה זו בנותיו של משה שואב המים? וטויבה היא הפורחת שבכולן.

— ועכשיו נקרא משהו. טוב?

אמא קוראת באזני הנערה וחושבת על בניה שלה. הלוואי שתהיה להם התמדה בתורה והתמדה במדע, שיהיו לאנשים ושתהיה בהם קצת תועלת לעולם.

במוצאי שבת נשמע באגפנו קול הגראמאפון. הואיל והקול אינו קול אדם ממש, הרי נגינה זו מפאת סילוק החיות שבה בחזקת היתר, לפי הרב ר' משה לייב, אפילו בימי „ספירה", ומטעם זה פוקע, לדעתו, גם איסור „קול באשה". הנה פותח קווארטין בסילסול והנה — סירוטא, וכמה מבני העיירה צרים על חלונותינו הפתוחים ואין דעתם מסכימה מי משניהם גדול. ופתע קול הניז'דאנובה, פרימאדונה מפורסמת, אומרים, מסאנקט־פטרבורג הבירה, כשהיא שרה איזו אריה מ„פאוסט" לגונו — דומה, נכנסה תחרות בין קולה ובין אבוב. והנה מתחלף קולה המקסים בסופראן של שחקנית יהודית השרה משירי גולדפאדן, שכלולה בהם חיות העם וחיוניות העם. יהודים מקשיבים ומתמוגגים מנחת.

ובחדר קטן שבאגף שלנו יושבים שניים מחברי — שאול בן הרב וישראל, בנו של ראש הגבאים של הדוד שלום'ניו.

— סטודנט מברן?

— כן.

— מברן שבשווייץ?

— ודאי. והוא יגור עכשיו בפיצ'ירה.

— וזה הוא שכותב סיפורים ב„הזמן" הווילנאי?

— הוא. ודאי הוא. ש. קושטאי.

— האין עלינו לנסוע לראותו?

פיצ'ירה — שמה מעיד על מערות וסלעים — ידועה עוד משנת ת"ח־ת"ט ונזכרת בתור כפר ב„זכרונות לבית דויד". הבוג נוהר באור

חיוור של ירח אלכסוני. ממימיו הליליים, החמים עולה צינה מרעננת. שיכורים מהאוויר, מהפגישה, אנו מהלכים עם ש. קושטאי, מקשיבים לדבריו החרישיים ואיננו שומעים כמעט כלום.

ובשובנו לשפיקוב והנה הראייה עקומה עלי. הצינה מתפשטת בכל האברים. אין נקודה בגוף פנויה ממנה. בא זליג החובש, זקוף־הקומה והחסון, שזקנו, פילפל במלח, גזוז במספריים. אומרים עליו על זליג, שהוא תלמידו של פרופ׳ פירוגוב המפורסם ובקי בחכמת הרפואה כמעט כמו הרופא הפולני שבעיירתנו. טרוד הוא עכשיו ביותר במלאכתו. מהלכות מחלות שונות. מהיהודים מקבל הוא שכרו בכסף ומהאיכרים — בשווה כסף. כשהוא כעוס, אין הוא מדבר אלא רוסית.

עוברים כמה ימים. אני מתעורר. האופק מתהפך לכמה גוונים. פנים שאינם נראים נעשים נראים. גלגל־חמה עולה, אבל בלא שרביטיו, שרביטי דינור, מראהו כירח סומק. בוקר! בכל לילה, ובפרט לחולה, יש בחינת „והארץ היתה תוהו ובוהו וחושך על פני תהום". בכל בוקר יש משמחת „בראשית ברא".

היכן אני מוצא כלי־כתיבה ונייר? בבית עוד הכול ישנים. המלים באות עכשיו בלא כל דוחק. העניינים מתקרבים ומתקשרים זה בזה... הנסיון מלמד כל סופר: כתיבה אינה עניין של השראה בלבד. ככל עבודה של משמעות, של ערך ושל אורך, היא צריכה להיות ממושמעת. ואף־על־פי־כן פעמים אתה מרגיש: כמה נפלאות השעות של נשמה יתירה! דומה, נפתחו לך מקורות לא ידעת. האש שבך אינה אש של חול ועיניך אינן עיניים של חול. דומה לך: עכשיו אתה מבין שיחת הרוחות, שיחת ענפים, שיחת כל בריות בעולם.

ועכשיו תוך כדי כתיבה אני רואה שוב את כל הדרך לפיצ׳ירה. שירטוטים עקומים של סלעים. פה הבוג זהב ירקרק ושם הוא מגוון בגוון של לולב. שבילים מתפרשים ואנו מהלכים. תכלת — הגוון השליט עכשיו על הכול.

— האם הוא כתב את זה? — שואל ר׳ יענקלי. — הוא עצמו?

— צריך להראות את זה למישהו, — אומרת הדודה מירלי (היא חזרה

זה כבר מסטולין. כותבת שירים. מחליפה מכתבים עם יעקב דינזון).

— אם תהיי פעם באודיסה... — אומר נחום.

— כן, — אומרת אמא. — אולי יש להראות דבריו לביאליק.

ובינתיים שינוי עניין, שינוי מעשה, שינוי מקום. אנו נוסעים לחתונתו של יצחק נחום'ל. הוא התחתן עם בת הרבי המפורסם שבבלזא. ר' יששכר דוב רוקח, שליט"א — אדם קצר־קומה — אולי נראה כך מחמת עביו — ורחב־שלטון (החוגים העליונים באוסטריה ושרי המלוכה נוטים לו חן וחסד — גדולה השפעתו בשעת הבחירות).

עברנו את גבול רוסיה. בכל תחנה ותחנה המוני־המונים. אבנט של משי סמוך לאבנט הדיוט. פיאות שונות — „צלוחיות", „שפופרות", „חלפים". קאפוטות־משי בלויות, „בֶּקישות" סדוקות ולא סדוקות, חזיות של סמיט וז'וּפיצות של אטלס שחור, נוצץ. שטריימלים סתם ושטריימלים של צבל, שיש בהם מסיטרא של כתר... מבעד לחלונות הפתוחים של הקרונות משתרבבות אלפי ידיים: „שולעם עלייכם. שפיקאַוועך רבי!.. שולעם עלייכעם, חוסען!" *. הקטר מתיז גצים לכל צד. המון חסידים נוסעים לבלזא. קומצים טאבאק־של־הרחה, מסיחים ברביים, רוקדים בקרונות בעיגול ועיגול בתוך עיגול, נעים לכאן ולכאן (ה„הורה" החלוצית שמה סרבי־קרואטי ופירושו „טימפו, תנועה", אבל האין רוחה חסידית?). בודק הכרטיסים נכנס לקרון ומחייך — כמה שונה מלכות קיר"ה, הן לטובה והן לרעה, מ„ראסיי" שלנו! כל תנורי בלזא מלוהטים עכשיו. מימיה טעם פגום להם. בחללה של העיר ריח של דובשן וכרוכית, של יין ומרק מפולפל — של סעודת־מיצווה. בלזא מלאה על כל גדותיה.

רבבות חסידים מגאליציה המזרחית והמערבית; מתבוללים, שדומה אין להם דין ישראל, אלא דין בן נוח ומדברים אך פולנית ומברכים נשים ב„צאַלויע ראַנטשקי" **; „אשכנזים" גלוחים מאונגארן, שרבים מהם הדיוטות גמורים בענייני תורה ומיצוות. אחד מהם שואל (אמנם, בתקופה

---

* „שלום עליך, הרבי משפיקוב!.. שלום עליך, חתן!"

** „אני נושק את כף־היד".

מאוחרת יותר) בראותו „דברים אחרים" סמוך ל„חצר": „זינד דיעזע שוויינע פיר דען ראבינערס געבראוך?" * בלזא מלאה גבירים ואביונים, שבני־אדם רחמנים סייעום ממקום למקום; אדמו"רים מפורסמים ו„נכדים", שנוהגים בעצמם עניוות גאה; רבניות בשביסי משי ואטלס ו„מטפחות־חזה" על לבן, גבאים וגבאי ראשון, שר־הפנים־והחוץ של ה„חצר", שהוא המחלק את הכיבודים... „בטלנים" ו„יושבים", שאלו צווארונם רחב מכדי צווארם ואלו צווארם רחב מכדי צווארונם, מתלבשים כקוזאקים, רוכבים על סוסים בגאווה של „מלך פורימאי" לקבל את פני המחותנים והחתן. הכלה השחמחמת, הטובה לבושה שמלת־אטלס. עתידה היא ויצחק־נחום'ל הצעיר והבהיר להיות משולבים ומדובקים כפרשיות התורה עם ההפטורה. מבית־הכנסת הגדול, שגגו עשוי דינרים מותכים, — בית־הכנסת של הרב הבלזאי, — בוקע קול שירה.

בדרכנו חזרה אנו שוהים כמה ימים בבויאן. כמה שונה „חצר" זו, המקפידה על הנקיון ועל הסדר, מבלזא! כאן שורה רוחה של רוז'ין וסאדיגורה.

— מה היתה דרכו של ר' ישראלטשי? — אומר חסיד זקן. — האותיות האמצעיות של תפארת הן רפ"א!

אולם המרפאת התפארת את בני ה„חצר" עצמה? אחד מהם זקן צהבהב לו ותכלת חולנית לעיניו. יום יום הוא עוסק בהתעמלות בחדר מיוחד לחיזוק עצביו המרופפים. אחד מצעירי בויאן, הנמשך אחרי דברים שהם על צד מליצת השיר, מראה לנו מגירת־סתר ובה שילר בגרמנית וספרי השכלה. גם סופו של צעיר זה לשבת על כיסא הרביות.

לשפיקוב מגיעים בזה אחר זה מכתבים מטריסק, מכתבים מחותמים בכמה חותמות:

— הייתכן? ועד מתי? בלשון הקודש נקראים האירוסים ק י ד ו ש י ן, כי בשמים נועדו להיות מחברת קודש. מתי תחזרי סוף־סוף?

כל לילה חדל־כוכבים הוא נטול־תחומים. פתאום נשמע צילצול פעמונים.

* האם חזירים אלו הם לצורך ה„ראבינר"?

קול הוא בחינת התעוררות. ובפרט קול פעמון של סכנה. מבית שלמה לייב המלמד מתמר ועלה עב־עשן מתוך דילוג ניצוצות. הארה אדומה מתפשטת בחצי־השמים. אין שריפות רצופות בשפיקוב כמו בעיירות אחרות, ועל־כן גדולה עכשיו האימה ביותר. אמהות מאמצות תינוקותיהן אל לבן. איצטלותיהם של הגברים מתבדרות ברוח. סמוך למקום השריפה נשמעת צעקתה של אשת המלמד. אשה, שדירתה עריבה עליה, לרוב „בריה" היא. והיא היתה „בריה" גדולה. ועכשיו... שתי חבורות של כבאים בשפיקוב — אחת של בית־חרושת הסוכר והשנייה של בית־הפקידות. ומדוע אחרו שתיהן? הבית נוהר ובוער כולו. האנשים הקהולים הולכים ורבים. זה מביט מסביב לו תוהה ובוהה. זה צווח „געוואלד". קצב רץ ודלי־שופכין בידיו. המים מצמצמים לרגע את האור. הרוח מתגברת, והנה עולה שוב אשד של אש למעלה, מאיר גילוי אחר גילוי, חישוף אחר חישוף, מתפשט לכל צד. והכול מסביב נראה כנתון בחלום, לא! כנתון בסיוט. התהיה הבערה שיצאה מבית המלמד ללהב שיאכל את כל העיירה?

הרוח שככה. שקטה. הבוקר בא. המרכבה של סנדר נמשכת ברחובות העיירה. הדודות פייגלי, מירלי ואמא יורדות לכל בית של שפיקובאי אמיד ועשיר. שלמה לייב המלמד עתיד לחזור ולבנות את ביתו הקטן. הכול ישוב לקדמותו.

יגון נעלם אוכל את לבה של אמא. שלחו שלוחים אליה לבקש ממנה שתחזור לטריסק. לחזור? רוצה היא, שבניה לא יהיו אוכלים ואינם עושים. ואף לא היא... לפי שעה יש לנסוע לאודיסה!

רחוב דריבאס המהודר. התיאטרון העירוני הגדול. המולדובאנקה — קובות, מאורות וסכינאים. ה„טולצ'וק" ולהבדיל, החצר הרבועה של בית־המדרש „יבנה" — ויכוחים על עברית ואידיש המסתיימים לפעמים במכות־לחי. אנו נוסעים לאחד הפרברים, ודומה לנו: שבת העליון חל להיות ביום פשוט. אנו יושבים ישיבה מתוחה, ישרה של אורחים על המרפסת. כל חושינו פתוחים. היבוא מיד? הגן נראה עכשיו שחור ועבות

כיער. והנה נשמע קול צרוד במקצת הפוזם „אוירא, אוירא", פזמון ידוע אז בעיר, וצחוק כמי ששמחתו מלאה וצעירה. מתוך הצללים של האילנות יוצאים שניים. אחד מהם כתפייה שחורה תלויה לו ברישול על כתפיו ומגבעת מכופפת־שוליים על ראשו ומקל בידו.

— חיים נחמן, — אומרת הגברת ביאליק, — מחכים לך!

האומנם זה הוא? עליז־רוח זה — בעל שירי הזעם? חדר רבוע. חדר דק־כתלים של קייטנה. מנורת־נפט דלוקה על השולחן.

— כך? — אומר הוא. — מאותה משפחת האדמו"רים? מבני בניו של ר' יוחנני הראחמיסטריבקי ממש?

הוא שותק רגע. מדוע ייחרתו אחר־כך כל דבריו בזכרוני? אולי משום שהוא הראשון המדבר אלי כדבר עם בן־גילו כביכול. והעיקר: לא אחת תחזור אמא על דבריו.

מעל שפתי ביאליק נעלם עכשיו החיוך השובב. נעלמו גומות־החן.

— אבות אבותיכם הכניסו משהו חדש לעולמנו. הרכב־צבעים חדש. תפיסה לבבית. כשהם ניגשו אל העמוד, הם חיממו. טליתם לא היתה שאולה. ופעמים אנחה שלהם וספיקת הכפיים שלהם היו מעוררות את הלבבות יותר מנגינה כהלכה. וגם... כאן בגולה אין לנו אצילים. הם היו עולם האצילות שלנו. אולם, אודה ולא אבוש — הנכדים משפיעים עלי מין קרירות. „נכדים" אלו רובם אין כוחם אלא ב„נפש יפה" ובייחסנות, אבל לעבוד אין הם יכולים. מבקשים תמיד לזכות בדבר המוכן ועומד. עליהם לחזור ולתת! השמעת? הרבה לתת! ואתה — כותב? ומה אתה כותב?

החדר דמום כמו לפני קבלת הדין. עיניו ממהרות לנוע על פני הכתב הגדול, העגול. עיני אם צעירה תלויות אל המשורר כאשר לא נתלו אל אדם מעולם.

— לחוות „מבינות", גברתי? על דברי ילד קשה לו לאדם לשפוט במתינות ובלי משוא פנים. וכלום אפשר לנבא עתידות, ובפרט לקטנים? הכתיבה אינה עניין של שעשועים. זו עבודה שסופה ליאות ויגיעת־נפש. — הוא מפנה עצמו פתע אלי. — ואתה — החשקה נפשך ללמוד —

או החושק אתה בחשק ללמוד? למַד, למד ולמד! וכתוב כאשר תנוח עליך הרוח. רק לעתים רחוקות כותב האדם כאשר ישים אלוהים בלבבו. כתוב — ובדוק בלשונך ובלבך, ואל תשיל פרייך בטרם גמל!

הגברת ביאליק מכניסה „כיבוד". פרפר קטום־להב מקיף את המנורה הקפות הקפות... המכוון הוא עכשיו דבריו ליושבים לפניו? ואולי אינו מדבר אלא לנפשו?

— חלילה לסופר לעשות עצמו כלי־שרת, ואפילו דרך אגב! כלום אמן גמור כותב בשביל שכיסו ריק והוא נצרך לכסף? זה שאינו שואב רוח הקודש מאגודלו, אפילו היו נותנים לו תרפ"ט אלפים שלא יכתוב, לא היה מקבל. אני... הכתיבה, איזו שתהיה, קשה עלי. עתים נדמה לי, שאני מחמם תבשיל שנצטנן ולא יעלה בידי כלום. ועתים אני מבקש להתחלות. הרי חולה טעון סליחה. אולם כשניגלית אליך לפעמים המלה השואבת עד היסוד, רבה שמחתך, כאילו מצאת את רעך פתאום, את גואלך!

הלילה זורם אל החדר כבריכה צוננת.

— ומדוע אינך כותב עברית? אינך יודע? ודאי זה קשה. כלום אין כל סופר עברי היושב בגולה מתרגם? הוא מ ע ת י ק את מחשבותיו. אין רוחו שלו מתאחדת תמיד איחוד מוחלט עם רוח לשונו. ואף־על־פי־כן נסה נא לכתוב סיפור קטן בעברית. נסה נא. הרצון הוא בחזקת צורך ראשון!

אמנם, לא כל דברי ביאליק היו בבחינת השגה לנער קטן. אבל כלום משפיע עלינו רק המובן והמושג? וגם — האין רגעים מופלאים בחיים, כשדומה לך שפתע גדלת כדי קומה שלימה?.. לאה המשרתת סמוקת־הלחיים, שאף סולד לה ואמא מלמדתה קרוא־וכתוב — לוטשת אלי עיניים תמהות ופיה פעור במקצת: גם אליה איני מדבר עכשיו אלא „לשון קודש".

— חג השבועות, — אומרת הסבתא ושחוק שקט על פניה, — הוא הטוב מכל החגים, כי בו בלבד המיצוות ליהנות ניתנו — מותר לאכול

בכל שעה ובכל מקום שרוצים, ומה שרוצים!

עוד כמה ימים לפני החג נראות לאה ה„לאַפאַצאַנית" וטוסיה יוטאַ'ס (הן המספקות תמיד עופות, ביצים וירקות ל„חצר" וכל מיני צרכי המטבח). בית־התבשיל צר עכשיו מלהכין את הסעודה הגדולה כולה. בדיר הנרחב, שגם ביום חום שאינו נוח לכול והיתושים מרובים, שולטת בו צינה ועורכים בו „שולחנות" של יום טוב, מכין עכשיו חול לחג. דמקו (קיצור מדמיאן), — איכר זקן וגבוה, — קופץ מעל עגלתו ומתחיל לפרוק את חבילי הזמורות והירקות. כשביקש פעם איכר אחר להסיג גבולו של דמקו זה, נזף בו 'שכר בלשון־לא־לשון:

— ווין מאַיע חזקה! (כלומר: הוא, דמקו, חזקה יש לו!).

באחד הבקרים לפני החג בא אבא. הוא לבוש מעיל־דרך ארוך, העשוי משי. הוא פותח מזוודות. מחלק מתנות. הוא מאריך חצי היום בתפילתו, ויש שבשמונה־עשרה הוא מכה כף אל כף ובאצבע צרדה וכופל את השם: אדוני, אדוני! והוא מספר על מסעותיו בעיירות שונות, מלכות טריסק הגדולה.

בבילוזירקה, אחת העיירות העתיקות של וולין, יש קלויז טריסקאי, שלפנים היה קרוי ה„קלויז של בעל־השם" והבאר הסמוכה לו „הקריניצה של בעל־השם". ובאותו קלויז נמצא ספר „קרבן שבת" של הרב בצלאל, דרשן ידוע, שנדפס בבית־הדפוס, שהיה קיים בבילוזירקה לפני 140 שנה.

ובמאַצייב... כשבא ה„מגיד" מטריסק או אחד מבניו, נוהגים שם להדליק פנס־נפט גדול, הניתן להינקות, אצל הקלויז הטריסקאי והוא מאיר את העיירה כולה. ולאורו אפשר למצוא בלילות, שאין הלבנה נראית כלל והבוץ עד הברכיים, את מעברות־העץ המונחות לרוחב הרחובות.

אבא אוחז את ספל הקהווה בבית־צביטתו ואינו גומע.

ובקולקי שבמחוז לוצק עומדים כל בתי־הכנסת על שפת הנהר סטיר. ובית־המדרש הגדול, הישן של חסידי טריסק הוא, וקוראים לו „שטיבל של הרב". ובין בית־המדרש הישן והחדש עומד בית־הכנסת הגדול, המכונה „די גרויסע, הויכע שוהל". ומנהג הוא מדורי דורות, שליד בית־כנסת זה מסדרים את החופות, ואפילו ביום סער וגשם.

— בית בישראל... — אומר אבא פתע. — ומה הם ראשי תיבות בית?

'בי 'יתחילו 'תורתי. 'בתורה 'יהגה 'תמיד.

ועל ארון־קודש שבאיזו עיירה מספר אבא, המצופה קישוטים מנחושת־קלל ויש עליו תמונות נאות של חיות ועופות. באחת הפינות של בית־המדרש יושבים לומדי „אותיות נשמה".

אולי מרבה הוא לספר על נסיעותיו והצלחותיו, משום שאינו מזוכי בית ושלום בית?

בשבת אחרי הצהריים גוזר עלי אבא שינה. אני שוכב לידו ללא תנועה, מסתכל באדישות בכתמים ובחריצים שבכותל. מקשיב לקולות חברי המגיעים מבחוץ. ודאי נתפסו למעשי משובה. ברחבה של ה„חצר" אנו עורכים בדימדומי־קיץ קרבות בין שני גייסות של נערים: לדודיק בן שלום'ניו — צבא משלו, ולי — משלי.

אבא קם. מדבר על תכניותיו החדשות. ברצונו להשתקע בווארשה. שם יהיה הכול שונה. שם יעמיד כל דבר על כנו ועל מכונו!

אבא נוסע. אגף־ה„חצר" שלנו מתרוקן. תחילה היינו שוכרים לנו דירת־קיץ בביתו של האיכר טימקו — גן גדול שחלקו מישור וחלקו בשיפוע הר ובית, שאין בו משום דירה; — עכשיו משכיר לנו אגף מביתו שֶבצ'וק, המורה בבית־הספר העממי.

כאן לחש נתפס־בלתי־נתפס של אילנות. בלילה נדלקות תולעות יוחנא. לפני פתחו מיסב שבצ'וק עם בני ביתו. קולו מנומס ביותר והוא מדבר רוסית נמלצת, כאומר: אני לא סתם בן־איכרים אני, מורה אני! — סמוך לו בנו, תלמיד הגימנסיה בנמירוב ומורי שלי בירחי הקיץ. שערו צהוב כקש. עצמותיו ארוכות וצרות. לעתיד לבוא יהיה קצין בצבא ה„צאר", ואחר־כך — בגייסות של פטליורה. יהיה שותק שתיקה של מי שיודע הרבה, אלא שבוחר לשתוק. ואולי כונן גם הוא לא ליהודי אחד את אקדחו כדי לפתוח את פיו? והנה הבכירה בבנות שבצ'וק, נאדיה הזהבונית. גימנאזיסטית אף היא. בעוד כמה שנים תרגיש את כל התרבות הרוסית זרה לה, משל לאילן שגידל פירות שאין טבעו לשאת, והיא תחלום על קיוב המעטירה, על הקרישצ'אטיק המפואר. יפה כתב טאראס שבצ'נקו:

„הכול הולך, הכול חולף ותחום לו אין". לא, הכול ילך, הכול יחלוף — ה„מוסקַאלים", ה„ליאַחים" *, היהודים — ואוקראינה העצמאית לעולם תעמוד ותחום יהיה לה! התשנה אחר־כך שוב את השקפותיה?

מעל האילנות נושרים עלים זהובים ואדומים ועלים בני גוון לא מסויים. מהעיירה מגיע קול השופר. חסיד אחד מביסאראביה הביא דורון ל„חצר" — משולשים משולשים של אשכולות־ענבים לברכת „שהחיינו" בראש השנה — אלו סגולים־ארגווניים ואלו ירוקים כענבי־שועל. הערבים ארוכים יותר. אי־משם מהכפר מגיעים צלילי מפוחית ושירה עמומה. אמא חושבת על המיפנה החדש בחיינו.

יש זמנים ל„קדמא ואזלא" ול„נסוג אחור" בחיי האדם. כאן, בשפיקוב, קשה עכשיו לסבתא לפרוע את חובותיה, קשה לה לקשור קצה בקצה. ושם... אבל כלום וארשה היא נסיגה לאחור? בכרך הגדול אי־אפשר יהיה לדחוק אותנו לקרן־זווית!

ואף־על־פי־כן הלב הומה תמיד לפני מחר לא־נודע.

מי הוויסלה אביביים, מהירים. בין סוכות־הרחצה שעל החוף עומדת נערה פולנית בהירת־שיער ולעיניה הירוקות גוון מי־הים. האין היא דומה לסירונית — חצי דג וחצי אשה — סמלה של וארשה?

דממה ירוקה בגן קראשינסקי, בגנים אחרים וביערות שמסביב לכרך. ברחוב מילא נושאים עליהם הבתים האפורים חתימת זיקנה של דורות. מחצרות הרבועות עולה קול „האנדל! האנדל!" ** רחוב מילא הוא פרוזדור לרחובות ראשיים ורעשניים.

מדריגות־עץ מוליכות לדירתנו. כמו אשה, אפשר לשנוא או לאהוב גם דירה בראייה ראשונה. בחדר־התפילה, הוא גם החדר שבו נערכים ה„שולחנות", קבועים בחלונות מטילי־ברזל והם מזכירים ב„פאוויאק", שאת חומתו הגבוהה, המבוצרת, ראינו למול ביתו של הד"ר הינדס — אפרוריות עכרורית... לנו, לילדים, חדר מיוחד, אבל אין בו כלום מן הפרטי. אין לנו כל אפשרות להתייחד עם מחשבותינו, להתבודד מעט.

* הרוסים, הפולנים. ** „סחר! סחר!"

מפעם לפעם תוקע מישהו את חטמו בפתח ללא־כל־אזהרה. וכמעט תמיד יושב לפנינו המלמד ר׳ ברוך. אדם צעיר הוא. כובע־הקאסקט מוסיף גובה על גבהו. קמט של מחשבה מחלק את מצחו מאמצעו ולמעלה. פניו אין להם כמעט חתימת זקן וגוונם קרוב לצבע האגוז. כחתך חדש של סכין נראה פיו. הוא מדבר לאט, כמלמד את תלמידיו לכתוב שורה של דוגמה. לחג הפסח נוסע הוא לאשתו שבאיזו עיירה וולהלינית קטנה, ובינתיים, באין אשה, יש שהוא נכשל בגבר.

שני אירועים נחרתים ביותר בזכרוני מתקופה זו. בחדר אבא עומדת, חצייה כלפי הפתח וחצייה כלפי החדר, אשה. אף אנקולי ושפתיה כחולות ויבשות. כמי שחושיו לקו אין היא שומעת ורואה את שישנו, ושומעת ורואה את שאינו והיא צועקת משהו ללא סדר בקול עמום, גברי.

האם לא היו נמשכים לטריסק ולטאלנה משוגעים וקרובים למשוגעים? לטאלני, — היתה מספרת הסבתא שיינדלי, — היה עולה קיץ קיץ מבסיראביה יהודי אחד גבוה, רזה. וכשהיו קוראים בקול: מוטיל! — היה מתחיל צווח „געוואלד!״ ובפרט, כשהיה רואה סכין ביד איש היה מנענע כל גופו מפחד ופותח ב„געוואלד״ גדול. והיה שם בטאלנה יהודי חיגר אחד אלתר אויארבאך מבוסלאוו, לא גדול בלימוד, אבל חכם שבחכמים בעיניו. גדלן שלא כדרך הטבע. ופעם אמר: „אילו הייתי אני גוברנאטור*, הייתי מרעיש עולמות!״ ענה לו חסיד אחד: „לכן שומרנו הריבונו של עולם מדבר עקום!״ בטאלנה היה איש מיוחד שהיה קושר בחבלים את החבלנים שבמשוגעים והיה נותן להם סגולות. והרבה מהמשוגעים השמחים היתה חוזרת ומתעוררת בהם הנקודה הפנימית. ואילו בעלי המרה השחורה נשארו בשגעונם.

אולם המקרה של היום ב„חצר״ הקטנה של אבא בווארשה מוגדר בגדר מיוחד. נרות שעווה ארוכים דולקים בניפצוץ קל. בחדר „מניין״ יהודים, העטופים עיטוף של מיצווה. והנה נותן אבא קולו. שופר מרעיד את האוויר. המומה מהקול ומהתרועה מתחלת אחוזת־הטירוף מיטלטלת. משפתיה נוזל ריר של פחד. הגרות דלוקים עכשיו בלהט־יתר. בחוץ

* שר־הפלך.

רועשת וארשה רעש של חול. ההצליח אבא לגרש את הדיבוק? איני זוכר. בווארשה כולה נכנס עכשיו דיבוק של שנאה.

מנגד לגזוזרת הקטנה שבחדר אבא משפצים בית. פועלים פולניים עומדים על הפיגום. למטה ברחוב עוברת זקנה, שביסה מפורח פרחים ואבני־נצץ קטנות מקובעות בו. ופתאום מפיל אחד הפועלים — הבשוגג או במזיד? — לבנה. הזקנה מתנודדת, צונחת באמצע הכביש המחוטט. הלבנה ריסקה את גולגלתה. יללה. אני חש, השערות הקצרות שעל קדקדי סומרות.

פוגעים עכשיו ביהודים ברחובות. הודפים ודוחפים אותם מעל הספסלים בגן הזאפסי. בתקופה מאוחרת קצת יותר אני משתתף — בפעם הראשונה בחיי — במכירת פרח לטובת ילדים נגועי־שחפת. אני מהלך באיזה רחוב שטוף־אור, שאינו כולו של ישראל. אי־שם בסמוך מצטלצלים פעמוני בית־תפילה. נשים צהבוניות ונשים ששערן ספק ארד, ספק זהב. כנגדי פוסע אדם מכובד. „אַליאַ בויקוט״ **! פוסק הוא קצרות — הבויקוט חל גם על ילדי ישראל השחופים!

ואף־על־פי־כן כמה טובה ישיבת וארשה!

„חצר״ טריסק מתרוקנת והולכת מבניה. הדוד דויד אהרלי בוחר למקום מושבו עיירה קטנה ז׳וריק. הדוד וולוולי יצא לקובלי. הדוד משה׳לי משתקע בלובלין, המתהדרת בייחוס משני הצדדים — שלנו ושלהם. שם היה מתכנס בימי הירידים הגדולים ועד ארבע הארצות והיו נמשכים שמה מכל הגלילות סוחרים ושדכנים. לובלין — חומת־הגיטו העתיקה עמוקת הכוכים, בתי־מדרשות ושטיבלעך של חסידים, ולהבדיל בתי־יראה עתיקים, סמינאר הגלחים הגדול ביותר בפולין. בית־המועצות... אולם מה נחשבת גם לובלין לגבי וארשה הבירה?

כמה טוב להיסחף בשטף של רחובות ישראל! רבים ממהרים, כאילו עסקיהם דחופים ביותר. אלו הולכים בנחת. כאן זקנים וצעירים, שכובעי „איטשי מאירלעך״ קטנים בראשם. כאן משכילים בכותנות מגוהצות ונוקשות. כאן נשים השובסות שביסים, מקופלטות קפלטים או ממוטפחות

** „אבל חרם!״

במטפחות־ראש ובפיהן אידיש המלאה חיות וטעם של דורי דורות. וכאן „פאנינקות" ישראליות, שאינן מדברות אלא פולנית. ה„קאוויארניות" * שברחוב דזיקי ומוראנוב. „צוקרניות" **. קולות מכריזים: „כעכים טריים! כעכים טריים!" רחוב נאלבקי שוקק נחיל־אדם. הנה השלט הגדול של ה„מאמענט" — העתון הנפוץ ביותר בפולין, המקפיד על שלום עם הכול לשם חתימה טובה... מודעות המכריזות על הצגות. אסתר רחל קאמינסקי משחקת הערב את מירלי אפרת. אותו קול גברי־צרוד קצת — ותנועות של מלכות. כולה שחקנית, דומה, אין היא משחקת, הפרשנית המעולה ביותר לדמויותיו של יעקב גורדין. ואצל קומפאנייץ? אופריטה חדשה. הצילצול השני. כינון נחפז של כלי־הנגינה. האולם הולך ושוקע לאט באופל. המנצח מנופף קלות בשרביטו. בחושך מתגלגל עמומות הפרט של תוף. מתייפח כינור. המסך עולה. השיעולים פוסקים. ומה משחקת הערב קלארה יונג? שוב „אלמה וואו וואוינסטו?" *** הנה היא עומדת ליד קידמת הבמה. כמה יש בה מן הבימתיות ומן ה„נשיי הנצחי" — והמנצח!.. או שמא רצונך ללכת הערב ל„הזמיר"? פרץ מטיל לאוויר המחושמל משפטים מקוטעים, ודומה: כל משפט אימרת־כנף. ואולם יש להיזהר! שומרים על כל תנועותינו.

אחד הגבאים מאיר שמו. צבע פניו וזקנו הרחב — של חלב ודבש. אדם שמח הוא, מעין לץ, מפרש הכול בדרך הלצה ובהעוויות מצחיקות, וקולו נאה לשיר. אשתו המכוערת שבטריסק מניחה אותו שווה־רוח. אולם כל אשה זרה מעוררת בו אי־שקט, בפרט מסוג אלו המחזירות חיוך וקריצת־עין. ובשעות מאוחרות בלילה חומק הוא דרך השער, פוסע בצעדים בהולים, שלא יראוהו בקלקלתו. ודווקא הוא עוקב ביותר אחרינו. וכשהוא צוחק את צחוקו השמח ומלקק את שפתיו, מרגשת אמא: מי שפותחים את מכתביו, כאילו מוצג עירום. כל אחד כאן דיין מחשבות, דיין מחשבותיה, רגשותיה ומעשיה... ואף־על־פי־כן אין רוח ההכנעה גוברת עליה ואנו מוסיפים לצאת מזמן לזמן מעיגול סגור והדוק זה.

---

* בתי־הקפה. ** מגדניות.

*** „אלמה, איפה מקום מגוריך?"

הנה רחוב דזילנה 15. כמו דירתו של פרץ כן גם דירתו של יעקב דינזון בתוך החצר, וחלונה מבהיק בתוך ריבוע השרוי באפלולית. הוא עצמו פותח לנו את הדלת. והנה יושב לפני השולחן המואר במנורת־גאז. בקצהו האפל של החדר דופן ספרדי. זקנו העגול של דינזון זקן סבא. תנועות כפיו הקטנות, המטופחות מעוגלות. כמה קולות של בקשה משתמעים בחדר זה! פלוני הסופר זקוק להלוואה. פלוני חולה. ואלמוני השטן התחיל מרקד בינו ובין רעייתו. דינזון משתתף גם בצערה ותקוותיה של הדודה מירלי. הוא הבוחר לה את כינוייה הספרותי („בת טובים") והוא המדפיס את שיריה הראשונים. כמה זכורים לי מכתביו הארוכים — נייר כחלחל, עבה. אותיות עגולות, טובות. יעקב דינזון, — אמר עליו י. ל. פרץ, — הוא אמא של הספרות היהודית... לא, רווק זקן מבקש הוא לאמץ לו בנים, שואף לאבהות. דבריו עשויים לא אחת לחמם את הלב. ופעמים משמיע גם דברי מוסר.

— הוא קרא הרבה? — שואל הוא את אמא עלי, כשהוא מרתיח את מכונת־התה. — פרץ אמר לי זה לא כבר: הילד צריך להיות ילד! אוי לא לאדם, שלא היה מימיו ילד. אוי לו לעם, שילדיו מחונכים בטעם זקנים. ילדי ישראל יש להם כה מעט חירות של תינוקות ושירת תינוקות!

חירות של תינוקות — בסביבה שלנו? הרי כל חיינו כאן הליכה על פני חבל!

ואף־על־פי־כן יש גם כאן שעות של שירה. שבת לפנות ערב. חדר־התפילה מלא אנשים. כל העיניים מופנות אל פתח אבא. כשר׳ דוידל הטאלנאי היה עוד צעיר בא אליו „עולם" גדול להקפות. והגבאי שלו בוואסילקוב משה הירש היה מהלך לפניו וקורא בקול גדול: „פנו דרך! הרבי בא!" — אולם עכשיו לא הקפות וכאן לא וואסילקוב. אבא נכנס. יושב. חזן מתחיל לסלסל בגרונו נעימה ארוכה, אבל בעלת בבא אחת. נשמעים עוד קולות. עוד. זה תנועתו החיצונית מעוררת את הפנימית, וזה תנועתו הפנימית — את החיצונית. אני מסתכל בקהל. שלושה נחקקים בזכרוני. ר׳ שמואל מסמיאטיץ׳. זקנו הרבוע, הארוך ספק אשורי ספק של בּוֹיאַרין רוסי. יש בו בר׳ שמואל מין רוך קשה — רך ונוח בין

אדם לחברו, נכון הוא להקריב הכול כדי להיות קרוב לרבי. והנה אדם גוץ, אדום־זקן. זהו אחד הסבלים הווארשאים המפורסמים, המצויים, מקומחי־הגב, אצל המחסנים ובתי־העסק היהודיים הגדולים ובקרבת ה„האלאס". סבל קטן זה יש לו גם משא נוסף, החביב עליו ביותר — „חצר" זו. אין דבר אשר יכבד עליו לעשות בשביל הרבי. והנה נער בנו של חסיד. שחמחם, גבוה. אישוניו מורחבים בבוהק כזה, בהתלהבות כזו!.. האור כלה והולך והנה פותח אבא פיו בתורה בנעימה מגידית קצת, נעימת הסב שלו מטריסק. יותר משהוא דומה לאביו דומה לסבו.

— בראתי בגימטריא תרי"ג. האדם לא נברא אלא לקיים כל המיצוות שנצטווה. עובר עבירה גדולה, פעמים אין גם תשובה מכפרת. ואספר לכם מעשה ששמעתי מפי אבי זקני, זכר צדיק לברכה, כאשר נהג השולחן הטהור. פעם בא אליו לראש השנה איש ישראלי אחד מכפר. ירא־שמים היה, אבל ערום מתורה שבכתב וערום מתורה שבעל פה ומגושם, כאילו הוא מסיטרא של אדם היער. אחרי שבת בראשית חזר הכפרי לביתו. ושם נפלה לרגליו בתו הבכירה, והיא בתולה כשרה, המקפידה על חיצוניותה ומקפידה על לשונה, נשמה של משי. נפלה לרגליו וקולה כקול חיה בשעה שהיא על המשבר. בשעה שאביה לא היה בכפר, ארבו לה שלושה שקצים וקשרוה בחבלים. חשכו עיניו של הכפרי. אלמן הוא ובתו היא ביתו. והנה פגמה בשורש שלו — זו נשמתה ופגמה בענף שלו, זה הגוף. ובחמתו תפס גרזן בידו. „למה תעשה לי כך?" התחננה הנערה. „כלום אשמתי היא?" אולם כל כעס גדול מביא לידי חירשות. כעבור שבוע רתם האיש את סוסו ובעגלתו הקטנה בא לטריסק. באותן השנים לא קל היה ליכנס לגבולו של אבי זקני, זכר צדיק לברכה, כי בא „עולם" גדול. בינתיים הגיד הכפרי לגבאי את המעשה שלו כמות שהוא. הרי וידוי הוא כמו הקזת הדם הרע לשם ניקוי הגוף. והגבאי מיהר לספר את הדבר לאבי זקני, ואבי זקני, זכר צדיק לברכה, יצא אל האיש וקרא: „באת אלי לקבל תשובה? באת לקבל מחילה? ראשי תיבות 'שמחה, 'ששון, 'יקר בגימטריא כמעט כמניין תור"ה. ואתה כיבית אורה, השבת שמחה וששון ויקר. אין ביכלתי לקבל אותך! אין ברצוני לקבל אותך, רוצח! — והאיש

חזר אל הכפר שלו. ובלילות דומה היה לו בביתו השומם, שבתו דופקת בחלונות והיא צועקת מכל הדברים באלף פיות: אבא, אבא! — הזקן נטרפה עליו דעתו. יש עוונות, שאין להם כפרה!

בדימדומים המתעבים והולכים אני מקשיב לקולו של אבא. יש ובאמצע ה„תורה" אתה רוצה לקום ולשאול:

— אבא, כלום אינך יודע על כל הנעשה מסביב לך — על מעשי מאיר וברוך? או שמא כל חייך עכשיו רתיעה מפני האמת המרה? או שמא אתה, בעל היצרים העזים, נפש מחולקת על עצמה, שלא תמיד מבינה את סיבת חילוקה?

אין לי ספק עכשיו: האמונה היתה יסוד ועיקר נפשו והוא ביקש לילך בדרכי הגדולים. אולי יבטא סיפור זה, שאביאנו כאן, את השקפותיו על החסידות; סיפור שלא שמעתיו מפיו, ואף־על־פי־כן כאילו מעצמו ומנפשו הוא.

פעם סיפרו לרבי צעיר, שבעיירה הסמוכה בנו מסילת־הברזל. ביקש לראותה. „ביטול תורה לחינם!" אמר זקן. אבל מי שומע לו? המתינו זמן רב בבית־הנתיבות. רקעו ברגליהם. קור גדול. חורף. ריח של פחמי־אבן. רק על פסי־הפלד אין שלג. נוצצים כחלפים. והנה מזדעזעים, נאנחים מהרגשת המשא הקרב ובא. בראש הולך ה„מעלה עשן". מרוב מהירות מוציא ניצוצות לכאן ולכאן. הנה עומד ולרגע הרגעה בנידנוד כל הקרונות, שזה מהם טעון סחורה וזה משא אדם. הממונה קופץ למטה: תחנה פלונית! כך וכך רגעים של עמידה! — והנה שורק במשרוקית ומניף את הפנס שבידו ו„מעלה־העשן" מתחיל נושם, כאילו הנשמה חוזרת לו במלואה, וכל הקרונות באים אחריו בגילגול והוא מצפצף בקולי קולות. היו כל החסידים תמהים ומשתאים. „פלאי פלאים!" אמר מקורב אחד, „מעכשיו תהיה לכל אדם קפיצת הדרך!" קפץ מקורב שני ונתכעס: „קפיצת הדרך? יש לו לשטן חלק באותה ברכה!" אמר הרבי בעיניים דולקות: „חידוש גדול למדתי כאן — בכוח הרוח נמשכים הרבה קרים אחרי בוער אחד, המתלהב ברשפי שלהבת יה!"

זו החסידות בעיני אבא. ואולי משום כך חזר, לפי ששמעתי, בימי

השואה לטריסק. החלם שבניינו יהיה בניין־אב, שטריסק השוממה תחזור לקדמותה? או שמא ביקש למות יחד עם יהודי טריסק?

אבא, אבא איפה נזרה אפרך, איפה מקום קבורתך?

אופל. ניגון חדש. האנשים שמסביב לשולחן באים לידי כלות־הנפש ממש, לידי העדר הרגשת עצמו של הפרט. והנה נשמע שוב ריח הגאז, שבו מאירים את הבית. שוב חול! חול.

ר' משה, הגבאי הראשי, יהודי תלמיד־חכם בעל פנים מוארכות ונוקשה במקצת, יושב וכותב „פיתקאות". בחדרנו מסביר משהו ברוך המלמד הברות הברות. אני חוזר אחריו וראשי בל עמי. דומה, כאילו במהלך מתחת לארץ חוזרים אנו הביתה מדינזון או מהתיאטרון. אולם יש אנשים מסביב הרואים בלילה יותר מביום, בסתר יותר מבגלוי. מבקשים להכניס ראשה של אמא בשעוריות. לילות. חלל מרווה אנחות. כרים שהוספגו דמעות. היבוא סוף־סוף הקץ לחיים משוקרים אלו? בשביל אמא הגט הוא הכול — שלוות הדעת, כבוד עצמה, והעיקר — חינוך בניה.

לפני מונח מכתב, שכתבה הדודה מירלי משפיקוב אחרי הגט. „אור ליום ו'. הידד! ניצחת, יקירתי. ניצחת! מי ראה אפילו בחלומו, שהנה יבוא הרגע המאושר הטוב? חופש, חופש! יחי אומץ הלב שלך, שעבר בראש זקוף גיהינום אפל זה! כמה כירכרנו, יצאנו מהכלים, חייקה־לי, היינו כמשוגעים. איני מגזמת. התנשקנו. צחקנו. קפצנו, רצנו מחדר לחדר".

הדיונים הממושכים והמרים קודם הגט; דיונים לפני רבנים ודיינים, שאלו מהם נושאים כובד־ימיהם בקלות ואלו מהם נראים כזקנים טרם זקנו — החזיקו את אמא במצב של מרץ מרומם. עכשיו היא מרגשת: סולקו חציצות ומחיצות. אולם עוד רבה המלחמה. במשך דורי דורות גידלו את בני משפחתנו להיות פנים עליונים, להיות ראשונים לכוונות טובות ואחרונים למעשה. הרי מוקפים היו גבאים ומשרתים ומשרתי־משרתים. עכשיו עליה ללמוד לעבוד. עליה ועל בניה. אולם תחילה יש לנוח קצת, לאסוף כוח.

שוב אוטווצק. ואולם רוח אחרת שולטת בה עכשיו. אין מכריזים בה עתה יסעורים על המהפכה הקרובה, „קפיצה אל החירות". אוטווצק — חווילות עשירות ובינוניות. מנוחת שלום ושלווה.

שמי־צפחה רכונים, שלג — אבל כמו אז עולה ריח כופר מהארנים. הם נטועים שורות שורות מתוך טיפול מיוחד ושלא מתוך טיפול. דומה: איזה כוח מסתורי צפון בהם. איך ומתי קלטו חום ליורק תמידי זה? בפנסיון „אבגניה" השולחן גדוש. צלילות־האוויר וצלילות־הדעת גוררות תיאבון. וכמה טובה שיחה קלה לקול צילצול הכוסות! הנה בלבינה, נערה זקופה, רזה, מכעכעת. משתוקקת היא, שכל הבחורים שבאוטווצק יגידו לה דברי ליבוב. והנה הגברת הלינה פרץ, אשת הסופר. אשה ממוצעת־הקומה. בנעוריה ודאי היתה בה רכות חתולית. עכשיו לחייה כמושות. בעיניה הגדולות, האפורות יש משהו סלאווי, ביתר דיוק: פולני.

באחד הבקרים באים לאוטווצק יעקב דינזון וי. ל. פרץ. אותו פרץ, היודע את חכמת הכתיבה בקוצר מלים ובריבוי נקודות־כוונה. בוואַרשה יוצאים ונכנסים בביתו בחורי־ישיבה המנסים נוצתם ודרי־מרתפים, סתם משכילים ומשוררים ארוכי־שיער במגבעות ממועכות והם מלווים אותו ביציאה ובשיבה. עכשיו הוא עומד לפנינו. שפמו העבה פרוע קצת. מגבעת־ציידים רכה, ירוקה. בכתפייתו השחורה אין הוא נראה מסורבל. איזה כוח מוקרן מתוך עיניו, מתוך כולו. שופע הוא אור וחיות, לפעמים מעט ולפעמים הרבה. יפה אמרו: „אין המחבר גומר ספרו לעולם", כי תמיד יש להוסיף. פרץ, כמו ביאליק, מוסיף תמיד — בעל־פה. פעמים יש בהד־שיח שלו מן הדו־שיח. בקרבו יושבים שניים או שלושה ומתווכחים וטוענים זה עם זה. ואין הוא כולו נגלה — אינו רואה רק את הקליפה העליונה.

— השמעת? — הוא מביט בעיניו המחייכות על דינזון. — „שולמית" שלי מצאה חן בעיני הבחורה השחרחורת!

וניכר: הוא שמח, שדבריו מצאו חן בעיניה צעירות־העולז של אותה נערה. הזיקנה שנואה עליו וחושש הוא, שתגרום להשתנות הליכותיו. אנו יוצאים בחבורה לטיול. פניו משתנות. לאמא:

— דינזון סיפר לי. אוויר חסר היה לך שם? אוויר לנשימה, אוויר לנשמתך? אני מבין. החסידות התפשטה בקלות — לא בליטא, אלא בפודוליה, ווהלין, גאליציה ופולין קטן — במקומות, שהאמינו בהם קודם אמונה רבה בשבתי־צבי, כלומר, במשיח, ובקירבת הגאולה. הרי כל רבי הוא משיח קטן. והחסידות נלחמה בהשכלה, בספרות טריפה־פסולה. אך כלום לא היא שיצרה את סיפורי־המעשה שלנו, את הניגון ואת הריקוד שלנו?.. בוקר בוקר אני עובד ב„גמינה" * ברחוב גז'יבובסקי. בניין אדום־הלבינים. מוכר ליהודים „קרקע" בבית־הקברות. אולם לא רק שם, יש שאני מרגיש בכל מקום: קור הולך ומשתרר בחיינו. וקור זה מפחידני. ואילו החסידות... אפשר שהיא פראית ופרועה. אולם האם לא היא שביקשה להחליף עובדות בהלכי־רוח, להפוך הווייה בלי טעם ובלי חיות לחווייה?

אצטרובל נושר מאליו בדומייה העמוקה.

— חווייה? — שואל אחד המטיילים. — איזה מין חווייה? ימינו ימי הרומאנטיזם הפולני הגדול. והריאקציה אינה מפחידה אותך?

בדל־הסיגאריה של פרץ מליין עשן דק, ריחני.

— הריאקציה? פעם חשבתי גם אני: אני יודע בדיוק — כאן „שמאל" וכאן „ימין". אולם עתים יש פנים לכאן ולכאן. הכשר בעיני רב אחד יש שהוא טריפה בעיני השני. ויתר על כן. יש שהפה המתיר הוא הפה האוסר. והעיקר, אין אני נמשך כלל אחרי חיצוניותה של הרביות המעשית.

— אולם האין עליך לבקש לך נושאים אחרים; אקטואליים יותר?

— אנשיל, אין לך נושא שאינו עשוי להדליק פעם משורר, אלא שידיו לא תהיינה אסורות. השירה צריכה להיות אישית, מקורית. לא נושא מוכתב. שירה היא אישיות.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

יד מורמת ונותנת אות להפלגה. הרכבת פולטת קיטור. פולין רצה לאחור. ווהלין רצה לאחור. מוט המחסום מונף. לפני שומירה עומדת אשה עם דגל. השמים כמו שם. ואולם כמה שונה כל אוקראינה של

* הקהילה.

פודוליה מווהלין ומפולין! ויש להתרגל שוב לחילוף הביטוי — א"יי מתחלף כאן בציר"ה ופת"ח בקמ"ץ. ולא חילופי אותיות בלבד אתה מוצא כאן אלא גם חילופי מנהגים.

חנוכה, אומרים, לשון התחדשות וראשית, כמו „חנוכת הבית". בטאלנה היתה מנורת־חנוכה גדולה, מקושטת באריות ובציור של עקידת יצחק, וכל השנה היתה נתונה בארון־זכוכית. וכשר' דוידל היה ניצב אל מול פני מנורת־הכסף, לבן ואזור אזור־משי, והיה מברך ומדליק את הנר שכנגדו, היתה תיבת־נגינה משמיעה קול ניגון. אחר־כך היה שר אברהם שוחט, חזן־העיר, עם י"ח משורריו „הנרות הללו". גם בטריסק היתה מנורת־חנוכה מפוארת, הגבוהה למעלה מקומת אדם.

מנורת־חנוכה שבשפיקוב צנועה יותר. אולם גם כאן מתוספים והולכים ערב ערב הנרות, שהשמיני שבהם הוא למעלה מכולם, בחינת „אם הבנים שמחה"; נרות קטנים הרומזים על הגאולה והמרמזים גם על הנשמה.

ואמנם, האין נר בחינת חיות והאין דומה גסיסתו בדמיון ממש ליציאת הנשמה? הנה לא נשתייר מכל נרות חנוכה ב„אולם הכחול" אלא אחד — אין בו ממשות של דונג. שלהבתו הקטנה קשורה בפתילה בלבד. אורה מבהיק וגדול: — אלוהים יוצר האור, אל נא תתן לשרוף זכויותי — הלא אני נר מיצווה! — והנה גרעה קומתה של השלהבת, היא נוטה לצד פנים. מתעקמת לכאן ולכאן. מוסיפה שוב בעילוייה, וניכר: אין היא יונקת עוד משיורי־שיור של שעווה אלא מעצמה: — אלוהים, רחם עלי! הרי לא נבראתי אלא לקיום השמחה! — לרגע מתחלף הזהב בתכלת, השלהבת מזהיבה שוב — אולי לא הגיעה עוד שעתה להסתלק? — ולפתע פתאום נקטף האור. מקנה־הכסף נמשכים למעלה כמה חוטי־עשן תחילה בקו־הישר ואחר־כך בעיקום. החלל קולט רוחו וריחו של הנר. ברוך דיין אמת! לבך דוחפך לצאת. ב„אולם האדום" או ה„לבן" אתה משהה פסיעותיך — נערים משחקים בכרטיסים, הכתובים בכתיבה מרובעת, ובסביבון. יהודים יושבים ומשחקים ב„עז וזאב" בחצאי־שעועיות על גבי השולחן או ב„עצמות".

באווירו של הבית נודף ריח סופגניות־כוסמין בשומן של אווזים,

ועניין ה„לאטקעס" * רמז לתיקון הפרצות שעשו היוונים בהיכל.
בקרוב יפרוץ האויב שוב אל בית ישראל.
חורבנה של טריסק אינו ידוע לי אלא מפי השמועה. סופה של שפיקוב ידוע לי גם מראייה וגם משמיעה.

ג. שנותיה האחרונות של שפיקוב

פעמיים בשנה גדולה ביותר השמחה בשפיקוב: בשמחת תורה ובפורים.
בשמחת תורה היה איצי מאיר'ל, אחד ה„יושבים" הצעירים, רוקד על גבי השולחן הארוך, שמפה פרושה עליו. זרועותיו נשואות למעלה, והוא שר בהתלהבות עזה בקולו הנאה: „צמאה לך נפשי, כמה לך בשרי!.." וראה! — הנה מרכיבים את מתת'ל החזן, שהוא עכשיו בגילופי־גילופין על מטאטא, והוא רוכב ומזמר זמר של ליצנות. מלהב האבוקות, שריחן ריח שמן ועטרן, יוצאים ניצוצות לתוך חשכות הלילה. בין גדולים בין קטנים, בין גברים בין נשים נמשכים לבית־המדרש. י"ב חלונותיו — כנגד י"ב שבטי ישראל.
והנה פורים שנת 1914. ר' משה השו"ב קורא ב„אולם האדום" את המגילה. לחדר־האוכל הגדול של הסבתא, הסמוך לקיטונה האפל, נכנסים אנשים רבים — אנשים בכובע־פלוסין, באדרת חרפן רוסי או אדרת מעורות טלאים, שקורין „שמויס"ין"; יהודיות במטפחות־משי, המדברות ביראת שמים, ב„רוטונדות" ופרוות־שועלים. כפרית אחת משתהה על הסף וחותמת ברכותיה:
— רבנית קדושה, חיי בטוב ובשלום! הלוואי שבשנה הבאה נזכה כולנו לגן־עדן!
אלו נותנים דעתם על „ברכה" זו וצוחקים ואלו מחייכים, אבל לא הסבתא. הרי לבה של אותה כפרית הומה להתנהג כישראלית כשרה, רק אינה יודעת איך. ואף־על־פי־כן מפחיד עכשיו משהו את הסבתא באותה

* למלה הוראה כפולה: „טלָאים" וגם „סופגניות".

ברכה — אין הוא, שיחיה, בעלה והרבי משפיקוב, בעת האחרונה בצביונו ובמראהו, כאילו תקפתהו, חס ושלום, מחלה מתונה מתגנבת.

מהאולם הלבן מגיע קול שירה. מתת׳ל יש לו כמה אומנויות: שוחט הוא, החזן של הסבא, והוא השד״ר הנוסע לגבות את כסף ה„מעמדות״ לכלכלת ה„חצר״. בשעת חנוכת ביתו שחטו עטלף בדינר זהב — דמו, אומרים, מועיל לשמירה מכל רוחות רעות ומכל חליים רעים. ועכשיו מכנס ר׳ מתת׳ל את זקנקנו הערמוני־הכהה בידו ומתחיל שר ניגון חדש ואחריו ניגון ישן. רוצה הוא לשמוח ולשמח בקולו כמו בכל שנה. אולם הצחוק נשמע עכשיו לפעמים כשיעול שבור. אין העבר חוזר למקומו. אך הנה הסב מחייך, ודומה: הכול חזר לתחילתו.

— מהו עניין המן? — שואל הוא והכול מכינים עצמם לשמוע. על הרוב אין הוא מדבר בנוטריקון וגימטריאות, כדרך ר׳ שמשון מאוסטרופול ור׳ אברהם מטריסק, אלא דברים של דעת מהוויות העולם. אולם יודע הוא גם ייחוס של מימראות.

— מהו עניין המן? אותיות „נשוא״ מתחלפות ל„שנוא״. כל המבקש ביותר שינשאוהו, סופו שישנאוהו.

החג עבר. הסב חולה. סובל הוא מכבד שרוע, כמדומה. אבל הוא יושב עוד על כיסאו ב„אולם האדום״. כוס גדולה, מלאה למחצה של תה כהה, שרובו תמצית ומיעוטו מים, לפניו על השולחן. בפיו „קנה־השאיבה״ שלו (ציב״ק בלעז). מעבר לדלת, ב„אולם הלבן״, יושב על ספסל של עץ הגבאי איצי לייבלי׳ס אפור־הזקן. היקבל עוד הסב את חסידיו? הוא, שרגיל היה לדבר מתוך בדיחות־דעת סלחנית, חש עכשיו את עצמו בודד לאין מרפא, ככל חולה מסוכן. אבל אין הוא אומר כלום. גברה בו מידת השתיקה, מידת ההבלעה וההבלגה. כדרך חולים מסויימים, הוא חש עכשיו שינוי האוויר מקודם.

„פסח״ בגימטריא „קמח״. כבר מסבבים בשפיקוב לגבות מעות חיטים קודם הפסח, הולכים מבית גביר לבית גביר. אל ה„חצר״ בא יוקל, יהודי שנשמטה ירכו והוא בעל כוח, ודרכו לתבל את דבריו בפסוקי תנ״ך ובמאמרי חז״ל, שהוא עושה בהם כבתוך שלו. הוא וחבריו לייב הירש

צירלי׳ס ושלמה — שלשתם כוברים הם, „רעשעטניקע״ס״ בלעז, כלומר, מאחרי הקציר ועד מאוחר בחורף מהלכים הם בכפרים בין האיכרים ובוררים תבואה מתוך מוץ בנפה ובכברה. ב„חצר״ אופה יוקל את המצות ולפני הימים הטובים והשבתות, שיהיו הרבה חסידים מסובים על שולחן הסב, מבשל הוא עם כמה עוזרים את הדגים במחבות־נחושת על כירה מיוחדת שבכניסה לבית־הבישול הגדול, ומתקנם בכל מיני תיקונים, לדגים אלה, כלמצותיו, יצאו מוניטין בעיירה. אמנם, יש לו בית־אפייה־מצות משלו, אלא שהסב ובני „חצרו״ חביבים עליו ביותר.

— רבנית, — אמר פעם לסבתא, — כלום יודעת את איזה בן יש לך? הרי יצחק נחום׳ל... כשאני עומד אצלו ואצל הרבי שלנו — ריבונו של עולם, — אני מרגיש עצמי פשוט „כשושנה בין החוחים״!

ועכשיו עומד הוא ומכניס המצות לתוך התנור, ואור של קיום מיצווה על פניו.

בפלוש אופים את המצות, ובבית... כמה טוב עכשיו לשבת בבית, העשוי לשם חג, ולשתות תה המזוג בכוס חדשה, עבת־הדפנות! אולם היערוך הסב את הסדר? זה כמה ימים מושכב הוא בקיטונו. מיטה גדולה, גבוהת־הדופן. כרי־עור וכרי־נוצות. וכף קטנה, צהובה על השמיכה.

כבר נקטפו ביכורי השלגניות ביער. השמים, שיש ובחורף נראים היו נמוכים עד כדי לנגוע בהם, שוב גבוהים. הלילה בהיר. אורו ירקרק כעין תפוחים מבכירים.

כל מקום הולך אחרי מנהגו בהכנת ה„סדר״. מנהג אחד ברוב בתי שפיקוב; ברובם ולא בכולם — לר׳ משה פיני השוחט, למשל, אשר מחשש שעטנז ירא לנגוע בבגדי־צמר ובערדליים, נוהג משלו. לפני שבתם אל מיטות־ההיסב, נוהגים הוא ובני־ביתו ללבוש גלימות ישנות ומטולאות, להפשיל תרמילים ממולאי־מצות על גבם וליטול מקלות בידיהם ולהקיף את השולחן — במקלו עבר יעקב אבינו את הירדן ובמקלותינו יצאנו ממצריים.

היערוך הלילה הסבא את ה„סדר״?

ב„אולם הלבן" רבה התכונה — שולחן לגברים ומן הצד שולחן מיוחד לסבתא ולבנות ה„חצר". כן, את הסדר הראשון עוד אונס עצמו הסב לערוך כמשפטו בכל שנה. הכינו מושבו במצעות נאים, שיוכל להטות ולהסב בשמאלו. הוא לבוש קיטל לבן. כיפה רקומה חוטי־זהב וכסף בראשו ואבנט־כסף רחב יחגור. „ונלבנה לבנים", אמר ר' אפריים מסאדילקוב, „היינו, נלבוש בגדי לבנים".

ידוע: הסב מקפיד, שלא יבואו אליו חסידים ליום טוב זה. וכשר' ליב אקרמאן מתחנן לפניו בדמעות בעיניו, שירשה לו לחוג אצל שולחנו, הוא נותן לו רשות בתנאי, שלא ישאיר את אשתו בבית.

— או שמא סבור אתה, ש„מוציא מצה" מלשון ריב והפרת שלום־הבית?

וכמה חסידים באים שפיקובה לחג הפסח עם בני ביתם... את השולחן הירבו כמו בכל שנה בכלים לשם הידור מיצווה, כלים עתיקים, מרוקים, הנראים כחדשים, וחדשים הנראים כעתיקים. הנה כוס של אליהו — גביע בעל שמונה צלעות העשוי מאדומים מהותכים. כוס הסב העומדת באמצע מעוטרת בכל הכוסות של בני־הבית, שהן בעלות מידות וצורות שונות זו מזו. הנה הקערה הגדולה, המפותחת בכל מיני פיתוחים, של ר' מוטלי מצ'רנוֹביל. והנה קיתון של כסף מהודר ביופי, החרוק וחקוק בכל מיני ציורים מ„והיה באחרית הימים" ובין שתי אזניו המוצקות — באר, שדלייה מוגבה ועליו כתוב: „ושאבתם מים בששון".

כלי־ערך אלו מהם ירושה מאבות ואבות־אבות ומהם מעשה־ידיו של אלתר, צורף הכסף והזהב מחמלניק. שער זקנו כצמר נקי. כולו דומה לאליהו הנביא. מוזר, אין איש זוכרו צעיר. כשמו כן הוא כל ימיו (ודאי חששו הוריו לחייו ועל־כן קראו לו „אלטער" סתם, היינו „זקן", לאות כי יזקין ויאריך ימים). עוד ר' איציקל מסקווירה אמר עליו, שיש בו ניצוץ של בצלאל בן חור. לא רק לימות הפסח בא ר' אלתר שפיקובה. יש שהוא יושב חדשים שלמים ב„חצר" ומשים כל מחשבתו בעיונו במלאכתו הקדושה. יפה אמר ה„מגיד" ממזריטש: „בתחילה היה הכלי במחשבה ואחר־כך המחשבה בתוך הכלי". גם הרבה מכלי־הכסף, שעברו

אלינו בירושה מסקווירה, כגון מנורת החנוכה הגדולה, ועוד, מעשה אצבעותיו של ר' אלתר הם להתפאר.

והנה קם הסב ומתחיל לקדש בקולו הערב, השקט, כשכוס הברכה על גבי ה' אצבעותיו כנגד החזה. עיני הסבתא, הדודה מירלי ואמא מושפלות, אבל כולן מכוונות כנגדו. היעבור הכול בשלום? ואף שגדול איסור ההסתכלות בנשים, יש שנמשכות אליהן בחשאי עיניים צעירות, ואף לא צעירות — „י פ״ת־תואר״ ראשי תיבות: „ימלא פי תהלתך״.

הסב יושב ומתחיל לספר ביציאת מצריים. בין תבשיל לתבשיל הוא משמיע דברים קצרים, ששמע מאבותיו על בעל מסדר ההגדה. פתאום נאנח אנחה עצורה.

— פעם אחת עשה המגיד ר' דוב בר ממזריטש, אשר זמן מה לפני הסתלקותו התיישב באַנאַפּולי של ר' שלום זוסיא טהור־הנפש... פעם אחת עשה המגיד ממזריטש ייחוד גדול ונורא, והיתה מזה נחת רוח גדולה למעלה. שאלו אותו מן השמים, מה השכר שרוצה בעד זה? השיב, שלא עשה מה שעשה על מנת לקבל פרס. אמרו לו ממעל: — אף־על־פי־כן הגידה, מה השכר שאתה רוצה? — השיב המגיד ז״ל: — פסח בגימטריא נצ״ח, ואני —

הסב מפסיק. נאנח מגודל הכאב ודומה, נאנח הלילה כולו... את הסדר השני כבר אין בכוחו לערוך. אין הוא יורד אלא לשעה קלה ממיטתו לקדש על היין. כמה קטנות ועדינות רגליו הנראות מסנדליו!

ביום ב' של חול המועד יצאה נשמתו. מפני האזהרה שלא להלין את המת, כי סמוך למיתה קבורה — הלווייה היא בלילה. זקנים וילדים נמשכים אחרי המיטה. חסידים ושאינם חסידים, יהודים ושאינם יהודים. כי צדיק שמת הכול הם קרוביו. ובפרט קרובים אליו פשוטי העם. כשיוקל וחבריו היו באים בערבי־החורף אחרי יום עבודה קשה אל ה„אולם הלבן״ ויושבים אצל התנור החם לנוח מעט, יש שהסב היה יוצא אליהם ושואלם על מלאכתם, על שכרם ועל יחס הגויים אליהם. אחר־כך היה משיב בחדרו לחיים הגבאי:

— בעל מלאכה פשוט, הנהנה מיגיע כפיו, גדול בעיני מנגיד!

וגם במופתיו נזכרים עכשיו, אף שמימיו לא אהב מופתים. והעיקר, לא באחד מהם העלה שוב את ניצוץ האדם שבו... אבוקות בידי הגדולים. כגחלילית נדלקים עכשיו זיקים בלילה באור נבוך. נרות בידי הקטנים. יש נרות, שמאירים באור של חושך. ובחושך שואגים וצועקים רבים: „צדק לפניו יהלך! צדק לפניו יהלך!"

הדוד יצחק נחום׳ל בא ללווייה מאוסטריה. בדעתו לשוב. כיצד הסתגל לבלזא, שכולה סייגי־פנים וסייגי־חוץ? אולי מפני שבמרכז־חייו נקבעה התורה, ואולי מפני שחביבה עליו זוגתו, ואולי מפני שהוא, הצעיר, הכול אצלו בחסד בלא דין כלל. כל אלו יחד ממתיקות לו את השעות הקשות שם.

לשוב לאוסטריה — עכשיו? פון בילוב נאם פעם ביום האזכרה של ביטהובן: „כנגד משאות־הנפש שאין להן שחר של הצרפתים: חופש, אחווה ושוויון, אנו מעמידים את הממשיות הגרמניות שלנו: חיל־הרגלים, חיל־הפרשים וחיל־התותחנים!" האומנם תפרוץ מלחמה אחרי הירייה בסאראייבו? 14 באבגוסט 1914. יום הגיוס הכללי. יום מעונן ועכור. אמנם, בשפיקוב אין דורש את הגרמנים לגנאי. אדרבה, הכול דורשים אותם לשבח. הרי מן המפורסמות הוא, שעם של הוגים ומשוררים הם. וגם בעלי־אמצאה. הפיתגם הרוסי אומר: „זה היה גרמני, שהמציא את הירח". והעיקר, פגיעתם תהא רעה במלגות הצאר! ואף־על־פי־כן הנה נכנסים בשעת ההתלהבות הראשונה רבים מבני שפיקוב לצבא. העיירה מתרוקנת והולכת.

„אין רבי בעירו". אולם תמיד יש פרטים היוצאים מן הכלל. כסב בשעתו מקובל ביותר הדוד יצחק־נחום׳ל על בני העיירה. המצפים הם למופתים ולנסים ממנו, הצעיר? שיעורר רחמים עליהם ועל כלל ישראל? ודאי, אלא שיש עוד טעם, מדוע הוא מחובב כל־כך. אנשים אלו, שרובם סוחרים, וחנותו הקטנה של זה בצד חנותו של רעהו, נמשכים אל הדוד לא כל־כך מפני שהוא מצילם מדאגותיהם הגדולות, אלא מפני שהוא מאציל על חייהם הקטנים מרוחו. וכשהוא הולך בבגדי שבת ויום טוב לבית־המדרש של ה„חצר", צופים הכול ביפיו ונשים מתברכות בו —

ראו נא את קומתו, את צווארו החטוב ופיאותיו הארוכות והמסולסלות ואת טוהר קלסתר־פניו!

בראכני עוברות יום יום בזו אחר זו רכבות־צבא. חיילים — כובעי־פרווה. צווארוני־פרווה. כפפות־פרווה. האין כל כולם כחיות של פרווה הנשלחות לטרוף טרף? האש מתפשטת והולכת. הרעם מתקרב. הזדעזעות האדמה מוחשת יותר ויותר. בשדות מתנשב ריח מר של עשן ופיח. ואף־על־פי־כן עוד רחוקה החזית משפיקוב. אין היחיד חי עכשיו חיים מרחיקי־התקוות, אלא חיי „ברוך ה' יום יום". תאבי־חדשות אנו מצפים ל„קיוֹבסקאַיאַ מיסל", העתון הרוסי המגיע אלינו ביום השלישי מהכרך הגדול (על עברית ואידית הוטל חרם). אנו יושבים אצל התנור הפושר, קוראים. והדוד — אולי עוד יותר מכולנו שמח הוא לכל תבוסה של מלכות הרשעה ולכל נצחון של הצד שכנגד.

כמה קנאים היינו אז בתמימותנו לכבודה של גרמניה „רבת־התרבות"! וכמה עלומים העתידות מאדם!

בנות העיירה באות אל האגף שלנו מתוך תמהון ונעימת־נימוס: חייקה'לי בת הרבי פתחה כמין חנות לאריג! — ויש מהן שקשה עליהן להביט ישר לתוך עיני אמא. מזמן לזמן נוסעת אמא לקנות סחורה. עמוד לבן, גבוה ביותר קבוע ברחובה הראשי של טולצין ובארמון הגראף פוטוצקי, אומרים, כמה מאות חדרים. ועוד אומרים: הוא הביא צייר מחוץ לארץ, שצייר על הקיר של אחד האולמים פרפרים מחודדי־הגוונים, ומי שנכנס שמה מדמה, שהם מרחפים בחדר. ועוד אומרים: ציפוי הרצפה באחד מאולמיו עשוי רובלי־כסף הסדורים זה על גב זה... בשפיקוב דלוקה המנורה עד שעה מאוחרת בלילה.

המלווים בריבית! אדם סתם אינם רואים אף ראייה אחת. כל לווה רואים קודם שתי ראיות. והעיקר כל הרווחים האלו הם בעיני אמא כאור מתעה המבליח לפעמים בלילות על פני רקק או בחשכת־היער. רצונה לצאת לאורו של עולם. לעבוד. ואמנם, בקישינוב ובברלין ובניו־יורק תהא חיה על יגיע כפיה.

כמה שבויים יהודיים אוסטריים ואונגאריים מסובים עכשיו על

שולחננו ב„חצר". אחד מהם, ווייס, וינאי עליז הוא — לא לחינם היו הנערות הווינאיות המתוקות נכנעות עד מהרה לקסם של הדרגונים, האוהלנים וההוסארים האוסטריים (הא! מקלעת־התגים של קציני ההוסארים האונגאריים היתה מביישת את גיבורי האופריטה הצרפתית)...

השני, קליין, מספר:

— בעיר שלי באונגארן עסוקים אנו הרבה בימי החול. על כן מניחים אנו תפילין ביום השבת!

אל הדוד מביאים גם נער יתום מאביו ואמו, קופלי שמו. מדוכא ביותר, מוחזק הוא שוטה גמור אצל הבריות. פרא אדם, והכול דעתם קצה בו מחמת מיאוס כמו בחיה קטנה טמאה. אולם הדוד מקרבו. והנער, שהשתמט קודם ממגע יד, אומר עכשיו בדיבורו החוטמני:

— רבי, כפך רכה־רכה!

החזית שותתת דם וה„עורף" משמין והולך, להוט אחרי רווחים, בוער כולו בהתעוררות כוח הקליפות.

וכמה יתמות מסביב, כמה אלמון וכמה עגינות!

גם "אשת־הקברות" אין לה ידיעה מבעלה, שגוייס בראשית המלחמה, אבל אין היא מבקשת היתר עגונה כנשים אחרות. מלמלמים עליה, שאין היא שפויה עכשיו בדעתה. לא לחינם אמרו חז"ל: „איזהו שוטה? הלן בבית הקברות". בפרט, אשה. ומספרים: פעם בא לביתה דרך מקרה אורח פורח, בעל כשרון להחליף את עצמו לתארים שונים. והוא קרא לה בשמה דרך הקטנה של חיבה והתיישב ברחבות: — מה? באמת אין את מכירה אותי? — והוא נתן לה סימנים והיא הכירה בבירור, כי אמנם בעלה הוא הקברן שגוייס, והיא שמחה לו מאוד. ואולם שמחתה לא ארכה. גלמודה ובודדה הוציאה נשמתה בבית־החולים הגדול שבמעלה ההר של כפר שפיקוב, שריחו אֶתֶר וחומצת־קארבול.

שלגים מפשירים. מפטרוגראד מגיעות חדשות מסעירות. יום א' של פסח. לפי התנוצצותה של השמש דומה: לא היה חורף מעולם. בשפיקוב חובטות דלתות. חורקים פישפשים. ילדים רצים. ברחובות מרעימה

ה„מארסלייזה". האומנם? המארסלייזה בפרהסייה ובפומבי! מה תימה, שאנשים מאמינים בכוח הלחש? מלים מרפות, מלים מחזקות ומרפאות, וכמה עוצם בשיר זה. ד' פעמים „דגל" בגימטריא „קהל אחד", וכאן... כמה דגלים עכשיו כאן: דגלים לוהבים, דגלי תכלת ולבן ודגלים אוקראיניים ופולניים. ב„חצר" שוזר הדוד ופותל את פיאתו הארוכה ומחייך. בחלום אפשר לראות ברגע אחד מהלך של ת"ק שנה. לעתים רחוקות, מאוד רחוקות ניתן רגע כזה גם בהקיץ.

לפני הפרוטומה של אלכסנדר השני עירבובייה של גברים ונשים, נערים וזקנים, בחורים ובתולות, בני ברית ושאינם בני ברית. כמה איכרים מתנשקים כמו בחג הפסחא. הנה נראה ר' אברהם הבושינקאי (כך קרוי על שם כפר־מגוריו), אחד ה„יושבים" בחצרנו, יהודי גבה־קומה, שכבר הגיע לגבורות וזקנו כשלג. בשמיני עצרת ושמחת התורה, כשמוציאים מארון הקודש ספרי־התורה, וביניהם ה„ספר" של ר' לייב, — הוא ר' לייב ה„סופר" של הבעש"ט, — שעבר בירושה אל הסב, והמקיפים מתחילים ללכת דרך היקף סביב הבימה, מתחיל ר' אברהם לרקד בדילוגים שונים. יש עובד את השם יתברך, בחינת מוחין ויש עובדו בבחינת רגל. ועכשיו מנשק הוא את הדגל החדש, הכחול־הלבן, עם המגן־דויד הישן, כנשק פרוכת:

— כשזכיתי לראות כל זה בעיני, יכול אני למות במנוחה!

— תורך. הגיע תורך! דבר בלשון שלהם בשם יהודי שפיקוב!

אני חש צמרמורת, כאילו שיפשפו את עורי בשלג. פני מסמיקים. מימי לא נתכבדתי לדבר לפני עם רב כזה. וברוסית! אולם רוב האנשים שיכורים ולא מיין, וממילא, חוץ לעצמם. „הוררא! הור — רא!" מתגלגלים גלים בהמון הגדול. ושוב ניגון של התעוררות והתלהבות. החיים קלים עכשיו. המוות אינו מפחיד. ובהתלהבות הגדולה הכללית עולה ביטחון בלב: על אדמה שחורה צומחת המובחרת שבתבואות — את הלב הטוב ביותר תמצא אצל פשוטי בני אדם!

בצאתי בסוף הקיץ לאודיסה על מנת ליכנס לבית־ספר תיכוני, נותנת לי גם הסבתא את ברכתה. התתקיים ברכתה? אני וחברי מוני גרים

ב„פרובוז". חצר גדולה, שריחה עכברים וסיד טחוב. חדר קטן, צדדי. מתלקחת מלחמת האזרחים. אודיסה מנותקת. בגימנסיה אני חש תכופות נעילת הנפש. אולי משפיע כאן גם הרעב. כמשה מנדלסון בשעתו, ש„היה רושם את הכיכר לכמה סעודות על כמה ימים, לדעת היכן מגיע סיפוקו", כך תוחמים גם אנו תחומים בכיכר הלחם שלנו — מאכלנו היחידי — שטעמו ספק חול ספק נסורת. והרעב הופך מלאכה חציי־מלאכה. ועד מעט תכלה הפרוטה האחרונה מכיסנו. בערבים פנויים הריני יושב בספרייה העירונית. מנורה ירוקת־פטריה מטילה עיגול של אור על עמוד. רופא אחד שקירבני מבקש להעמידני על דברי ביולוגיה ומדעי הטבע.

לילה. בחוץ צינה חדה, אכזרית, המעוררת געגועים לחום המשקיט את הנפש. יש שאני בא לביאליק, ואפילו כשהוא סגור בחדרו עם רבניצקי, ישותו מורגשת מסביב. עכשיו שוכב הוא על הדרגש. פניו עצובים, וממילא זקנים יותר. אני מדבר בהתלהבות של נוער, כלומר בהפרזה יתירה, על ההתפתחות המופלאת של מדעי הטבע. אין לומר עוד, לפי חוקר אחד, „איגנוראַבימוס" *, אלא „אִיגנוראַמוס" **. כל סודות הטבע סופם להיפתר. ביאליק קופץ מעל הדרגש. צללים כחלחלים מתחת לעיניו תמיד קולו חם וצרוד. עכשיו אין בו אלא צירוד.

— אותו חוקר שלך וכיוצא בו טיסתם כטיסת השליו: אמתיים על פני הארץ. כל „פיטום הקטורת" שלהם עדיין אינו מביאנו לידיעת האמת האחרונה. כן, הם מחדשים בכל יום מלים חמרים חמרים. אולם המכניסים הם אותנו למהותם הגמורה של הדברים, למחיצתם הפנימית? סבורים הם, שעל־ידי המלה החדשה באו ל ב י ט ו ל ה של השאלה. לא, הם לא הגיעו אלא אל כ י ס ו י י ה! מבקשים הם תמיד לצאת חובה בתפוח חמוץ קטן כשאין אתרוג! ואולם האדם מבקש את האור הגנוז. והיתרץ קושייתו של עצמו ושל העולם? היתרץ?

הוא יושב אל השולחן. מסדר את גליונות ההגהה. עשן הסיגאריה שלו סבוך ופתלתול.

— חכה. אולי דיברתי כך, משום שלא היתה לי קורת רוח לעצמי.

* „לעולם לא נדע". ** „אין אנו יודעים".

ומעצמי. אותה שכיבה וישיבה בסירוגין סופן ליאות ויגיעת נפש. רבניצקי הזקן הוא רוח העבודה ורוח הסדר בחיי. באין הוא עמי, מי יודע אם אוסיף לעבוד ואם לא תשוב אלי הרוח הרעה לענותני. לא, אין להתפלל תמיד להשראת־הרוח דווקא. השומע אתה? אין להיות תמיד רודף־רוח. הערב יגע הייתי מהתלבטות לבטלה. ושפכתי כעס עליך... על הרופאים שלך! חלילה לי. גדול המדע. ואף־על־פי־כן... היתרץ פעם האדם קושייתו של עצמו ושל העולם?

מישהו מתדפק על דלת־החוץ. השיחה נפסקת. כמה נפלא ביאליק בגילוי לבו, בריחוקו מכל רגש של „שישו בני מעי"!

מטוס חג על העיר, כאילו הפקיע עצמו מכוח המושך של האדמה. השל הדניקינים הוא או של האוקראינים? רכבת־שריון יורה לבית־הנתיבות. הד מיבב, נובח... החצר הגדולה בפרובוז מלאה אנשים. אחד אחד ניגשים אנו אל הנקב שבשער ומציצים החוצה. השוק, השוקק תמיד תגרנים ותגרניות והמון עם, מפחיד עכשיו כנהר גדול שאינו בר־צליחה. לפתע ראה — שלושה! לא נעליים צבאיות, מסומרות. לא מדי־קרב. פועלים, כנראה. כמה עלולה לפגוע בהם כאן במרחב שומם זה אלומת אש! ואולם הם הולכים לאט, לא בקצב צבאי, אחיד. ואף־על־פי־כן מורגש: אחים הם לנשק. היצאו לסיור — או להתקפה? הנה פתח מישהו באש. הרובים בידיהם, מוסיפים הם להתקדם — לא בקפיצות, לא בריצות קצרות. לאט ובזהירות. האם זו טבילת האש שלהם?

ברחובות אודיסה נראים קציני דניקין וצרפתים. אלו בקסדאות־פלד כחול ואלו בכומתות אדומות ובסרבלים רחבים. מצד אחד מאיימים על העיר הבולשביקים, מצד שני — האוקראינים.

סוף־סוף ניתנה רכבת מיוחדת למתלמדים, המנותקים מעיירותיהם. מה רבה השמחה! אופק לילכי. דימדומים של שחרית. שלג. אנו מחכים זה שעות על הגבול האוקראיני (החבל הדניקיניי־הצרפתי והאוקראיני מסומנים בחבלים). כאן סקאים ארוכי־שיער וזקן. איכרות מעוטפות במטפחות של ראש, מטפחות ססגוניות ומנוקדות, ובפרוות־כבשים מדובללות. כאן חיילים, שכובע־העור שלהם זקור להם מעל לאוזן אחת.

תרועה פולחת ומזעזעת את האוויר הצונן. כל אחד נלחם על זכות בכורה ועל תוספת בכורה בכניסה ובישיבה. הרכבת זזה, מחישה את קצב נקישותיה. פרברה של אודיסה חומק. חציי־אופל בקרון־המשא. אשה חולצת שד לתינוקה. חייל מיוחם מדחיק עצמו אליה. ברנש אחד, חי־למחצה, מתחנן: — מעט אוויר! אוויר! אני נחנק! — מזיחים קצת את הדלת הרחבה. לתוך הבואש המחומם של עשרות אנשים מסתנן קילוח דק, חריף של בוקר חורף. בוהק מסנוור של שדות־שלג. „סגרו את הדלת!" קורא מישהו. „סגרוה. כאלו־שכאלו! צמר כלבים שכמותכם! כלום אינכם רואים? כאן אדם נוצרי חולה!" הרכבת מריעה. בקרון שוכבים גב אל גב ורגל אל רגל בני־אדם. נוחרים, גונחים, מדמדמים, מתנשקים, מקיאים, מגדפים, מעשנים... דומה, נפלנו בידי עכביש גדול, שעיר, בעל עיני אש. הנצא פעם מכאן?

והנה שוב פנים מוכרים, יקרים, קריאות של שמחה. דברים של חיבה. הנה סבון והנה מים. אתה רשאי לשכב או לשבת. וכאן התה לא תה של סלקים בלי סוכר. ולא „לבינה" של לחם, אלא לחם ממש... והעיקר, כאן שולטת עוד כמעט אותה בהירות שבראשית המהפכה. אמא ומירלי התחנכו על הספרות העברית והרוסית. הרצן ואוגאַריוב עוררו בהן את הרצון להחליף סביבה צרה וסגורה בעולם גדול של יצירה ועמל. הם חיזקו בהן גם את האמונה באדם, ואפילו ברע. האם לא שמעו גם מפי אבותיהן, שר"ע בהיפוך האותיות ע"ר — ער לטוב ולישר? אפילו למדי־ז'אנדארם, לימד הרצן, יש להתייחס כאל אדם. ומה עיקר השקפת עולמו של אלכסנדר הרצן (שהושפע מקאנט)? „האדם מטרה לעצמו".

אולם הדור דור הפלגה — פילוגים תהומיים. גם לימין, גם לשמאל וגם לאמצע האדם אינו עכשיו אלא אמצעי קטן למטרתם. הרבה כנופיות וכיתי־כיתות באות עכשיו בזו אחר זו על עיירות אוקראינה העזובות — של פטליורה, של מאַכנו, של דניקין, וגם פארטיזאנים ירוקים ואדומים. רבבות נפשות נהרגו במיתות חמורות. ילדים יונקים חלב אם מתה וחלב אם שחוטה. בפיצ'ירה הסמוכה לעיירתנו נשחטו בן שעות אחדות כמה מאות יהודים (בשעת הטבח ניגנו „שטשע נע וומערלא").

שפיקוב מיצרה בצרת הכלל ויש לה גם פחד לגבי עצמה. אולם עדיין אין זה פחד גמור. משקיעת החמה ועד בקיעת החמה סובבים בחוצותיה המיליציונרים היהודיים ויאַנקוֹ בראשם. יאַנקוֹ! אומרים: צ׳יכי הוא או סלובני. אומרים, ששירת בצי האנגלי. קומתו מוצקת. צהוב־שיער הוא ואדמימות בריאה בפניו. הוא נתפס לאהבהבים אסורים ומתאכזר על אשתו. אוהב להקדים חתימתו לחתימות אחרים. כשהאוסטרים נכנסו לאוקראינה, חייבוהו מיתה, כי מצאו אצלו מכונת־יריה. „יותר מדי עכברים כאן", אמר לאיכרים בדברו על הכובשים. הוא חמק מידי שוביו כצלופח — קפץ מן הרכבת ונתגדם. אומרים: הרבה ספרים בקמטרו ובשובו מטחנת־הקיטור שלו נתונה עתו לקוֹנאַן דויל וסטיוונסון, לוּאי בוֹסנאר ולסיפורים פליליים והרפתקניים אחרים. הוא אדם הנכון לקראת הכול. טובה בעיניו סכנת־מלחמה ממתיחות־העצבים של שלום־לא־שלום. אולם בעת האחרונה הגיע לכלל אחריות וכל כוחו וזמנו נתונים לגדודו הקטן. אין הוא דואג לנפשו. ואיש־סדרים הוא עד לאין קץ, נוטע ביטחון בבחורי שפיקוב. הנה הם הולכים בסך ברחוב הראשי של העיירה מזורזים כולם למלחמה. אחרי יאַנקו, המקטר מקטרתו במנוחה — אין כעסו מתפרק לעולם התפרקות ראשונה — פוסע מאיר אוּלאנובסקי, סגן ראש המיליציה. בביתו שבקומה העליונה יושבת אמו האלמנה, ובחדר אפל — אחותו המתעלפת תכופות כדרך הנכפים. והנה שמואל איינבינדר, חייל לשעבר והנה יוחנן לאנגרמאן, בנו אדום־השיער של זוסיא החייט, והנה מיליציונרים אחרים. הם מצריחים בקול רינה וכל שפיקוֹב מלוהטת ומרגשת: הם יסגרו על הכנופיות את עיירתנו!

יאנקו דואג לאנשיו, ויש מכניס את עצמו בסכנה. בכפר סוקוליץ אורב לו ליאחוֹביץ, זה חתן הגלח וראש הכנופייה, שערך את השחיטה בפיצ׳ירה. ירוק וצונן מתפתל הבוג בין סלעים אפורים. ליאַחוֹביץ מריח קוקאין — ואורב... בלילה אין הדבורים עוזבות את קינן למרחק רב. גם לא האדם — בעתים הללו. אולם יאנקו יוצא לסיור עם שניים ממקורביו. והוא, שאזניו ערות תמיד, אינו מרגיש עכשיו בסכנה אלא ברגע האחרון. ולמחרת הומה כל העיירה. על הגשר הקטן בואך לכפר נראית

עגלה. אשתו היפה של יאנקו מיללת בקול. המיליציונרים הולכים אחרי העגלה לאט כהולכים בגלות ושבי. לפני כמה חדשים רבים היו מחלליו של יאנקו ומעטים מהלליו. עכשיו בוכה עליו כל העיירה. Natio nationi lupus, והוא — הוא היה מחסידי אומות העולם.

שפיקוב פתוחה עכשיו לכנופיות. הדוד יצחק נחום'ל מעיין בספרים. הדוד יצחק נחום'ל לומד. ר' אהרון מקארלין, המכונה אהרון הגדול, היה אומר: „גמרא היא לשון גומרא, היינו, גחלת, שעל־ידי לימוד הגמרא ביראת השם מדליקים בנפש שלהבת אהבת השם". בזו אחר זו באות עכשיו הכנופיות. אלו כומתה שחורה להם השמוטה לצד אחד ואלו בסגוסים צאריים ישנים ומזוהמים או בשעטנז של כל מיני מדים, ואלו בפרוות כבשים ורגליהם מחותלות בחיתולים. צילצול מפתחות. חבטת דלתות בהיפתחן ובהיסגרן. עיניים פוזלות כלפי ארונות הספרים. פיות נפערים: — ומה זה? וזה? — הם שולפים מגירות. מחטטים בלבנים. הופכים מזרנים. קולות צרודים, שיש בהם השמחה של „הכול הותר לך" ו„הכול מותר לך"... על הכיכר שלפני ה„חצר" עורכות הפלוגות מדורותיהן ולאורן המבליח יושבים החיילים עייפי־הרצח והגזילה ופולים חלוקיהם המסואבים.

כנופיות הולכות, כנופיות באות, שבועות על שבועות לנים אנו, ואף רבים מבני העיירה, במרתף ביתנו, שדלת־סתרים לו. דומה, באופל יש מן המחנק. ודווקא בשעת הסכנה הגדולה יש שמתמרד עליך גופך כבן סורר ואתה רוצה למחוט חטמך בקולי־קולות, לכעכע, להשתעל או לזורר.

ראוי לציין: פעם, כשבאו הדניקינים שפיקובה וכל אחד ביקש להינצל מהם, לא הסכים ר' אברהם הבושינקאי בשום פנים לרדת עם כל אנשי ה„חצר" אל המחבוא. כל אותו הלילה ישב ב„אולם הלבן" ואמר תהילים. למטה, באופל מקלטנו, שמענו את הצעדים הכבדים למעלה, נקישות עמומות, איומות. ואולם ראה זה פלא! החיילים לא נגעו בזקן לרעה.

בוקר. ריח תרזות ואבק. אבק מתאבך בריצת רגלי הסוסים. להיכן

דוהרים הרוכבים? אלינו, אל ה„חצר". הם כופפים עצמם קצת מעל האוכף, קופצים למטה. קושרים את הסוסים לכלונסאות המרפסת. נכנסים בנשימה אחת לתוך המסדרון, המכונה „הארוך" (בו עומדת חבית גדולה של מים — כיור למתפללים, ובקצהו בארון מיוחד לכך — המיחם הגדול של 'שכר) ומן המסדרון אל ה„אולם הלבן". ריח של אבק נודף מהם ושל גופות לא רחוצים.

— מי כאן ה„ראבין"?

— אני.

האורלוגין פועם חרש. אולם הזמן עומד. הרגע — נצח. חייל, שציצת שער שובבה מבצבצת מכובע־הצמר שלו, נועץ בדוד עיניו המחודדות ודומה, יש בו כוח להמית במבטו.

— ראבין, זכור: בעוד שלוש שעות צריכה העיירה להמציא לנו ארבעים זוגות מגפיים, חמישים „ז'וּפאַנים", ששים אוכפים ומאתיים אלף „גריוונות"!

— זה למעלה מכוחה של העיירה.

— אם־כן תמות אתה וכל הז'ידים!

הדודה מירלי ואמא עומדות בין הדוד ובין הרוצחים, להיות מגן בעדו. פתאום מצפצף מישהו בחוץ ציפצוף חציו הפקרי וחציו שבור, קורא את חבריו שמבפנים — ההודיע להם על איזה אויב מתקרב או סכנה אחרת? — החיילים נרתעים בבהלה. רימון־יד נופל לתוך האולם. דומה, הוא מתפוצץ — לא, זו היתה ירייה מבחוץ! — הסוסים הרתחנים מקרקשים ברסן שלהם. נעלמים. אי־שם מתפקעות יריות כקול כדורים פורחים שניקבו.

„הקדחת האספמית" קרויה כך, משום שבחורף של 1917 פגעה ראשונה בספרד. מאותו הטעם היו מכנים את השפעת ב־1743 „הקדחת הרוסית". מרוב בהלה היו מחמירים אותו חורף בספרד ובאירופה כולה גם בספק. אלו מערערים גרונם בכל מיני נוזלים חריפים, הדוחים, כביכול, את המחלה; אלו מריחים נשדור או מי־קולוניה או מוצאים להם תרופות

אחרות, וכל אחד מרחיק עצמו במידת האפשר ממקומות של ציבור.

עכשיו הסכנה גדולה יותר. טיפוס, טיפוס, טיפוס!.. הנה האולם הכחול. בארונות עומדים ספרים חשובים מצויים, שאינם מצויים כל־כך ושאינם מצויים כלל. מתחת לכסת־הנוצות העבה חם. אבל למירלי קר. עתים מדברת היא מתוך דעה מופלגת. והנה מתחלת להתנשם בכבדות מתוך שקיעת כוחותיה. „מניין" יהודים בחדר. ודומה: דווקא מגודל הפחד שלהם מתגדלת ומתרבה המנוחה של הסבתא, וממילא יכלתה לדבר. באמצע החדר עומדת היא, כאילו נכנסה לפנים מאיזה עיגול, ופניה וקולה מסיטרא של אמא. בפני „מניין" היהודים מוסרת היא מודעה, שאם נגזר, חלילה, על מירלי למות, מוטב, שה' יקח את נפשה תחתיה!

תפילתה של הסבתא עושה מחצה. שלוש אצבעות מתייחדות בקולמוס לכתיבה. מירלי נתנה כל נפשה ומאודה לכתיבתה. וגם הסבתא אינה עוד — מתה כמה ימים אחריה; הסבתא, שבליל השבת היה בה דיוקן של מלכות.

— הרבנית שלנו... — פותחת זקנה אחת. — אומרת אני לכן: מילא, מלאך המוות אינו דואג אם יש לבר־מינן תכריכים או אם מניח יתום קטן... אבל הריבונו של עולם... אילו היתה לו דירה בתחתונים כמו שיש לו בעליונים, היו הבריות משברים לו את החלונות!

— חלילה לבוא עליו בטענות! נוהג הוא בנו, כשם שאנו נוהגים בו!

— אבל הרבנית שלנו אשה כשרה היתה... וגם מירלי — כלום הרבה מירלי יש בעולם?

כניצוץ שבעמקי הקליפות מאיר ברק. וכמו תמיד בקיץ מורגש: הגשם, הנובע ומשקה לכל עבר, מחייה את האדמה, מחייה את האוויר אחרי החום, והפנים מריחים בלילך סגול־כהה וסגול־בהיר ובכל מיני בשמים. אולי נעצרה המגיפה?

ויום אחד אוחזים יהודים את דודיק, בן הדוד שלום־ניו ופייגלי, בידיו. יתומים מאבא ואמא, רואים הכול עצמם חייבים לטפל בו ובאחיו ולפכח צערם. אולם אין הלבבות פנויים עכשיו. אין מתבטלים בשפיקוב מקדיש, אלא שדומה: הקדיש נעשה חולין.

לעיירה בא בדרך נס שליח מניו־יורק. אמנם, לבוש הוא עכשיו כאנשי המקום: „פרנץ", מכנסיים רחבים, מגפיים וכובע־אזניות. ואולם מה מאוד נשתנה מאז עזב את שפיקוב! דיבורו עכשיו נוסח ניו־יורק. וכמה ביטחון יש ב„וועל־ל" וב„אוללרייט" שלו... עיירות נתלשות עכשיו ממקומן. אילו אפשר היה לברוח גם מכאן! אולם איך?

הימים איומים עכשיו מימי הביניים, כי אז הונהג, לפחות, „שלום־אלוהים": שלושה ימים בשבוע אסור היה בעונש חרם וכרת לרצוח, לגזול או לחבול אזרח וגר. ואילו עכשיו —

לילה. הלבנה יש בה עתה צוהב חיטה בשלה. על מדרגות המרפסת של ה„חצר" יושב פארטיזאן צעיר. ממעך את הכינים. אומר בקול חולם:

— בלילה כזה טוב היה להטיח יריות!

הדוד גומר בלבו לצאת עם שרידי משפחתנו לאודיסה. החפצים כבר כרוכים וצרורים. יש למהר, שלא לאחר את הרכבת! אולם השעה דחוקה לתפילת המנחה. מתפללים תפילה חטופה. וכל בני־הבית מרגישים עכשיו, כי הם נמצאים ונעדרים יחד — נעדרים בכוח, כי דעתם נתונה כבר לנסיעה. לפתע נכנס מישהו ופניו חשוכות:

— הרכבת האחרונה לאודיסה עברה. נותקו כל הקשרים!

גם על הדוד קשה עיכוב הדרך, אבל הוא מאמין, וממילא, הוא בעל־ביטחון.

בקיץ של 1919 יצא הדוד לאונגארן, שמשפחת חותנו נמלטה שמה בשעת המלחמה (ה„חצר" בבלזא ובית־הכנסת עלו באש הקוזאקים בשנת 1914). וכמה שמח הוא בהגיעו אחרי הרבה תלאות והרפתקאות אל ילדיו ואל בת־זוגו ובת־גורלו!

אנו עומדים לצאת לביסאראביה, שהיתה אז בתחום רומניה. הרב ר' משה לייב, שלפי מתנגדיו עקשן הוא ומעמיד על דעתו, נכנס אל ה„אולם הכחול". מביט על הארונות ופתע אומר לאמא בקול חנוק:

— בקשה לי אליך. הניחי לי את המפתחות. אבוא מפעם לפעם לעיין בספרים. הרי הם נשארים גלמודים כל־כך ומיותמים!

מרוב קור מבורזלת האדמה. פת־הלחם כאבן. בשנים כתיקונן היה

משתפך בדרכים פרט־עינבולם של זוגים. ואילו עכשיו... חיות קולטות את הריחות הבאים אליהן על־ידי תנועה קלה שבקלה של הרוח. נידחות הן מפני ריח האדם, ריח ציידים המתנכלים להן לשם עורן או בשרן. גם השיירה הארוכה שלנו משתמטת עכשיו מכל פגישה בדרך. רעמות הסוסים הכסיפו מקור. בלילה, דומה, לא ניתן שיעור לתחום השדות. חושינו היגעים מתעוררים בכל פעם: מי זה? מה זה? האין אורב לנו כאן מישהו? הנה נעצרה העגלת הארוכה. ה„מצליפים" מבקשים את הדרך. הנוסעים יורדים בינתיים אף הם, מנפחים לתוך אגרוף מפולש ומטפחים יד על יד. ושוב מעלים הסוסים אבק־שלג.

עם בוקר אנו מגיעים לעיירה. בתים. פעם היו עשויים לדירה ולקבע של דורי דורות, ועכשיו בית זה חציו מקורה קורות שנעקמו וחציו אינו מקורה. חורבה זו גדורה רק משלוש רוחותיה. הכותל הרביעי נפל, ועדיין לא פינו אבניו. דלת אלמנה, אשר כאילו לא נשלמה מלאכתה. גג קצוץ ופרוץ. מתי היתה כאן הכנופייה?

בביתו של אחד מקרובי נחום ויניצקי מחייכים אלינו מתוך יאוש עליז. תה מהביל. מדברים על הפרעות, על ייסורי הנדודים וטילטול הדרכים. מדברים על ביסאראביה. היום הקצר מחשיך והולך. בתו של בעל־הבית תמימה באדמומית כשושנה בעלת הריח.

— סעו לשלום! — אומרת היא חרש. היא עומדת בלי נוע ומלווה אותנו בעיניה. אבן שואבת טבעה לשאוב ולמשוך הברזל אליה. היש גם אנשים, שטבעם למשוך אליהם?

שוב שדות העטופים איצטלא של לובן. אילנות של שלג. שיחים של שלג. אנו חונים מזמן לזמן. כשאנו משפשפים את כפינו האדומות־הכחולות ומחממים אותן בהבל פינו.

סוף־סוף אנו מגיעים לקאמינקה. מתאכסנים בביתו של אחד מתלמידי הסב. בעת האחרונה מלא ביתו פליטים ואין דומה להם, שכאן המקום צר ביותר והם אנוסים לצמצם עצמם. כל היום עסוק בעל־הבית בענייני מלאכתו. בחזרו תולה את פרוותו הקצרה על מסמר שקוע בכותל. יושב. חותך באולרו את הלחם ריבועים ריבועים.

— מי היא אשה ‚בריה'? — אומר הוא על זוגתו. — זו שמחלקת לכל אחד בבית ועוד נשאר כזית גם בשבילה!

וכמה יודע גם הוא תורה של עשייה! בעיניו ובעיניה הפליטים הם בחינת תינוק, שאין מרגישים כלל במשוי שלו. ואנו... חביב עלינו בית זה. יש בתים של אורות מכוסים. יש בתים של חושך, ודומה: הבן הוא לא של אבא ואמא, אלא של אחר. כאן מקום גילוי החסדים. אבל עד מתי נטיל עצמנו על אנשים טובים אלו?

— אני יודע, אני יודע. — אומר בעל־הבית. — בוודאי לא נוח לכם אצלי. אך מה לעשות? „כשאין מניחים מלאי, נעשה גלאי". וכשעוברים את ה'נייסטר בלי הכנה משני הצדדים, יכול, חס ושלום, לקרות אסון... יבוא יום!

האשה מעלה על השולחן קערת חמיצה חמה ומלוח חתוך חתיכות חתיכות. וכמו תמיד בשעה שאדם אוכל ודעתו מתבדחת עליו, אין אנו תופסים שריטה בגרון ובלב.

בוקר אחד מכניס אחד המבריחים ראשו לפתח — ונכנס כולו.

— היום. בשעה פלונית. תלכו במרחק מה אחרי המולדאוואן שלי. אל תראו שום סימן, שאתם מכירים אותו!

השמים גבוהים. עננים נוציים שטים חרש בתכלת של מעלה. המולדאוואן הולך לפנים ומקל חזק רב־שוכות בידו. אנו עושים עצמנו כמטיילים סתם והדופק שלנו מזורז עכשיו ביותר. הנה נעלם מורה־דרכנו. האומנם אנו חוץ לנקודה? עכשיו כל הנתיבות סתומות. לא, הנהו שוב!.. אנו נכנסים לחורשה. יושבים על איזו אבנים. מחכים. אי־שם לא רחוק בוקע פתע קול יריה את האוויר. מה קרה? מי ירה?

בתוך חלל הצימצום של החורשה ממהרים להתפשט הדימדומים ואנו מרגישים: הם ממשיכים עלינו צללים רעים. דומה לנו, כאילו פסקו עלינו, שנהיה סומים כמה שעות. ואולי ידחה גם הלילה המעבר שלנו?

הדם הומה באזנינו. מי אלו? זה המולדוואן שלנו עם עוד אחד. ענף יבש נשבר תחת רגליהם.

— לקום! ללכת!

והנה ערפל צונן. המים שחורים. המולדאוואן חותר במשוט אחד. הסירה גוזרת קליפה לבנה, צפה בין גושי־קרח עגולי־צלעות וחדי־צלעות, סובבת בפיתול מימין ומשמאל. נפוליאון אמר: „גבולותיהן של מדינות הם נהרות גדולים, רכסי־הרים או המדבר". דומה: הדנייסטר, הרחב עכשיו בלי שיעור, הוא גבול בין שני עולמות. יריות — המהחוף הסובייטי או הרומני? לא אחד משכו כאן המים לתהום. הבית הקטן בקאמינקה.

— אל תדאגו! — מחייכת האשה. — תישארו עוד פה אצלנו. תרנגולת אינה עניין אלא לשניים, דג מלוח הוא ל„מניין"!

בערפל מאיר ירח חיוור. הדנייסטר עכשיו כגוון כסף מעורב בעופרת. לא, עכשיו אין לנו דרך אלא קדימה — לחיים חדשים, חיי־עמל; לתחנות חדשות — ביסאראביה, ברלין, אמריקה — וא"י... שוב נשמעת יריה. ושוב. המולדוואן לוחש מה לעצמו. ושוב פניו חתומים. החוף מתקרב והולך.

בשעת נסיעה, דומה, מסיע אתה הכול אתך, אבל למה לצד ההפוך? אולם עכשיו אתה מרגיש פתע, שהנחת הכול מאחוריך — את ילדותך, את בחרותך, את אוקראינה; אוקראינה, שיש בה קרקע שלא עמד בבניין מעולם ואשר היה בה בניין ישראל מדורי דורות; אוקראינה של הבעש"ט ושל ר' נחמן מבראצלאב, של שלום־עליכם, של ביאליק ואחד־העם, של יהודים פשוטים ויקרים, רחבי־לב.

הלבנה מתכסה. הכול עומד עכשיו בחושך אפור, ודומה: הכול נשאר בגלמו, גולם שאין לו צורה. הדרך עולה ויורדת. באר של אבן וקילונה מוגבה כלפי מעלה. שדות. אנו הולכים מתוך התעוררות עצבנית. ומה אם יזדמנו לקראתנו חיילים רומיניים — לא מאלו שקיבלו מתן בסתר? אנשי ה„סיגוראנצה" * מבטיחים נוצצים כשל חיה.

אור קלוש מזדהר בערפל. המולדאוואן שלנו, שהשיבה נגעה בשערו השחור, מכניסנו אל חלל הביקתה. מחניק, אבל חם. ריח של רקיקי־תירס. חלון קטן, שאינו מכניס אלא שיירי האור. צעיר, שפניו השזופים משמש ביסאראביה משועממים, מוריד מעל הכותל תרמיל שלו. מצמצם את חגורת מכנסיו.

* הבולשת.

— לכו אחרי.

שוב הערפל הלח. הרגליים נדבקות לתוך הבוץ השחור, הנתלש בקול מציצה. קודר כענן פוסע והולך לפנינו המולדאוואן הצעיר. גבעות רודפות זו אחר זו ונבלעות זו בזו. לבה של אמא מצטמצם מכאב.

— איני יכולה יותר... לכו אתם... אתם צעירים —

היא מתחזקת שוב. אנו מוסיפים לילך בחצי־הכרה; מוסיפים לילך כבערפל של קדחת. המסילה מתעקלת. תרנגול קורא קוקוריקו רדום, כאילו הוא מסופק: בוקר או לא בוקר? כתמים מטושטשים נהפכים לאט לאט לאילנות. בדממה העמוקה של לפנות־בוקר נשמע קול כלב. והנה מזדקרות מעשנות מפוייחות וקלופות־טיח. הקש הישן של הגגות, התלויים במשופע, איבד צבעו ובאמצע טלאים של קש חדש, הנראה כעין הזהב. פתאום נראה איש הלבוש מעיל עור־כבש ואנפילאות. כן, הרי זה ר' וולוויל סויבלמאן משפיקוב! מכירים אנו כל קו ותו שלו. הוא עבר את הדנייסטר לפנינו. ועכשיו שלחו הדוד לקראתנו. וניכר: יש בו עכשיו הכרת ערכו ושליחותו.

— חייקה'לי, זכרי, — מנמיך הוא קולו, כראוי לדברים הצריכים קבלה מפה אל אוזן, — שמך עכשיו פריידל. אל תשכחי! ואתה בני עכשיו... שמך... היכנסו לכאן וחכו. עוד מעט יבוא בעל־העגלה.

באוירווה נודף ריח של חציר ושל שיבולת־שועל, של גללים וזיעת־סוסים. אין כאן עכשיו אלא סוס אחד. שמח הוא במספואו. צונף תוך כדי אכילה. איכרה הלובשת כתונת־בד מציצה בדלת. אחד מחבורתנו לבן כביצה. מי היא? ואולי תמסרנו בידי ה„סיגוראנצה"?

והנה אנחנו שוב בחוץ. השמש זורחת באלפי שלוליות קטנות. בדרך חורקות „קארוצות"* מולדאוואניות ארוכות. האדמה השחורה, השמנה, הלחה נדבקת אל הגלגלים ואל הפרסות. קצין רומיני, הנראה מרחוק לפי מדיו כצרפתי, רכוב על סוסו. רגע הולכים שוב כל רעיונותינו במעגלות כמו בכלוב. ומה אם יעמידנו פתע? אמא עכשיו שמה פריידל, ואני שמי...

---

* עגלות.

ואחי... ואבי... עבר!.. האור מתגבר והולך. בקרוב יבקעו ויצאו מאדמת־ברכה זו שרשי עשבים ושרשי־תבואה.

— שלושה, אומרים, — מעקם בעל־העגלה פיו בגיחוך, — גדלים תוך לילה: דמי־דירה, רווחים ונערה צעירה. הלוואי, שלבתי יהיה אחד מששים של חתונה, שהיתה לר' משה־דויד'ל שלכם משפיקוב וסימה'לי שלנו מראשקוב: — הוא שותק רגע. פלגי־אביב מקלחים ברעש שמח. ציפרים קוראות באי־שקט וחובטות בכנפיהן. — במקומות אלו, כשבאים רבים לחתונה, מקימים „שאלאש" * גדול מקרשים וכלונסאות — והשמחה גדולה. אבל מה דמיון לשמחה ההיא? וכמה אנשים!

הבניין הארוך, הלבן של הראשקובי שונה מחצרות בית צ'רנוביל וגם בית רוז'ין — מהחצר הצ'ורטקבאית, למשל, שגן גדול ונפלא מסביב לה, והיא בנויה כחצר בתוך חצר. כאן מהלכות יונים על הגג הגבנוני. נשמע קירקור תרנגולות. פעם ישב על כיסא הרבנות בראשקוב תלמידו המובהק של הבעש"ט ר' יעקב יוסף מפולנאה, שלימד: „הטבע הוא השכינה". ור' שבתי'לי מראשקוב, מייסד „חצר" זו, היה מעיר עצמו בוקר בוקר עם חשכה והיה מפרפר פירורים לתרנגולות או שורה בשבילן פתותי־לחם במים. חסידיו אנשי ביסאראביה יש מהם המגדלים טאבאק ודגים ויש מהם „סקלאדניקים" — בעלי מחסן עצים.

גבינת־כבשים מלוחה, חריפה. תה. תה ממש! חוברת של ירחון רבני „ישורון". האומנם עוד יוצאים כתבי־עת עבריים? שאלות ותשובות. פליט, שקדם לנו, מספר על דרכו פלאי פלאות כמו ביציאת מצריים. לפנינו יושב הדוד משה־דויד'ל. גבות עבותות. זקן עגול, שחור, רך. משקפיים. רוב ימיו יש לו על מה להתעצב — תמיד עמד בצלו של יצחק־נחום'ל. רבנים מסיחים עם יצחק־נחום'ל בחידושי תורה ואצבעות מורות בדף פלוני ובדף פלוני וסוגיות מאירות זו את זו. אולם משה־דויד'ל בריא בגופו ובנפשו. יודע הוא תמיד לשמוח על לא־דבר. כמה תמימות עכשיו במבטו וכמה רעננות בכפיו החזקות, המצננות!

* צריף.

— לדומברובן, — מחייך הוא, — קוראים בדרך הלצה „סדום־ברוון", אבל יהודים טובים יהודי ביסאראביה!

הדודה סימה'לי יש לה פה תפוח מעט של ילד חלוש ומעונג וחוטמה סולד. ליצן אחד אומר: כשאני רואה אותה מחייכת חושב: למה היא דומה? לצנון מטוגן בדבש, שחריפות הצנון מתערבת במתיקות הדבש! — ואף שהיא כועסת תכופות על הדוד, מחבבת היא אותו — על פי דרכה.

ראשקוב! אני רואה זוג אחד מבני ה„חצר". הם נשואים זה הרבה שנים, אבל כל חייהם עומדים על תאוב ואהוב. אני רואה את רחלי, בת גיסו של משה־דוידל. שערותיה הכחולות־השחורות. האש המרוכזת בעיניה העמוקות. יפי־קומתה.

היכן מצאו כולם את מותם? הבטראנס־דנייסטריה או הם נורו, כמו אחרים, בבית־הקברות היהודי בקישינוב?

אנו מלמדים בבית־ספר לילדי הפליטים בקישינוב ומשתוקקים ללמוד. ברלין. שעשועים וזעזועים. אלפי בני־אדם מנקשים בעקבותיהם בתהלוכות גדולות. נשים מפוייכות, מפורכסות מסתובבות על המדרכות. מחייכות. מישהו שולח כדור־עופרת אל רקתו. מפתחה של מסעדה נודף ריח נקניקיות עם תפוחי־אדמה מטוגנים. המנופים שעל גדות השפרה דומים מרחוק לפילים המסבבים את הפדק שלהם לכאן ולכאן. שבועות על שבועות אני סובב בכרך מבלי לדעת אנה אפנה ראשונה.

בברלין נפתחת האקדמיה הפילוסופית־הדתית. בה מרצים גדולי האוניברסיטות של מוסקבה ולנינגראד. הנה ניקולאי ברדיאייב. מצח גבוה, צח. קלסתר פנים חיוור של מעונה. יש שבאמצע הרצאתו תוקפתו עווית. פיו נפער כבצבת ולשונו משתרבבת ועוברים כמה רגעים עד שבכוחו לחזור להרצאתו. אולם יש בשומעיו סבלנות לסבלו ויראת־הכבוד. כאן הפילוסוף סרגיי פראנק. מומר הוא וקצר־ראייה כל־כך, שהליצנים אומרים עליו: הוא מברך לשלום את עמודי הטליגראף ואינו מרגיש באנשים! כאן הפרופ' אילאין — מרצה מצויין ושונא יהודים. כאן אייכנוואלד המבקר, המתחיל יותר ויותר להתקרב לעמנו. קארסאווין ארך־התלתלים והזקן דומה לרב. והנה ניקולאי סטיפון. הוא נכנס לאולם־

ההרצאות הדור בפרוות־יקר. הדור הוא גם בדיבורו הפיתגמי: „העולם נתון לנו כתוהו ובוהו ונתון עלינו כקוסמוס".

שיאה של ה„געדעכטניס־קירכע" * מחודד כלפי מעלה כצעקה. סטודנטים, המדברים בשבעים לשון, נמשכים במדרכות הרחבות של „מתחת לתרזות" אל האוניברסיטה. ארמונות ובתי־מידות. שומעיו האריים של קורט לווין עודם יושבים בנחת, אבל ניכר: גופם מרותח. כמה יש במראהו מן היהודי! וורטהיימר, אבי תורת התבנית, מזכיר את ניצ'שה במראהו. ומאכס דיסאואר הזקן... ובערבים — הרצאותיו של יעקובי במוסיקה. ואולם היש תכלית בכל למידה זו לשמה ואין כאן עמידה לרגלינו?

שכונה משכונות ברלין. אין לך כדירה והלבוש סימני היכר של מעמד. כאן בתים של שובע. בראש השולחן יושב איש. לועס במלוא הפה ושותק, אבל מורגש: מסביב לו סובב הגלגל — כאן בבית הזה ובבית־הדפוס שלו. ביאליק יושב בקצה השולחן השני ומספר איזו הלצה. מבדח ואינו מבודח... אנו יוצאים. מזה ומזה תיבות של בתים. חנויות. פסל של שר־צבא פרוסי מגביה את עצמו; פסל, שיש בו יותר מן המוטבע הגשמי מאשר מן המוטבע הרוחני.

— יש מבקשים לשנות מטבע התפילות, — אומר פתע ביאליק. — הרי גם תענוג תמידי נעשה הרגל וטבע. ואף־על־פי־כן כלום חוששת האמנות מפני קבע? אמנים עושים נפש לגדולי האומה, מעמידים להם נציבי־שייש בראש כל חוצות ואינם חוששים כלל, שיהיה לב בני אדם גס בהם. אפילו מה שאין אנו רואים מרוב הרגל, מוסיף להשפיע עלינו!

הוא מחשה רגע. אווירו של הרחוב תשוקות ללא תקוות יתירות. כמה צעירים שמחנים מושכים מתוכם סרטים, סרטים של צחוק דק, ארוך.

— ואתה מה? ודאי לא ישבת בטל. זכור: סיפור אמיתי הוא פאבולה, או פאבולות, כלומר, תנועה והתקדמות. מאורע משתלשל מתוך חבריו הקודמים לו. בסיפורי סופרינו. גם שלי, מרובה ביותר היסוד התיאורי. העמידה במקום אחד! ועוד דבר: אל תישאר כאן. ברלין אינה מרכז

* כנסיית־המזכרת.

טבעי לנו. גלו לכאן ה„סנהדרין", אבל אין כאן אוכלוסין יהודים. וממילא תלויים אנו כולנו על בלימה ועל אולי שבאולי. גלות ופיזור! והבטוחים אנו כאן מאסון? המהגרים שלנו נחפזים ורצים, חוטפים ומשתכרים — וביום אחד של „ירידה" ישברו כולם באפס יד... התדע, עתים נדמה לי, ש ה ם מביטים עלי מכל צד ומכל עבר. ואיזמלים מושחזים להם בעיניהם... תצאו לאמריקה? זכור: כשתבוא השעה שתצטרך להעקר מאמריקה היכון ועלה לארץ־ישראל. יפים ייסורי הקיום באותה ארץ קטנה מתענוגי העולם כולו.

עוברים כמה חדשים. אנו עומדים לצאת למרחקים והדוד יצחק נחום׳ל בא לגרמניה להיפרד מעלינו.

בביתו של הבאנקאי שטיינברג, קרובו של וואלטר ראטינאו מצד האם ואחד מחסידי בלזא, אנו יושבים כנגד הדוד. אנו: אמא, אחי הצעיר אברהם, שיחיה, אני. השנים הוסיפו משקל ליצחק נחום׳ל. אולם עודנו יפה — ביופי של בגרות וגברות. הוא שואל על ברלין ואנו, העומדים לצאת, שמחים לספר, כשם שהוא, האורח, שמח לשמוע. ברלין, המטרופולין העולמית: ברלין יפת־הסדרים, עיר־הבחירה של כל שואפי־דעת. הה, עם כל נבואותיו של ביאליק לא יכולנו אז לצייר בדעתנו, כי מכאן, דווקא מכאן, תצמח הרעה הגדולה! איך אפשר הדבר? „האנשים יוסיפו לעשות מעשי רשע ואכזריות כל זמן שיוסיפו להאמין בדברי הבל" (וולטר). אבל „עם המשוררים והוגי־הדעות" כלום אפשר שיאמין בדברי־הבל? ההיסטוריה של גרמניה, כתב מישהו, היא ההיסטוריה של המטה הצבאי הראשי שלה. אולם בשביל הדוד, בשבילנו — האין תולדות גרמניה תולדות הספרות והפילוסופיה?

וכעבור כמה ימים, כשעמדנו „באנהאלטר באנהוף" — הרופאים סידרו לדוד „סדר רפואה במרחצאות של מאריינבאד ושתיית מים" — לא ידענו, שלא ניפגש עוד לעולם. כשנגזרת פרידה על אדם צעיר מקרוביו וריעיו, בטוח הוא, שאין פרידתם גמורה, ואנו היינו אז צעירים כל־כך!

עוברות שנים. אנו כבר באמריקה. הדוד יחד עם משפחת חותנו שבים

לבלזא. בלזא, „גוש של ימי הביניים בזמן החדש"; בלזא, שבה הכול קופא על שמריו ו„אין שומעים בה לעולם דיבור חפשי, חי" (כך כותב יואל, בנו רב־הכשרונות של דודי, שהספרות היתה משאת־נפשו מילדותו). גם לדוד קשה עכשיו ביותר ישיבת בלזא. המכתבים והספרים שאנו שולחים לו אינם מגיעים אליו. „האפשר לחיות בתנאים כאלו?" כותב הוא בשנת תרפ"ה. „עד עתה חשבתי לתלות כל הקולר בצווארו של פקיד אחד בדואר המקומי. נוטה הייתי לחשוד, כי ידו במעל. משום כך החלפתי משלוח המכתבים ללבוב, בהיותי בטוח כי מעתה יהיה הכול כשורה. ולבסוף מה אני רואה? שוב אותו החזיון! עצבי רפויים עכשיו יותר מדי עד שיוכלו לשאת בדומייה ובסבלנות מצב מכאיב זה".

הדוד מתקבל לרב ומו"ץ בראווה רוסקה. „עמלי וטירדותי", כותב הוא באחד ממכתביו. „עלו למעלה ראש מבלי תת מנוח ומרגוע לנפשי". ובמכתבו מז' ניסן תרצ"א הוא כותב: „כל היום אני מסבב בעיר לאסוף ‚מעות חיטים' — בלוויית הדיינים ובעלי־הבתים, כי לפי מנהג מדינתנו אסיפת ‚מעות חיטים' לעניים על רב העיר מוטלת. בבואי הביתה לעת ערב הנני כה עייף ויגע עד אשר כמה פעמים ממש אין בי כוח הדיבור, ובכל זאת שוב עבודות אחרות עלי, אשר אינני בן־חורין להיבטל מהן, ושאלות במילי דפסחא, ו‚דין תורות' ומילי דמתא ועוד". והעיקר: „סבלן אנוכי לגבי אחרים", כותב הוא במכתב אחר, „ואיננני קנאי". אולם עיר־קהילתו מלאה מריבה ומחלוקת, והצד שהביאו לראווה רוסקה דורש ממנו, שיהיה קנאי וקנאתן.

והנה באות השנים האיומות של מלחמת־העולם השנייה. קול הטאנקים כקול מילי מילין של שלשלאות כבדות הנגררות על פני פחי־ברזל. הנה נשמע ציפצוף של צופר. גלי הקול נעים בתוך האוויר מתוך התפשטות גדולה, והוא נוקב את האזניים ומעמיד את השערות. צפירת־האזעקה נגמרת באנחה, כאילו יוצאת נשמתה ונשימתה מתוך עייפות. אולם הזימזום הגבוה, העמום, המכניס באדם תיעוב, המעורר רגש של שקיעה בלב, אינו פוסק. הנה נראים בזה אחר זה סמוך לעננים חיצים לבנים של אווירונים. פצצה מתפוצצת בקול אדיר, והנה שנייה, שלישית — קומה

על קומה. חיילים הולכים ושרים. הסיסמה היא: „קעמפען אונד זינגען" *.

שנות איסורים וייסורים, אשר כמוהם לא ראינו ולא שמענו מיום שעמדנו על דעתנו. כל אשר היכולת בידו — מבקש להציל את נפשו. אבל הוא, יצחק נחום'ל... מדוע אין נמלט גם הוא?

עתים אין מה שקוראים „גבורה" ו„אומץ לב" אלא ליקוי־הדמיון. יצחק נחום'ל נשאר במקומו, משום שחרף הכול לבו מלא אותה אמונה סודית, אשר נטע עוד בלבו בשחר חייו המקובל מצפת. בשנת תרצ"ט הוא כותב: „חיים אנו בשעות היסטוריות כאלה, אשר כל הנמנעות יכולות פתאום להיות ודאיות מוחלטות". המצפה הוא גם עכשיו לנס? והעיקר, אין הוא רוצה לעזוב קהילתו, המסובלת בצרות רבות ורעות, בשעת הפורענות. הנה קטע ממכתבו האחרון: „בתוך עמנו אנו יושבים ואת גורל העולם כולו אנו חולקים. ואל לנו לדרוש להיות יוצאים מן הכלל. השם־יתברך ירחם על כל העולם כולו, ועל שארית עמו בפרט, בישועתם גם לנו ישועה תהי'".

ואולם לא נשמעה תפילתו בדבר זה. המתו הוא וזוגתו הטובה ויואל וכל ילדיו בבלז'ץ הסמוכה לראווה רוסקה? פינה שקטה. עצים. הריצפה מתרוממת מאליה בכוח החשמל ומנערת את הגוויות אל הבור.

אבא, אבא ואתה, דודי היקר! ידעתי: אין אתם היחידים, שמסרתם נפשכם הטהורה על קידוש השם. מיליונים נכרתו, נפלו בחרב וברובה ובפצצה ובתאי־הגאז. אבל אותם המיליונים מיספרים הם — אמנם מיספרים נוראים מצד האיכות הכמותית — ואולם בלא צורה מוחשת בחושים. אפס אתכם ואת כל קרוביכם וקרובי־קרוביכם אראה, אתכם אחוש, ואתם בעיני לבוש וסמל לכל עברנו הקרוב. ועוד ידעתי: ישנן שרטות קטנות, צעקניות־הכאב. ויש פצע עמוק, אשר במשך הזמן יעלה קרום מלמעלה, וכאבו יציק בסתר עד רגע החיים האחרון.

תל־אביב, תשי"ב—תשי"ד.

---

* הילחם ושיר.

מעריב
פרס